The background image shows a street scene after a flood. The ground is covered in dark, muddy water, and there are large, white, foamy patches where debris has集. In the distance, a few small boats or pieces of debris are visible on the water. The overall atmosphere is somber and suggests a recent disaster.

Ne može meni bit dobro,
ako je mom susjedu loše

As unë nuk mund të ndihem mirë
nëse fqinji im ndihet keq

Не може мене да ми биде добро,
ако на мојот сосед му е лошо

Ne može meni bit dobro,
ako je mom susjedu loše

As unë nuk mund të ndihem mirë
nëse fqinji im ndihet keq

Не може мене да ми биде добро,
ако на мојот сосед му е лошо

Uredile / Redaktuan / Уредиле
Helena Rill
Ivana Franović

www.nenasilje.org

CENTAR ZA NENASILNU AKCIJU
QENDRA PËR AKSION TË PADHUNSHËM
ЦЕНТАР ЗА НЕНАСИЛНА АКЦИЈА

URED U BEOGRADU

ZYRA NË BEOGRAD

КАНЦЕЛАРИЈАТА ВО БЕЛГРАД

Studentski trg 8, 11000 Beograd, SCG
Tel: +381 11 637-603, 637-661
Fax: + 381 11 637-603
Email: cna.beograd@nenasilje.org

URED U SARAJEVU

ZYRA NË SARAJEVË

КАНЦЕЛАРИЈАТА ВО САРАЕВО

Radnička 104, 71000 Sarajevo, BiH
Tel: +387 33 212-919, 267-880
Fax: + 387 33 212-919
Email: cna.sarajevo@nenasilje.org

Ne može meni bit dobro
ako je mom susjedu loše

As unë nuk mund të ndihem mirë
nëse fqinji im ndihet keq

Не може мене да ми биде добро
ако на мојот сосед му е лошо

**Ne može meni bit dobro, ako je mom susjedu loše
As unë nuk mund të ndihem mirë nëse fqinji im ndihet keq
Не може мене да ми биде добро, ако на мојот сосед му е лошо**

Uredile

Redaktuan

Уредиле

Helena Rill

Ivana Franović

Lektura za albanski

Lektor për gjuhën shqipe

Лектура за албански

Ismet Kallaba

Izdavač

Botuesi

Издавач

Centar za nenasilnu akciju

Lektura i korektura za b/h/s

Lektor dhe korrektor (për gjuhën serbe, kroate, boshnjake)

Лектура и коректура за б/c/x

Zorica Galonja

Lektura za makedonski

Lektor për gjuhën maqedone

Лектура за македонски

Марина Геческа-Василевска

Prevod s albanskog na b/h/s

Përkthyen nga gjuha shqipe në gjuhën
boshnjake, kroate, serbe

Превод од албански на б/c/x

Edina Hasanaga-Çobaj

Bernard Çobaj

Dizajn i prelom

Përpunimi grafik dhe thyerja

Дизајн и разделување на слог

Ivana Franović

Fotografije

Fotografitë

Фотографии

Nenad Vukosavljević

Nedžad Horozović

Štampa

Shtypi

Печати

Standard 2

ISBN: 86-902539-4-7

Prevod s makedonskog na b/h/s

Përktheu nga gjuha maqedone në gjuhën
boshnjake, kroate, serbe

Превод од македонски на б/c/x

Ana Bitoljanu

Prevod s b/h/s na albanski

Përkthyen nga gjuha serbe, kroate, boshnjake në
gjuhën shqipe

Превод од б/c/x на албански

Bernard Çobaj

Ismet Kallaba

Gjekë Gjonaj

Prevod s b/h/s na makedonski

Përkthyen nga gjuha serbe, kroate, boshnjake në
gjuhën maqedone

Превод од б/c/x на македонски

Ana Bitoljanu

Dejan Vasilevski

Objavljivanje ove knjige pomoglo je Ministarstvo inostranih poslova Švajcarske.

Botimin e këtij libri e ndihmoi Ministria e Punëve të Jashtme të Zvicrës

Објавувањето на оваа книга го помогна Министерството за надворешни работи на Швајцарија.

Содржина

Предговор	15
Интервјуисти	17
Благодарност	18
Колективна е кривицата. Не може индувидуалец сам да земе пушка и да пушка. <i>Методија (Скопје)</i>	417
Секоја нација има свој национализам <i>Гаљип (Скопје)</i>	421
Сега сме речиси на нула <i>Сеад (Горен Вакуф – Ускопље)</i>	426
Луѓето пополека се "трезнат", иако некои политичари сè уште "свечкаат со оружје" <i>Ѓуро (Горен Вакуф – Ускопље)</i>	429
Ej, се слушаш ли ти што зборуваш?!	
Тамара (Сомбор)	432
Исечи се, ќе се исечам и јас – крвта ни е иста <i>Есма (Сараево)</i>	437
E, тогаш брате, ќе тргнеме од себе <i>Војо (Невесиње)</i>	441
Планетарен феномен <i>Един (Улцињ/Сараево)</i>	446
Ужасно е тешко да се каже: "Јас згрешив" <i>Предраг (Требиње)</i>	448
Народот треба да сфати дека не треба да одгледува омраза <i>Ведат (Гњилане)</i>	451
Немаат поим што се случувало, а мразат <i>Јадранка (Лозница)</i>	454
Јас сум поголем Хрват, затоа што работам за својата држава <i>A. (Книн)</i>	460
Да се прекине кругот на насилиство <i>Мевљудин (Гњилане)</i>	464
Да ѝ погледнеме на вистината во очи <i>Педа (Бабушница)</i>	468
Полоши сме отколку што ни кажуваа Мустафа (Улцињ)	474
Во вакви времиња, херои кои не се херои, стануваат тоа <i>G. (Бјелина)</i>	476
Да не дозволиме постојано други да зборуваат за нас <i>Фата (Бјелина)</i>	480
Доверба, а не војската да нé чува <i>Неџат (Гњилане)</i>	486
Да ги исчистиме работите во својот двор <i>Борис (Книн)</i>	490
Да започнеме разговор за време на неделниот ручек <i>Ива (Загреб)</i>	495
Како е можно да се биде среќен кога си опкружен со несреќни?	
Јунуз (Горен Вакуф – Ускопље)	501
Сите заедно чекаме во исти редови <i>Оливера (Косовска Каменица)</i>	503
Како дојде до ова, сега да бараме помиривање? <i>Коста (Скопје)</i>	506

- Дишам слободно, одам слободно, зборуваме
слободно
С. (Приштина)
509
- Како што ме заболе мене, така ги заболе и
Албанците, Ромите...
Алберт (Подгорица)
512
- Трето ниво на вина: Тие што не излегаа на
избори
Дарко (Хоргош)
517
- Он голема куќа – ти мала куќа
Петрит (Скопје)
521
- Имаме зошто да се срамиме
М. (Карловац)
526
- Се плашам од недостиг на толеранција и
разговор, а тоа е она што ни е потребно
Љубица (Поповача)
531
- Секој мисли дека тој е жртва, дека
останатите се виновни
М. (Суботица)
533
- Многу се важни некои мали помирувања
Јосипа (Јајце)
538
- Од глава до пета
Мухамед (Скопје)
541
- Нé најдоа на улица и нé примија дома
Милица (Бјелина)
543
- Со самото тоа што молчеа и ништо не
правеа, учествуваа
Ајша (Подгорица)
547
- Не паднал тој од небо, ние сме го избрале
Ивица (Шибеник)
552

- И да го поминеш сето тоа, поради што!
Разија (Сараево)
557
- Подобро се чувствуваат кога знам дека не
седам и чекам
Нина (Белград)
559
- Да не го напаѓам мојот сосед туку да го
повикам на кафе
Саша (Сараево)
566
- Елхамдулилах
Дика (Сараево)
568
- Ако ти молчиш, тој ќе вреви, а овие ќе
слушаат
Александар (Сплит)
573
- Човечкиот непријател е во него самиот
Сестра Макрина (Берово)
578
- Омразата само омраза привлекува
Зумрета (Скопје)
581
- Човекот како политичко суштество
Срѓан (Осиец)
586
- На деведесеттите се сеќавам со бес и
горчина и чувство на срам
Дејан (Земун)
590
- Време и волја
Лана (Котор)
597
- 'Соседите' и понатаму ги поздравувам со
"Бок!", а 'комшиите' со "Здраво!"
М. (Вуковар)
599
- Национализмот е една леплива работа
Вера (Земун)
605
- Наместо поговор: За насиливото секаде е
речено многу, но тута ќе кажеме нешто и
за ненасилството**
609

Предговор

Пред вас е збирка интервјуа направена со луѓе ширум поранешната Југославија, луѓе од многу различни профили: различни години, професии, полови, етнички припадности... Заедничко им е што се подготвени да зборуваат за минатото, да ја согледаат сегашноста и да имаат надеж, треперенje и желби за убава и сигурна иднина. Некој ќе рече дека тоа се само "обични луѓе". Можеби навистина се "обични" во онаа смисла дека не се во позицијата на моќта, ниту се од милјето на познатите личности, кои често можеме да ги слушнеме и видиме преку средствата за јавно информирање. Но дефинитивно го прават, ќе се осмелам да кажам, најголемиот дел од општеството во коешто живееме. Обични или необични, со себе носат голем број желби, стравови, револтираност од ситуацијата во општеството, размислувања, мачнини, стремежи и надежи, исто како и повеќето од нас. Воедно, тоа се гласови кои толку ретко имаме можност да ги слушнеме. Апсурдано, зарем не? Колку често сте имале можност, ако воопшто сте имале, да слушнете како ѝ било на жената која целата војна ја поминала во Сараево или во Приштина, како размислува некој во Белград, Шибеник, Скопје, Јајце; за што се надева и од што стравува некој во Книн, Гњилане, некој што живеел како бегалец, некој што учествувал во војната, некој што ја гледал војната на телевизија?

Нашата желба беше да се обидеме да најдеме простор да се чујат тие гласови. Долгогодишното искуство во работата за изградба на мирот ни покажа колку е важна размената на тие размислувања за болните точки на нашето општество, за очекувањата што ги имаме, за тоа кои сме и што нё мачи, а што би сакале да биде, придонесува меѓусебното разбирање и градење на довербата, како што рече една жена во интервјујата: "Исечи се, ќе се исечам и јас – крвта ни е иста". Тоа подобро меѓусебно разбирање и доверба се од суштинска важност за изградбата на мирот, оној мир од чијшто недостаток премногу боледува нашето општество. Размислувањата што следуваат сигурно не одат во правецот: "мир, мир, никој не е крив". Возможно е дека некој ставови силно ќе ве стегаат, можеби ќе мислите дека тие никако не треба да бидат дел од една публикација која претендира да го даде својот придонес кон градење на мирот. Јас би рекла: О, да, работата на градење на мирот и тоа како стега, со оглед на тоа дека не веруваме оти на него може да се работи, ако го занемариме трагичното минато што го живеевме и кое многу од нас сё уште го живеат. А ако отвориме прашање за минатото и ја земеме предвид неговата комплексност, се разбира дека нема да се сложиме околу повеќето прашања. Токму тоа е нашата големина, на "обичните" луѓе: да се обидуваме да ги разбереме токму оние ставови кои толку многу се разликуваат од нашите (исклучувајќи ги фашистичките ставови, за нив тута нема место, доволно го окупираа просторот меѓу нас). Кога ќе успееме да дојдеме до едно такво разбирање зошто некој толку поинаку размислува од нас (а можеби тоа воопшто не е толку поинаку), дека тоа не е од слепата и необјаснива омраза, туку од некоја болка, страв, искуство, тогаш сме направиле голем чекор.

А еден голем "обичен" човек, нашиот пријател Џевад Будимлиќ, рече: "Не може мене да ми биде добро, ако на мојот сосед му е лошо"...

Ги прашавме луѓето и тие зборуваа за сите оние големи поими кои станале фрази и кои, кога ќе ги изговориме, веќе се подразбира што мислиме, а всушност, нашето разбирање многу се разликува: помирување, минато, соочување, заборавање, вина, одговорност, мир, иднина, соживот, војна... обидувајќи се нивните објаснувања да бидат низ личните искуства, а не низ други поголеми поими за да создадеме простор подобро да се разбереме.

Не претендирајме ова да биде истражување спроведено на репрезентативен примерок што би покажал каде е нашето јавно мнение (или во множина – нашите јавни мненија). Во прапочетокот на оваа идеја ни беше јасно дека сакаме квалитет што личните искуства го носат со себе, за возврат на квалитетот што би бил репрезентативен примерок. Исто така, како што веќе реков, за некои гласови тука нема место, оние најгласните и најагресивните.

Незанемарливо богатство на оваа книга е бројот на јазиците во неа. Некој можеби би рекол дека најекономично и/или најпрактично би било македонскиот и албанскиот да се во посебни публикации. Но нам ни се допадна идејата сé да биде на едно место, цврсто поврзано, како што се поврзани и нашите судбини.

Интервјуата се правени во периодот од март до ноември 2005 година. Осумнаесет интервјуисти/ки (исто така, од просторите на поранешна Југославија) имаа одговорност да одберат соговорници/чки и имаа слобода во водење на интервјуата, но на таков начин што ќе бидат застапени релевантни прашања. Интервјуата се водени на албански, босански, хрватски, македонски, српски и можеби на уште некој друг јазик (српскохрватски, црногорски итн). На основа на снимките од диктафон направена е транскрипција, којашто доследно е пренесена. Навистина, некои интервјуа минимално се скратени, за да се избегне непотребното повторување, а постојат и интервенции на "пеглање" на одредени "шумови" што настанувале во говорот – првенствено направени поради полесно читање и подобро разбирање на она што сакал/а да ни го каже соговорникот, односно соговорничката. Би ве замолила да имате предвид дека еден број соговорници не го зборуваше својот мајчин јазик во текот на интервјуто.

Да се одреди соговорникот/чката не беше едноставна задача. Покрај координацијата со останатите интервјуисти/ки со цел да се покрие шаренилото на општеството и да опфатат луѓе од различни профили и размислувања, тешкотија претставуваше да се најдат соговорници/чки кои ќе бидат подготвени јавно да зборуваат за болните теми – кај голем број од нив имаше страв и непријатност. И покрај тоа што одлучувавме соговорниците/чките да се претставуваат само со име, некои луѓе подобро се чувствуваа со опцијата да им бидат претставени само иницијалите, поради сопствената безбедност. Потполно го разбирааме тој страв. Токму тој ни даде слика колку нашето општество загазило и заболело, но и колку итно треба сите ние да работиме за да стигнеме до очекуваната општествена промена (која не се сведува само на тоа што ќе рече една соговорничка – дека ќе имаме поголеми плати). Не можам да одолеам, а да не го цитирам Меша Селимовик: "Плаши се од овно", плаши се од гомно – како ќе живееш?" И потполно се сложувам со жената која рече дека не живееме, туку се обидуваме да живееме.

Ни останува отворено прашањето кого сé ќе го интересира оваа книга. Имаме список на желби и препораки кого би требало сето тоа да го интересира. Едниот дел ѝ одговара на реалноста, а за другиот не сме сигурни. Како и да е, добро би ни дошла повратна информација од читателките и читателите, така што би ве замолиле да ни пишете за вашите критики и впечатоци. Мировната работа бара акција и реакција за да можеме да се менуваме себеси, а со тоа и општеството во кое живееме.

Интервјуата можете (но и не морате) да ги чitate по редот како што се подредени во оваа публикација, а се обидувавме да ги подредиме така што ќе бидат во меѓусебна интеракција. Намерно го одбегнувавме класифирањето во национални, етнички или регионални трла за да дадеме придонес кон деконструкцијата на нарушените вредности во нашите општества.

Се разбира, постојат уште *n* редоследи по кои можат да се читаат интервјуата, а и понатаму да бидат во меѓусебна интеракција, помалку или повеќе очигледна. Вие изберете.

Ивана Франовик

**Intervjueri/ke
Interviewees/interviewees
Интервјуисти**

Ана Битољану
iz Skoplja
nga Shkupi
од Скопје

Anita Grabner
iz Gornjeg Vakufa – Uskoplja
nga Vakufi i Epërm – Uskople
од Горни Вакуф – Ускопле

Bojana Jovanović
iz Zenice, živi u Bijeljini
nga Zenica, jeton në Bijelinë
од Зеница, живее во Бјелина

Boris Avram
iz Nevesinja
nga Nevesinja
од Невесиње

Edina Hasanaga-Çobaj
iz Ulcinja
nga Ulqini
од Улцињ

Emina Popović
iz Garešnice, živi u Zagrebu
nga Gareshnica, jeton në Zagreb
од Гарешница, живее во Загреб

Гордана Пирковска Змијанац
iz Skoplja
nga Shkupi
од Скопје

Helena Rill
iz Sombora, živi u Beogradu
nga Sombori, jeton në Beograd
од Сомбор, живее во Белград

Ivana Franović
iz Beograda
nga Beograd
од Белград

Лидија Ѓокиќ
iz Skoplja
nga Shkupi
од Скопје

Lidija Zeković
iz Podgorice
nga Podgorica
од Подгорица

Lovorka Bačić
iz Zagreba
nga Zagrebi
од Загреб

Milan Colić Humljan
iz Babušnice, živi u Beogradu
nga Babushnica, jeton në Beograd
од Бабушница, живее во Белград

Nexhat Ismaili
iz Medveđe, živi u Gnjilanu
nga Medveđa, jeton në Gjilan
од Медвеђе, живее во Гњилане

Sanja Deanković
iz Splita, živi u Sarajevu
nga Spliti, jeton në Sarajevë
од Сплит, живее во Сараево

Tamara Šmidling
iz Beograda, živi u Sarajevu
nga Beograd, jeton në Sarajevë
од Белград, живее во Сараево

Tijana Gnjidić
iz Sombora, živi u Subotici
nga Sombori, jeton në Suboticë
од Сомбор, живее во Суботица

Vildan Efendić
iz Sarajeva
nga Sarajeva
од Сараево

Zahvale

Zahvaljujemo se svim sagovornicama i sagovornicima na iskrenosti, hrabrosti i volji da glasno kažu ono što misle i osećaju. Zahvaljujemo se intervjuerkama i intervjuerima za veliki posao koji su napravile/i. Zahvaljujemo se prevodiocima: Bernardu Čobaju i Dejanu Vasilevskom, i prevoditeljkama Edini Hasanaga–Čobaj i Ani Bitoljanu (Ani hvala na milionima pitanja i brizi da se slučajno ne potkrade neka greška), i lektorkama i lektoru: Marini Gečeskoj–Vasilevskoj, Zorici Galonja i Ismetu Kalabi. (Zorici posebno hvala na komentarima koji su nas tako radovali i govorili nam koliko aktivno učestvuje u tome da ova knjiga bude to što jeste.) Hvala Švajcarskom Ministarstvu inostranih poslova na finansijskoj podršci i na poverenju u nas da ćemo napraviti nešto dobro i korisno, čak i onda kada ni sami nismo bili sigurni kako će izgledati to što hoćemo da napravimo. Hvala Dejanu Iliću iz "Fabrike knjiga" koji nam je dao korisne savete i smernice i brinuo da sve bude u redu.

Falënderimet

Falënderojmë të gjithë bashkëbiseduesit/et për sinqeritetin, kurajon dhe vullnetin që të thonë haptas atë që mendojnë dhe ndiejnë. Falënderojmë intervistuesit/et për punën e madhe që kanë bërë. Falënderojmë përkthyesit: Bernard Čobaj, Dejan Vasilevski, Edina Hasanaga–Čobaj dhe Ana Bitolani (falënderojmë Anën përmiliona pyetjet dhe kujdesin që rastësish të mos përvidhet ndonjë gabim), lektorët: Marina Geceska, Zorica Galonja dhe Ismet Kallaba (posaçërisht e falënderojmë Zoricën përkomentet që na kanë gëzuar dhe treguar sesa ajo merr pjesë aktivsht që ky libër të jetë ai që është). Falënderojmë Ministrinë e Punëve të Jashtme të Zvicrës përmështetjen financiare dhe për besimin tek ne se do të bëjmë diçka të mirë dhe të vlefshme, bile edhe atëherë kur edhe ne vetë nuk kemi qenë të sigurt sesi do të duket ajo që déshirojmë të bëjmë. Falënderojmë Dejan Iliqin nga "Fabrika knjiga" (Fabrika e librave), i cili na ka dhënë këshilla dhe udhëzime të dobishme dhe është kujdesur që gjithçka të jetë në rregull.

Благодарност

Им се заблагодаруваме на сите сговорнички и сговорници за искреноста, храброста и волјата да го гласно кажат она што го мислат и чувствуваат. Им се заблагодаруваме на интервјуистите за големата работа што ја изработија. Им се заблагодаруваме на преведувачите: Бернард Чобај и Дејан Василевски и на преведувачките: Едини Хасанага Чобај и Ана Битољану (Ана, ти благодариме за милионите прашања и грижите случајно да не се провлече некоја грешка) и на лекторките и лекторот: Марина Геческа–Василевска, Зорица Галоња и Исмет Калаба. (Особено на Зорица за коментарите кои толку многу нè радуваа и ни зборуваа колку активно учествува за оваа книга да биде тоа што е). Им благодариме на Министерството за надворешни работи на Швајцарија за финансиската поддршка и за довербата во нас дека ќе направиме нешто добро и корисно, дури и тогаш кога ни сами не бевме сигурни како ќе изгледа она што сакаме да го направиме. My благодариме на Дејан Илиќ од "Фабрика на книгатае", кој ни даде корисни совети и насоки и се грижеше сè да биде во ред.

Не може мене да ми биде добро,
ако на мојот сосед му е лошо

Колективна е кривицата. Не може индуивидуалец сам да земе пушка и да пука.

За време на војната во бивша Југославија ти беше многу активен како радиоаматер. Потоа се случи конфликтот во Македонија. Како сето тоа се одрази во твојот живот?

Во Македонија се назираше, да речам, ептен недобар човечки однос еден према друг. Некако омразата, барем според мене, ја внесоа политичките партии. Многу политички партии и омраза, а тие, водителите на тие партии баш, го донесоа конфликтот меѓу луѓето. Со осамостојувањето на Македонија кога почна плурализмот, јас сметав дека треба да постојат 2-3 граѓански партии, па да можат да бидат во таа партија и Македонци, и Срби и од сите националности. Тука многу се погреши што тогашните на власт дозволија да се направат национални партии, националистички партии и тоа допринесе кај нас омразата да се зголеми. Јас сум живеел во Гостивар меѓу Албанци, Турци и разни нации. Бев спортиста, го делевме што се вика залакот. Заедно игравме, дружење имавме. Ова беше негде 1948/1949 год. И никогаш не сум се надевал дека до тоа ќе дојде, до конфликт. Ми беше тешко, посебно поради несигурноста каде и да одиш и изгубената меѓусебна доверба, дури и со Албанци радиоаматери кои пред конфликтот ми веруваа, а потоа не.

Како ја доживеа веста дека е потпишан Рамковниот договор?

Според мене можеше без Рамковниот договор. Ако седнеа на маса како граѓани на Македонија, на пример и ВМРО, и СДСМ, ПДП, и ДПА итн., немаше потреба од посредство. Меѓутоа, тоа е тоа. Големиот националистички партиски систем не чини. Оти да не може Албанец да биде во некоја партија кај што има повеќе Македонци?

Како да се ублажат последиците?

Ами треба да надвладее разумот кај луѓето. Невработеноста допринесува да се прават конфликти, разни кражби, оти луѓето немаат. Потоа другата допринесува, исто така, несигурно да живееш. Само разумот кај луѓето може да помогне, ништо друго. Јас не гледам алтернација друга, освен домашниот живот да се сведи на тоа децата да се воспитуваат правилно. Јас би рекол моралната етика треба да биде застапена во училиштата. Политичарите ги злоупотребуваат децата за нивни цели или на пр. го користат спорот за да внесуваат немир, раздор, кавги, тепачки. Тоа понапред не било. Се знае, навивачите навиваат за својот тим, ама кавги немало. Асега, напротив, националистички кавги се јавуваат. Еве зарем во Арачиново не видовме чиста политика?

Како тоа да се смени?

Е, за да се смени, пак мора да имаме воспитување, да почнеме со децата, со дружење на децата. Еве имаме, да речеме, разни друштва, дружења, дај го детето да се дружи. Но не смеат постарите да прават како ова во Шемшево, на пример. Таму директно Македонците не ги пуштаат нивните деца да учат во школото, а од друга страна, ете, ај да речам Албанците, ги тераат децата уаа да викаат по децата Македончиња. Она с'скање, наострување на децата, треба да се запре. Но треба да сфатат постарите дека мора тука да се живее.

Јас сум живеел во Гостивар меѓу Албанци, Турци и разни нации. Бев спортиста, го делевме што се вика залакот. Заедно игравме, дружење имавме. Ова беше негде 1948/1949 год. И никогаш не сум се надевал дека до тоа ќе дојде, до конфликт. Ми беше тешко, посебно поради несигурноста каде и да одиш и изгубената меѓусебна доверба, дури и со Албанци радиоаматери кои пред конфликтот ми веруваа, а потоа не.

Tоа е, мора да дојде до помирување меѓу Македонците и Албанците и тоа ќе дојде така што би се забраниле националистичките партии. Нека постојат граѓански партии, да се решаваат прашањата меѓу граѓаните Македонци, и Срби, и Роми и Албанци.

Ајде да се вратиме на последиците од војната и како тие да се изменат да одиме кон помирување. Што претставува за тебе помирувањето?

Помирувањето ќе дојде, јас се надевам дека ќе дојде. Не може вака да остане. Сега намерно се прават конфлиktи само за да не се влезе во Европа, било од македонските партии, националистички, било од албанските. Тоа е, мора да дојде до помирување меѓу Македонците и Албанците и тоа ќе дојде така што би се забраниле националистичките партии. Нека постојат граѓански партии, да се решаваат прашањата меѓу граѓаните Македонци, и Срби, и Роми и Албанци.

Според тебе, кој би требало да работи на помирувањето?

Според мене сиот народ од сите националности. Не ни требаат вакви учени луѓе во собранието. Обичниот народ поубаво ќе ги решава сите прашања.

Кои се твоите стравови врзани со помирувањето?

Па јас би сакал да биде мирно, да се среди ситуацијата да можеш слободно да се двжиш, да појдеш било каде. Еве јас како железничар пензионер прашувам: Зошто уште нема воз за Кичево? Па нели таму има и македонски и албански народ, а возовите не одат. Кочанска пруга не одат возовите поради економски причини, на пример, но до Кичево полни беа возовите, а сега ги нема, зашто не знаеш што те чека таму, можеш да изгинеш. Тука е сета работа, сите стравови.

Што би можело да го спречи процесот на помирување, според тебе?

Само националшовинизмот може да го спречи процесот на помирување. Мислам национализмот дека е најголема зараза, епидемија што на човекот не му дозволува да биде слободен. Ги гледаат само политичките интереси.

Според тебе, дали народот сака помирување? Дали луѓето во Македонија сакаат помирување и дали се подгответи за тоа?

Јас мислам дека преку 50% се за соживот. Не верувам дека во западниот дел од Македонија, ете Албанците, сите сакаат да се караат со Македонците. Во тоа апсолутно не верувам. Тие, оној напатен народ што работи цел ден, тој нема интерес да се кара; тој има интерес да работи, а тој што има работа, а не работи, е тој нема интерес за соживот. Тука се закосуваат интересите на шверцерите, оние што се занимаваат со дрога и сл., така да тој соживот тие ќе го спречуваат. Чесниот народ, работниот народ од било која националност не шири национална омраза. И после, друга една работа; национализмот е дојден претежно кај Македонците, Србите и Албанците. Но не целиот народ мисли на лошо. Тоа е една група која ги заведува поситните. Поготово сега користат шанса, невработеност голема и сега со една мала минимална помош поттикнуваат конфлиktи, пароли... Јас не знам, на пример албанското знаме, тоа е еден предмет за закосување. Преку такви политички пројави се закосува народот и ете немир. Или бомбата во Куманово, тоа е вандализам.

Кој би ги носел процесите на помирување?

Претежно младите, но возрасните да не им пречат на младите, да ги остават на раат. Вие сте виделе деца кои доѓаат на различни смотри, средби, на прво радиоаматерството, на нашите средби нема национализам. Ние не се расправаме. Имаме други разговори.

Како ти би помогнал процесот на помирување, а како другите?

Па јас го помагам во секој случај. Еве за време на конфлиktот во Босна, преку мене идеа од Тетово Албанци на кои многу им помогнав. Еден ме праша што сум по националност. Јас му велам: – Македонец. Тој ми вели: – Браво, – бидејќи му ја пронајдов фамилијата во Сараево; а напротив во Гостивар

имаше радиостаница која им наплатуваше на самите Албанци за да им направи радиоврска, а кај мене беспари. Многу Албанци доаѓаа кај мене за да ги поврзам. И сега помагам. Има различни начини на создавање доверба. Трговијата може да придонесе кон тоа, школството... Албанската страна треба да ја фрли политиката на страна, народот да си живее меѓусебе. Ниеден политичар да не слушаат, ни Македонец ни Албанец, оти тие носат кавга. Малку, по малку треба да се предвиди една траса на помирување меѓу Македонците и Албанците. Некаде се помалку Македонци и може да се плашат или мнозинството може да ги заплашува. Политичарите внесуваат страв, кавга. А од друга страна, гледаме и на телевизија живеат комшии, лубето разговараат, никаква политика.

Кога ќе се случи помирувањето во Македонија, што ќе се промени за тебе?

Ако е мирно, сé средено, да нема омраза, секој ќе ѝ верува на Македонија. Вака никој не ѝ верува, секој си игра мајтап со нас. Ако се помирени, ќе живеат убаво сите, ќе се дружат, како што порано живееле во Босна.

А што со минатото?

Тоа нема лесно да се избрише кај постарите, а децата нема да знаат за таква омраза.

Ќе се вратиме назад. Старосрбите и Старобугарите, секој сакаше да ја закачи Македонија, да ја земи. Сега таа генерација исчезнала. Тие водеа политика за голема Србија, голема Албанија, голема Бугарија. Јас сум имал случај кога во Србија седиме на маса и Србите ми велат: – Ма какви Македонци, ви сте Срби. Тие водеа таква политика, ама сега нема веќе, тие генерации си заминаа. И за Албанија веќе нема. И самите Албанци ќе видат дека ги завеле некои политичари за да внесат омраза. А сега кога Албанија треба да влезе во Европа, треба многу нешта да стори. Самата Албанија треба да им рече: – Чекајте, вие сте си во Македонија и таму ќе си живеете. А како националност бидете албанска, ама таму ќе живеете. И на тоа се оди. Сега не знам со новата влада што ќе биде, инаку досега, горе долу, на тоа се оди.

Треба ли да се заборави и зошто?

Тешко на оние фамилии кои изгубија најблиски, и албански и македонски. Таму каде настрадаа невини деца... Сигурно, на пример, фамилијата на детето што загина играјќи кошарка, нема да заборави. Нема да заборават полно и од самите Албанци. Кој Егеец ќе се пофали од Грција? Избркани, огниште то им го спалиле, им го зеле селото, сé и ги избркале. Тие нема да заборават. Тој што тоа не го преживеал брзо ќе заборави, затоа што можеби и не го интересирало толку.

Дали треба да се прости?

Треба да се прости. Простувањето е неминовно. Биднало. Некој е внесен во војната. Нема друго решение. Нека ми каже некој ако постои.

Според тебе, каде е вината за сето ова? Дали е индивидуална или колективна?

Колективна е кривицата. Не може индуивидуалец сам да земе пушка и да пушка. За време на војната во Босна, радиоаматери од Србија ми сметаа. Ги молев. Јас им велев: – Колеги, немојте да сметате на пораките, луѓево имаат мака. Не дaj боже вас да ве фати, тогај ќе видиме како ќе се однесувате. Деведесет и деветтата ги фати и имам аудио снимки – да те фати страв, карање, пцовки меѓу Србите и Албанците. Сакам да кажам дека ние внесовме немир, самиот народ. Тоа е грешка. Камо побрзо да се смири ситуацијата, народот да си живее слободно, децата... Има голем број луѓе кои ништо не ги

интересира. Ама кога ќе го зафати таква несреќа... Некои можеби се потсмеваат кога јас работев, се додека некои од нив не ги зафати војната. Србите мене ми сметаат, ама кога нив ги фати, поинаку се однесуваат. Еден од нив, да не му го кажувам името, рече: – Ја ќу да доѓем код Најчета да му убацим бомбу у куќу. Ама го фати и него, па сега се надевам дека не мисли исто, сега кога го избркаа од огништето. Од Косово се пресели, остана без стан, без покуќнина, децата на улица. Индолентниот човек додека не го зафати, нема да верува што се случува околу.

Чија е одговорноста и дали се чувствуваш одговорен за тоа што се случи во Македонија? Има ли нешто што секој можеше да го направи?

Не е секој виновен. Најголемите виновници треба да сносат одговорност, но покрај сувото и сировото гори. Јас, на пример, не се сметам одговорен за војната, бидејќи не придонесов таа да настане, а работев. Сум дал еден дел од животот за да направам добро.

Г. П. З.

Секоја нација има свој национализам

Дали сé уште ги чувствуваш последиците четири години по 2001г.?

Секако дека се чувствуваат последици. Сé уште има страв и кај децата и кај народот, воопшто. Конфликтот како конфликт, онаа стара изрека што се вика: До конфликт да се дојде, мора две страни да се караат, а караниците денеска се случуваат секојдневно, на секој чекор. Тоа е најголемата причина што донесува до конфликти. Исто така, невработеноста, потоа лошата материјална состојба. Тие што немаат, секако не можат да бидат задоволни. Конфликтот е опширна појава, меѓутоа она што е нај, најболно е што последиците од војната ги среќаваме и сега. Мислам дека за ова треба малку поозбидилно да се промисли затоа што тоа може да се пренесува од колено на колено. Младите многу се затруени со национализам и секоја нација има свој национализам.

А како би можело тоа да се измени? Што треба да се случи за да се смени нешто?

Првото и најосновното се однесува на родителите. Тие, на пример, треба повеќе да внимаваат што разговараат дома. Ние и порано имавме војни, но од родителите никогаш лошо за некого не сме слушнале, во смисла дека една нација е таква или онаква – нешто лошо. Но сега сликата е обратна и родителите треба да внимаваат, особено ако разговараат во врска со војната што ни се случи 2000г./2001г. Не треба да зборуваат, како што се случува, дека до војна дојдовме поради Албанците или поради разни команданти албански. Секој ден и во новина и во весниците се пишува, или пак разните случајувања што ни се случуваат – те Кондово, те Радуша или не знам каде. Тие случајувања треба да се решаваат поозбидилно, да се сфаќаат работите, да се викнат тие што ги прават овие работи, да седнат на маса, на стол и во четири очи да поразговараат кој кому што треба и кому што му фали; и мислам дека на многу убав начин, преку дијалог, преку дискусија можат да се решаваат овие проблеми.

Како на тебе лично влијаеше почетокот на војната?

Почетокот на војната мене ми личеше како детската игра камај, значи она што се вика детска игра. Но потоа некој претера за да некој друг ден денеска чувствува болки, бидејќи некому да му дадеш син на гладно срце, не е лесно. Затоа треба малку и политичарите што се горе да размислат за ова прашање.

Дали последните години имаше некоја ситуација која што те повреди?

Како гледаш денес на тоа? Дали некој ти се извинил?

За такви прашања, не знам што да ти кажам. Во денешно време на секој чекор може некој да те навреди, но треба да се прави разлика од навреда до навреда. Дали таа била намерна, можеби не била, треба да се прави разлика во тоа. Сепак со дијалог може да се расчистат недоразбирањата. Онаму каде јас работам, лично не сум имал поголемо недоразбирање, осим кога беше укинувањето на паралелките на албански јазик. Тоа се случи кога за време на ВМРО-ДПМНЕ ни дојде нова директорка и јас ја молев нејзе како сестра: – Немој затоа што континуитетот на паралелките треба да се држи, и немој

Kонфликтот е опширна појава, меѓутоа она што е нај, најболно е што последиците од војната ги среќаваме и сега. Мислам дека за ова треба малку поозбидилно да се промисли затоа што тоа може да се пренесува од колено на колено. Младите многу се затруени со национализам и секоја нација има свој национализам.

што се вика на туѓ терен да наметнеш нешто што е многу болно за денешно време. Но таа не ме послуша и ден денеска во школо имаме, ако не секој ден, на 3-4 дена неделно мора нешто да се случува, или недоразбирање меѓу децата или пак меѓу техничкиот персонал, професори. Таквите проблеми треба да се решаваат, но тоа иде бавно. Сега ситуацијата е таква.

Но дали професорите, односно ти лично презема(ш)ат нешто во тој поглед да се промени таквата ситуација?

Се врати стариот директор (м.з. Македонец). Јас бев одговорен за албанските паралелки 12-13 години и никогаш не сме имале недоразбирање, но последиците од војната се чувствуваат уште и не може одеднаш тоа да се среди. Има деца на кои им настрадал некој близок за време на војната и уште се чувствуваат болките.

Секогаш кога јас ќе видам дека има недоразбирање меѓу учениците од двете страни, ете Македонци и Албанци, зашто е мешано училиште, одма ги викам во мојот кабинет и ги смирувам страстите. Зошто да се караат и обавезно да се подава рака на тој што згрешил, и одма на лице место. Не ги пуштам да излезат додека не се помират и повеќе не смее да се повтори таа грешка. Реков, за решавање на овие проблеми потребно е да се организираат разни концерти, спортски игри, разни логорувања, екскурзии. Па и овој летен камп е еден од начините. За мене тој е нешто извонредно што не може човек да помисли, затоа што тута сме дојдени од различити градови, тргнувајќи од Куманово, Скопје, Тетово; па тута се вклучени сите ученици од сите националности што живееме во оваа држава, во наша држава, тие се дружат, можат да разменуваат различни мислења.

Ова е за мене многу важно, на ваков начин да се решаваат овие проблеми – домашни, што се вика. Само преку ваков период мислам дека многу, многу кон подобро ќе оди решавањето на сите проблеми што ги имаме во училиштето.

Што претставува за тебе помирувањето?

Па помирувањето се знае и во она што се вика сама Библија: "Не лажи, не кради, не убивај". И секој човек што дошол во овој свет, дошол да опстане, да се развива и на крај, се знае, секој ќе умре. Затоа мислам дека треба да се смират страстите и да живееме нормално, секој нормално да живее.

На кој начин тоа би се остварило? Што е предуслов за помирување? Што треба да се направи за да се дојде до помирување?

Треба да се сфатат сите подеднакво. Да нема поделба на национална база. Мислам дека секој е за себе нешто. Нема потреба да се двоиме, сега јас сум Албанец, вие Македонец, Турчин, Ром, или Србин или било што. Сите што сме тута во оваа заедница треба заеднички да имаме слога.

Треба секаде да се направи нешто. Мислам, ако сега јас работам во школо кај што сме вклучени сите националности, по мое мислење децата треба да бидат вклучени во разни проекти, во разни екскурзии, во разни спортски игри, да се дружат. Тоа ќе овозможи да се заборават лошите работи, да не се зборува тој е таков, оној е таков. Може многу лесно и многу, многу икс работи можат да се направат за да дојдеме до помирување.

Кој би требало тоа да го направи?

Па се знае, тоа може да се направи од министерство до техничкиот персонал, од министерот за образование до техничкиот персонал во школото каде работам, да бидат сите вклучени.

**Што мислиш, што би можело да го спречи процесот на помирување?
Дали имаш некои стравови поврзани со тој процес ?**

Прво, јас би го ставил самиот родител, бидејќи тој е главен во воспитувањето на детето, а детето ако е воспитано, онда може благовремено и многу лесно да ги сфати работите и да се понаша како да го знае барем кодексот на однесување и да се однесува како ученик.

Дали сега Македонија ја доживуваш како простор каде што можеш да ги оствариш своите права?

Сега по новиот закон и со имплементацијата на Охридскиот договор мислам дека се оди нормално, мада има уште многу да се работи. Да се отклонат тие последици од војната. Но мислам дека многу, многу се измени на позитивно, огромни промени има и се осекам рамноправно со сите народи што живеат во Македонија. На пример, се очигледни промените во школството и во вработувањата. Во секоја сфера скоро има промени.

Каков е твојот став околу клучот 20% вработување во државните институции?

Па мислам дека е остварено она што е договорено во Охридскиот договор. Мислам дека се остварува нормално и дека нема проблеми во тој поглед.

Но се јавува револт од неалбанска страна. Дали мислиш дека една таква регулатива придонесува кон помирувањето во Македонија?

Народот вели: Сонцето не може сите да ги грее, па и Охридскиот рамковен договор. По ова прашање се заборува дека сега Албанците добиле превише и имаат привилегија превише, во смисла на вработување. А другата страна, секако дека ќе биде нерасположена во тој поглед и ќе има доста приговори по ова прашање, но треба да се почитува бројката и она што се вика 20% вработување од страна на Албанците, затоа што да било на време решено како што треба, не би ни дошло до војна.

Дали луѓето во Македонија сакаат помирување?

Па по мое мислење од двете страни има доста луѓе со коишто сум разговарал и сметаат дека би требало и треба да има помирување.

Дали треба да има извинување?

Па она, секогаш за да се помири некој со некого мора да бара извинување и ние секогаш во секојдневието може да згрешиме; и нема човек, нема личност која е идеална, и секој може да згреши и за секоја грешка се бара извинување.

Кој на кого би требало да се извини?

Прв тој што згрешил, тој што го навредил некого: "Извини, молим те, немав намера да те навредам".

Што можат на тоа поле да направат "обичните луѓе"? Како ти, на пример, би го помогнал процесот на помирување?

Па сега, ако има тврдоглави за помирување, треба да се најде трето лице што може да разговара со двете страни и ќе мора да има помирување. Мора една страна да попушти и да се помират.

Кои и какви промени тогаш ќе натстанат за Македонија, според тебе?

Народот нема да живее под страв затоа што денеска не е само во Скопје. Во секој град има разни случајувања, разни убивања, разни малтретирања, разни киднапирања, така да човекот ќе биде ослободен од вакви тензии.

Пред извесно време беше донесен Законот за знамињата околу кој се кршеа многу копја. Според тебе, колку еден ваков закон може да придонесе за помирувањето во Македонија?

Мислам дека знамето е симбол на секој народ што е на оваа земјина кугла.

Не би правдал, ниту пак би напаѓал некого за да го брани својот идентитет. Нема потреба за било кое знаме, на едно знаме да се наметнат сите националности и да се стават на секој ќош туѓи знамиња. Тогаш она што ќе стане се вика старински сваштарски барјак.

Што е тоа што народот на којшто ти му припаѓаш би можел да направи за помирувањето во Македонија?

Јас сум Албанец и би разговарал со Македонците, со сите народности што живеат во Македонија да седнат на една маса, да направат еден заеднички договор, да речам – да се помират, да испружи секој секому рака. Со такво нешто може да се оди во Европа.

Како треба да се однесуваме кон сето она што се случуваше? Дали треба да се заборави?

Многу индивидуи ќе пишуваат за минатото, секој за секоја нација ќе пишува историја. Но ќе има цензура за објавување на такво нешто. По мое мислење, ова по овие пишувања не би требало, барем за едно 20-30 год. да се објавуваат. Во спротивно ќе се обноват овие страсти и пак ќе се навратиме на разни недоразбирања и разни војни.

Треба ли да се заборави тоа што се случи?

Па обавезно. Ние треба да мислим за нашите деца. Прееска реков дека тоа е многу, многу болно за одредени случаи. Тогаш многу тешко се заборава, но прилиkitе се тие. Кога ќе се помират двете страни, морале, што ќе прави, од судбина нема бегање. Мора да се заборават овие работи.

Ада се простат?

Па простување кај нас Албанците, имало многу. Таа традиција кога ќе убијат некого, па тај ќе искочи, ќе убие од другата страна, тоа е по канонот на Лека

Дугачини. Било, ама поминало и се заборавило. И таа појава и ден денеска ретко се среќава. Тие затоа ќе си простираат.

Колку кон помиривањето и стабилизацијата на ситуацијата во Македонија придонесува Меѓународната заедница, според тебе?

Па богами, според мене, Меѓународната заедница доста помогна со средуваче кога се караа две страни. Мораа да помагаат и во случајот на војна кај нас што се случи. Доста ни помогнаа од Европската заедница, ги седнаа двете страни на маса, на разговор. И мислам дека се оди кон подобро. И ќе се смират, и страстите, и ќе се помират, не е проблем.

Што мислиш ти, дали поединецот носи кривица за тоа што се случи или кривицата е колективна?

Не може поединец да скара една цела држава. Ако мнозинството зборува дека некој се спрема за нешто и некој е незадоволен, треба да се спречи одма, како што се вика во медицина: Прво спречити, па немој лечити. Затоа треба на време да се реагира, да се види што му треба некому за да направи војна; и многу лесно може да се договора за тоа, а не со војна и со губење на луѓе.

Дали некаде гледаш твоја одговорност за сето тоа и каде е твојата одговорност како професор во училиште?

Па оно, да ме прашале мене дали може да направиме ова за да дојдеме до целта, пред се јас би барал регуларно да се разговара со одговорните на државата.

Според твое мислење, дали во Македонија има место да се развиваат различните идентитети, а при тоа да не ги загрозуваат другите?

По ова прашање јас не гледам зошто да нема простор за тој што е способен да го развива својот идентитет, без да му наметне нешто некому на пример, мојот идентитет е појак, боли или поразвиен. Нема, нема шанса некој некому да наметне нешто, а има простор за сите да се развиваат, да живеат како една фамилија, иако по мое мислење сега има секакви луѓе.

И верскиот идентитет може да се развива, само целта да не се меша и да не му наметне некому нешто да се прави во смисла јас сум нај, нај. Јас реков дека во секоја Библија стои: "Чувај своето, а не напаѓај другото". Значи развивај го својот идентитет, ама не да навредуваш друг идентитет. Нема потреба за тоа.

Дали сега на крајот остана нешто што јас не те прашав, а ти би сакал да го кажеш или нешто сакаш да порачаш?

Па на крај јас би рекол кога би биле вклучени сите училишта од државата, од мултиетнички училишта, па и од сите градови на државата во активности заближување, запознавање, размени на мислења, обработување на различни прашања, многу, многу, многу ќе се поправи положбата на сите вработени во училиштата. А и ситуацијата и на децата и на учениците, воопшто, ќе се поправи и нема да има мржња меѓу учениците дека тој е таков, оној е таков.

Г. П. З.

Како се сеќаваш на времето пред војната и на самата војна?

Се сеќавам на некои работи од пред војната, знам дека можев слободно да се движам кај сакам, немаше никаква опасност. Завршив прво и второ одделение основно училиште и се сеќавам на другарите од одделението, а на некои конкретни ситуации и не се сеќавам баш... Се сеќавам на ситуацијата за време на војната, поголемиот дел од времето бев тука за време на судирите, после бев во раселеништво.

Дали чувствуваш некои последици од војната и на кој начин?

Во нашиот град силно се чувствуваат последиците од војната, градот е поделен на два дела, хрватски и босански дел. На пример, основните училишта се totally раздвоени, Здравствениот дом работи одвоено, средните училишта работат според принципот – две училишта под еден кров, постои невидлива линија која го дели градот на два дела и тоа се чувствува; кога се шета по градот точно се знае до каде се оди.

Како се чувствуваш ти лично поради тоа? Како живееш со тоа? Дали некогаш тоа ти е особено тешко? Зошто?

Беше тешко можеби дури после војната; не знаевме дали смееме да одиме во другиот дел од градот, немавме комуникација со луѓето од другиот дел на градот. Дури откако почнаа со работа некои организации, на пр. Младинскиот центар "Горен Вакуф – Ускопље", имавме можност да дојдеме во контакт со луѓето од другиот дел на градот. Подоцна се споја и средните училишта, па имаше можност за поголем контакт помеѓу нас.

Кои промени би требало да се случат за да се ублажат тие последици од војната?

Јас мислам дека тоа не е до обичните луѓе, мислам дека тоа е повеќе политички фактор. Ситуацијата во градот каква што е сега - нема началник, постојано владеат национални партии, нетрпеливоста помеѓу партите е сè поголема и тоа, веројатно, влијае и на оддалечувањето на луѓето едни од други.

Како треба да се однесуваме кон минатото?

Факт е дека се случило тоа што се случило и сигурно луѓето кои ја преживеале војната некои работи никогаш нема да ги заборават. Но мислам дека не треба многу да се "копа" по минатото, животот оди понатаму. На тоа треба да се работи со младите генерации.

Што мислиш за помирувањето? Што е за тебе помирување?

Мојата прва асоцијација за зборот "помирување" е луѓето од двата дела на градот да бидат заедно, да работат заедно, да се дружат. Но повторно тоа не зависи само од обичните луѓе, политиката има значајна улога во тоа. Колку и да се работи на тоа – луѓето да се зближат, во нашиот град фали само малечка искра да се вратиме на почеток. Тоа и се случи, моменталната состојбата е таква што немаме началник, општинската администрација не функционира, буџетот е заледен.

Бо нашиот град
силно се чувствуваат по-
следиците од војната,
градот е поделен
на два дела,
хрватски и босански
дел. На пример,
основните училишта
се totally раздвоени,
Здравствениот дом
работи одвоено,
средните училишта
работат според
принципот – две
училишта под еден
кров, постои
невидлива линија
која го дели градот
на два дела и тоа се
чувствува; кога се
шета по градот точно
се знае до каде се
оди.

Сепак, мислиш ли дека и самите луѓе не работат доволно, дека можеби имаат некаков страв од помирување?

Мислам дека тоа зависи од личност до личност – некои луѓе загубиле драга особа во војната, некои доживеале нешто грдо во војната и имаат траума поради тоа. На нив сигурно им е тешко да тргнат понатаму и да направат чекор кон помирување. Мислам дека луѓето имаат доста предрасуди и стравови, дека тие предрасуди и стравови уште долго време нема да исчезнат, бидејќи луѓето кои доживеале гриди искуства во војната секогаш ќе имаат страв да не им се случи тоа повторно. Предрасудите настапуваат од незнанење и веројатно луѓето добивале погрешни информации и со самото тоа создавале погрешна слика за другите луѓе. Мислам дека не е во ред вината да ја преземе целиот народ, мислам дека вината е индивидуална. Кога почна војната, јас бев мошне млад за да ја разберам тогашната ситуација. Но од она што го знам по кажувања, од книги, мислам дека политиката е крила за се што се случило, но политика на одделни луѓе кои имале корист од таквата ситуација за време на војната и после неа.

Како да се дојде до помирување?

Единствена опција која сега постои е да се работи со младите генерации на тоа прашање. Значи да се работи со децата од забавиште, преку основните училишта... Историјата да не се учи индивидуално, т.е. да нема босанска и хрватска кои во најголем број случаи се контрадикторни – сите пишуваат она што им одговара и децата создаваат погрешна слика, како за себе така и за другата нација... Треба да се најде заеднички јазик!

Што мислиш околу прашањето за одговорност? Постои ли одговорност на "малите, обични луѓе" за се она што се случуваше?

Мислам дека и одговорноста е индивидуална, не можеме сите "мали, обични" луѓе да ги ставиме во еден кош. Иако мислам дека луѓето можеа да направат многу повеќе. Можеа многу да направат со самото тоа да не го прифатат она што им се наметнува.

Кој треба да работи на помирувањето?

Сите би требале да работат на помирувањето. Политичарите можеби би можеле да бидат само ментори и да им помогаат на луѓето тоа да се направи. Важно е да се зборува за тоа, тоа се мали чекори, но можат да бидат особено важни во процесот на помирување. Луѓето првин треба да работат на самите себе, па така, веројатно, да го шират "вирусот на помирување" во заедницаата!

Дали некои институции имаат поголема моќ и можност да влијаат врз луѓето кога се работи за помирување?

Мислам дека постојат институции кои имаат големо влијание врз луѓето. На пример, медиумите и верските институции имаат голема моќи можност да ја променат свеста на луѓето, но мислам дека тие не го сакаат тоа бидејќи ваквата ситуација им одговара. Во ситуацијата каква што е, тие остваруваат некои свои лични интереси – не им е гајле за масата!

Каков е твојот впечаток, дали луѓето сакаат да работат на помирувањето и дали се спремни за тоа?

Тоа зависи од личност до личност, не можеме тоа да го генерализираме. Некои луѓе сакаат, некои не сакаат. Меѓутоа мислам дека оние луѓе кои сакаат нешто да направат за помирувањето, можат да се обидат да влијаат на другите.

Mислам дека луѓето имаат доста предрасуди и стравови, дека тие предрасуди и стравови уште долго време нема да исчезнат, бидејќи луѓето кои доживеале гриди искуства во војната секогаш ќе имаат страв да не им се случи тоа повторно. Предрасудите настапуваат од незнанење и веројатно луѓето добивале погрешни информации и со самото тоа создавале погрешна слика за другите луѓе. Мислам дека не е во ред вината да ја преземе целиот народ, мислам дека вината е индивидуална. Кога почна војната, јас бев мошне млад за да ја разберам тогашната ситуација. Но од она што го знам по кажувања, од книги, мислам дека политика е крила за се што се случило, но политика на одделни луѓе кои имале корист од таквата ситуација за време на војната и после неа.

Од твоје лично искуство, како младите луѓе реагираат на разговори за помирањето? Дали некогаш разговараш за тоа со своите пријатели и какви ставови постојат?

Повеќето млади луѓе сакаат да се помират, меѓутоа повторно тој политички фактор е пресуден, тој попречува. Ситуацијата во градот, па и во целата држава, не им дава можност на младите да се развиваат, да го кажат она што го сакаат! Виновен е стариот систем во училиштата, во сите институции, кој не им дава можност на младите луѓе да кажат што сакаат. Веројатно тоа е страв од авторитети, од луѓе кои имаат здобиено моќ во војната и тоа ги кочи младите луѓе.

Кои се твоите предвидувања врзани за иднината во врска со помирањето? Како ја гледаш иднината?

По војната многу се работеше на помирањето во Горен Вакуф – Ускопље, меѓутоа се работеше можеби на погрешен начин, па сето тоа ја произведе денешната состојба во градот. Сега сме речиси на нула и сега би требало да се почне со работа на процесот на помирање, но да се испробаат некои други подобри методи.

А. Г.

Луѓето пополека се "трезнат", иако некои политичари се уште "свечаат со оружје"

Како денес се сеќавате на времето пред почетокот на војната и на самата војна? Чувствувате ли некои последици од војната?

Непосредно пред самата војна јас работев во Австрија и таму, повеќе отколку тука, се чувствуваше дека нешто се подготвува. Јас никогаш не верував дека може да се случи такво нешто во овој град кој беше мешне толерантен. Луѓето велат дека и за време на Втората светска војна постоела голема толеранција помеѓу народите, бидејќи тука живеат и Хрвати и Бошњаци. Ви велам, јас не можев да замисlam дека може да дојде до таква ескалација на судири. Оваа војна беше едно од најстрашните случајувања во мојот живот, иако како момче ја преживеав и Втората светска војна и егзодусот низ бомбардирањата. Она што го поминав во тие година дена ги надмина сите мои темни размислувања. Народот во тој период почна да се разделува, ноќе крадешкум се преминуваше од една на друга страна, градот полека почна да се расцепува. Јас не чувствував потреба да одам каде било, бидејќи се уште не верував дека може да дојде до таа голема несреќа.

Како денес го гледате процесот на помирување? Како може да дојде до помирување и кој треба да работи на помирувањето?

Ако самиот народ тоа не го направи, мислам дека не може ниту високиот претставник, ниту Меѓународната заедница. За жал, кај нас луѓето се бават со работа која не им е работа, започнувајќи со верските службеници кои ја користат верата за да зборуваат против другите народи и да го обединуваат својот, немајќи никаков интерес да се обидат да се најдат со другиот народ. Само однадвор постои фасада. Јас лично мислам дека мора да дојде некоја нова генерација за да се смени тоа. Сега тоа ми се чини тешко, бидејќи младите не знаат како некогаш ние сме живеееле. Тие се родени во војната, само од своите родители можат да слушнат како било некогаш и тоа да го прифратат или не. За тие работи сум пессимист, бидејќи ми се чини дека сега младите смислата ја гледаат само во излегувања, малку се оние кои сакаат активно да работат на промени. На пример, да се бават со политика, денес младите не сакаат ниту на избори да излезат. Мислам дека единствениот спас е младите да се активираат, да се обидат да сторат нешто, бидејќи ако самите на себе не си помогнат, никој друг нема да им помогне.

А што е тоа што би можеле да го направат "обичните луѓе"?

Нема некои големи решенија. Ние сме земја во транзиција, државата им од зеде се на работниците, ги продаде фабриките, ги истера работниците. Мора да помине тој некој период за да се воспостават повторно некои работи. Не знам што повеќе би можел да стори малиот човек, освен тоа младите да се активираат, ако треба и низ политиката, да излезат и да се обидат да направат нешто. Имаше доста обиди на невладините организации, но општинските власти не ги следат таквите работи. Младите треба да влезат во политиката, да ги пронајдат оние партии кои не се националистички и кои се за тоа – оваа држава да остане мултиетничка. Младите, меѓутоа, бегаат од политиката, бидејќи разни политички игри кои се на власт ги одбиваат од неа. Јас додека не станав општински советник, не знаев што е Х и Б страна. А сега знам дека тоа е нешто што е важно – Х се Хрвати, Б се Бошњаци и сите

На луѓето им е прикажано дека треба да се плашат едни од други едните дека треба да се плашат од некаква џамахирија, а другите од некаква усташка држава.

се собираат околу своите. Треба да се бараат и поддржуват организации и партии на кои тоа не им е важно.

Мислите ли дека тоа е можно, дека постојат луѓе кои се заинтересирани за такво нешто? Дали луѓето се заинтересирани да работат на помирувањето?

Е, тоа е проблем, тоа е она што ме загрижува. Јас сум СДП-овец, во нашата парија има од сите националности, а сега гледам дека е така и во другите партии. Но тие партии ја предизвикаа војната, ја водеа и секој кој е од друга националност, а доаѓа во национална партија, тој е тука поради некоја корист. Младите веројатно не гледаат никаков интерес во политиката. Ние немаме со што да ги заинтересираме. Сé што зборувам повторно се сведува на политика. А ме загрижува и тоа што за младите нема економија. Јас како човек се чувствуваам неспремно, немам решение и тоа е она што ме загрижува. Доста работи се прашање на политика. Луѓето покажуваат дека се спремни – доаѓаат на пазар, се дружат колку што е можно. Работата ги спојува луѓето. Економијата би дала свој придонес во процесот на помирување, но тоа треба да се подгответи.

Што мислите, постојат ли некакви стравови кај луѓето врзани за помирувањето?

Војната е големо зло, има многу жртви, само мислам дека и двата народи се заведени. А и денес е така помалку или повеќе. На луѓето им е прикажано дека треба да се плашат едни од други – едните дека треба да се плашат од некаква џамахирија, а другите од некаква усташка држава. Ние во еден проект (ракомет) успеавме да собереме деца и од хрватска и од бошњачка националност. Тие се дружеа, се радуваа заедно на победите, се гушкаа. Тогаш, наеднаш хрватските деца престанаа да доаѓаат и кого и да го прашав зошто, никој не ми одговори дали некој им се заканувал или некој од нив како водач ги повлекол останатите. Подоцна, по некое време, повторно дојдоа и ни се придружија. Нема ништо грдо помеѓу тие деца. Значи можеби нешто такво може да даде резултат, но тоа помасовно треба да се прави, а за тоа, за жал, немаме услови.

Какво е Вашето мислење за тоа како да се однесуваме кон минатото? Како до го пренесеме на помладите генерации?

Треба да се каже вистината, а децата нека оценат што е право, а што не е иако тоа е мошне тешко, особено со училишните програми такви какви што се. Треба да се работи според единствена програма, да се учи една историја. Босна е една и треба да има една историја. Не можеме да го бришеме она што било, јас не сум за тоа. Треба да се памети, не смее да се заборави, но треба и да се прости. Бидејќи еден добар дел од лубето е заведен, јас имам можност да зборувам со многу луѓе и тоа го гледам. За жал, и структурата на населението е сменета, и тоа е еден проблем. Руралното население дојде во град; тие во селата и порано живееле некако поделено – селата беа мнозински, или бошњачки или хрватски, така што сега ним им е сеедно кој им е сосед и им одговара ваквата ситуација. Тоа е уште нешто што дополнително ја комплицира работата. Не гледам некаков брз излез, ова мора полека да се "делка", стрпливо. Нема многу корист ниту од меѓународните организации. Пратеникот на високиот претставник кој беше тука кај нас, сакаше само нешто да не се "бранува", да е мирно, тој да си седи, да прима плата и нема проблеми.

Како ја гледате иднината? Кои се Вашите предвидувања врзани за помирувањето во иднина?

Мислам дека лубето пополека се "трезнат", иако некои политичари се уште "звечкаат со оружје". Лубето пополека увидуваат дека се насамарени, "насанкани". Јас сепак очекувам дека ова еднаш мора да тргне на подобро. Жално е само што прво моравме да почувствуваме како е доле на дното, па дури тогаш кога ќе почнеме да се качуваме ќе почувствуваме колку е убаво горе. Ние сме веќе близку до тоа дно, особено во нашиот град. Јас не знам како лубето воопшто живеат. Јас се сеќавам дека по онаа војна сите тргнувме на о-рук за џабе да градиме. А сега после оваа, ми се чини како сите да чекаат нешто на готово, нема некои заеднички акции. Тоа ме чуди, ние бевме горди кога ќе изградевме нешто ново. Една моја пријателка кажа: "Тие толку лесно го уриваат сето она што ние тешко го изградивме и му се радувавме кога ќе го направевме". Можеби и сега се потребни некои големи акции со младите. Но сегашнава политика нема интерес за тоа. Значи ни требаат способни луѓе во политиката, нив треба да ги бираме.

А. Г.

Тамара

(23 год.)

Сомбор

студентка

Ej, се слушаш ли ти што зборуваш?!

Ќе сакаш ли накратко да се претставиш?

Јас сум Тамара, имам 23 години. Студирам физика во Белград и од Сомбор сум.

Какви се твоите сеќавања на војната која се водеше во '90-те години?

Не се сеќавам дека тоа нешто ме погоди, што се однесува на секојдневниот живот, освен тоа што не смеев да гледам "Дневник", бидејќи имаше некои одвратни сцени и знам дека постојано ме бркаа од собата, и освен што познавав едно семејство кое беше сместено во соседството, си играв со тие деца.

А како ти се чини тоа на ова растојание од петнаесеттина години? Дали сега имаш некои други асоцијации и слики за таа војна, наспроти тогаш?

Па поинаку е. Многу потешко ми паѓа. Тогаш тоа не ме засегаше, а сега имам многу од тие слики, сега тоа се форсира. Се форсираат сите тие злосторства, како српското општество треба да влезе во таа фаза на признавање; тоа сега го има во медиумите, и нормално дека ме погодува. Гледам дека таму се случувало нешто страшно.

Кога се вели соочување со минатото, што е тоа за тебе, како го гледаш тоа? Без оглед на тоа како се претставува во медиумите, што е тоа за тебе, лично? Како би го дефинирала тоа?

Па јас би рекла дека тоа е и признавање и сфаќање. Едноставно, увид во она коишто се случувало и прифаќање на тоа дека во војната никој не правел добро, па ниту мојот народ ниту другите народи.

А како го гледаш тоа во овие сегашни моменти, тоа соочување? Дали како потреба за едно општество, за една нација или како обврска која е наметната од некои причини, или како нешто трето?

Јас мислам дека тоа е потреба на општеството за да биде здраво. За да тргнеме понатаму, потребно е сето тоа да си го признаеме себеси. А од друга страна, имам впечаток дека тоа сега се форсира, дека тоа ни е сега наметнато од Меѓународната заедница, од Европа, и дека тие малку нё туркаат: "Ајде признајте го тоа, па да можеме да одиме понатаму". Така што ми се чини дека тоа не оди спонтано; како во Србија да постојат грст луѓе на кои сето тоа им е веќе јасно, и кои се нервираат што повеќето го туркаат тоа под тепих и велат дека ништо не се случило.

А дали е добро или лошо тоа што некој тоа го "турка"? Дали тоа би дошло само од себе, ако никој не го турка?

Мислам дека многу тешко би дошло само од себе. Во секој случај, добро е што некој турка, добро е што некој тоа го нагласува, но ми се чини дека постои отпор кај народот за такво нешто.

Затоа што некој тоа го нагласува или...

Затоа што некој тоа го нагласува, некој отстрана. Томо Николик не рече: "Ајде да признаеме", туку тоа го велат прозападните, па тоа е сега проблем.

Hекако ми се чини дека сега има многу родители кои ги наговориле своите деца против другите народи во стилот: "Овој е Хрват, овој е муслиман, тие не се добри". Пред некој ден децата пред моја зграда, имаат единаесет години, си играат долу, а малиот, не знам дали е тоа навивачка песна, вели: "Убиј, заколи, Хрватот да не постои". Има единаесет години, не знае кои се Хрватите! Можеби малиот кој седи покрај него е Хрват!

А да ги нема тие "западни", кому би му останало да го започне процесот на соочување? Кој треба да го започне, да го води и да го донесе тој процес?

Па не знам. Тоа кај нас сега го водат и го нагласуваат тие невладини организации кои се занимаваат со заштита на човековите права. Па некако ми е логично и да нема некакви влијанија отстрана, тоа да го туркаат тие луѓе кои се занимаваат со човековите права.

А каква е улогата на државата во сето тоа? Дали имаат улога само невладините организации?

Не, јас велам дека тие би требало да го прават тоа и дека е во ред што го прават тоа. Е, сега нормално дека би требало и државата, но политичарите не се некако начисто со тоа што, всушност, би требало да прават и да се занимаваат, како да кажам, со други работи, не се занимаваат со вистинските работи. Што се однесува до тоа, не би можела да се потпрам на нив.

А каде е тука поединецот, граѓанинот, граѓанката како единка во друштвото? Дали поединецот треба да учествува во тој процес и на кој начин?

Мислам дека поединецот, едноставно, треба да биде свесен за сето она коешто се случувало и да има емпатија, да сочувствува со тие несреќни луѓе на кои им се случила војната и да сочувствуваат со оние на кои сега им се случува војна, не овде, туку во некои други делови од светот. Едноставно да се поттикнат некои човечки чувства во народот, бидејќи мислам дека тоа сега се изгуби, дека луѓето моментално се себични.

А како да се освести поединецот?

Уф! Не знам. Мислам дека тоа оди со воспитувањето, дека тоа се „влече“ од дома. Мислам дека тоа може и во училиште малку да се научи, на часовите по историја, малку повеќе да се зборува за тие работи.

Добро, тоа е некој процес на обликување на порастот и идното општество. Но во овие моменти во нашето сегашно општество, на кој начин може да се развие емпатија кај луѓето?

Мислам дека е тешко кај оние постарите луѓе.

Мислиш тука сме каде што сме?

Да. Можеби оние луѓе кои биле на боиште и кои го виделе тоа со свои очи... Можеби оние кои живееле таму, па им се случила војната, мислам дека тие имаат многу повеќе чувства за тоа. А овие кои оттука оdea како доброволци, да грабаат, знаеш, да се збогатат, мислам дека на такви луѓе не вреди да им се зборува. А оние кои седеа овде и гледаа телевизија... Едноставно, не ми паѓа на памет како можат да влијаат на нив. Ако и понатаму седат пред телевизорот, ќе им испраќаат некакви пораки по тој пат.

А тој процес на соочување со минатото така како што се одвива денес, мислиш ли дека се одвива како што треба или тоа би требало да изгледа некако поинаку, без оглед на тоа кој го турка или го форсира, и од кои причини се случува тоа? Како според тебе треба да изгледа тој процес? На кои нивоа треба да се случува?

Не знам.

Мислиш ли дека вака како што сега се одвива, ќе доведе до некаков резултат?

Вака како што сега се одвива, мислам дека луѓето ќе дознаат што се случило, но мислам дека тие работи нема да ги прифатат во стилот: "Да, нависти-

на, се случи, верувам дека се случи"; туку дека повеќе ќе биде во стилот: "Само ти зборувај, ветрот носи".

Мислиш ли дека нема да поверуваат дека тоа се случило?

Да. Затоа што јас веќе имав можност да разговарам со една девојка која студира право. Се интересира за српската историја и за овие војни сега и таа, да речеме, тврди, а сум го слушнала тоа и во медиумите, дека немало толку луѓе колку што се зборува и дека тоа воопшто не се тие жители, туку дека тоа било некое преместување, некаква трговија помеѓу политичарите, сфаќаш, дека тоа не се случило така како што вели Наташа Кандик.

Дали тогаш тоа ја намалува тежината на злосторството?

Не мислам дека ја намалува тежината, мислам дека и еден човек е многу, а не пак тие илјада за кои се зборува.

А кога ќе се каже помирување, што е за тебе помирување во контекст на сегашните односи?

Прифаќање на фактите и прошка. Ако лично си бил погоден од војната, нормално дека не можеш никогаш да простиш.

Мислиш дека не треба да се прости?

Не велам дека не треба да се прости. Треба, особено ако немаш никакво влијание врз текот на работите. Едноставно мислам дека не треба да се троши животот и дека не треба да се нервираш кога не можеш да влијаеш. Треба да продолжиш да живееш, тоа сакам да го кажам. Не вреди да се лутиш засекогаш.

А односот да заборавиш: да простиш?

Не треба да се заборави. Треба да се памети, но треба да се прости во таа смисла дека не треба да постојат непријателства помеѓу народите.

Забележуваш ли дека процесот на помирување се одвива во нашето општество?

До мене стасуваат контрадикторни пораки. И во моето опкружување постојат луѓе кои велат: "Јуху, ајде во Хрватска на море", а други велат: "Мажката нивна, никогаш нема да отидам". Исто така, отприлика и: "Што бараат тие кај нас? Ајде да ги претепаме". Едноставно не можам да оценам кои ги има повеќе, дали оние на кои им е во ред, ајде да се помириме или тие кои и понатаму се лутат.

А кој треба да го поведе, да го започне и да го насочува тој процес на помирување?

Тоа е, всушност, улога на државата. Мислам дека е во ред тоа што Месик ќе дојде кај нас, а Коштуница ќе отиде во Белград. Ајде малку да ги закопаме секирите.

Тоа е на државно ниво...

Па знаеш, ако сега тоа почне на државно ниво, претпоставувам дека тоа ќе биде... Всушност, за поединците, за луѓето... Треба малку повеќе. Јас познавам човек кој и ден денес не може да отиде во Хрватска, бидејќи е на некаков список. И да може, се сомневам дека би отишол. И тие списоци, ќе поминат дваесет години пред да се стори нешто во врска со нив или ќе се заборават.

Мислиш ли дека прво ќе дојде до помирување и воспоставување некакви односи на државно ниво, а обичните луѓе сето тоа побавно ќе го прифатат?

Постојат луѓе кои повторно ги нашле своите пријатели и кои сега се посету-

ваат. Но не гледам многу такви во моето опкружување, што не значи дека ги нема, но јас, едноставно, не ги гледам.

Што е потребно за да дојде до целосно помирување? Кои се тие пречки кои ги спречуваат некогашните завојувани страни да се помират и да воспостават односи? Кој или што го спречува тој процес?

Право, едноставно, ми се чини дека ова наше општество премногу е хаотично, моментално, за да се интервенира. Мислам дека каква што е состојбата сега кај нас, не може повеќе да се измени. Мислам дека тоа треба да оди полека, низ образоването, да се почне од мали нозе и мислам дека треба да помине навистина многу време за да се заборави тоа... Не да се заборави, туку да не се чувствува таа омраза и таа нетрпеливост. Некако ми се чини дека сега има многу родители кои ги наговориле своите деца против другите народи во стилот: "Овој е Хрват, овој е муслиман, тие не се добри". Пред некој ден децата пред моја зграда, имаат единаесет години, си играат долу, а малиот, не знам дали е тоа навивачка песна, вели: "Убиј, заколи, Хрватот да не постои". Има единаесет години, не знае кои се Хрватите! Можеби малиот кој седи покрај него е Хрват!

Мислиш тогаш дека на младите им останува да го изнесат процесот на помирување?

Да, мислам дека за овие постарите нема надеж.

Зошто така мислиш?

Затоа што некако ми се чини дека таа средна генерација која учествувала во тие војни, многу преживеала и мислам дека не може да прости.

Дали мислиш дека ти, лично, можеш нешто да сториш?

Не знам.

Како ја гледаш својата улога?

Јас единствено можам, кога ќе забележам дека луѓето со кои се среќавам и со кои се дружам, имаат некакви нетрпеливи ставови, малку да ги запрам, да кажам: "Еј, се слушаш ли ти што зборуваш?", но не сум сигурна дека би ме послушале.

Како ги гледаш односите на територијата на поранешната држава, во смисла на прекуграниците контакти на таканаречените "обични луѓе", а и на повисоко ниво, во некоја близска и далечна иднина? Каква ни е иднината?

Мислам дека таа соработка започна, бидејќи сме соседи, еве веќе почнаа екскурзиите во Сараево. Мислам дека контакти, патувања и сето тоа, секако, дека ќе има, но мислам дека на почетокот ќе биде лицемерно, во смисла: "Ајде дојдете кај нас, тоа е баш убаво". Но и понатаму ќе биде така. Кога ќе бидеш на екскурзија во Загреб, малку ќе се штрекаш во врска со тоа дали некој ќе сфати од каде си, дали некој ќе те опцуе. Мислам дека треба да помине некое време за да биде тоа опуштено. Да речеме, јас сега би се плашела да патувам во Хрватска.

Зошто?

Па што знаеш! Ако сум од Хрватска, тешко дека би дошла во Белград за време на дербито. Никогаш не знаеш на каква будала ќе налеташ. И во Њујорк да отидам, веројатно, и таму би можела да налетам на некоја будала која би ме претепала без никаква причина, а овде луѓето чувствуваат дека имаат причина. Би се плашела. Можеби во Босна не толку.

Да ја заокружиме приказната. Кому му останува најголемиот дел од товарот на тоа помирување и соочување со минатото?

Кој треба тоа да го понесе?

Да, да го понесе и да го изнесе...

Мислам дека овие невладини организации, кои ја туркаат целата работа, треба да продолжат да го прават тоа и треба да ги натераат политичарите да зборуваат за тоа и тие да направат некаков чекор. Влијателните луѓе кои сега се вртат по телевизиите и по весниците, тие да се обидат да влијаат на таа средна генерација која учествувала, и која сега е носечка во ова општество. Во секој случај, мислам дека до целосно помирување и до целосна прошка ќе дојде кога ќе протече многу вода и кога сегашните бебиња ќе пораснат.

Т. Г.

Исечи се, ќе се исечам и јас – крвта ни е иста

Кажете ни нешто за себе во кратки црти.

Јас сум од Пријеполе, Санџак. Во Сараево сум веќе 30 години. Имам два сина, маж ми е починат... Во пензија сум.

Кога ќе се вратите во периодот од почетокот на деведесеттите и тие години пред војната, што паметите?

Најчесто се секавам така на тие воени години, оние гранати, што велат. Кога ти викаат да бегаме, кога се криевме во подрумите или во соседството. Јас со децата. Или долу кај автомобилите или долу кај покојниот сосед Бранко - таму најмногу бевме, ноќевавме. Целото соседство, сите заедно.

Дали тогаш чувствуваате некаква омраза, бес?

Не. Не знам. Имав страв во себе, само исчекував, со децата покрај себе, што ќе се случи понатаму. Тоа ми беше најлошо. Имаш лошо чувство во организмот и сето тоа, не можеш да спиеш, си мислиш ќе ти затропаат ли на врата, затоа што бевме тука, на првата линија. Ќе ти дојдат ли на врата. Единствено тоа ни беше. А инаку, што се однесува до соседството, полесно ми беше кога ги имав. Тоа многу значи. Се секавам, одиме кај дедо ми, на дедо ми не му беше страв. Се пука, а тој и долу и горе... Кога бевме собрани сите заедно, не ни беше страв. А секакви нё имаше – и Муслумани, и Хрвати и Срби. Сите три нации.

Па како вие си објаснувате, помеѓу кого се водеше таа војна?

Не ми беше јасно, верувај ми. Јас сум од Пријеполе. Таму соседите, исто така, ми се Срби. Еве, фотографии можам да ти покажам, минатата година ми дојдоа на гости. Тука седеа. И потоа каква е разликата, како да чувствуваам разлика? Сé е тоа од човек до човек. Не знам, не можам да бидам доволно паметна поради целата состојба...

Ни сега немате одговор?

Навистина немам одговор.

Како ви се чини сегашната ситуација?

Да ти кажам, ние останавме тука исто како што си бевме. Некои беа цело време, некои се вратија, некои побегнаа, како соседот М. Знаеш, сите мои соседи беа Срби.

Се секавам како јас и покојниот Бранко, бог да го прости, ја изедовме баклавата во бајрамската 1992 година, токму пред почетокот на војната. Тој доаѓа кај мене, јас поим немав што се подготвува. Велат, некои уште тогаш имале оружје во куките, јас немав ни еден остар нож. Вистина е. Доаѓа тој пред Бајрам. Го прашувам: "Вистина ли е ова што се зборува?", а тој ми вели: "Нема да биде добро, моја Есма". Јас му велам: "По ѓаволите, како нема да биде добро". Јас мислев дека најпрво ќе пукне некаде по краиштата, а не во Сараево. Поим немавме, заедно со маж ми, дека ќе згрми во Сараево и тоа токму Стар Град, најпрво и најмногу. Сите тенкови се движеа горе по транзитот, а ние не правевме ништо – гледавме од терасата. Бранко вели дека постојано го бараат син му, во Хрватска веќе беше започнато. Неговата жена ми вели: "Јас не давам моето дете некој да го тепа, ниту да го убива". И

Што можам да
ти затаам
јас, ако ти го
убиле или ти го
заклале твојот
најблизок? Не
можам. Или што би
рекла, не можеме да
ја заборавиме
добрината што ни ја
направиле. Било во
соседството, било
некаде, и моето дете
не може да заборави
кога му направиле
добро. Но не може да
го заборави ни злото.
Како што јас не
можам да ги
заборавам тие
случаи, добрината на
соседот Бранко, да
речеме, можеби ни
тие не можат да го
заборават своето,
убивањето,
протерувањето и сé...

отидаа во Швајцарија, а покојниот Бранко остана да ја чува куката и проба да отиде кај роднини во Марин Двор. Кога одеше, ми го остави клучот од куката и рече: "Еве ти го клучот, жити се, ако некој сака да ми влезе во куката, нека не ми крши туку нека отвори. Нека однесе се, но нека не ми ја крши куката". Ми го даде клучот да му ја причувам куката! Вистина е. Тој пред Господ со вистината, а ние со лага. Како не, тој два дена не можеше таму да издржи, третиот ден – ете ти го назад.

А секогаш кога им беше слава, чичко Бранко постојано на децата им даваше по нешто, бонбони, чоколади. Тие непокануваа, а јас секогаш одев на нивните слави. Никогаш нема да можам да го заборавам тоа. И тие ми доаѓаат за Бајрам. Да кажеме што е вистина! Ми доаѓаат и до денешен ден ми доаѓаат.

Кога почина маж ми, сите дојдоа да ми изразат сочувство и ние бевме кога го убија чичко Бранко...

А таа прва воена година сосетката Ј. подготви зимница, мармеладе. Сето тоа Бранко го подели. Па, ни праќаше пакети од Швајцарија!

Треба да се каже дека секој не е ист. Како што велат, пет прсти на раката и не се еднакви. Не дај боже, да сме еднакви...

А тоа кога го убија Бранко во текот на војната... Леле, се будам едно утро, гледам нешто не е добро. Се симнавме долу каде што беше чичко Бранко, а еден сосед вели: "Молчи, го убиле..." Велам: "Кој го убил, мајка му да го убие?" Ми беше тешко, се се преврте во мене. Тогаш навистина ми беше многу тешко. Знаеш што, мислев дека ќе паднам во несвест, така ми беше. Зашто не ги гледаш тие работи. Слушаш дека пушкаат гранатите и сето тоа, летаат гранатите околу тебе. А ова беше друго... и "нашите" го убија.

Уште и ова да ти го раскажам. Јас работев во фабриката и доаѓа еден С. од Вуковар. Тој беше технолог во фабриката во Борово. Доаѓа тој и вели: "Во Вуковар се е рамно. Како што стојат работите и тука нема да биде добро, чувајте се!" А сиромав беше, па се собравме, му направивме чевли за него и за неговото семејство... Толку ни беше тешко, незнајќи дека наскоро и кај нас ќе биде така! Е, кога почна во Сараево, тој си отиде...

Аоние што пушкаа од ридовите, како ги доживуваате нив?

Како? Па ајде, те молам... Тоа ти беше бог да чува. Не знам, не би имала зборови какви се тие луѓе навистина. Кога отидов во Пријеполе во 1996 година, првпат по војната, отидов со децата. Одевме откај Грбаница. Знаеш ли каква трема имав кога бевме на Грбаница? Требаше да се симнеме кон Лукавица, оттаму автобусот одеше кон Србија. Само чекав дека ќе кажат оти се расипал автобусот, да ми олесни, да се вратам. Толку беше голем тој страв. А од друга страна, сакав да одам, да ја видам мајка ми, братот...

А оваа сегашна ситуација... Знаеш што, се ејкам кога некој ќе каже јас во Босна, а не навивам за Босна! Мислам, треба да бидеме реални. Можам да не навивам за тебе, иако си тука со мене, тука живееме... Па побитен е соседот, отколку некој далечен роднини.

Истата таа сосетка Ј. ме носеше на доктор кога бев болна. Никој друг туку таа. И јас треба сега нешто да ѝ кажам? Абе, ајде...

Кога денес ќе слушнете дека тука треба да се случи помирувањето, како го разбираате тоа?

Навистина не знам... Тие таму треба да се помират, политичарите, тие, да извиниш, гомна! Што имам јас да се помиријам со некого, јас не сум се скарала. Имавме тука еден случај, еден сосед, Србин, секогаш беше избулив, но јас никогаш не се расправав со него. И оној другиот што си отиде и ништо не ни рече, па и со него кога ќе се видам денес, секогаш го прашувам: Како си, што има? Се јавува тој и на сите ни го честита Бајрам. Со кого да се помиријам? Не сум се расправала – ниту соседот со мене, ниту јас со него.

А на ова малку повисоко ниво, на државното?

Не е тоа само политика, но политичарите се закараа. Тие се закараа, а луѓето гинеа, ни криви ни должни. Со право рекле: Повеќе сакам да си ја сочувам главата, отколку државата. На крајот на краиштата, во право е човекот тук. Па ние немаме држава! Немаме. Еве, гледај што се прави.

Па што е оваа БиХ, ако не е држава?

Па што е? Распадната земја, ете што е. Не можам да бидам доволно паметна што треба да се прави, ми веруваш ли? Како го зачинија ова и што сварија, навистина не знам...

Само жал ми е за денешната младина. Што ќе прават тие денес, утре? И да завршат училиште и се, пак каде и како понатаму? Тие си се обезбедија себеси и своите внуци и правнуци... А што им обезбедивме ние на нашите деца? На чесен начин, ние се чесно, фино, но нека даде Господ само да сме живи и здрави. Ако постои Господ...

А како би сакале да изгледа ова општество, таа БиХ?

Како што беше и претходно, братко. Единствена, како што велат, една држава еден претседател, сите заедно, и Србите и Хрватите и Муслуманите... Тие што не сакаат, треба да се истераат.

Аго нема Голи Оток. Туку не се овие ни за Голи Оток. Тука мислам на политичарите кои зачинуваа, на нив мислам... не на народот...

Па дали ја гледате некаде одговорноста на тој "обичен народ"?

Што можам јас сега? Од каде да знам дали ти си ги гаѓала или не? Па не знам, не знам, не можам да бидам паметна...

Тоа што почнав да ти го раскажувам, кога одев кон Пријеполе, па преку Требевик. Се бункер до бункер горе. Значи некој мора да знаел за сето тоа. Тие

одозгора нé имале како на дланка... не е тоа едноставно чувство... Најлошо е што Србите ја зачинија работата, па некако и денес тие се загрижени за своето, не сакаат, па не сакаат. Тие сакаат нешто свое и за без пари. Гледаш и самата. Па што свое сакаат? Сите ние сме од крв и од месо. Сите ќе одиме пред еден Господ.

Но што ќе прави сиромаштијата? Покриј се, трпи додека можеш...

Мислите ли дека треба да зборуваме денес за тие работи што се случува во војната? Што е со сите тие работи?

Па не треба да се затајува, треба да бидеме реални. Треба да се каже, нека се знае!

Сакам и ова да ти го кажам. Моите деца кога тргнаа во училиште, не е тоа во ред, кога јас можев да учам историја и Првата и Втората светска војна, зошто сега да се затајува оваа историја? Не им е дозволено да зборуваат многу околу историјата. Зошто? Па ни ти ни јас не го правевме тоа? Нека се знае, нека излезе истината на виделина, нека излезе што? Кога Господ знае, нека знаат и луѓето. Тоа е стара поговорка. Што можам да ти затаам јас, ако ти го убиле или ти го заклале твојот најблизок? Не можам. Или што би рекла, не можеме да ја заборавиме добрината што ни ја направиле. Било во соседството, било некаде, и моето дете не може да заборави кога му направиле добро. Но не може да го заборави ни злото. Како што јас не можам да ги заборавам тие случаи, добрината на соседот Бранко, да речеме, можеби ни тие не можат да го заборават своето, убивањето, пртерувањето и сè...

Што може да нe поттикне да не затајуваме?

Младината да не затајува! Моето дете не може да заборави како експлодира гранатите и сè, а јас го водев во засолниште да учи школо. Моето дете никако не може да го заборави тоа. Нормално, моето дете без проблеми контактира со твоето дете, затоа што твоето дете не сторило ништо туку некоја десетта вжештена глава. Тоа никогаш нема да се заборави, но со време ќе изветви. А сето тоа брзо би почнало да се случува доколку тргне производството, кога младината би почнала да работи, кога би имале колку-толку слобода. Ја нема веќе онаа слобода, моја Тамара.

Според Ваше мислење, може ли економијата да се развива без да се занимаваме со прашањето кој е одговорен за војната и сето тоа?

Па работите би биле зацртани кога главните виновници би биле затворени. Тогаш сé, полека, полека, полека би тргнало. Би се укинале и овие ентитети, и младината би се соединила и сето тоа. И индустристата би мрднала од место. Впрочем, со празен stomak, и уште со болка, нема каде да се оди... Па еве го мојот син работи со Срби и ако! Па и ти си Србинка, така ли е? Па исечи се, ќе се исечам и јас – крвта ни е иста!

Т. Ш.

Е, тогаш брате, ќе тргнеме од себе

За почеток, дали можеш да се претставиш, да кажеш нешто за себе, каде си роден?

Па да кажеме, се викам Војо. Роден сум 1974 година во Mostar, а инаку сум од Невесиње и цел живот живеев во Невесиње каде и денес живеам. Завршив средно машинско училиште. Потоа отидов во војска и бев припадник на војската на Република Српска од 1992 до 1996 година. По војната работев мал милион работи, а најмногу келнерај. Сега, исто, работам некоја привремена работа. Инаку, женет сум, татко сум на едно дете. Тоа би било, онака на кратко.

Дали ти, како некој што учествувал во војната, мислиш дека луѓето добија некаква лекција од таа војна, дека сега луѓето поинаку се однесуваат?

Дали добиле лекција? Па генерално гледано, мислам дека кога сé ќе се земе, собере, одземе и подели, генерално, не добиле никаква лекција. Мислам општеството во целина. Поединечните случаи се друга работа.

Дали, според тебе, војната разреши некои проблеми, кои постоеја во времето кога таа избувна?

Дали решила проблеми? Па не знам дали војната започна поради некои проблеми. Всушност сé уште, да кажеме, јас лично немам одговор зошто започна војната. Постојат тута... мислам, кој и да одговара на тоа прашање, кој и да има одговор на тоа прашање и да мисли дека тоа е вистинскиот одговор, веројатно тоа е само еден од вистинските одговори. Зошто тоа започна? Зошто луѓето наеднаш се претворија во некаква машинерија или некаква насилиничка постројка? Што се сврте наеднаш во луѓето? Значи во мнозинството луѓе, во поголемиот дел од општеството нешто се сврте. Кои се тие мотиви луѓето да војуваат? Кои се мотивите луѓето меѓусебно да се убиваат, претеруваат, дасе врши злосторство, да убиваме жени, деца, старци? Како општество, мислам дека со тоа лошо стоиме, така што е мошне тешко да се одговори на тоа прашање.

Врз основа на што мислиш дека е тоа така?

Па еве, не знам од каде да тргнам. Да кажеме, ќе тргнам од Дејтон, но некако ќе се обидам да скратам колку што можам. Значи во Дејтон е потписан мир, тој некој Дејтонски мировен договор, тој ја запре војната, но само ја запре. Зошто така мислам? Еве да кажеме, од Дејтонскиот договор поминаа 10 години, а во суштина ние сé уште тапкаме во место. Значи не сме свесни ниту за ужасите кои се случувале за време на војната, сé уште не сме свесни. Еве нема да зборуваме за воените злосторства, нема да зборуваме за другата страна. Првин, ќе зборуваме за себе, ако веќе одиме на некаква гетоизација, на одбрана на некој национални српски, не знам, хрватски, бошњачки – не е важно интереси. Значи на една нација, на еден народ. Е, тогаш брате, ќе тргнеме од себе. Еве јас од себе лично поаѓам. Секој треба да ја согледа својата голгота во сето тоа, ако ја доживеал, а веројатно ја доживеал, ако ништо друго доживеал стрес. И мојата покојна баба седеше тука во Невесиње, па слушнала дека паѓаат гранати, па знаела дека јас сум на позиција, па

Пред сé мораме да се соочиме со тоа што ни се случувало сите овие години, дефинитивно мораме. Значи тоа е некое соочување со минатото. Што ни се случувало? Каде бев јас во сето тоа? Што правев јас? Дали јас сум одговорен? Дали јас некако придонесов да се случи тоа големо тркало на насилиство? Дали јас сум учесник во сето тоа? Дали сум јас некое мало тркалце, лагер во тоа големо тркало?

треперела за мојот живот, треперела за остатокот од семејството, разбираш. Можеби и за некои соседи, и некои други луѓе. Значи во секој случај, таа доживеала стрес, а што се не доживеале луѓето на првата линија или во некои битки. Мислам дека ние не сме свесни за трагедијата која ни се случи. Мислам дека дефинитивно не сме свесни колку луѓе се убиени, колку луѓе, значи цивили, се убиени, млади луѓе, стари луѓе, немоќни луѓе кои само биле од друга вера или друга нација. Припаѓале на некои..., што вика Рамбо: "А ние од мешани бракови, ние сме најлоши". А да не зборуваме за воените злосторства, за етничките чистења, за палењето на куките, за уништувањето на добрата. Секое животно на овие простори пропатило, а камоли човекот. Ние за тоа се уште не сме свесни, ние едноставно се изгубивме во сето тоа, се изгубивме затоа што никој не ни овозможи дијалог. Еве да кажеме, конкретно со другата страна, пред се, по таа војна ние немавме дијалог помеѓу нас самите. Не можеш, сега е потписан мир и ај веднаш држава да правиме. Веднаш ни направија тука некакви институции, веднаш ни направија тука некакви..., колку кој ќе има војска.

Дали мислиш дека тоа е исклучиво работа на поединецот?

Па не мислам дека е исклучиво работа на поединецот. Но поединецот тука е важен, тој да ја согледа истинската состојба на нештата, тој да расчисти, значи со своето минато. Значи да го согледа тоа свое минато, каде бил тој во сето тоа. Тоа е важна работа, тоа може поединецот да го направи. Постои една друга страна, всушност постојат уште две страни. Другата страна е власта. Значи таа власт го претставува општеството. Некое мнозинство луѓе гласа за некоја опција која ги претставува тие луѓе, така ли е? Тоа сме ние, иако можеби јас не гласав за оваа власт, но, боже мој, повеќето луѓе можеби гласале. Мислам мнозинството гласало на хартија, но кога тие бројки фино ќе се стават на хартија, се гледа дека тоа е едно огромно малцинство на луѓе кои владеат. Мислам дека тоа е голем недостаток на политичката волја, не само на оваа власт, на оваа влада, во ова свикување на некое собрание и сето тоа. Од Дејтон, дефинитивно, ништо не се направило за тоа прашање.

Велиш дека со Дејтонскиот договор ништо не се изменило. Што е за тебе мир и како тој за тебе изгледа?

Па да кажеме... Што е за мене мир? Па мир не е само отсуство на војна. Еве, да кажеме, конкретно во Невесиње..., јас би сакал да се разбудам едно утро и да видам луѓе кои нормално живеат, нормално работат сите оние луѓе кои живееја во Невесиње пред војната, и сега нивните потомци кои се родиле во целиот овој период што се случи. Воопшто не ми е гајле каков систем ќе биде, дали воопшто ќе биде некаков систем. Туку сите тие луѓе да се вратат и ние едноставно... Да се оди во црква како што се одеше, луѓето да работат како што работеа. Мислам дека мирот едноставно е... мирот е слобода. Дефинитивно. Ти да се чувствуваш слободен, да можеш да кажеш што сакаш, да можеш да ги критикуваш претпоставените, власта, не е важно кои се. Значи едноставно и да си критичен, и да примаш критика, и да си самокритичен. Мир е кога имаш просперитет во државата или најава на тој просперитет. Мир може да биде не само отсуство на војна, туку некакво подобрување, нешто за да се оди напред. Луѓето да станат свесни за се и сешто, и за себе самите, и за сеbe во општеството. Општеството спрема себеси, на крајот на краиштата, што е особено важна работа. Едноставно да не се обрнува внимание повеќе на егзистенцијалните проблеми, на преживувањето, на некакви стереотипи од типот од која нација си. Ние сите сакаме на соседот да му цркне кравата, и тоа е така.

Што е, според тебе, потребно за да изгледа сé како што изгледало порано?

Па мислам дека е потребен некој вид на помирување. Значи пред сé мораме да се соочиме со тоа што ни се случувало сите овие години, дефинитивно мораме. Значи тоа е некое соочување со минатото. Што ни се случувало? Каде бев јас во сето тоа? Што правев јас? Дали јас сум одговорен? Дали јас некако придонесов да се случи тоа големо тркало на насилиство? Дали јас сум учесник во сето тоа? Дали сум јас некое мало тркалце, лагер во тоа големо тркало? И тогаш, едноставно, кога ќе излеземе, бидејќи еве веќе сме разделени на тие три нации, на тие три страни... Секако, полесно е да се владее поединечно, отколку кога луѓето се заедно. И тогаш да видиме како ќе продолжиме понатаму да живееме. Бидејќи ние тута дефинитивно, секако сме поврзани со менталитетот, со историјата. Не знам, имаме исти навики, имаме исти проблеми, живееме на такво географско подрачје кое е занемарливо врз основа на некоја севкупна слика. Ние дефинитивно мораме овде да живееме. Ние сме, она што велат некои, осудени едни на други. Не сега дека сум осуден, дека ми е казна да морам да сум со Бошњак или Хрват, на работа, во друштво, не е важно, на улица, во кафеана, во училиште..., моето дете утре да оди во училиште со Бошњак или Хрват, туку едноставно да промовирам некои вредности кои, секако, се вредности. Ако луѓето сакаат да имаат некаков верски идентитет, боже мој, нека имаат. Сите треба, кои сакаат... Не е важно кој вид на религија, туку важно е на луѓето да им го овозможиш она што го сакаат.

Што е за тебе помирување и што е потребно за да се дојде до помирување?

Па помирување за мене е... значи, дефинитивно, соочување со минатото. Признавање на одговорност, без оглед дали таа е мала или голема. Но дефинитивно... дека и јас, јас самиот сум одговорен, да кажеме. Но не можам сега да кажам дека сите се одговорни. Но одговорни се сите кои на било каков начин учествувале во војната. Да се соочиме со воените злосторства,

M ногумина не ја гледаат границата помеѓу јунаштвото и злосторството. Тоа е само поради тоа што прифативме воените талог да ни држи лекции за "патриотизам".

исто така, е мошне важна работа. Мислам, да не дозволиме луѓе кои можеби убилие и 1000 луѓе или мали деца, не е важно кого, цивили, тие денес да шетаат по улица и да се чувствуваат пријатно, и дури да се привилегирани во општеството. Да не зборуваме за создавање митови, легенди и херојства за нив. Мислам дека, конечно, за тоа треба да се заземе дефинитивно јасен став. Секој поединец, а потоа и општеството во целина, да работиме на некоја промоција на ненасилството. Едноставно, да ги исфрлим од глава, разбираш, овие стереотипи кои ги имаме. Малку повеќе да се свртиме кон себеси и другите луѓе.

Кои чекори би требало да ги преземат политичарите за изградба на доверба и помирување? Дали тие доволно се залагаат за тоа?

Дефинитивно не се залагаат, туку, напротив, со својата инертност се уште ги охрабруваат оние сили кои ги забавуваат процесите. Неретко тие се во улоги на "патриоти", така што многумина не ја гледаат границата помеѓу јунаштвото и злосторството. Тоа е само поради тоа што прифативме воениот талог да ни држи лекции за "патриотизам". Поради тоа некои и не ги препознаваат причините кои не држат во големи заблуди. Сé уште во политичката сфера егзистираат типови кои ограбувале зад првите линии. Прво, мора да се заврши со сите тие кои го прекршиле законот и моралните принципи, па дури тогаш да се започне со создавање клима за дијалог со бившите завојувани страни. Тука, исто така, гледам и голема улога на верските претставници, како и на медиумите.

На кој начин ти, како поединец, можеш да придонесеш за изградба на мирот?

Така што јас, како поединец, ќе ја анализирам својата улога во војната, своите постапки и својот однос кон војната денес. Сé уште тута постојат многу прашања, но што се однесува до мене лично, нема дилема. Јас својата одговорност ја гледам во тоа што зедов оружје и бев една алка во ланецот на насилиство во изминатиот период. И после сé што ми се случуваше во воениот, повоениот период, и она што ми се случува денес, и не само на мене, туку на мнозинството млади луѓе во оваа земја, мислам дека мораме како поединци да работиме на тоа – некои работи да не ни се повторат. Тука првенствено мислам на омразата, манипулатијата, воените злосторства, етничките чистења. Треба да работиме на превенција, да му пријдеме на минатото од вистинската страна, објективно, без предрасуди од типот: Зошто некој да ги правда злосторствата, затоа што "нивните", исто така, вршеле злосторства над нас? Зошто од злосторници и криминалци да создаваме хери и митови? Зошто да не се соочиме со вистината?

Јас лично немам проблем со тие работи и знам што мислев за тие работи во војната, и за тие прашања истото го мислам и денес. И тоа ми е важно. За некои работи не бев свесен, а денес сум. Но кога се работи за жени, деца, старци, палење куки, однос спрема заробените..., горд сум на себе и можам само да му заблагодарам на Господ што не се претворив во звер. Бидејќи знам дека некои се претворија и денес веројатно имаат проблеми со себеси и со својата совест. Соочување со минатото е, навистина, процес кој не е лесен. Доколку создадеме предуслови за тоа, иако доцниме 10 години по тоа прашање..., но сепак подобро некогаш отколку никогаш.

Јас овие наши простори ги споредувам со Палестина. Секогаш тука низ историјата било како да се тргне во насилиство, по било која основа. Е, па сега треба да седнеме на маса и да разговараме околу тоа.

Што му е потребно на општеството за да дојде до помирување во заедницата?

Токму ова за што зборувавме – вистина. А како до вистината? Со дијалог и никако поинаку. Но за да има здрав дијалог, потребно е да се осудат сите воени злосторства и злосторници. Да се биде непристрасен, самокритичен и да се собираат сите релевантни учесници во војната, низ разни видови дијалози за да можат луѓето да ја исфрлат од себе сета горчина и омраза, и своите лични голготи. Да зборуваат отворено и без страв.

Зошто мораме да се соочиме со минатото?

Некој некаде еднаш рекол: "Народ кој не извлекол поука од своето минато, осуден е повторно да го проживува". Оваа констатација не е применлива само за нашите простори, туку за целиот свет. Што е всушност човечката историја? Како таа најкратко би можела да се дефинира? Со еден збор, а тој е смрт! Од војна во војна, од геноцид во геноцид, од Холокауст во Холокауст. Од првите племенски војни до првите граѓански војни, од Француската до Болшевичката револуција, Првата и Втората светска војна, од Виетнам до Ирак, од Сомалија до овие наши простори. Од Чеченија, па повторно до Ирак и којзнае до каде. Луѓето во својата слобода, секогаш го бирале насилиството и патот на смртта.

Дали е можно да се постигне траен "мир" без соочување со минатото?

Дефинитивно не! Инаку, по којзнае кој пат ќе упаднеме во стапицата на минатото. Би сакал уште да додадам дека најголемиот проблем на поединецот е во тоа што ние сме премногу далеку од самите себе и што малку сакаме да си се приближиме. Ние секогаш бегаме од соочувањето со себеси. Некои велат дека ова беше верска војна. А јас се прашувам дали, воопшто, може некое убивање луѓе да се нарече верска војна. Да бевме сите ние верници, мислам дека немаше ни да дојде до војна.

Б. А.

Каков е Вашиот однос кон војната сега, 10 години подоцна?

Вие всушност под војна го подразбираате само она што се случи на територијата на БиХ, бидејќи од војната на Косово се уште не поминале десет години!!!

Но лично сметам дека е невозможно да се даде објективен одговор на вашето прашање, едноставно затоа што мислам дека војната, ако не во смисла на секојдневна реалност, тогаш секако во латентност е се уште присутна. Имено, ако дробењето на екс-СФРЈ, кое неспорно се случи под силна интонација на војната, како последица имаше појавување на национални, етнички држави (аби можело да се каже дека токму тоа и беше целта на војната), кој барем малку нормален може да гарантира дека тој процес на дробење вплови во своето спокојно пристаниште?! Со други зборови, кој може да гарантира дека новонастанатите малцинства, па и оние старите, нема да им бидат уште една поволна можност на искусните пиромани, или пак на нивните калфи да ги демонстрираат своите моќи? Секако, во случај доколку тие национални држави со својата внатрешна политика се однесуваат според образецот на екс-СФРЈ, т.е. ги хранат национализмите како свои гробари за да останат на власт, како што тоа одлично го забележа Лешек Колаковски! Сакам да кажам дека ние живееме во една постојана загриженост, слична на егзистенцијалната, која согласно со својата раскошна лепеза, остава, се плашам, неизбришливи траги по широчината и длабочината на нашата психа.

Мислите ли сепак дека војната е завршена?

Дури и да сметам дека војната во својот активен и потенцијален аспект е дојдена до својот *death-line*, што е инаку нужен предуслов за во "мир" да ги согледаме нејзините последици, кој може да биде рамнодушен, особено ако е муслиман, спрема прогласувањето нови крстоносни походи (војни), кои, заместо ослободување на Христовиот гроб, со тек на време ќе добијат нов дискурс, ослободување на муслиманскиот свет?!

Дотолку повеќе ако како муслиман бев загрижен дека ќе бидам жртвено јагне на крвопачните зверови на ултранационалистичката култура која до неодамна крстосуваше по мојата околина, ако бев загрижен дека империјалистичкиот бран ќе ме избрише од историската и светоисториската мапа на светот, сега морам да треперам дека некој од "моите истоверници" ќе ме дигне во воздух! (Иако таквите, во самото појмовно поле муслимани воопшто не наоѓаат место според дефиницијата на Пратеникот на Исламот).

Кога зборувате за војната, дали зборувате за војната на овие наши простори?

Војната престана да биде од локален карактер. Таа веќе одамна стана планетарен феномен, со кој нужно, сакале ние или не, се соочуваме и перманентно ги трпиме нејзините последици, кои како такви речиси немаат крај.

Но доколку сум натеран експлицитно да наведам некоја од тие последици, тогаш она што во овој миг моќно ми се наметнува е немир со сите свои модуси, кои создаваат една посебна мрежа во неговото семантичко поле. Мислам дека ниту еден човек кој е наследник на автентична, примордијална

3 начи, она што сакам да го кажам е дека лично верувам дека решението лежи во создавање на едно отворено општество, кое принципијелно го гарантира чувањето на националниот, верскиот, културниот идентитет на секое малцинство, а тоа консеквентно значи дека го ослободува од грбот на асимилацијата, т.е. немирот, кој нужно претставува предуслов за нови воени авантури.

човечка природа, не е лишен од немирот. Тој немир продира во сите нивоа на човечката интелектуална и духовна дејност, значи во политичката, економската, социјалната, психолошката, верската и сите други...

Што е потребно за да се дојде до мирот?

Во контекст на немирот кој пред малку го спомнав како клучна последица на војната, како теолог морам да истакнам дека Бог, барем во исламската концепција, на Своето самоспознавачко ниво, се огласува, помеѓу останатите Негови убави имиња и атрибути, и под името Селам што значи Мир. Тоа значи дека муслиманите веруваат дека Бог е Мир и како таков Вруток на овосветскиот мир. Со други зборови, дека планетарниот мир не може да се зацврсти сé додека ние, како негови суштества, не бидеме, *a priori*, во мир со Бога. Токму тута доаѓа клучната улога на религијата воопшто, која би требала да биде судбоносна за нашето столетие. Тоа значи дека на довчерашниот тек на човештвото, кое под ритамот на духовната пустош несомнено галопира кон својот фатален крај, ќе му даде една, секако, посреќна насока. Но со ова не се мисли само повторно да се активира чувството на одговорност пред Бога како етички принцип на светот во свеста на *homo modernus* или *homo technicus*, туку, исто така, да се направи поразбиралива самата реалност на плуралноста и различноста во овој свет како неумитна Божја волја, чие нарушување, со самото тоа што сака да се закова во еден монолитен и униформен тон, всушност претставува нарушување на Божјата Промисла, а тоа повторно значи немир.

Ова последново се однесува и на она што претставува идеологизација на религијата, што апсолутно може да има кобни последици. Идеологизација на религијата беше неспорно присутен феномен во последната војна. Тоа е, веројатно, затоа што овој регион пулсира со традиционален, епски дух кој е насочен кон минатото.

Затоа мислам дека синтагмата "враќање кон религијата", нужно треба да го врати своето вистинско достоинство. А тоа ќе се случи тогаш кога внатре во која и да е аврамовска религиска традиција, ќе се афирмираат оние автентични идеи на оние традиции кои се, во својата метафизичка одреденост, благородни, добри, а кои истовремено се единствен предуслов за една спокојна, мирна, човечка, културна и цивилизациска кохабитација.

Значи, она што сакам да го кажам е дека лично верувам дека решението лежи во создавање на едно отворено општество, кое принципијелно го гарантира чувањето на националниот, верскиот, културниот идентитет на секое малцинство, а тоа консеквентно значи дека го ослободува од грбот на асимилацијата, т.е. немирот, кој нужно претставува предуслов за нови воени авантури.

Е. Х. Ч.

Предраг

(27 год.)

Требиње

учител

Ужасно е тешко да се каже: "Јас згрешив"

Какво е твоето сеќавање на војната и твојот однос кон неа после сите овие години?

Ох, главно опасно ги потиснувам тие сеќавања. Таков сум, ќе ги потиснам некаде далеку и единствено кога сакам да ги извлечам од себе, од некаде, тоа го правам. Се сеќавам на грдите мигови, седењето по скривници, слушањето гранати и грдите приказни, подбукнувања на народот против се и секога во почетокот, а подоцна се потажните и потажните лица на луѓето кои се враќаа и незадоволството кое раснеше. Се сеќавам на мојата желба за нешта кои тогаш беа толку недостапни. Тоа беше толку бизарно како што е едно чоколадо или да отидам некаде а и... не знам, за среќа бев доста млад па тоа некако го пребродив. Го канализирах, како што обично тоа го прават младите во тие години, тинејџери, така што немам толку трауми, ми се чини и се надевам нема по некое време да излезат од некаде.

Дали настанатите рани можат да се залечат?

Моите можат, фала му на Господа.

Генерално, како ги гледаш последиците од војната и нивното ублажување или исчезнување?

Па мораме да работиме на тоа. Значи мораме навистина, навистина сите да работиме, особено со луѓето кои се "сериозно ранети". Значи да зборуваме за раните. Не мислам физички ранети, се подразбира, туку... мислам доста грди работи се изнаслушаа и се уште се случуваат. За жал, сите влечеме некој приказни од порано. Значи работа со луѓе, нема што друго. Едноставно мораме да си помогнеме едни на други да се извлечеме, бидејќи сам човек тешко може, особено ако е тешко повреден, да се извлече од нешто, од некоја приказна. Единствено сите едни на други можеме да си помогнеме, тоа е единствената работа која сега ми се чини дека е можна.

Како гледаш на помирувањето, односно што значи тоа за тебе?

Иднина. Значи, тоа е она што мораме да го направиме, тоа е неминовно ако сакаме да продолжиме со некој нормален живот, да се измириме. Еве во последно време тоа е патот по кој и официјално одиме. Тоа е многу убаво да се види и чуе, меутото тоа треба да оди многу подлабоко од официјалното помирување, од формалното помирување. Треба сите тоа да го прифатиме како своја звезда која ќе нё води, сите значи, секој поединец, секој граѓанин на која било земја или регион, која било конфесија, што било. Тоа е она што мораме да го правиме.

Што е според тебе потребно за помирување, кои услови?

Потребно е да... да... За жал, се уште можеме да чуеме некои буцкачки и не знам ни јас какви гласови, и на медиумите, и од врвот на државата, и од политичарите, од кој и да е блок... Мислам мораме тоа да го сведеме на минимум, мораме тоа да го згаснеме. За жал, знаеме колку тие медиуми и сето тоа влијае на нашата свест, совест, на нас како просечни луѓе, просечно образовани и просечно свесни и совесни луѓе. Прво, треба да тргнеме од тоа, а потоа треба повторно да се работи со луѓето, да се отвораме кон другите, да се обидеме да им подадеме рака на сите, на се и на сите, да

онекогаш се залажувам дека во народот не постои веќе омраза и тогаш ќе сртнеш некој кој е силно задоен со омраза, а таа омраза мора да има некаков извор. Треба да го најдеме и да го затнеме. И тоа е мошне лесно средство за манипулација, емоции, омраза и сите тие рани...

заборавиме некои грди работи, да се прејде преку нешто. За некои тоа би бил мошне тежок залак, но не постои друг пат.

Кој треба да работи на помирувањето?

Сите, значи, сите треба. Тргни од врвот, секако, но сите треба да работиме на помирувањето.

Кои се потешкотии на тој пат?

Па...мошне е тешко да се прејде преку некои... рани. Ај да кажам рани, бидејќи човек кој е силно, силно повреден тешко ќе заборави некои работи, но може да прости, ако сите му помогнеме да прости. Но нема да заборави никогаш. Тоа се мошне тешки работи и, за жал, понекогаш се залажувам дека во народот не постои веќе омраза и тогаш ќе сртнеш некој кој е силно задоен со омраза, а таа омраза мора да има некаков извор. Треба да го најдеме и да го затнеме. И тоа е мошне лесно средство за манипулација, емоции, омраза и сите тие рани сè уште се користат за да се манипулира за ова или она, не е важно, тоа е работа којашто е многу грда.

Дали мислиш дека луѓето, "обичните луѓе", сакаат мир и дали се подготвени да работат на тоа?

Апсолутно да, особено во овој економско социјален стадиум во кој се наоѓа речиси целиот регион. Значи доста е веќе приказни, на сите ни е доста од приказните на политичарите и приказните за војната и... Можеме ние да ги раскажуваме сите тие приказни додека имаме што да јадеме и да се чувствуваат пријатно од таа економска страна, но штом таа исчезне... Можеби и мене ми е сега лесно да раскажувам приказни, бидејќи имам една уста; има луѓе кои имаат по четири, пет усти и тогаш е малку потешко да продаваш некоја празна приказна на некој кој... Тоа тешко оди.

Што може да направи "обичниот човек" за да придонесе за помирувањето?

Многу. Да работи врз себе и да се обидува својата најблиска околина доколку застранила, или ако не е за помирување, да работи со неа. Тоа е тоа. Јас мислам, тоа е формулата. Доколку сите работиме на себе, ќе го смениме целиот свет.

Кога би се случило помирување, што би значело тоа за тебе лично?

За мене тоа се случи. За мене се случи помирување со самото тоа што можам да одам кај своите пријатели во која било земја и каде било; за мене помирувањето е тука и тие луѓе кои се околу мене се помирени, мене тоа ми се случи. Но, би сакал сите да го почувствуваат тоа; секој граѓанин на која било држава, регион, да ја почува таа слобода да оди каде било и да се чувствува пријатно како свој на свое, како што всушност и е. Тоа е една голема слобода, нема спрери, нема дополнителни спрери.

Минатото. Што мислиш дека треба да се стори со него, како да се соочиме со него?

Треба да се гледа такво какво што е, значи без некои дополнителни китења кои ни се својствени и без некакви доработувања, значи треба само вистината да се кажува, да се согледа сè реално, колку што може. Ова можеби звучи малку утопистички, но единствено тоа е начинот – да не кажуваме некои херојски приказни за минатото за да се измиеме пред себеси и пред другите, туку едноставно да согледаме што било, како било. Најпосле да извлечеме грешки од минатото за да не ги повторуваме во круг.

Колку е тешко да се соочиме со минатото на тој начин?

Мошне е тешко. Ужасно е тешко, бидејќи треба да се каже, а ужасно е тешко

Cите потрчавме, сите страни потрчаа; добро се сеќавам на тоа кога наоколу јаваа со оружје, сите викаа и пеја свои песни. Тоа е нашата одговорност. Имаше осамени гласови во магла кои повикуваа на разум, дијалог, но, за жал, беа задушени. Тука е нашата вина, вината на сите нас, сите поединци.

да се каже: "Јас згрешив", особено за некои поголеми грешки. За мала грешка е тешко да се каже: "Јас згрешив", тоа е во нашиот менталитет, не сакаме да ги признаваме грешките, не сакаме на тој начин со нив да се справуваме и да се однесуваме, а не пак кон минатото... Сите знаеме што се случило и што се случувало. Машне, машне е тешко, но мораме да стиснеме и да се соочиме; еднаш да им погледнеме во очи и на истината и на минатото, сите ние; значи од малиот поединец до...

Што мислиш за вината, дали треба да се бара на едната страна и како гледаш на неа, дали е индивидуална или колективна?

Дефинитивно не треба да се бара на едната страна. Значи вината е до сите нас, треба да се соочиме сите. Пред се со индивидуалната вина, за да не ја отфрламе сопствената одговорност за се што се случи, бидејќи сите имаме колкава толкава одговорност. Бидејќи лесно е да ја отфрлим и да кажеме: "Тие се виновни, не сум јас, што можев да направам". Така на еден начин се мисије себеси и се обидуваме да надминеме некои работи, но нема далеку да стигнеме со таквото однесување. Едноставно, треба да ја прифатиме сите својата вина, толкава колкава е, бидејќи таа постои. Сите потрчавме, сите страни потрчаа; добро се сеќавам на тоа кога наоколу јаваа со оружје, сите викаа и пеја свои песни. Тоа е нашата одговорност. Имаше осамени гласови во магла кои повикуваа на разум, дијалог, но, за жал, беа задушени. Тука е нашата вина, вината на сите нас, сите поединци. Ние тогаш бевме премлади за да можеме да застанеме и да кажеме цврсто не, или да, или било што, но сите кои можеле тогаш да кажат да и не, и да одлучуваат сами, и биле само-свесни, имаат своја одговорност.

Ги спомна медиумите. Што мислиш за нивната одговорност?

Огромна е одговорноста на медиумите, огромна. Јас се сеќавам на сите тие слики, сите тие буцкачки гласови, сите тие приказни како сме ние прави, а тие се криви, како тие се никој, а ние сме се. Дури бев и понесен од тој бран на национално запознавање и самоспознавање како ние сме големи, а тие мали, како треба нив да ги повикаме и довикаме на ум користејќи методи кои се веќе користени. Тоа е ужас. Дури и денеска повремено се стаписувам што се пуштаат во етер или пишуваат луѓето. Машне грдо и огромна е одговорноста на медиумите, особено во нашиот менталитет. Бидејќи и ден денес, за жал, неспорен факт е аксиомот: прочитав во весник, пишува во новини; нема тука веќе зборување ниту дилеми дали тоа е вистина или не е вистина, така што луѓето многу се водат по тоа што ќе го прочитаат или слушнат. И тоа за новинарите е огромно бреме, огромна одговорност, само што некои тоа не го изнесоа на чесен начин.

Има ли нешто што би сакал да кажеш надвор од поставените прашања? Битно е да се движам и да запознавам други луѓе, бидејќи лесно е да се рика на масата и да се зборува овие се вакви, оние се онакви. Тоа е лесно да се направи, тоа машне лесно поминува. Меѓутоа ако од таа маса издвоиме едно или две лица, ако спомнеме имиња и ако се сконцентрираме на личноста, тогаш тешко е да се каже: "Овие се вакви, оние се онакви".

Значи треба малку да се движиме, да спружиме раце и нозе, да тргнеме наоколу, без страв и без размислување дали сме слободни. Мислам дека тоа е многу добар начин и метод се да се надмине. Ако некаде имате приятел, ако имате познати, ако сте близки со некого, тогаш сигурно, повикувајќи се на групата на која й припаѓа – религиска, национална, каква било, првин ќе ви текне на тоа лице, барем кај мене тоа така оди, и тогаш не може преку усни да ви премине: "Тие се такви или онакви".

Л. З.

Народот треба да сфати дека не треба да одгледува омраза

Можеш ли да ни кажеш нешто за себе?

Волонтер сум во Младинскиот центар во Гњилане, се занимавам со активности врзани со театар и театриските премиери. Имаме добра соработка со Министерството за образование, или поточно кажано, со Одделот за култура, млади и спорт на ниво на Косово, каде што сум волонтер во Младинската мрежа на Косово.

Како се чувствуваш сега, 6 години по војната?

Сé е потполно поинаку. Можам да кажам дека се чувствуваам доста добро, но, исто така, можам да кажам дека се чувствуваам доста лошо. Значи тоа се два одговора. Зошто се чувствуваам добро? Да не паднеше диктатурата на Милошевиќ, јас, веројатно, немаше да бидам ова што сум денес ниту би имал толку можности да се занимавам со сите овие активности, со кои денеска се занимавам. Сега, по паѓањето на Милошевиќ, многу е подобро, но сé уште има работи кои ме мачат, а една од тие работи е и меѓуетничкиот конфликт на Косово. Мислам дека тоа не би требало да биде така, но сепак природно е што состојбата е ваква.

Зошто е природно?

Природно е имајќи ги предвид сите злосторства кои се извршени на Косово и геноцидот кој го направија врз Албанците. За среќа, јас тоа не го доживеав, нема мртви во моето семејство. Она што мене ми се случи е што ми ја запалила куката. Навистина, и сега ги мразам оние кои тоа го направија, мразам одредени лица кои тоа го направија и точно знам кои се тие лица. Но сега сé е во ред, тие повеќе не се тука и јас и понатаму имам омраза кон нив, но ја чувам во себе.

Како гледаш на минатото?

На минатото, особено на деведесеттите, гледам со многу ужас. Немаше шанса еден млад човек да ги покаже своите способности во некоја институција, на универзитет или каде било. Проблемите беа присутни од основно училиште, па сé до факултетот. За време на војната беше многу лошо и ние во Гњилане постојано бевме престрашени. Не можевме ни да помислимме да се доближиме до границата, бидејќи секогаш се зборуваше дека младите ги задржуваат, малтретираат, убиваат, силуваат итн. Така не можевме да одиме некаде туку постојано бевме затворени и изолирани. Најголемиот страв беше кога полицијата ни ги додели жолтите картони за кои се зборуваше дека се дел од политиката на српскиот режим, но не сум сигурен колку тоа е вистина. Се зборуваше дека тоа се картони за да се има увид во масовните гробници каде би нé ставиле. Тоа беше еден страв кој не може да се опише и цело време додека траеше војната бевме кај наши роднини, а не во нашата кука.

Мислиш ли дека треба да се зборува за минатото?

Мислам дека минатото не треба да се заборави, минатото е историја, а историјата никако не смее да се заборави. За минатото треба да се зборува, но на еден тивок и мирен начин.

На минатото, особено на деведесеттите, гледам со многу ужас. За време на војната беше многу лошо и ние во Гњилане постојано бевме престрашени. Не можевме ни да помислимме да се доближиме до границата, бидејќи секогаш се зборуваше дека младите ги задржуваат, малтретираат, убиваат, силуваат итн. Така не можевме да одиме некаде туку постојано бевме затворени и изолирани.

Cé додека го мразиме српскиот народ и не сакаме да живеат овдека со нас, на исто ниво сме со режимот и тогаш ните Срби кои сакаа да нé протераат за да создадат Голема Србија. Ако мислиме да бидеме на ниво на цивилизираниот свет, тогаш не треба да одгледуваме омразу кон некое лице кое ништо не згрешило, без оглед од која националност или вера е, бидејќи и тој е човечко суштество кое диши како и ние, јаде и сака да живее како и ние, и како сите други луѓе. Поради тоа не ја поддржувам меѓуетничката омраза и криминалците. Тие треба да бидат таму каде што им е место, во затвор. Мислам дека Меѓународната заедница треба повеќе да се занимава со тоа, затоа што многу воени криминалци сé уште се на слобода.

Кој е твојот став во врска со помиривањето?

Моето мислење е дека треба да се помираме. Треба да изградиме добри меѓуетнички односи, но кон тоа треба да одиме со мали чекори, започнувајќи со народот кој повеќе не би требало да ја чувствува таа меѓуетничка омраза. Сé додека го мразиме српскиот народ и не сакаме да живеат овдека со нас, на исто ниво сме со режимот и тогашните Срби кои сакаа да нé протераат за да создадат Голема Србија. Тоа никога шне може да се случи, ниту од страна на Србите, ниту од страна на Албанците. Ако мислиме да бидеме на ниво на цивилизираниот свет, тогаш не треба да одгледуваме омразу кон некое лице кое ништо не згрешило, без оглед од која националност или вера е, бидејќи и тој е човечко суштество кое диши како и ние, јаде и сака да живее како и ние, и како сите други луѓе. Поради тоа не ја поддржувам меѓуетничката омраза и криминалците. Тие треба да бидат таму каде што им е место, во затвор. Мислам дека Меѓународната заедница треба повеќе да се занимава со тоа, затоа што многу воени криминалци сé уште се на слобода.

Што претставува помиривањето за тебе?

За мене помиривањето значи еднаш и засекогаш крај на меѓуетничкото насилиство и една подобра меѓуетничка соработка.

Кои би биле првите чекори за да се дојде до помиривањето?

Најпрво би почнал од државата. Србија како држава, односно Унијата Србија и Црна Гора, преку своите институции треба да ги предаде труповите кои сé уште се наоѓаат на територијата на Србија. И покрај декларацијата од страна на Србија дека во Србија нема затвореници, мислам дека тоа не е вистина и дека еден број на исчезнати сé уште се живи и се наоѓаат во српските затвори. Значи треба да ги ослободат затворениците и исчезнатите кои сé уште се во Србија, живи или мртви, кои се наоѓаат во масовните гробници по Србија. Би требало да му се извинат на народот на Косово, јавно и институционално, за сé она што се случи. Ако јавно се изјаснуваат против политиката на Милошевиќ, би требало тоа и да го докажат. Ние немаме потреба од зборови, бидејќи за зборови ни се доволни и овие нашиве политичари. Косовскиот народ има потреба за дејствување, за некое конкретно случување, бидејќи единствено така може да се постигне компромис помеѓу Косово и Србија.

Според тебе, кој треба да работи на помиривањето?

Постојат одредени луѓе кои можат да работат на тоа. Ако тргнеме од првиот степен, првиот чекор, тогаш мислам дека тоа е народот. Народот треба да сфати дека не треба да одгледува омразу, не треба да спроведува насилиство над малцинството, кое и да е. Кога тоа ќе се постигне, тогаш ќе има помиривање на Косово. Институциите на Косово треба многу да се ангажираат. Треба да се отворат разни центри по општините, и тие центри да имаат свои помали центри по селата каде имало и каде има други националности/етничитети, и со помош на семинари, тренинзи, дебати да се зборува за сите проблеми. Мислам дека ова би имало успех.

Мислите ли дека луѓето кои живеат овде сакаат да се помириат?

Имав можност да разговарам со голем број граѓани и на прашањето: "Дали сакаш да нема повеќе проблеми, да не се мразите и да се помириете, да соработувате со другите националности?", многумина велат не. Кога ќе ги прашам зошто, се оправдуваат со војната и со сето она што им се случило во текот на војната. Треба повеќе да се работи за да се убедат луѓето дека нема друг пат, освен помиривањето.

Што треба да направи Косово, а што Србија за да дојде до помиривање?

Прво ќе почнам со приказната за моето место и нема да зборувам што би

можеле да направат нашите соседи. Институциите на Косово заедно со општинските институции треба да тргнат со конкретни чекори да се ангажираат за да се дојде до меѓуетничко помирување во нашата кука, т.е. Косово. Она што Србија треба за нас да го направи, е еднаш засекогаш да запомни дека Косово веќе не е Србија ниту со Унијата Србија и Црна Гора. Како што пред малку реков, треба да ги врати воените заробеници, без оглед дали тие се мртви или живи. Преку своите институции да побара простување од косовскиот народ и да ја смени стратегијата која ја има или одгледува кон Косово, и да го прифати Косово како независна суверена држава.

Што може еден обичен граѓанин да направи за да придонесе за процесот на помирување?

Ке тргнам од себе. Јас сум за меѓуетничко помирување и за помирување со оние Срби кои во текот на војната не му направиле ништо лошо на албанскиот народ. Со луѓето чии раце се извалкани со косовска крв, со нив нема помирување. Мислам дека било добро секој кој има цврсти докази за некого дека работел нечесни работи на Косово, да се јави во полицијата или на судските органи за да придонесе кон процесот на помирување. Ова денес не се прави на Косово, така што луѓето потоа не ги мразат поединците туку целиот народ, целиот етничитет, и тука е целиот проблем.

Дали мислиш дека за сите работи што се случија има колективна или индивидуална вина?

Мислам дека вината не е колективна туку индивидуална. За пример ќе ја земам војната, бидејќи тоа е нешто со највеќе контрасти. Вината е индивидуална, започнувајќи со Милошевиќ кој ги повика своите советници и кои подготвија стратегиски план за народот на Косово. Нивна цел беше да ги проптераат Албанците од Косово и сакаа да создадат Голема Србија. Дефинитивно, вината е индивидуална започнувајќи со Милошевиќ, неговите советници, неговата војска, и еден дел од српскиот народ, кој ја поддржуваше војната против Албанците на Косово. Но имаше и такви кои тоа не го поддржуваа. Тоа се, обично, луѓе кои припаѓаат на интелектуалните кругови, кои анализирале и сфатиле дека не треба да се војува против човечко суштество, кое има исти права да живее на планетата Земја.

Каква беше одговорноста на медиумите? Дали имаше манипулации?

За време на војната и, исто така, пред војната на Косово, Радио Телевизија Приштина играше важна улога. Вестите на албански јазик беа катастрофални. Беа полни со омраза и тензии. Додека сите знаеја дека на Косово Албанците се мнозинство, водителката знаеше да каже: "Албанското малцинство на Косово". Информациите од овој извор беа катастрофални и како такви се пласираа во јавноста за да се манипулира со граѓаните.

Како ја гледаш иднината?

Оптимист сум дека ќе се смени политичкото водство на Косово и оптимист сум дека ќе имаме една подобра иднина за сите нас. Сé додека имаме исто политичко водство кое е на власт веќе шест години, кои беа вистински колапс, народот полека ќе збесне и ќе дојде до нереди.

Имаш ли некој коментар во врска со овој разговор?

Многу ми е драго што се прават вакви интервјуа, затоа што е потребно да се слушне мислењето и на граѓаните на Косово, а и еден обичен граѓанин да има можност слободно да зборува за проблемите кои го мачат. Мислам дека ова е еден добар чекор кој влијае врз меѓуетничкото помирување. Се надевам дека ќе биде подобро, иако мислам дека засега е мошне лошо.

Н. И.

Јадранка

(29 год.)

Лозница

професорка по
математика

Немаат поим што се случувало, а мразат

Те молам, кажи ни нешто за тебе...

Ете, јас сум Јадранка, 29 и пол години, уште малку па 30. Работам како професор по математика во Средното техничко училиште во Лозница. Тоа е тоа, на фронтот секој ден, на свое совладување и на другите луѓе...

Како на тебе влијаја овие деведесетти, овие војни? Можеш ли да ни кажеш нешто за тоа? Знам дека многу работи ти се случува...

Како поминува времето, сè помалку боли, тоа е прво, а како што поминува времето гледам дека тоа што вреди, останува. Како што ти кажав пред малку (пред интервјуто), во контакт сум со соседите од Хрватска, кои во годините на војната беа луѓе и практично нè чуваа од оние кои и не беа така добри... Оние што и понатаму останаа луѓе, не се променија, така што мислам дека тоа што вредеше и понатаму вреди... А тоа што не вредеше, исплива на површината, зарем не? Тоа ми е утеша, оние што вредеа воопшто не се променија. Тоа ме тера да одам понатаму и да верувам во доброто на луѓето... А се надевам дека оние што не беа добри ќе се поправат (се смее). Мислам дека секој има право да погреши, но и да се поправи.

Што се случуваше тие воени деведесетти? Ти живееше во Хрватска, па почна војната, се пресели...

Да, се преселивме од Шибеник во Книн на година и половина и пред "Олуја" отидовме од Книн во Косово, а од Косово... Но и на Косово, Албанците коишто беа таму, бидејќи имав контакти единствено со соседи Албанци, беа многу фини и културни луѓе. Тие и после сите случаја, кога имавме проблеми, пак останаа луѓе и не се изменија, рекоа ако е до нив тие не би сакале да си одиме... Но не можат ништо да помогнат затоа што себеси се доведуваат во опасност, така што и во тие тешки моменти тие останаа луѓе. Подоцна понекогаш и се среќававме во продавница, во нашата изолирана српска зграда и дискретно прашуваа, праќаа поздрави до сите, поздравуваа кога ќе се разминевме, дискретно да не ги видат другите, но воопшто не го променија своето мислење за нас, а и ние за нив. Тоа е човечко, тоа се чувствува, не мора никој да опишива, да потенцира. Го гледаш тоа, го чувствуваш. Дури и ако не биде кажано, го согледуваш од нивниот однос.

Колку сето тоа остави белег врз тебе, сите овие години?

Мислам дека ме зајакна и мислам дека токму тоа што имав среќа да запознаам добри луѓе во тие тешки моменти, ме спречи да бидам полна со предрасуди, да мразам некого, зашто тие луѓе го избришаша лошото што се случуваше. Доволни се двајца, и еден е доволен да се засени целото зло. Во почетокот имаше горчина, но немаше омраза, бев беспомошна, а ништо не направив. Па зошто мораше да се случи тоа? Се случи за да зајакнам и да ги спознаам вистинските вредности во животот...

Со целото твое искуство, како гледаш на помирувањето? Што претставува тоа за тебе?

Јас со никого не бев во судир, да се расправам, но на поширок план е тешко, ми се чини...

Но контактот полека го схема, скоро 14 години. Потоа одлучив да пишувам, да раскажам малку за нас, а потоа се јавија. Ништо се немаше изменето. Човекот останува човек... Имаше солзи... Сосетката се потресе, а и ние, исто така. Зошто се потресовме? Тажно беше тоа, од некој со когошто си пораснал и секојдневно си се дружел половина од својот дотогашен живот, одеднаш те одделиле.

Зошто?

Па не знам, чувствуваам дека има многу од тоа, особено помеѓу луѓето кои не доживеале ништо такво претходно и кои не знаат многу за судирите. Има многу непознавања и предрасуди, а потоа слушаш изјави кои те вчудовидуваат – немаат поим што се случувало, а мразат некого што дури и не го познаваат. Така што прво би требало да се поработи на тоа – луѓето да ја разбираат таа лоша слика, зашто не можеш некого да мразиш ако не го познаваш, особено не цела нација. Зарем го познаваш секој од таа нација за да дојдеш до заклучок дека сите се лоши, а ти си најдобар? Најлошо е, оној што е добар воопшто не потенцира дека е добар, луѓето гледаат дека е добар, а оние кои не се – тие зборуваат дека се од господ дадени, а всушност звучат труло и тие се проблемот. За жал, колку што можам да видам, такви елементи има на сите страни. И на српската, и на хрватската, и во Босна.

Значи за тебе помириувањето е разбивање на предрасудите?

Па мислам дека тоа е прво. Кога би можеле, да речеме, млади луѓе од Србија да запознаваат луѓе од Хрватска, Босна. Многу од нив се родени после војната, па немале можност да видат како било порано. Асега, врз основа на некои приказни во домот или во општеството, тие создаваат слика за нешто за кое, всушност, немаат поим. За жал, погрешна. Па кога младите луѓе би можеле меѓусебно да се дружат, бидејќи тие сепак се иднината. Она што ме загрижува е дека многу млади луѓе си заминуваат, а остануваат постарите, кои не се баш претерано толерантни...

Рече дека предрасудите се први, што е другото?

Предрасудите веројатно се најголем проблем, па потоа работата на себеси. Како припадничка на српскиот народ, не ми се допаѓа карактеристиката што ние сме најдобри, никој не е како нас, не знам што сè не сме, а, всушност, не е така... Многу луѓе се занимаваат со нешто во кое не веруваат, и потоа би требало да најдат нешто кое вистински им одговара, да поработат на него, а не да се фаќаат за нешто наоколу, воопшто да не влегуваат во суштината на проблемот. А потоа мавтаат со етикети, пароли. Всушност, тоа е труло, не држи вода, без темел е... Малку ми оди на нерви што луѓето не работат на себеси, туку зборуваат во празно. Тоа ти е исто како кога човекот си ја чисти својата куќа, па нема време да гледа во туѓиот двор.

А тука, изгледа, секој го гледа другиот,слуша што ќе каже и што ќе помисли, а себеси не се погледнува; неговата градина е запуштена, градината на неговата душа е полна со плевел.

Значи, луѓето малку да се спуштат на земја, зашто не е сè така совршено, особено кај српскиот народ, кој глуми некаква жртва. Па чекај, полека, не си ти единствената жртва...

За сите тие работи што ги споменуваш, кој треба да работи на помириувањето? Кој треба да го работи тоа? Кога ќе се слушне дека би требало, не се слуша кој би го направил тоа?

Мислам дека тоа е проблем на менталитетот воопшто. Паркот треба да е чист, не би требало да има ѓубре, па значи ние треба да го работиме тоа. Ако го фрлам во контејнер, а не отстрана, нема да има ѓубре. Секој треба да тргне од себеси, да работи на себеси, да се помири со себеси, зашто многу луѓе се во колизија со себеси. Се гледа колку има расправии и убиства во општеството... Како да градиме мир кога немаме мир во себеси?

Значи секој човек мора да работи на тоа. Како?

Постојат некои човечки вредности кои треба да се почитуваат. Десетте божји заповеди. Ако го почитуваме тоа, во светот нема да има проблеми, почнувајќи од некои проверени, можеби не од идеологија и теорија, туку од

нешто што навистина вреди. Но како да тргнеме од тоа кога повеќето луѓе не сакаат ни да слушнат? Еве, јас, конкретно, ако видам дека двајца се тешаат, ќе се обидам нешто или ако слушнам: "Ние жртвите", велам: "Го правеа тоа и нашите, особено на Косово тоа го видов..." Така кога ѝ реков на колешката дека Србите пљачкаа и крадеа таму долу и дека јас го гледав тоа, таа ми рече: "Гледаш, јас никогаш не би можела да помисlam дека така било". Така што, ако барем на еден човек му ги отвориш очите, доволно е малку да почне да мисли со својата глава, а не само за она што другите постојано му го поттураат, и се едно те исто... За помирањето, главно, не се ни размислува, луѓето се задлабочени во своите секојдневни проблеми. Убаво би било да живееме во пријателски односи со поранешните држави, некогашните наши републики. Но да бидеме во односи какви што сме со, да речеме, Бугарија, Романија, Унгарија, така нешто. Но на дистанца, за да не бидеме премногу близки и да не пукне тиквата повторно. Зашто ми се чини дека поранешната земја е формирана против волјата на сите нејзини граѓани.

Рече дека можеш да тргнеш од себеси. Бидејќи даваш информации, има ли нешто што ти можеш да го направиш како една од "обичните луѓе"?

Тоа е еден чекор. Овие предрасуди постојано ми се над главата... Се обидувам колку што можам да го разбијам тоа. Не само против останатите нации, туку и против општествените групи.

Постојат ли стравови кои се пречка за помирањето?

Мислам дека кај секој народ постои стравот повторно да не се случи она што се случи. Затоа мислам дека е подобро на некоја дистанца да се почне со помирањето, но не во стилот како кога две пријателки ќе се скараат, па потоа повторно се најверни пријателки, па потоа повторно се да пукне. На тие меѓусебни односи треба потемелно да се работи, но тешко е сега, затоа што луѓето не се мешаат доволно. Гледам и хрватска и српска телевизија. Согледувам дека има многу предрасуди за другата страна... Кога луѓето би можеле повеќе да патуваат, повеќе да се дружат. Меѓутоа, постојат економските проблеми, па не можеш да патуваш. Можеби некои евтини кампови за младината, да се запознаваат луѓето, да видат дека има нормални луѓе и на двете страни, дека немаат сите рогови. Да не биде она што некој им го всадил: Сите Хрвати се вакви, сите Албанци се такви. Неодамна, една пријателка со нејзиниот хор беше во Германија, во младински камп. Таму запознала млади Хрвати и вели дека најубаво се дружела со нив, иако е родена после осумдесеттите и немала можност досега да се дружи. Вели: "Ете, јаз икот не ближи и се дружевме најмногу од сите". Се уште одржуваат контакти, а никогаш во животот не видела Хрват.

Пред малку рече дека се плашиш оти сето ова може повторно да се случи. Што со таквото минато за да не се случи повторно? Што да правиме со тоа? Некои велат да се заборави, некои велат да се соочиме, да простиме. Како ти гледаш на тоа? Што со таквото минато?

Како математичар, бидејќи се се случува периодично, се плашам дека војната како периодична функција, се случува на секои 20, 30, 50 години. Подобро е да се соочиме отколку да заборавиме, зашто не може се да се заборави. Алошо е да се заборави, зашто тоа е како инфицирана рана, па таа загнојува. Подобро е да се исчисти тоа додека се уште е свежо. А како да се исчисти? Па не знам. Пред се, оние коишто го правеа тоа, убиваа луѓе, силуваа, пљачкаа пред лицето на правдата. Не знам дали воопшто има шанси, зашто луѓето во судството како главни, примаат мито. Кому да му веруваш? Кога тие луѓе би можеле да се исперат, да се покајат. Но како да ги доведеш до покажувањето?

А како "обични луѓе"? Што тие со своето минато, што ти со своето минато?

Секој носи колку што може да понесе, толку му е и дадено. Јас го проџвакав тоа, го преработив за да го извлечам она што е добро од сé што се случи. И тие луѓе што ги окрвавија своите раце, ако ништо друго, барем полека да ги стигне законот на совеста. Па почнуваат сами да се пријавуваат, сами почнуваат да раскажуваат што се случило, зашто ги гризе совест; имаат човечко срце и душа, а тоа ќе ги натера да исфрлат сé од себе.

Мојата сестра работи тука, во Лозница, во некое кафуле. Еден ден дошло некое момче во пијана состојба и плачело, и зборувало дека не сакал да го направи тоа, а таа го прашала што. Рекол дека му наредиле, како на обичен војник, да убие неколку цивили, и тој тука плачел: "Јас тоа не сакав да го сторам, јас тоа не сакав да го сторам". Значи, сепак, има некаква си грижа на совест. Ако не може директно да се извини на лубето на коишто им убил некого, сепак, тоа допрело до него дека не требал... Најлошо е кога лубето ќе сторат нешто и живеат во убедување дека тоа е добро, а не е, на пр.: "Убиј го Шиптарот, убиј го Србинот, убиј го Хрватот". Зашто? И него мајка го родила, и по него мајка ќе плаче. Но ми се чини дека обичните луѓе кои не поминале низ сето тоа, не се толку оптоварени со проблемот. Прашење е дали, воопшто, размислуваат за помирувањето, дали имаат потреба да се помируваат со некој, со кого не се ни скарале?

Дали ти имаш потреба да мислиш за помирувањето?

Ни јас не сум сигурна, особено што не бев во некој директен конфликт. Немам нешто поради кое би жалела, да сум му сторила некому нешто. Знам дека соседите Албанци, бидејќи не беа таму за време на бомбардирањето, некои други влегуваа во нивните станови и претураа. А јас влегував да вратам сé на свое место, ми беше жал за лубето. Беше тука еден професор по анатомија, ми беше жал неговите книги да стојат расфрлани, и јас ги вратив на место по целото претурање. Што можев друго да сторам?...

Кога сосетката Албанка се врати од Македонија, нејзиниот стан беше испревртен. Тие не јадат свинско месо; оставена ѝ беше свинска глава, печена, мувлосана; жената повраќаше во својата куќа, а мајка ми ми даде да ѝ однесам неколку ќесички нане и камилица. Жената почна да плаче и да вади пари: "Не, сосетке!", не можеше да поверува. Го переа тепихот заедно со сестра ѝ. Тоа беше во периодот од 10-ти до 20-ти јуни кога сé се превртуваше. Сестра ми имаше пријател Албанец. Беа затворени во својот стан за време на бомбардирањето и таа неколкупати на свој ризик одеше, и поради полицијата и поради сé. Потоа, кога немавме храна, тие нам ни носеа брашно и млеко во тој период кога немаше, и тоа од другиот дел на градот; си го ризикуваш својот живот за да отидеш и да се вратиш. Тоа е човечко, тоа единствено останува, тоа се искрите од саѓите што останаа зад нас. Таа човечка добрина и понатаму искри. Немам горчина, не сакам да се трујам. За среќа, Господ ми даде да ја видам добрата страна, секаде има добро. Кој сака да го види – ќе го види, а кој не – нема... Јас сакам да го видам.

Што претставува за тебе соочувањето со минатото? Дали тоа значи да се соочиш со одговорноста?

Тоа е соочување со себеси, што си правел. Покажувањето, сам себеси да се видиш, да видиш дека не е добро.

Што ќе направи народот околу помирувањето, да речеме, народот на кој припаѓаш ти?

Пред сé, да престане да глуми жртва, не да глуми, мислам дека тоа е толку многу вкоренето да не глуми туку навистина да мисли дека е жртва, па потоа

Да речеме, ме погоди кога слушнав за Сребреница дури 2001-та. Не знаев... Немавме пари за сателитска антена, немав можност да слушам странски радиостаници, ниту да читам странски списанија, едноставно не знаев. Тоа е и она дали ти сакаш... Но кога немаш можност да ја видиш другата страна, а го имаш оној РТС 1 и лош сигнал на РТС 2, или го гледаш тоа или ништо.

да почне да ги почитува туѓите жртви, а не само своите. Има податоци колку се исчезнати. Кога се споменува тоа колку луѓе се исчезнати на српската страна, да се спомене колку се исчезнати и од другите страни. Не сум за математика, статистика, колку тоа процентуално би изнесувало во однос на народот, бидејќи секоја жртва исто вреди – тоа е нечие дете или брат, татко или маж. Исто како кога ќе кажат: "Загинаа толку луѓе, пет луѓе". Тоа се пет потесни или пошироки семејства, тоа не може така. Кај нас има и такви тенденции: "Тоа е некоја мала бројка. Не е тоа некоја бројка!" За некого тоа е цел свет. Така што не знам... Малку повеќе треба да се зборува. Па добро, се зборува, но сé некако се дочекува на нож. Има такви емисии, сум ги гледала. Ме мачеле, ама сум ги гледала. Повеќе би се мачела отколку да се лажам. Се мачиш и кога гледаш што се случува на другата страна. Да речеме, ме погоди кога слушнав за Сребреница дури 2001-та. Не знаев... Немавме пари за сателитска антена, немав можност да слушам странски радиостаници, ниту да читам странски списанија, едноставно не знаев. Колега од работа ми кажа. Кога забележа дека не сум знаела, ми кажа дека одлично глумам. Ајас навистина не знаев. Тоа е и она дали ти сакаш... Но кога немаш можност да ја видиш другата страна, а го имаш овој PTC 1 и лош сигнал на PTC 2, или го гледаш тоа или ништо. И поради тоа не знаев.

Како се чувствуваше кога го слушна тоа?

Веднаш се сетив на Крагуевац. Се раскажува 50 години за тоа, навистина е страшно ако зборуваш за тоа 50 години, а 5 години ништо не споменуваш. Тоа е исто како да си му го направил на друг. Не е работата во тоа кога некој е лош кон тебе, ти да бидеш уште полош, туку стреми се да останеш тоа што си, да останеш подобар од него. Тоа ме плаши. Тоа не го направил еден човек, туку повеќе...

Велиш тоа не го направил еден човек, туку повеќе. Каде ја гледаш одговорноста, дали е таа индивидуална или колективна? Што е со вината?

Не знам како колективна кога тоа не го знаев тогаш. Тоа беше страшно. И после тоа, гледав на Б92 и се вчудовидов. Колективна? Не сум сигурна. Тешко е тоа. Не знам што би можела да направам околу тоа прашање и кога би знаела.

Асега?

Кога ќе почнат: "Толку загинаа", можам да кажам: "И на другата страна се околу 40 илјади". Глупо ми е вака да кажам околу 40 илјади, зашто секој човек е човек... Паживеј ти со тоа да не знаеш десеттина години. Што можам да направам? Можам да кажам. Понекогаш се прашувам што ги разделува луѓето. Да не е тоа некоја состојка во крвта која одредува што си, а што не си?

Како ја гледаш иднината со ова минато?

Леле... Тоа што најмногу ме загрижува е трулежот што остана за луѓето што ќе продолжат да живеат во државата. Тие што вредат одат надвор. Тоа ме загрижува. Не само луѓе од Србија. Одат и луѓе од Хрватска, Босна, а постаратите луѓе остануваат полни со горчина. Сега воопштувам, има и луѓе кои размислуваат. Луѓето на власт во овие држави се производ на гласачкото тело од своите земји, на оние што ги избрале. Сега можеме да кажеме: лоши луѓе – лоша власт. Тоа ме загрижува.

Можеме ли да зборуваме за одговорноста на тоа гласачко тело?

Да, има многу резигнација: "Што можам јас тук?" Има многу луѓе кои тоа веќе не ги интересира, сé помалку одат на избори. Можеби немаат време поради грижите, проблемите, нема време ни да се мисли. И потоа утре да

дојде некој нов лудак и да започне војна. Се плашам... Ако ти не сакаш да учествуваш, сака некој друг. И тој друг ќе биде мнозинство, иако можеби не е мнозинство, затоа што другите молчат. Да речеме, поголемиот дел од Британците не се за испраќање војници во Ирак, но војниците се испратени, затоа што оние што излегоа на изборите се за тоа, а оние што се против не ни излегоа на изборите, не ги интересираше. Тоа што си можел да го спречиш, сега некој друг го прави. Не е баш сè ведро...

Пред да започнеме со интервјуто ми раскажа за нешто што веднаш те асоцирало на помирување... Дека си им пишала на своите соседи во Хрватска.

Од '91-та кога си отидовме, луѓето до крајот останаа луѓе, излегоа да се поздрават со нас, наспроти довикувањата и заканите од останатите минувачи, коишто воопшто не нè познаваа. Се слушавме додека телефонските броеви беа исти. Но контактот полека го снема, скоро 14 години. Потоа одлучив да пишувам, да раскажам малку за нас, а потоа се јавија. Ништо се немаше изменето. Човекот останува човек... Имаше солзи... Сосетката се потресе, а и ние, исто така. Зошто се потресовме? Тажно беше тоа, од некој со когошто си пораснал и секојдневно си се дружел половина од својот дотогашен живот, одеднаш те оделиле. Потоа сртнуваш многу малку луѓе како што е тој, така што и таа веројатно го мисли истото. Нé повикаа да дојдеме, а и ние нив. Те скокотка дел од твојата душа, затоа што беа дел од тебе, а и ти дел од нив. Само малку е скубнато поради некои други... Кога си поприкажавме малку, како да се истопи таа вредност. А треба да се раскажува. Ако се држи во себе, никој нема да знае.

Имаш ли нешто да додадеш за крај?

Секој да тргне од себеси. Има кои не сакаат и има кои не знаат... Како да им помогнеме? Го работам тоа што го можам. За жал, не можам многу, но ако размрдам еден кој не глуми, или не се прави херој кој мавта со мечот во воздухот, лае, а не каса, да го спуштам малку на земја. И малку е доволно, малку по малку. Секој по малку, тогаш веројатно би се создало нешто големо. Мислам дека успевам. Само кога некој ќе ти каже: "Ете, за тоа никогаш не сум можел да помислам", значи еве сега помислуваш. Па можеби и ќе му каже на некој друг во неговата околина, па потоа тој бран ќе се прошири.

X. P.

И малку е доволно, малку по малку. Секој по малку, тогаш веројатно би се создало нешто големо. Мислам дека успевам. Само кога некој ќе ти каже: "Ете, за тоа никогаш не сум можел да помислам", значи еве сега помислуваш.

A.

(42 год.)

Кин

угостителка

Јас сум поголем Хрват,
затоа што работам за својата држава

Кога ќе фрлиш поглед на тој период од деведесеттите години, на што се сеќаваш, какви чувства те преплавуваат?

Се сеќавам на некој нереален страв од довчерашните соседи, се сеќавам дека некој не спиевме по три-четири месеци и дека се стражареше околу куката и така... Од денешна перспектива, тоа воопшто не било потребно. Не мојот страв, туку сите тие случувања кои можеа да се избегнат со некој мудар политички договор, кој денес ќе беше реализиран. И не знам зошто '91-та не успеа да го направат, и поради тоа премногу луѓе загинаа, и премногу луѓе останаа без ништо. За денес, 10-15 години потоа, сè да биде сведено само на – луѓето мораат заедно да живеат.

Што мислиш, од што зависеа деведесеттите години? Што можеше да се направи за да не дојде до тоа?

Од политичката мудрост, ништо друго. Од политичката волја на Загреб и Белград, а еден дел и Сараево. Е, сега има луѓе кои после сето тоа се вратија, знаеш, јас нормално комуницирам со сите нив, со оние кои знам дека не направија ништо. А за оние што знам дека направија, тие не се ни појавија, ниту мисе обратија, ниту имаат намера да мисе обратат.

Добро, сметам дека не треба да се заборави кој што направил, но животот мора да оди понатаму. Особено мојот, од професионалниот агол со кој се занимавам. Никому тутка не му пишува на челото кој е и што е. Оној што е уреден гостин, што е пристоен, љубезен, добар, секогаш е добредојден.

Сепак произлезе нешто од тоа наследство на деведесеттите. По твоје мислење, како треба да се однесуваме со военото минато, со злосторствата, со етничкото чистење?

Треба да се работи на тоа луѓето конечно да почнат да живеат. Мислам дека Кин, сепак, е најспецифичниот од сите овие градови во Хрватска кои беа во војна, со тоа што многу луѓе дојдоа, па работа нема ни за локалните жители. За оние што дојдоа, уште помалку, сè е всушност нерешено. Единственото нешто од кое луѓето тутка живеат е тоа што сè уште се гледа кој си и што си, тој национализам сè уште го има. Тоа најдоцна ќе биде решено во оваа средина.

По твоје мислење, зошто сè уште постои гледање на луѓето преку национализмот и преку тоа кој си и што си?

Затоа што луѓето немаат ништо друго, немаат за што друго да се фатат. Во '91-та сите се фатија за тоа, демек, ќе добиеш своја држава, и тоа е врвот. Тоа што во државата нема што да јадеш, што ќе ти биде двојно полошо, тоа никому не му беше толку битно.

Во Кин многу луѓе си отидоа, други дојдоа. Се зборува ли за тоа или тоа е табу тема?

Па не знам. Јас се движам во друштво на луѓе коишто имаат прилично нормални размислувања, така што не можам со сигурност да ви кажам. Знам приказни коишто групи луѓе одоколу ги раскажуваат. Луѓето коишто беа во војната, луѓето што боледуваат од ПТСР, нормално е тоа да им е најважно, ќе го реши нивниот статус, со тоа што тие веќе не бираат луѓе дали ќе

Пред десеттина
дена имаше
анкета на XTB,
токму од Кин.
Застануваат момче
средношколец на
улица и го прашуваат
дали се дружи со
Срби, и тој одговори
не. Јас знам дека се
дружи, во неговото
друштво најмалку
двајца се Срби. Тој
или не знае дека се
Срби, или поради
јавноста мора да
изјави дека не се
дружи со нив.

соработуваат со оние кои се особено чистокрвни; соработуваат тие и со Србите, исто така, но секогаш на мала дистанца. Сакал ти или не – живееш со тие луѓе. Со времето сè ќе си дојде на место и сите ќе живеат како порано. Пред десеттина дена имаше анкета на XTB, токму од Кин. Застануваат момче средношколец на улица и го прашуваат дали се дружи со Срби, и тој одговори не. Јас знам дека се дружи, во неговото друштво најмалку двајца се Срби. Тој или не знае дека се Срби, или поради јавноста мора да изјави дека не се дружи со нив. Па што има тука. Сепак е на телевизија и кога мама ќе го види, не смее да испадне – со кого ти тоа се дружиш. Не знам кој е мотивот, но ние слатко се смеевме...

Произлегува ли дистанцата од некој страв?

Не, туку од омраза.

Од каде потекнува таа омраза?

Минатата година бев во Србија. Принудена бев да гледам некоја нивна телевизија каде што имаше *talk show*, не знам кој гостуваше, а темата беше за бегалците од Хрватска. Луѓето се јавуваа и тие едноставно не ги поднесуваат бегалците таму. Тие, исто така, мислат дека бегалците сами треба да дојдат во Хрватска и да си ги решат своите работи, а не да чекаат српската држава да им ги реши прашањата за враќање на имотот. Сосема нормално размислување...

Од искуството знам луѓе кои нема да дојдат, кои се плашат да дојдат во Хрватска, иако тука можеме да видиме и белградски регистарски таблички и таблички од цела Србија, па ништо не се случува. Ако некој си нашол работа во Србија, тој нема да се врати тука каде што ќе нема работа и каде што ќе се снаоѓа со некоја социјала. Зошто да се врати?...

А зошто омраза... Да бев бегалец од својот народ, како нема да го мразам оној што ми го направил тоа и што ме оставил без сè? Едноставно тоа сè уште е така, за жал, иако мислам дека од она што беше пред три години, може да се рече дека има некаков напредок.

Каде го гледаш напредокот и како беше пред три години?

Пред три години, баш, и не смееше да кажеш нешто дури ни за Босанецот кој се доселил тука, зазел туѓа куќа, а својата ја продал во Босна, и добил добри пари за неа. Секој месец оди по социјална помош во Босна, а и тука зема една. Да кажеш нешто јавно во дневните весници за нив, тогаш би бил претепан на улица. Му се случи тоа на еден наш пријател. А не, пак, да можеш да промовираш дека ние мораме да живееме заедно, па да направиш нешто за животот кој го живееме да биде колку-толку поднослив. Денес не е така, сепак, можеш да зборуваш и да пишуваш сешто и никому ништо. Нема да предизвикаш преголема реакција.

По овие локални избори, јас почувствувај страв, јас како родена Хрватка во Кин, а маж ми Србин, дека немам слобода.

Зошто?

Затоа што по овие локални избори во градот се пребројуваше и се именуваше, по весниците; во Градскиот совет се именуваја луѓето кои не излегаа на избори. Тој податок треба да биде таен, не смее да излезе во јавност, впрочем што не интересира нас тоа. Тогаш што би значело, ако ти можеш да видиш за кого сум гласала по бројот на гласачката листа. Сето тоа е катастрофално во овие мали средини. Кога ќе отидеш некаде каде што никој ништо не те прашува, па ќе дојдеш тука и сето тоа ќе те удри в глава, едвај чекаш да се изгубиш одовде...

Како го доживуваш помирувањето? Што носи во тебе значењето на тој избор?

Помиривањето, хм. Таа работа е лична кај секој човек и како тој ја доживува. Што знам, јас не можам да се помирам со некој ако ми направил нешто лошо. Можам да кажам, добро, има Господ, ќе му суди тој или некој друг; немам поим, нема да му судам јас, но нема да имам контакти со него. Е, сега помиривање, баш тоа... Тоа е она што го реков, треба некој работи да се стават во стилот: Беше што беше, помина и одиме понатаму. Треба да гледаме кон иднината, моето дете да не знае ни кој е ни што е. Ниту пак да придава некакво значење на тоа. Да го интересира дали тута може да работи, да живее, да има стан, да има своја егзистенција. Кога ќе дојдеме до тоа, тогаш можеме да кажеме дека има помиривање.

Може ли да има помиривање, ако се зборува за она што се случило?

Не може, мислам дека не може. Само треба да се гледа онаа доза на искреношт кога разговараме со некој, да не биде – едно зборувам со тебе затоа што си Србин, а друго зборувам со некој Хрват.

Како да работиме на помиривањето, кој би бил носител на тој процес во оваа средина?

Мислам дека младите треба да бидат носители на тој процес, тие треба да бидат неоптоварени. Нормално, ако семејството изгубило некој близок, како брат, татко, тие луѓе не можат лесно да се вклучат во процесот. Сепак, мислам дека 90% од луѓето немале такви трауми. Особено тие деца, таа млада генерација, да речеме, прва година средно, мислам дека тие би требале да одат со логиката – не ми е грижа со кого излегувам. Излегувам со пријателка затоа што е добра, а не ја бирам по националност.

Само тука многу се продава имотот на Србите. Сами го продаваат затоа што тука не ја гледаат својата иднина. Тоа не е од политички причини туку од егзистенцијални. Особено сега, по овие локални избори во Книн, каде што Србите добија најголем број гласови. Исто така, јас сум против тоа дијаспората на Хрватска да гласа од Австралија кој ќе ни биде претседател на државата и претседател на владата; против тоа сум да доаѓаат автобуси од Србија полни со луѓе, да гласаат за оваа власт, а немаат намера да живеат во Хрватска. Само им прават полошо на Србите што се тука. Тие тука, буквально, се тргнати на страна, во стилот – од каде ви вам право да бирате кого било. Но за пет години тоа ќе биде неминовност, ако се вратат сите тие луѓе, ќе бидат мнозинство и ќе бидат важни. Но мислам дека во игрите од Загреб и од луѓето што го претставуваат српското малцинство во Хрватска, се случува купопродажба.

По твое мислење, што можат да направат "обичните луѓе" кога зборуваат за помиривањето?

Не можат да направат многу. Во оваа средина без политичарите ништо не може да се направи. Помиривањето ќе се случи тогаш кога Србите ќе почнат да добиваат вработување во државните служби, според бројот колку што ги има тука во Книн. Само на тој начин може нешто да се помрдне и да се каже дека тој процес почнал. Сé додека тие се табу, што се однесува до вработувањето и какви било активности, сé дотогаш ќе нема никакво помиривање. Ние, малите обични луѓе, можеме да зборуваме и сé тоа, но тоа не вреди многу додека пропагандата во весниците, телевизијата, владата, парламентот скоро е спротивна.

Мене, како припадничка на хрватскиот народ, која поминала низ сето тоа, не ми треба извинување од никого. Не треба толку да гледаме на тие форми што ќе признаеме, бидејќи тогаш не сме биле во право. Така е како што е, си се вратил, јас не сум ти дала дозвола за твојот престој во Книн, ни лична карта ни пасош, тоа ти го дал некој што мисли дека имаш право да бидеш

Мене сé уште
ме гледаат
како црна
овца, иако во тоа
време јас и моето
поранешно момче, кој
беше хрватски војник
и кој на време виде
што е тоа, па се
откажа и имаше
епитет на голем
Хрват, но ние бевме
српски локал затоа
што не
размислевавме како
мнозинството.

тука, па според тоа која сум јас да ти судам. На планот на помирувањето не ми треба нечие извинување туку – она што беше поминало и одиме понатаму. За тоа ти треба нормален сговорник, но има многу нетолерантни луѓе во стилот – можеш ти да си го кажеш своето, но не е така, зашто јас сметам дека си виновен, сосе твојот народ. Треба да се разговара... Треба да се прават тркалезни маси. Ако денес дојдат петмина, за еден месец ќе дојдат петнаесет, па кругот ќе се прошири.

Носиме ли ние, како поединци/ки, одредена одговорност кога гледаме на процесот на помирување и на соочување со минатото?

Мислам да. Јас се обидувам да го направам тоа, барем во своето кафуле. Го отворивме пред седум години, во времето кога особено се гледаше кој си и што си. Во ова кафуле тоа никогаш не се гледаше, но затоа моето кафуле се вика српско кафуле. Тоа е смешно и сега. Тука беше дозволено, не дозволено, туку најнормално да дојде кој сака да се напие, да плати и не се грижев кој е и што е. Затоа кај нас доаѓаат сите раси и нации: црнци, белци, муслимани, Еvreи, нема кој не доаѓаше... Мене сè уште ме гледаат како црна овца, иако во тоа време јас и моето поранешно момче, кој беше хрватски војник и кој на време виде што е тоа, па се откажа и имаше епитет на голем Хрват, но ние бевме српски локал затоа што не размислевавме како мнозинството.

Јас сум скреќна кога пет млади луѓе разговараат со мене и кога се обидувам да им објаснам некои работи дека не е сè црно-бело како што им зборуваат по телевизиите. Се чувствува задоволно кога ќе видам дека ме сослушале и утре тоа, сигурно, им паднало на памет, затоа што имам некој авторитет кај тие млади момчиња. Тоа е мојата одговорност, зашто не можам да слушам ако некој зборува невистини, морам да му пријдам и да му кажам дека не е баш така. Тоа е дел од работата што ја одработувам и морам да ја одработувам. Секој што нормално размислува треба да си ги има своите пет луѓе за разговор, па пет по пет ќе дојдеме до некоја бројка...

Имам констатација дека секој Хрват во Книн има свој Србин. Го знаеш она, Србите се лоши, но го гледаш овој, го знам него, и тој е добар. Мислам дека тоа е еден начин на работа...

Едно лично прашање, на кое, нормално, не мораш да одговориш. Ти си мажена за Србин. Што мислиш, кога би имало повеќе вакви примери, како тоа би влијаело на процесот на помирување?

Ќај мене тоа е малку поинаков феномен, затоа што тој нема никаква врска со Хрватска. Тој дојде да ја посети својата баба во Задар, па се запознавме. Не беше бегалец од Книн кој се вратил, па сме се запознале по војната.

Мислам дека тоа е начин да се почне со процесот на помирување, иако некои луѓе и денеска накриво погледнуваат кон мене поради тоа. Не се грижам премногу околу тоа кој што ќе ми каже, зашто јас преку зборови ќе му потврдам во својот живот дека сум десетпати поголем Хрват од него и дека не ми можат баш ништо. Поголем Хрват, во смисла дека работам добро за својата држава и дека сите луѓе ми се исти.

Cекој што нормално размислува треба да си ги има своите пет луѓе за разговор, па пет по пет ќе дојдеме до некоја бројка... Имам констатација дека секој Хрват во Книн има свој Србин. Го знаеш она, Србите се лоши, но го гледаш овој, го знам него, и тој е добар. Мислам дека тоа е еден начин на работа...

С. Д.

Мевљудин

(43 год.)

Гњилане

машински инженер

Да се прекине кругот на насилиство

Можете ли да ни кажете нешто за себе?

Се викам Мевљудин. Машински инженер сум, оженет и имам три деца.

Како се чувствувате сега, шест години по војната?

Многу се изменив под влијание на општествените околности во последните години. Еден период поминав под разни притисоци, секогаш надвор од "системот" и надвор од општествената шема, и тоа ме трансформираше во друг човек. Не размислувам на ист начин и не верувам на ист начин. И што е најлошо, не се чувствувам добро. Овој период од животот поинаку го замиславав. Освен професионалните амбиции, очекував сосема поинаква клима, како општествена, економска, така и политичка.

Мислев дека мојот народ од војната ќе излезе со зголемена граѓанска свест, со чувство на жртвување за една подобра иднина и дека ќе бидеме поодредени во врска со таа иднина. Мислев дека нема да ни биде потребна помош и сега, шест години по конфликтот, како да немавме способност. Очекував дека, гradeјќи се на непријатните искуства од минатото, ќе ги надминеме состојбите на корупција, сиромаштија, крадење итн. Мислев дека луѓето кои ќе ги водат политичките промени (политичарите) ќе бидат најдобрите и најсоодветните од мојот народ, но не беше така. Личностите кои не претставуваат пред светот, заблагодарувајќи се на изборите, коишто ги организираше Меѓународната заедница, само ја променија гардеробата и се посветија на личните добивки и бенефиции на маката на жалниот народ. Еден народ кој пати од сиромаштија, повеќе од 70% од младите се невработени и без надеж дека ќе се вработат во блиска иднина. "Политичката елита" нема идеја, способност, ниту волја да промени нешто на подобро. Имам три деца и немам многу причини да бидам оптимист или добро да се чувствуваам.

Како гледате на своето минато?

Минатото го гледам како лош сон, но и како едно искуство коешто не се "купува" ниту пак "продава", туку се добива со тежок напор, а од друга страна, со желба никој да не го проживее нашето минато.

Дали треба да се зборува за минатото?

Не дека треба да се зборува, туку треба и да се пишува, да се прават студии и анализи од сите можни агли. Од минатото треба да извлечеме поука, за да не се повтори.

Кој е Вашиот став во врска со помирувањето?

Почнувајќи од книги за основно училиште, филозофски и религиозни (теолошки), па сите видови литературни дела, каде што човекот со векови го материјализирал неговиот субјективен став, главно се проповеда за помирувањето и мирот. Фактот дека општеството го прават повеќе индивидуи, покажува дека општеството е таков организам којшто опстанува од реципрочните информации.

Помирувањето го доживувам како соработка на две или повеќе личности, како обид за покомфорен живот, полесен. Со еден збор, ако сакаш добро да живееш треба да ги почитуваш интересите на другиот. Помирувањето треба да биде гост и искрен чин на страните кои заедно живеат, без оглед на

Берувам дека некои луѓе знаат да простат и да се помират поради прекинување на кругот на насилиство и поради посветла иднина.

прчините. Ако зборуваме за помиривањето на ова наше постконфликтно небо, тогаш треба да ги разгледаме факторите што ја донесоа потребата за помиривање. Помиривањето треба да се случи и тоа треба да се случи од двете страни. Секоја индивидуа или народ треба да ја преземе одговорноста на себе и да бара прошка, искрена прошка.

Може ли да дојде до помиривање во Косово?

Веќе ти реков дека до помиривање не може, туку мора да дојде. Што се однесува до самоосвестувањето, стигнавме до тоа ниво, т.е. сфативме дека додека бевме во конфликт едните со другите, му овозможивме на пошотилакот да се збогати. Сами ја плаќаме каматата и тоа многу скапо, затоа што се знае дека сме најсиромашен народ скоро во целиот свет, без оглед на етничката припадност.

Ме чуди еден факт, како може некој да остане и сè уште да биде манипулиран и како сè уште да не сме свесни за новата реалност? На крајот можам да кажам дека целосното помиривање ќе се случи тогаш кога ќе сфатиме колку ни била лоша реалноста.

Што е потребно за да се дојде до помиривање?

Да се прости, колку и да е тешко да се стори тоа, да се бара прошка, да се размислува за една подобра иднина и со сите средства да се оди во тој правец. Не го велам ова затоа што ми беше полесно, мојот град помалку беше погоден со случајувањата на војната во однос на другите косовски региони. Тоа го велам затоа што верувам дека некои луѓе знаат да простат и да се помириат поради прекинување на кругот на насиљство и поради посветла иднина.

Кој треба да работи на процесот на помиривање?

Во процесот на помиривање треба да бидат вклучени сите сегменти на косовското општество. Почнувајќи од воспитувањето, верските институции, обичните луѓе, оние што се собрани во разни форми на НВО-секторот, неисклучувајќи ги и нашите меѓународни пријатели, кои се вклучени без интереси или пак со стратегиски интереси.

Мислите ли дека луѓето коишто живеат во Косово се подгответи за помиривање? Дали сакаат помиривање?

Ако зборувам во името на луѓето што ги знам, мислам дека одговорот е – да. Кога зборувам за луѓето што ги знам, тогаш мислам на семејството, населението, пријателите, колегите итн. Ако сите луѓе во Косово мислат отприлика така, тогаш помиривањето секако дека ќе се оствари. Луѓето се свесни за сегашните проблеми, сакаат да се поздрават со минатото, но и со денешнината, која не цвета баш многу. Ако сакаме проблемите со коишто се соочуваме да бидат наше минато, тогаш треба да се помириме. Од ова произлегува дека помиривањето не е само хуман акт, туку и обврска. Единствен сегмент на општеството, ако можеме така да го наречеме, кому не му одговара помиривањето се криминалците од сите профили, без оглед на националноста. Луѓето коишто претходно страдаа, што страдаа за време на конфликтот и по него, страдаат и сега. Никогаш не ми се случило да слушнам во медиумите дека некој, којшто во војната ги изгубил најблиските, го користи говорот на омразата. Најчесто се случува обратното, па оние кои не биле зафатени со војната користат повеќе, од оние што ги изгубиле своите.

Мислите ли дека народот има желба да се помири?

Без сомнение.

Дали има пречки?

Секако дека има. Често се појавуваат во форма на стереотип. Има луѓе кои

Никогаш не ми се случило да слушнам во медиумите дека некој, којшто во војната ги изгубил најблиските, го користи говорот на омразата. Најчесто се случува обратното, па оние кои не биле зафатени со војната користат повеќе, од оние што ги изгубиле своите.

не размислуваат многу, плитки се. Има луѓе на коишто тоа им одговара поради свои лични добра итн. И потребата за "сензионални" вести, за намерно нагласување на некој проблем или инцидент е еден од факторите што може да се земе како пречка за помирувањето. Медиумите се служат со ова и така ја покажуваат својата непрофесионалност. Не смееме да го изоставиме и лансирањето дезинформации, нивното непрестајно повторување, за да се сфати како вистина за оние луѓе кои не ја познаваат, така добро, реалноста во Косово итн. Еклантантен пример е однесувањето на актуелната политика во Србија. Политичката структура во Србија не се помирува со ништо, а никогаш не излегла со некој разумен предлог за решавање на проблемот. Реципрочното незнанење се јавува како една пречка, дури можеби и како главна.

Што треба да направи Вашата страна за да дојде до помирување, а што спротивната?

Мојата страна нема многу можности или дури ни потенцијал јасно да ја артикулира пораката во врска со помирувањето. На внатрешен план таа се обидува да создаде одржлив амбиент каде што луѓето треба добро да се чувствуваат. Но понекогаш тие пораки се неуспешни затоа што изгледа како да не се искрени. Овие обиди губат сјај од причина што не се во состојба да ја убедат јавноста колку треба за иницијатива во правец на помирувањето. Зашто логиката на последиците, движејќи се во тој правец, претставува прифаќањето на вината од онаа страна којашто ја иницирала и до последен момент се обидувала бесмислено да војува против целиот свет, што резултираше со многу насиљство, криминал и жртви. Најлошо е што таа не може да биде сериозна поради фактите дека главниот дел од јавните институции е корумпирани толку многу, што никој не дава ни денар за она што доаѓа како порака од официјалните страни (жртвите).

На страната со којашто војуваше мојот народ, поради опстанок за гол живот, Л е гајле за невините жртви, за проблемите и последиците коишто беа направени на другите народи и не го прави она што е најочекувано. Нашите соседи со коишто војувавме треба да се вразумат и да сфатат дека не можат да ги избришат сите грдотии коишто беа направени од страна на тој народ. Со ова сакам да кажам дека чекорот што треба да се направи е да се побара прошка, барем од непосредните жртви. Верувам дека ова би било добра порака и чекор кон помирувањето.

Што може да направи еден обичен граѓанин за да придонесе кон процесот на помирувањето?

Мислам дека може многу да направи. На некој начин, тој и направил многу, мислам на 90% од граѓаните. Обичниот граѓанин, кој еве шест години по ред, нема редовно напојување со електрична енергија, нема редовно вработување што би му ги обезбедило елементарните услови за живот, кому често му недостасува вода за пиење и по највисоките горештини, кој е во опасност да биде прегазен од блиндираните ципови на нашите политичари и да не набројувам понатаму... мислам дека стори многу од тоа. Поради неговото трпение не е прекинат овој "нормален" тек на процесот. Мислам дека треба да се награди ваквиот граѓанин. Причината е едноставна. Ако ваквиот граѓанин не е проблематичен за заедницата, замислете си како би се однесувал кога би имал вработување што му овозможува солидна заработка, среќна инфраструктура и добар живот. Сигурен сум дека би бил уште подобар пример.

Би дал еден пример колку за илустрација. Редовно работам од крајот на војната. Моите колеги се од најразлични националности. Има Албанци, Срби, Роми итн. Сите имаме добри плати во однос на некоја просечна плата

од моето многу сиромашно место, но никогаш не доаѓа до меѓусебни конфлиktи. Се поставува прашањето: Зошто? Одговорот е едноставен: Немаме големи економски проблеми, немаме време да размисливаме или да креираме проблеми итн. Ова покажува дека еден од факторите, што потпомгнале да се дојде до војната и кој понатаму е пречка за еден нормален живот, е економскиот фактор.

На крајот можам да кажам дека обичниот граѓанин многу прави, но, исто така, мислам дека може уште повеќе да придонесе ако се освести и ако се вклучи во процесот.

Мислите ли дека за ова што се случуваше има колективни или индивидуални вини?

Мислам дека нема колективна вина и тоа поради една причина. Ако и половина од една популација стори нешто лошо, останува втората половина која не учествувала во тоа зло. Меѓутоа, факт е дека повеќето ќе бидат виновни за злосторството што го направиле другите во името на сите останати. Јас ова прашање би го формулирал на друг начин, на пример: Колку одговорност имаме како колективитет што не реагираме побурно против оние што ги создадоа насиљствата и конфликтите, од страна на индивидуите на нашиот колективитет?

Како ја гледате иднината на овој регион?

Ќе биде потребно време кога најголемиот дел ќе сфати дека нема друг излез, освен работата во насока на создавање една нова реалност. Кога сите објективно ќе гледаме на проблемите, кога ќе сфатиме дека само искреноста е услов за меѓусебна доверба, кога ќе сфатиме дека добрината не доаѓа сама од себе туку со многу труд и пожртвуваност и без лаги. Со еден збор, кога ќе се достигне граѓанската свест на поголемиот дел од граѓанството. Се надевам дека ова ќе се случи, бидејќи ќе нема друг начин. Оптимист сум дека сето ова ќе се направи во блиска иднина.

Н. И.

Педа

(56 год.)

Бабушница

административен
работник

Да ѝ погледнеме на вистината во очи

Кога гледаш на '90-тите години и на војните, што е тоа што доминантно ти останало како белег? Какви чувства или што носиш од тоа време?

На самиот почеток не верував дека ќе има војни, како и многу други што не веруваа, но сепак се плашев дека ќе ги има... Нешто претчувствуваа, некакво зло. Чувствуваа некаков страв.

Кои години беа тоа?

Тоа беше некаде '91-та, '90-та, '89-та, отприлика кога на митинзите почна она злоупотребување на децата со пароли: "Тато, не дозволувај да има војна" и првите инциденти, оние на ЈНА. Тогаш веќе чувствуваа некакво студенило. Во тоа време се случуваа секакви работи, и 9-ти март, демонстрациите во Белград... Е, оние сцени на растурање на демонстрациите... Јас такви сцени претходно имав гледано само на телевизија, во Израел и во Јужноафриканската Република, во најцрните режими во светот. Кога го видов тоа во Белград, сфатив што се случува. Тој ден имав конфликт со својот татко кој ми рече дека сум луд, дека не сфаќам ништо, дека овој (Вук Драшковиќ) е странски платеник и ќе го уништи Белград. Тогаш почнав да ги вртам сите можни станици на радио и да барам информации. Имав среќа да наидам на *РФИ. Радио Слободна Европа* се уште беше во Минхен, кај нас не се слушаше, а не постоеше ниту секција за српско-хрватското подрачје. Почнав да слушам и сфатив со кои се влкани средства се служат за да манипулираат со народот. Кога почна ова во Сараево, на радио ги слушав и Загреб и Сараево и тоа на кратки бранови, и почувствуваа гадење, една одвратност кон овој режим, огорченост, но чувствуваа и ужасна немоќ. На пример, кога во Тузла беше бомбардирано родилиштето, една докторка се јавува, исто така, во родилиштето во Белград, на клиниката и бара помош, моли да им се помогне, вели дека родилиштето гори, дека родилките со бебињата се во подругот... И на крајот вели: "Само да ви кажам еден податок, јас сум Србинка", и почнува да плаче... Или слушам една наша студентка од Белград, која студирала таму во Риека, која вели: "Текстовите се секаде исти. Јас гледам телевизија и во Белград, и во Загреб, само ликовите се различни". Значи на ист начин вршена е злоупотреба и на медиумите и на сликите. Цела Европа, во тоа време, се движеше кон некакви интегративни процеси, кон глобализација, соединување, демократизација итн., а ние одевме кон национализам, кон војни, кон поделба. А, исто така, мислам дека и образовниот систем ни беше таков, и целиот систем.

На што мислиш кога го споменуваш образовниот систем?

Мислам на системот на образование на сите нивоа. Немавме вистински квалитет. И мислам дека нивото на образование и култура е во просек, кој кај нас многу придонесе луѓето да наседнат на измамата, на медиумите и на лагите, и мислам дека не можеа да му се спротивстават на ова. Во една прилика го слушав интервјуто помеѓу Жичка и Алекса Гилас во емисијата "Мост".

Во кое време беше тоа?

Па тоа беше можеби веќе и '94-та/'95-та година, не се сеќавам точно. Таа

Kога почна ова во Сараево, на радио ги слушав и Загреб и Сараево и тоа на кратки бранови, и почувствуваа гадење, една одвратност кон овој режим, огорченост, но чувствуваа и ужасна немоќ.

емисија почна во текот на војната и темата беше дали широките народни маси, односно дали народот во Хрватска и Србија е виновен за војните, за злосторствата, затоа што го слушал своето раководство и затоа што тргнал по него. Тезата која ја изнесе Гилас и која по мое мислење е точна, гласи дека сите оние кои требало да му ја објаснат вистината на српскиот народ, зборувале дека сите ние сме загрозени и дека мораме во војна. И Академијата на науките, и црквата, и факултетите, професорите, и сите институции на системот – владата, власта, министрите, политичарите... Сите зборуваа дека ние сме загрозени и дека нé мразат, те ова, те она... И што можеше да направи еден обичен човек? Да земе пушка и да се јави како доброволец или да чека да го киднапираат од куќата и да го однесат, насилило да го мобилизираат... И потоа да гине, да убива. Многу од нив воопшто не ги сфаќаа измамите. Не сфаќаа дека тие раководства ја водат таа војна по договор, поради зачувување на власта, и поради заштита на своите интереси. Ништо повеќе. Не им беа важни жртвите, ниту верата, ниту нацијата.

Колку беше во тек со работите што се случуваа таму, во Сараево, во Хрватска, во Вуковар, додека траеше војната?

Бев во тек затоа што не спиев со ноќи. Го слушав, на пример, по цела ноќ Радио Сараево, за време на неговото бомбардирање. Ја слушнав и директната наредба на генералот Перишиќ, всушност, не наредбата туку ултиматумот до граѓаните на Мостар, ако не ги вратат двајцата пилоти кои, наводно, ги киднапирале, ќе ги разурне студентските домови и факултетите во Мостар, давајќи им рок до десет часот навечер. И после тоа, започна ракетирање на тие објекти, бидејќи се покажа дека граѓаните на Мостар не ни знаеја дека тие пилоти побегнале за Хрватска, немаа никаква врска со тоа. Воопшто не се работеше за киднапирање.

Велиш дека си слушал радио и дека не си спиел ноќе. Зошто, што те мотивираше да го правиш тоа? Што беше пресудно? Какви чувства беа тоа и зошто беше загрижен? Што беше тоа?

Зошто? Од една страна, во тие моменти егзистенцијата максимално ми беше загрозена. Беда, немаштија, хиперинфлација. Сето тоа имаше врска. Јас немам семејство, немам деца, но така сум воспитан, по природа сум пацифист. Мене ми беше жал за младите. Се сеќавам кога Богдан Богдановиќ им рече на белградските студенти: "Бегајте од Босна, без оглед на сé, бидејќи ништо во неа не е доволно вредно за вашите млади животи". И јас имав исти такви чувства: Зошто да гинат? За што? Сите ја криеја вистината дека до вчера и Хрватите, и муслуманите, и Србите служеа војска во исти касарни, одеа на исти акции. Можеби сум југоналгичар. Да, тоа беше тоталитарна држава, имаше многу маани, но имаше и многу убави нешта, егзистенцијалниот минимум беше и лична слобода, право на живот, на работа. Сето тоа го загубивме, сите заедно.

Дали луѓето не можеа да дојдат до информации или што беше работата? Ако некој сакал да знае, можел ли да дознае?

Можеше! Како што можев и јас. Меѓутоа во прашање е самиот систем кој одгледа такви луѓе, степенот на образование и култура одигра пресудна улога. Мислам дека, во принцип, сме на еден низок степен. Додека Милошевиќ беше на власт, пред сé нападната е културата. Првите поголеми измени се случија во културните институции, менувањата на директорите на театите, на телевизиите итн. И тогаш шлајмот исплива на површина. Многумина го зедоа здраво за готово она што го слушаа од медиумите. Јас читав фантастични написи во тоа време во Српски збор и во Наша борба, каде што поединци разоткриваа некои поединечни случаи на тие измами. Нашата

Cите зборуваа дека ние сме загрозени и дека нé мразат, те ова, те она... И што можеше да направи еден обичен човек? Да земе пушка и да се јави како доброволец или да чека да го киднапираат од куќата и да го однесат, насилило да го мобилизираат...

телевизија прикажува црква во Осиек, наводно српска, пред која пишува "Господе, помогни ни". Не сум видел тоа да го пишува на ниту една православна црква. И ми беше јасно дека е во прашање измама. Секој обид на другарите и на колегите од работа да им објаснам дека се работи за измама, беше неуспешен. Велат: "Ти си луд!" Или: "Ти си непријател. Каде живееш, каде одеше во училиште, за кого ти навиваш?"

Како денес гледаш на ситуацијата во однос на тие војни?

Мислам дека и за време на војните на сите страни имаше нормални, чесни и честити луѓе. Многу од нив ги загубија животите помагајќи им на соседите, без оглед на тоа што тие се од друга националност. Многумина им помагаа на други да побегнат, да се евакуираат. Многумина се стрелани бидејќи им помогнале на други. И до денешен ден, многумина сведочат за тие злосторства и во Хрватска, и во Србија против злосторниците, без оглед на тоа што се работи за припадници на нивната нација. И секогаш ги имаше таквите, но секогаш беа во помал број. Ама, сепак, тоа беа вистински херои за време на војната. Денес сето тоа е многу полесно. Полесно оди. И сигурно ќе дојде до помирување. Кога-тогаш. Само тоа ќе биде долг процес, бидејќи оние кои ги загубиле најмилите во таа војна, нема да простат. Некои од верски причини, некои од... Ама се знае каков менталитет и какви обичаи имаме ние, Балканците. На пример, Албанците или Црногорците, крвната освета и слично.

Го споменуваш помирувањето. Што е за тебе, всушност, помирување? Што ти значи тебе да се помириме, во која смисла? Што треба да се случи и како треба да изгледа?

Никогаш веќе нема да се врати времето на поранешна Југославија и југословенството. Значи тоа е готово. Во '72-та година имав несреќа и требаше да бидам опериран во Софија. Кога тргнував на таа операција мојата мајка, која ја паметеше Втората светска војна и бугарската окупација на овој крај, ми рече: "Добро, тие се непријатели, нè палеа за време на војната, нè убиваа, а

ти сега одиш да ти помогнат". Едноставно таа не можеше да ја заборави сцената кога ги пресретнала една казнена бугарска експедиција во Втората светска војна. Но јас, кој не ја паметам таа војна и не сум го доживеал тоа искуство, во Бугарија видов дека и тие се исти како нас. Мошне слични по менталитет. Дека во секое жито има какол. Дека секаде има и добри и лоши, и зли и чесни, и такви кои сакаат да го дадат животот за тебе.

А кој со кого треба да се помири, ако веќе зборуваме за помирување?

Што се однесува до политичките елити, по мое мислење, на нив не им одговара никакво помирување. Што се однесува до обичните луѓе и досега се покажа дека, за време на враќањето на бегалците, многу поранешни соседи соработуваат и меѓусебно си помагаат. Но онаму каде што има проблеми, има проблеми од повисоко ниво, од страна на институциите и властта, и од страна на најлошите екстремисти, кои и за време на војната вршеа најлоши злосторства, и од страна на дијаспората. Помеѓу тие националисти и шовинисти нема помирување, тие никогаш нема да се смирят. А и политичарите не се далеку од нив.

А обичните луѓе, оние кои учествуваа во војната, едноставно беа принудени на таа војна и можеби се уште немаат доверба, но не ги влкаа рацете со крв. На нив мислам. Тие треба тоа да го преболат и да се воспостават нормални човечки односи. Мислам дека тој процес треба да се одвива во секојдневниот, обичниот живот. Треба да се изврши вистинско враќање на бегалците во своите живеалишта и на едните, и на другите, и на третите, и луѓето да почнат да живеат нормално. И да соработуваат, и да тргуваат, и да се скрекаат како соседи, и меѓусебно да се канат на слави, и меѓусебно да се женат и да се мажат. Тука постои една голема психолошка бариера поради војната, бидејќи се случува злосторства, затоа што имаше манипулации... Се манипулираше со стравот. Злоупотребуван е стравот, луѓето се заплашувани. Каракиќ е психијатар и се знае кои методи ги користеше да предизвика војна. И да ја води. И на многумина тоа се уште им е во свеста, толку живо и присутно што луѓето се плашат, се згрозуваат од тоа! Значи, само за еден долг временски период, низ еден процес, мислам дека може да дојде до тоа – тие луѓе повторно да се зближат и да започнат нормалните секојдневни човечки работи.

А кој треба да работи? Кој треба да го донесе тој процес и кој е одговорен за неговото спроведување?

Па самите граѓани, самите луѓе. Меѓутоа да не беа Обединетите нации и нивните сили во Босна и да ги немаше невладините организации, тогаш не би се постигнал никаков успех. Значи беше потребна таа помош од страна... Но и самите жртви од војната, и семејствата на киднапираниите и на исчезнатите граѓани, и семејствата на жртвите, создадоа некакви свои здруженија и невладини организации за меѓусебна помош. Тие треба тоа да го предводат. Тој процес треба да биде уште помасовен. Но тоа ќе треба да трае мошне долго за да се надминат тие психолошки бариери, тие стравови и да се воспостави тој однос. Значи самите граѓани мораат да се вклучат во тоа. Но мора да постои некој кој ќе ги води. Властите се уште му даваат отпор на тоа. Тоа е факт. Соработуваат под голем притисок од Меѓународната заедница. Но невладините организации играат навистина позитивна улога.

А што можеме ние, "обичните луѓе", индивидуално да направиме во тој процес?

Во последните 15 години се покажа дека никогаш не сме успеале да ја избереме вистинската страна и дека секогаш сме наследнувале на различни манипулации. Што можеме? Прво, треба да избереме вистинска власт. Вто-

Во последните 15 години се покажа дека никогаш не сме успеале да ја избереме вистинската страна и дека секогаш сме наследнувале на различни манипулации. Што можеме? Прво, треба да избереме вистинска власт. Второ, треба сите да бидеме далеку поактивни

ро, треба сите да бидем далеку поактивни, можеби токму во тие невладини организации, против кои, еве, и до денешен ден се води потера, против Жените во црно. За жал, и РТС во некои емисии повикува секакви... Не велам дека не треба да се чујат различни мислења, но мислам дека смислено и намерно се повикуваат поединци кои се уште создаваат тензија, омраза, некакви тврди националистички ставови.

А што мислиш, што очекува некој "од другата страна" од тебе да направиш околу тоа прашање, околу прашањето на помирувањето?

Мислам дека од мене очекуваат да бидам нормален. На гласањата да гласам нормално, за нормална власт. Да не гласам за националисти. И да ја поддржувам, да речеме, таа нивна организација во нејзините настојувања.

Кои се тие луѓе кои во војната најмногу загубиле? Дали секаде е исто тоа ниво на одговорност?

Мислам дека не се секаде сите еднакво одговорни. Најодговорен е оној кој располагал со најголемата сила, со најголемата снага. Тоа сме ние, бидејќи ја имавме ЈНА на наша страна, Србија и српската власт. Мислам дека таа е најодговорна за почетокот на војната. А ние како граѓани... Навистина е ужасно тешко да ѝ се спротивставиш на таа машинерија, на системот во кој сите беа впрегнати во таа кола, и на академиците и црквата, но треба да ја сносиме одговорноста.

А што можевме да направиме и што можеме сега?

Прашањето е мошне тешко и комплексно. Знам дека на сите страни имаше и злосторници и жртви, но мислам дека е многу битен фактот што не е водена војна на територијата на Србија, туку на територијата на Хрватска и Босна. Тоа многу кажува за тоа кој располагал со најголема сила и кој е најодговорен за војната. А што тоа можеме ние да направиме, немам некој јасен одговор или можеби се плашам да го кажам, бидејќи е можеби радикален... Мислам дека ние, како народ, се обидувавме да дадеме некаков отпор на режимот на Милошевиќ, десет години, но во целина, и опозицијата и народот беа неактивни. Сите зјапаа во телевизорите, гледаа вести... Такви сме и во работата, и во економијата и во се. Ние чекаме Господ да ни помогне и нештата да ни паѓаат од небо. Неактивни сме, едноставно не преземаме ништо. Се сеќавам кога војската тргнуваше кон Вуковар; родителите на војниците излегоа, и ги блокираа патиштата, и воените колони беа запрени. Меѓутоа, после тоа, на овие им стана јасно, па почнаа поединчните мобилизирања, испраќањата на поединчните единици и... Едноставно го ублажува сето тоа преку медиумите за да се намали тој отпор, и повторно си тераа по свое. Можеби на демонстрациите од 9-ти март требаше да загинат не двајца, туку 2000 Срби, но тогаш војната не би траела десет години и не би имало 200000 жртви. Ние имаме обичај да зборуваме за нашата историја и за тоа дека сме ослободители, за тоа дека сме го ослободиле речиси целиот свет, за тоа колку сме храбри итн. Мислам дека токму во отпорот против режимот се покажа, на една страна, големата храброст на поединците, но тие беа во помал број, и на друга страна, кукавичлукот на повеќето, во огромен број. Секоја чест на момците и девојките и на пензионерите кои се претепувани на улиците од страна на режимот, но повеќето не смеја да излезат на улиците, беа пасивни. Како поединец, јас можам да ги поддржувам сите оние и во Хрватска, и во Србија, и во светот, и да гласам за вистинската страна, но сето тоа ќе биде попусто кога ќе ме надгласаат.

Како треба да се однесуваме кон минатите војни? Дали треба да заборавиме? Дали треба да паметиме, да одбележуваме, да се сеќаваме?

Мислам дека сите нормални народи во светот извлекуваат една поука од

сето тоа. И ние не треба да заборавиме, бидејќи тоа не може да се заборави, тоа, едноставно, е историја. Кај нас историјата се фалсификува, вистински те настани се фалсификуваат. Пред сé, треба да ѝ погледнеме на вистината во очи. Значи да дојде на власт една гарнитура која ќе ја отвори целата архива и која на овој народ ќе му покаже што навистина се случило, и од сето тоа да извлечеме поука, како што извлекоа Германците од Втората светска војна. Слушнав дека Германците после војната, кога виделе што направиле нацистите во нивно име, кога ги виделе крематориумите и гасните комори, ги наведнале главите и педесет години молчеле и работеле... Иако повеќето луѓе во Србија и понатаму мислат дека Германците се фашисти и дека нé мразат. И ние треба да се соочиме со стварноста, да ѝ погледнеме на вистината во очи и да извлечеме поука.

А што подразбираш под тоа: да ѝ погледнеме на вистината во очи?

Кај нас, до денешен ден, многумина не веруваат дека помеѓу нас има воени злосторници, иако ги виделе снимките. А што е уште потрагично, многумина ги поддржуваат тие злосторства, ...ако се жртвите Албанци или Хрвати. Мислам на обичните луѓе. Тоа е страшно, но вистина е, факт.

Постои ли потреба кај "обичните луѓе" да зборуваат за војните?

Зборуваат ли луѓето за тоа?

Сé помалку. Ретко кога се зборува. Мислам дека сега многумина не сакаат да зборуваат за тоа, затоа што видоа како тие војни завршија на наша штета, особено оваа последната со НАТО-пактот. И јас мислам дека треба да се свртиме кон иднината. Веќе нема смисла да се зборува за војната. Постои потреба за соочување со вистината. Обичните луѓе сами не можат ниту да дојдат до вистината, ниту да се соочат со неа. Затоа е потребно во Србија да дојде таква власт и медиумите да се демократизираат за да може вистината да излезе на виделина, од едно повисоко ниво. Сите тие трупови да се иско-паат, да се прикажат, злосторниците да се изведат на суд, како што Б92 го пренесува судењето на Милошевиќ од Хаг. Меѓутоа тоа многумина не го гледаат, многумина не ја сфаќаат суштината на тоа судење, ниту го разбираат тој процес. Во тешка ситуација сме.

М. Ц. Х.

Полоши сме отколку што ни кажуваа

Иако знаеме дека нашиот регион не беше директно зафатен со војната, дали ти имаше чувство дека ја доживеава војната?

Иако во Црна Гора и во Улцињ, за среќа, немаше воени судири, јас имав можност да ја почувствувам и доживеам војната, бидејќи во почетокот на деведесеттите години на 20 век студираав во Дубровник.

Каков е твојот однос кон војната сега, 10 години подоцна?

Сите оние кои ја доживеале војната сигурно ќе кажат: на никој да не му се повтори. И подобро сто години да се преговара отколку една минута да се војува.

Што е потребно за да се ублажат или отстранат последиците од војната?

Најпрво, да се признае дека злосторството е испланирано и извршено, па признание дека нашите народи се полоши отколку што тоа во семејствата и училиштата ни го кажуваа.

Што е за тебе помирување?

Обид поранешните непријатели да најдат заеднички вредности како основа за соживот или обид за градење мостови помеѓу минатото, сегашноста и иднината.

Што е потребно за помирување? Зошто е важно помирувањето?

Вистината и признавањето се нужни претпоставки за помирувањето, а тоа, пак е важно за да се воспостави правда и да се изгради отворено општество.

Како можеме да дојдеме до помирување?

Со разбирање дека на овој свет сме само минувачи кои со себе ќе ги однесат само добрите дела.

Кој треба да работи на него?

Сите. Најголема одговорност секако имаат политичарите, претставниците на верските заедници и помладите интелектуалци, кои, како ми се гледа, барем засега, за тоа не се многу свесни.

Што мислите дека "обичните луѓе" можат да направат?

Обичните луѓе можат многу да направат. Мораат себеси да се принудат да учат, да почитуваат сечие достоинство, да не зборуваат невистини, да научат да разговараат, односно секојдневно да се обидуваат да бидат подобри отколку што се. А ова е навистина простор кој го населува запуштен народ.

Мислиш ли дека луѓето се спремни за помирување?

Има малку суштинска волја, желба, спремност и сила за помирување, но да се надеваме дека времето, географијата и економијата се посилни од идеологијата.

Како треба да се однесуваме кон минатото?

Така што ќе се обидеме да го осознаеме доброто и злото во нашето близко и далечно минато. Кај нас историјата најчесто се доживува како самопослуга

Kај нас историјата најчесто се доживува како самопослуга – ќе го земете само она што вас во тој миг ви одговара. Но минатото кое се потиснува – се враќа, не повеќе како фарса туку како сениште!

– ќе го земете само она што вас во тој миг ви одговара. Но минатото кое се потиснува – се враќа, не повеќе како фарса туку како сениште!

Мислите ли дека вината е само на едната страна?

Мислам ли? Секако дека не мислам, но јасно е (и од пресудите на Хашкиот трибунал) дека најголемата вина за војните и трагедијата на просторот на екс-Ју ја сноси Србија, нејзиното тогашно раководство и нејзината интелектуална елита.

Може ли вината да се индивидуализира или мислите дека таа е колективна?

Нужно е вината да се индивидуализира. Значи вината е индивидуална, одговорноста е колективна.

Дали мислите дека сите ние носиме дел од вината?

Да, зависно од позицијата во хиерархијата и знаењето. Само децата беа невини во оваа програмирана кланица и хаос.

Што мислите Вие, кој беше жртва на војната?

Сите сме жртви, освен воените (и антивоените!) профитери. Но мелниците на Господ мелат полека!

Мислите ли дека луѓето често беа подложни на медиумска манипулација и дали тие, всушност, несвесно прифатиле да бидат манипулирани? Дали можеле да му се спротивстават на тоа?

Не! Мокта на деструкцијата беше огромна секаде околу нас, а најмногу во нас самите!

Колкава мислите дека е одговорноста на медиумите?

Премногу голема и затоа е чудно што Обвинителството во Хаг сé уште не подигнало обвинение против некој новинар од подрачјето на бивша Југославија.

За крај, како ја гледате иднината на нашиот регион?

Во Европа без граници, ха, ха, ха! Во секој случај, во иднина ќе мора повеќе да нё врзуваат некои вредности од "повисок" ред.

Е. Х. Ч.

C амо децата беа
невини во оваа
програмирана
кланица и хаос.

Г.

(25 год.)

Бјелина

студентка

Во вакви времиња,
херои кои не се хери, стануваат тоа

За почеток, можеш ли да ми кажеш нешто за себе?

Имам 25 години, студентка сум во трета година на Правен факултет, родена сум и живеам во Бјелина. Многу сум ангажирана во општествениот живот на Бјелина. Членка сум на Уметничкото друштво и ангажирана сум во младинскиот сектор.

Колку години имаше кога започна војната во БиХ?

Кога започна војната имав 11 години и мојата свест не беше доволно развиена за да ја разбераам сериозноста на таа ситуација. Ние, младите во Бјелина, некако можевме да живееме надвор од сите тие воени случувања. Вооружените судири овде траеа само 8 дена и јас тие 8 дена бев во Бјелина. И пред тој судир започнаа веќе некои миграции. Некои веќе беа отидени од Бјелина или ги засолнија децата, но моето семејство остана. Тоа беше мошне кратко за да можам да кажам дека имам некое воено искуство. Кога се смирија тие судири, се воспостави некаква власт (етничка). Она што тука навистина се почувствува беше економската криза, продавниците беа празни и дури и да имаше пари, немаше што да се купи. Но кога ситуацијата се смири, се воспоставија врски со Србија, и тоа нё одржа во живот. Со моите 11 години, што се однесува барем до моето друштво, некако успевавме да си го изорганизираме животот и да не ја почувствувааме војната. Ние сето тоа, некако, најnormalно го прифативме, и полицискиот час и тоа што не караа зошто пееме додека гинат луѓе.

Колку често твоите пријатели, младите луѓе од твојата генерација, се навраќаат на тој период во разговорите?

Многу често, особено оние кои имале непријатни искуства. За среќа, никој од моето семејство и фамилија не настрада во војната. Луѓето кои имаа непријатни воени искуства, мошне често се навраќаат, тоа е како некој период од животот во кој тие застанале. За нив животот сопре во 1992 година. Она што го гледам во моето семејство е дека брат ми, кој сега има 31 година, едноставно запрел во тоа време. За него како ништо да не се помрднало од 1992г. до 2005г. Тој не проживеал ниту една година оттогаш. Сето тоа се одразува на неговиот живот, на неговата сегашност, и тоа е болно. Зголемениот број на самоубиства, во повоениот период, зборува за една колективна депресија која владее во општеството, а сите некако бегаме од тоа и не зборуваме за тоа, и не ги решаваме тие проблеми. И тогаш се случуваат тие самоубиства, или имаме латентни самоубици кои секој ден по малку се убиваат.

Што значи според тебе зборот помирување, помирување во БиХ?

Да кажеме, да функционираме нормално. Што би било тоа нормално? Да си ги простишме едни на други градите работи кои се случиле во минатото, да се создаде ниво на толеранција помеѓу нас, да престанеме да обвинуваме некого, а да го прифатиме престувањето како начин на кој ќе постапуваме. Ние Србите сме христијани, и дел од тоа е и во престувањето. И затоа треба да бидеме толерантни и да им овозможиме на другите народи, кои живеат во нашата држава, да живеат нормално, да не им пречиме, и да бидеме оние кои ќе бидат инициатори. Сите треба да се тргнеме на страна од претенциоз-

ности и "фашизми" и да се трудиме да живееме нормален живот. Слободна трговија, слободно образование и мобилност на сите граѓани, особено на младите генерации. Така јас ја гледам помирената БиХ.

Како поминаа твоите први контакти со другиот ентитет во БиХ и луѓето кои таму живеат?

Поради ангажманот во КУД и со младинската работа, имам можност многу да патувам. Многу рано по војната започнав да контактирам со луѓето од другиот ентитет, не е важно од која националност, Срби, Хрвати или Муслимани (Бошњаци), и тие беа мошне радосни. Всекико контактираам со луѓе на мои години, и тие контакти беа многу радосни и полни со елан за промена, не само на својот живот туку и на животите на луѓето во нивната околина. Јас можеби имав среќа да среќавам луѓе кои размислуваат исто како мене и ние да ги здружуваме силите за да промениме нешто во оваа држава.

Колку Меѓународната заедница и институциите, кои таа ги воспостави, го помагаат помирувањето во БиХ?

Тие имаат една цел – да ја одржат моменталната состојба во БиХ, т.е. да нема вооружени дејствија во БиХ. Тоа им беше целта во 1995г., а тоа им е целта и денес, само да не се пукат. И да се случат некои инциденти, како оние што се случија во Mostar, Brčko, Јања, тие реагираат за да ја стават ситуацијата во стагнирање. Дури и кога би сакале, не верувам дека би можеле да имаат поинакво влијание од ова, кое моментално го имаат врз популацијата на БиХ.

Како ти сега, 10 години по потпишувањето на мировниот договор, ги дојживуваш вестите во медиумите дека во некој дел од БиХ дошло до инцидент на национална база?

Во мигов се води медиумска кампања дека се е во ред и дека сите ние во БиХ сме супер фини; од медиумите добиваме потполно искривена слика за нашата стварност и реалност. Мојот личен став е дека секоја единка/особа е одговорна сама за себе. И од мигот кога јас ќе сфатам дека сум тоа што сум, цркиња или Србинка или муслиманка, кога тоа ќе го сфатам и прифатам, и ќе почнам да се однесувам во согласност со своето потекло и со самата себе, ќе биде многу полесно да ги прифатам другите народи и религији. Сето тоа е работа на поединецот, така што мислам дека е голема грешка што упорно се работи на некое глобално префрлување вина од народ на народ. Ги поддржувам напорите на Меѓународната заедница, која се обидува мислењата и делата на поединци/поединци да ги изнесе во јавност со стриктни назнаки дека се работи за лично искуство и мислење на поединец, а не на целиот народ. Бидејќи се создава погрешна слика за целиот народ врз основа на поединци и нивните дела, доколку тоа јасно не се разграничи. Во вакви времиња, херои кои не се херои, стануваат тоа. Фашизмот станува најнормална појава. И тоа е навистина искривена слика на нашата јавност, а тоа веќе спаѓа во домен на грешките на политичарите, кои ја водат оваа земја во потполно погрешен правец и зад себе водат војска млади луѓе.

Проблемот е во недоволното познавање на себеси како единка, во рамките на еден народ. Треба првина да дознаеме кои сме и што сме, а потоа лесно ќе го подигнеме степенот на толеранција и полесно ќе соработуваме со другите. Толеранцијата не е работа која се стекнува со рафање, тоа е вештина која се стекнува низ години искуства.

Јас веќе 16 години сум член на КУД. Преку тие патувања и настапи увидов колку српскиот фолклор е познат и ценет во светот. А и нашата религија е специфична, православна, имаме живописни обичаи. Сево ова еден човек би требало да го истражи, бидејќи тоа е дел од неговото наследство. Ние,

Човекот мора да разбере дека не е сам на планетата и дека мора да носи одговорност.

припадниците на српскиот народ, склони сме да се срамиме од сопствената традиција и да бегаме од неа. А тоа е нешто што ние можеме да му го понудиме на светот. И секој народ во БиХ би требало да се потруди околу својата култура и уметност. Уметноста и културата се она што ги спојува луѓето. Народите се упатени едни на други, и тоа треба да го искористат во обострана корист. Интеграција никако не значи етничка интеграција. Таа остава доволно простор за запознавање на сопственото наследство и наследството на другите народи. Кога поголемиот дел од луѓето во БиХ тоа ќе го сфратат, повеќе нема да има пречки за помирување.

Колку една млада особа во БиХ има можност да учествува како во процесот на помирување, така и во другите општествени процеси?

Има можност колку што самата ќе си дозволи тие проблеми да ја заинтересираат. Оној миг кога ќе реши да се ангажира, може да се вклучи во определени механизми кои можат да й помогнат. За тоа најзаслужни се НВО секторот и Меѓународната заедница, кои ги финансираат тие програми. Се организираат доста програми и се е до младиот човек, и колку тој сака да се вклучи. Од друга страна, пак и покрај доста проекти, недостасуваат информации кои би му биле достапни на тој млад човек. Во медиумите ретко ќе наидете на известување за таква некоја програма. Кога информациите би им биле подостапни, лесно би можеле да се одлучат дали сакаат или не сакаат да учествуваат. Вака немаат избор.

Дали и твојата генерација ќе го носи товарот од военото минато на БиХ?

Секако, дури и генерациите кои доаѓаат по мојата долго ќе го носат товарот на воените случаувања од ова подрачје. Единствено што преостанува е да балансираме. Ангажирајќи се во културните и младинските активности, јас правам баланс во мојот живот и на тој начин се обидувам да го одржам нормален, и да не мислам дека живеам во држава која до неодамна била боиште на воени судири.

Колкава е одговорноста на "обичниот човек" за помирувањето во БиХ?

Огромна! Како што кажав пред малку, се додека поединецот не ја преземе одговорноста за своите постапки, нема да се дојде до задоволителен степен на помирување. Еден мој познаник од Јања, чија мајка и татко ги убили Србите, решил со своето семејство да се врати да живее во Јања, и често кажува дека нема намера да го бара убиецот на своите родители, бидејќи тоа нема да му ја надомести неговата загуба. Кога сите ќе дојдеме до тој степен на толеранција и разбирање, ќе може да се случи нешто природно во оваа држава. Мојот познаник се издигнал над целата таа ситуација и тој е свесен дека е само еден од многуте кои ги снашло такво зло. Во него се разбудила хуманоста и етиката која секој човек во себе треба да ја разбуди, и според тие принципи да живее. Потребно е да се чувствува одговорност и за најбраните работи. Мислам дека религијата има голема улога во сето тоа. Православието, какво што јас го наследив од моите предци, ме учи да ги почитувам и другите и да простирам. Јас тие вредности ги понесов од моето семејство и тие ме учеша дека верата во Бога подразбира простирање. И тоа е она извorno православие, а не ова догматично, кое се појавува по 1992 година. Човекот мора да разбере дека не е сам на планетата и дека мора да носи одговорност.

На младите треба да им се овозможи да патуваат и да бидат мобилни, да имаат пристап до информации, да запознаваат други народи, религии и култури. И можеби она што не го пронаоѓаат во својата религија, или семејство или општество, да го најдат на некое друго место, да им се овозможи право на избор.

Што е тоа што народот на кој ти му припаѓаш би можел да направи за по-мирување во БиХ?

Живеам во град кој беше речиси етнички чист од 1992 г. до 1995 г. Од 1995 г. до 2005 г. многу нешта се сменија и секој ден меѓунационалната состојба е сé подобра и подобра.

Како ја гледаш иднината на БиХ?

Тоа е малку проблематично. Јас ја имам таа слика во мојата глава, но ми се чини дека многу луѓе не ја гледаат и не размислуваат за иднината. Знаете како се вика, десет добри не можат да покријат еден лош. Малку нé има кои имаат таква слика за БиХ во својата глава. Слика на нормална држава БиХ каде јас, како Србинка, нема да бидам потценувана ниту уценувана, и каде ќе можам да кажам: "Јас сум Србинка и живеам во БиХ, и сум тоа што сум", а да нема коментари и јас да не се чувствуваам лошо. И тоа би била држава каде не би ми пречеле Хрвати и каде не би ми пречеле Бошњаци. Јас немам проблем со тоа што некој се нарекува Бошњак и својот јазик бошњачки, но сакам истото тоа и мене да ми се уважи. Засега единствен град во Ф БиХ, каде се чувствуваам така, е Сараево. Единствено во Сараево не се чувствуваам загрозено како Србинка, додека останатите градови се останати на ниво од 1995 г. БиХ треба да биде држава која ќе им пружи еднакви права и можности на сите граѓани, без оглед на тоа од која националност се. Често се заборава дека во БиХ не живеат само припадници на конститутивните народи туку и многу други... Словаци, Румуни, Роми. Но за такво нешто, треба да се подигне прагот на толеранцијата. Во БиХ нема поделба на три народи само кога треба нешто да се смота, мота, прошверцува. Митото, корупцијата и криминалот не познаваат национални разлики. Тие појави мораат законски да се регулираат, а ние, како трговски народ, треба да се посветиме на трговијата и економскиот напредок.

Б. Ј.

Фата

(35 год.)

Бјелина

текстилен конфекционер,
активистка во НВО

Да не дозволиме
постојано други да зборуваат за нас

Колку години имаше кога започна војната во БиХ?

Кога започна војната во БиХ, имав 21 година.

Какви се твоите сеќавања за воениот период? Дали би можела на кратко да ни кажеш како се чувствуваше тогаш?

Сеќавањата за војната можат да бидат главно грди. Во војната, како и на секого, и мене ми беше тешко, и јас дадов некаква своја жртва, многу нешта. За разлика од мнозинството луѓе, јас сакајќи ги луѓето, и во војната запознавав и се дружев со луѓе од друга националност. И ден денес ги одржувам тие прекрасни пријателства кои ги создадов во тој исклучително тежок период.

Колку влијаеше војната на твојот живот? Дали го сврте текот на твојот живот во некој друг правец?

Што се однесува до мене лично, сите некои мои надежи и се она што сакав да го остварам остана неостварено. Ја загубив можноста да ги подигам мите деца заедно со нивниот татко, ја загубив можноста да го завршам школувањето онака како што планирал, ја загубив можноста нормално да живеам. Во војната се губат многу нешта. По природа сум оптимист и не сакам да се сеќавам на грдите работи од војната. Доволен е самиот збор војна, па човек да се почувствува грдо. И тогаш ќе ми текне на драгите луѓе кои можеби никогаш немаше да ги сртнам да не беше војната, па помислата на тој период ми се чини поднослива. Некои од моите најдобри пријатели се луѓе кои избегале од другите краишта на БиХ и дошле да живеат тука во Бјелина. Ми се чини дека целиот мој живот тргна по некаков поинаков тек.

Како ја доживеа веста дека е потпишан Дејтонскиот мировен договор?

Првиот впечаток ми беше: "Конечно престанува пукањето, конечно ќе бидам безбедна и не морам повеќе да мислам дали утре ќе останам без некој член од семејството или без пријател".

Колку ние напредувме за овие 10 години во БиХ?

Напредување за овие 10 години... Понекогаш ми се чини дека не сме направиле никакво напредување. Или ако сме направиле, дека тоа е толку минимално што нема ни за што да се зборува. Она што досега е направено во БиХ, направено е низ некаков превез и со премолчување: "Јас ова ќе го премолчам, ти она ќе го премолчиш", и никако да се соочиме очи во очи и да кажеме: "Знаеш јас сум виновен за ова и ова, а сега ти кажи за што си ты виновен", па да видиме какви се воопшто можностите за подобрување на нашиот однос.

Дали, според тебе, оваа временска дистанца од 13 години од почетокот на војната и 10 години од потпишувањето на Дејтонскиот мировен договор е доволна за да се започне со разговор и со работа за помирување?

Мислам дека е предоцна. По мое мислење, за овие теми требаше да почнеме да зборуваме многу порано.

Што подразбираш под зборот помирување?

Сметам дека помирување после војна е, пред се, подготвеност за простување. Иако некои работи кои се направени во оваа војна се непростливи, постојат луѓе кои го сториле тоа и кои ќе бидат казнети за тоа што го направи-

Идентитетот никако не може да биде пречка за помирување. На помирувањето му пречат расипани умови, а не идентитетот. Тоа што постојат национални разлики помеѓу луѓето според раѓањето, не е така катастрофално. Катастрофално е што постојат разлики во размислувањата, тоа е она што доведува до курцшлус, а не идентитетот и националната припадност. А јас навистина не гледам дека ние поради таа националност, сме толку различни за да не можеме да живееме заедно.

ле. Тоа би требало да биде основата за дејствување на луѓето кои се на власт, кои носат дел од одговорноста за помиривањето помеѓу народите во БиХ – да ги казнат извршителите на злосторствата и со тоа да создадат основа за помиривање помеѓу народите.

Дали ти лично си задоволна со текот на помиривањето во БиХ?

Не сум задоволна. Во кругот на луѓе каде што се движам, нема луѓе на кои треба нешто да им простам или тие нешто да ми простат мене. Постојат луѓе во оваа држава на кои тешко може да им се прости она што тие ни го направиле. Но кога тие сега би направиле нешто што би придонесло за напредокот на оваа земја (а не само да ги разгоруваат духовите на минатото), мислам дека нашите луѓе би нашле сили да им простат.

По твоје мислење, како треба да се однесуваме кон военото минато?

Мислам дека конечно би требало да застанеме и да ја кажеме истината за да можеме да го надминеме сето она што ни се случи. Сé додека постојат некои скриени нешта кои навистина се случиле и упорно се скриваат, а се истакнуваат само некои работи кои во даден миг им одговараат на луѓето од самиот врв на власт, нема да биде добро за никого во оваа земја. Единствено кога сé ќе се изнесе на виделина и ќе се расчисти кој за што и колку е виновен, и потоа таквото лице ќе се санкционира, дури тогаш "обичните" поединци ќе можат полесно да ги решат проблемите помеѓу себе.

Дали ти си имала можност да сртнеш луѓе кои не се подготвени за помиривање и како реагираш во тие ситуации?

На моја голема среќа, се дружам со луѓе кои нормално размислуваат и мошне ретко, можеби сé на сé неколку пати сум била во ситуација да се сртнам со луѓе кои не се подготвени за помиривање и реагираат согласно на таквиот свој став. Иако сега ми се чини дека лубето во тие ситуации повеќе имаа потреба да му контролираат на мојот став отколку што навистина ги изнесувале своите вистински ставови.

Како изгледаа твоите први посети на другиот ентитет во БиХ? Како ја доживеа можноста за одење во друг ентитет, по конечното настапување на мирот во БиХ?

Мислам дека спаѓам меѓу првите луѓе кои се одлучија на патување меѓу ентитетите. Родена сум во Сребреник, градче во близина на Тузла и бидејќи моите родители живеат во Сребреник, првпат тргнав да ги посетам на 14 февруари 1996 година. Морам да кажам дека повторно тргнав во една неизвесност. Мојот маж за време на целата војна беше припадник на војската на Република Српска, иако по националност не сме Срби. Во тој момент да ме запрашаше некој од моето семејство: "Зошто?", јас истиот миг би се вратила дома и би прекинала контакт со нив. Ако некој не можеше да разбере зошто ние се одлучивме да останеме во Ђелина, тогаш тој некој не можеше да ме разбере ни мене како личност. Но самото одење во Федерација БиХ ми беше мошне тешко. Појдов во неизвесност со дете од 4 години и го оставил мажот и детето од 7 години дома. Беше тешко во тој миг да се отиде во место каде си роден и да се соберат впечатоците на лубето, по сé што се случуваше. Сметам дека имав среќа бидејќи никој не ме праша зошто, но свесна сум дека таа моја посета можеше да биде мошне лошо искуство. Многу лошо поминав на враќање, бидејќи во тоа време излегувањето од Република Српска мораше да се пријави во МУП. На враќање во Ђелина полицијата сакаше да ме врати од ентитетската граница и да не ми дозволи влез во Република Српска. За среќа, силните пријателства решаваат сé, така што човекот кој во таа пригода ме возеше од Сребреник, успеа да ме врати дома повикувајќи се на свои лични врски.

Во воениот период твоите синови беа доста мали... Дали сега кога се веќе речиси возрасни, се секаваат на тој период? Дали некогаш прашуваат за тој период?

Мошне ретко. Особено помладиот кој имаше само 18 месеци кога започна војната, така што тој несвесно помина низ тој период. Постариот син се секава на некои детали, но со оглед на името кое го носи, нема некои трауми од детството од тој вид – децата да го исклучувале по националност, бидејќи неговото име и не е типично муслиманско име.

Дали ти, како мајка, си загрижена за сликата од тој период која твоите деца можат да ја примат преку медиумите и образовниот систем? Дали ти лично си задоволна од информациите за тој период кои ни се достапни преку медиумите и образоването?

Ќе бидам искрена. Во почетокот на школувањето на мојот постар син во учебниците имаше нешто што се однесуваше на минатата војната, а што според мене не беше реално. Во секој поглед, јас лично мислам дека секој родител е најзаслужен за тоа – што децата ќе понесат од детството. Немам намера да го подценувам придонесот на педагошките работници во образованието на децата и сметам дека школството кај нас е доста квалитетно. Сепак се случуваат некои грешки во школскиот систем кои се настануваат како последица од препукувања на луѓето на кои не им е гајле за помирувањето и своите конфликти ги пренесуваат во детските учебници. Но, за среќа, тие грешки не се толку големи за да не можат дома да се исправат.

Според тебе, дали денес е можно остварување на сопствениот национален и верски идентитет без пречки и дали тие идентитети се нешто што придонесува за помирувањето или го отежнува?

Идентитетот никако не може да биде пречка за помирување. На помирува-

њето му пречат расипани умови, а не идентитетот. Тоа што постојат национални разлики помеѓу луѓето според рафањето, не е така катастрофално. Катастрофално е што постојат разлики во размислувањата, тоа е она што доведува до курцшлус, а не идентитетот и националната припадност.

Дали мислиш дека поголем степен на толеранција спрема туѓите идентитети (не доживување на нечји идентитет како агресија) би го помогнало помирувањето во БиХ?

Па со оглед на тоа што јас лично не го гледам идентитетот како нешто што го попречува процесот на помирување, и понатаму стојам на тоа дека не е идентитетот она што им пречи на тие луѓе; на тие луѓе им пречат некои други работи... Тие имаат проблем во главата, а не проблем со нечји идентитет. Не е спорно што некој е Србин, муслиман или Хрват, туку тоа што некој на некого му пречи да ги развие и оствари некои свои болни амбиции. На некого му е важно во даден миг да ја уништи државата и ќе се здружи со други кои имаат исти цели, и тогаш ќе се најде причина. Овојлат причина беше различната национална припадност. А јас навистина не гледам дека ние поради таа националност, сме толку различни за да не можеме да живееме заедно. Мене не ми пречи ни тоа што црквата свони, ниту што оцата се моли на минаре, апсолутно не ми пречи дали некој се вика вака или онака. Но ми пречи кога некој некого ќе убие, ми пречи кога некој на некого ќе му нанесе какво било зло и ми пречи кога некој одзема нешто што дефинитивно му припаѓа на некој друг.

Честопати си во контакт со луѓе кои во текот на војната заминале од Бјелина и сега во Бјелина доаѓаат само на одмор. Каков е ставот на тие луѓе, дали се подгответи да се вратат во Бјелина и како тие гледаат на БиХ сега?

Мислењата се поделени. Некои луѓе поради економската ситуација остануваат во странство, а други поради тоа што немаат надминато и немаат расчистено во себе, така што не се подгответи за простување. Оние кои тоа го сакаа и можеа, веќе простија. На самиот почеток реков дека е предоцна да се праша што е потребно за помирување во БиХ. Кој сакал, одамна расчистил со тоа во својата глава. Или можеби не ни имал што да расчисти, туку единствено знаел што е тоа што ќе му пречи и тоа ќе го избегнува и што е тоа што нема да му пречи и ќе го прифати. Одамна, одамна е расчистено кој простил, кој не, кој се вратил, кој не. Со оглед на тоа што бев упатена и во работата на Министерството за бегалци и раселени лица на Република Српска кое работеше на враќање на имотот, знам дека мнозинството, поголемото мнозинство го добило својот имот назад и се вратиле во своите куќи.. Сите не се вратија, бидејќи така сакаа, туку поголемиот дел од нив се вратија затоа што беа стари, па немаа каде да одат на друго место.

Во тој воен период сигурно имало и луѓе кои тебе лично ти нанесле зло со навреда, закана... Како денес излегуваш на крај со тоа? Дали некој од нив ти понудил извинување за злото кое ти го нанесол?

Искрено да кажам, на моја голема среќа, јас и членовите на моето семејство немавме физички повреди. Вербални навреди и закани имаше... Го почитувам мислењето и на моите соседи кои истапија на тој негативен начин и си дозволија себеси мене да ме навредат како придапничка на малцинство. Го почитувам тоа, тоа е нивно мислење и може кој сака да ме мрази, тоа мене не ми претставува проблем. По сè што се случи, секако дека немаше извинување, дури, напротив, после тоа не најдоа за потребно воопшто да комуницираат со мене, бидејќи во тој еден одреден миг јасно и гласно го кажале своето мислење. Дури помалку ги почитувам оние луѓе кои во тој период се

Hародот на кој јас му припаѓам

треба да го направи истото што и другите народи во БиХ треба да го направат.

Мислам дека сите подеднакво сме виновни, невозможно е да се бориш против некој кој одбива да се бори. Од сите три народи еден да одбиеше да се бори, против кого ќе се бореше другиот?

Сите ние во даден миг покажавме некоја сила и острота, а сега кога треба да се зборува за последиците, се однесуваме како мали деца: "Не сум јас, тој е!!!"

тргаа од мене, поради некаков наводен страв дека и нив би можело да им се случи она нешто грдо што би можело мене да ми се случи, а сега, после војната, станаа некакви фини, умилни, а всушност се лигави и јас не ги чувствуваам како луѓе кои имаат доволно квалитети за да се дружат со нив. Но тие не беа мои пријатели ни пред војната. Почитувам и кога ќе ми се каже дека сум непожелна, но тоа не значи дека мораме да се испоубиеме затоа што не се сакаме едни со други, а живееме на иста територија.

Дали сега, 10 години по војната, ја доживуваш Бјелина како простор каде што можеш да оствариш некои свои права? Дали ти како припадничка на еден конститутивен народ кој е најмалуброен, можеш во иста мера да ги остваруваш своите права?

Да бидам искрена, ниту во текот на војната некои мои човекови права не беа загрозени, не беа загрозени во мерка во која биле загрозени правата на другите муслумани во Бјелина. Мојот маж за време на целата војна, и ден денес работи во фирма во која се вработи пред војната. Јас не останав на своето работно место, добив отказ. По некоја среќна околност и благодарејќи им на луѓето кои ме опкружуваат, јас денеска имам квалитетен живот, и мажот и јас сме вработени, децата се школуваат... Јас немав никакви особени проблеми поради тоа што сум од друга националност. Иако, кога подобро ќе размислам и ќе ја разложам ситуацијата, постојат одредени институции каде што се инсистира на враќање на работните места на луѓе кои работеле на нив пред војната, а кое тие не се баш волни да го исполнат... Иако според мене ни тоа нема долго да трае, бидејќи на крај се ќе си дојде на свое, ќе се среди и тоа. Тоа е единствениот дел каде што би можела да кажам дека правата на луѓето се загрозени.

Сведоци сме дека во БиХ, особено во државните институции, се води сметка за тој "национален клуч" (трипартичност). Колку тоа придонесува за помирувањето во БиХ?

Моето мислење е дека тоа е копање во жива рана. Не сакам што се истакнува националната припадност во прв план, било тоа да е вработување според национален клуч, рамноправен број на припадници на различни националности во институции итн. Мислам дека би требало да се бираат и вработуваат луѓе кои се квалитетни, без оглед на националноста. Попотребно е да се реши ситуацијата со фалсификуваните воени дипломи и вработувањето преку роднински врски, отколку да се инсистира на "национален клуч".

Колку обичниот граѓанин/ка на БиХ, поединецот, може да направи за помирувањето?

Навистина многу, почнувајќи од тоа самите веќе да не си дозволуваме да избирааме погрешни луѓе кои ќе владеат и управуваат и зборуваат дека го мислат и работат она што ние сме го мислеле, сакале и кажале. Ако молчам и седам дома и ако слушам како зборуваат и работат се и се сечато, секако дека сум потклекнала и сум го дозволила тоа, и сум го заслужила тоа - грдите работи кои можат да ми се случат. Мислам дека треба да го искажеме тоа што го мислиме и да не дозволиме постојано други да зборуваат за нас. Значи да бевме свесни за она што ќе ни се случи, пред војната да прозбориме во еден глас, немаше ни да има војна, без оглед на луѓето кои таа војна ја сакаа. Страшно ми е грдо кога ќе ги слушам луѓето пред избори како велат: "Знам јас кој повторно ќе биде избран на власт..." Не сакам да гласам, знам кој ќе победи... ". Можеби и јас знам понекогаш кој ќе победи, ама кога ќе излезам на избори и ќе го дадам својот глас, мојата совест е мирна.

Според тебе што уште треба да направи народот на кој ти му припаѓаш за помирањето во БиХ?

Народот на кој јас му припаѓам треба да го направи истото што и другите народи во БиХ треба да го направат. Едноставно треба да ја прозборат вистината, само вистината и да го надминат веќе еднаш тоа – ајде да обвиниме некој друг и некој друг да биде повеќе виновен. Мислам дека сите подеднакво сме виновни, невозможно е да се бориш против некој кој одбива да се бори. Од сите три народи еден да одбиеше да се бори, против кого ќе се бореше другиот? Сите ние во даден миг покажавме некоја сила и острена, а сега кога треба да се зборува за последиците, се однесуваме како мали деца: "Не сум јас, тој е!!!", а тоа не е начин нештата да се решаваат на ниво на држава.

Како ти ја гледаш иднината на БиХ?

Па не е нешто охрабрувачка. Но, во секој случај, доколку не ја зборуваат вистината, како што не ја зборуваат, долго ќе потрае оваа состојба во која се наоѓаме – да молчиме, прикриваме и лошо да живееме. Доколку луѓето навистина би биле подгответи да ги признаат своите грешки и да го признаат тоа што го згрешиле..., иако во војната често се случуваат и загуби кои не можат да се надоместат, би можело да биде добро. Само во тој поглед, кога ние би се свртеле кон некаква работа која би донела подобрување на економската состојба во БиХ, па и кога би кажувале некои други приказни, освен тие приказни по медиумите дека некој некому му направил нешто грдо само од причина што е од друга национална припадност. Многу подобри би биле вестите дека некој направил некоја фабрика во која вработил маса луѓе и не ги прашал од која националност се, туку дали се доволно стручни. Мислам дека тогаш би било сè поинаку и сé било полесно. Но искрено кажано, не сум оптимист и не гледам дека нешто такво наскоро ќе се случи.

Б. Ј.

Неџат

(36 год.)

Гњилане

работи во ОБСЕ

/ активист

Доверба, а не војската да нé чува

За почеток, кажи ни нешто за себе, кој си, од каде си, колку години имаш...

Јас сум Неџат од Медвеѓе. Роден сум во Медвеѓе. Сега ќе наполнам 36 години. Основно училиште завршив во Медвеѓе, средно во Приштина, извесно време студирах хемија. Некаде околу '91г., кога се затвори факултетот во Приштина и кога бевме исфрлени од студентските домови, ние – Албанците, тогаш, октомври, пред да добијам повик за мобилизација во војната во Хрватска, Босна, не се секавам точно, тогаш отидов во Грција. Се вратив кон крајот на '95-та. Потоа почесто бев во Медвеѓе и Приштина, а од август '99г. го напуштил Медвеѓе и моментално живеам во Гњилане. Работам во ОБСЕ. Исто така, од 2002 година, активист сум на Акција против насиљство и градење на мирот во Гњилане...

Какви се твоите чувства за воените години, годините во коишто беше насиљството?

Имам многу болни точки кога ќе се вратам назад, кога ќе се присетам на тоа. Во мојот живот недостасуваат околу пет години коишто ги поминав во странство, што можеби и не би ги минал да не беше војната на Балканот. И секогаш кога се зборува за тоа време, ми недостасува нешто, немам информација, бидејќи не бев тука. Никако не можам да споредувам, но кога ќе се присетам како било во последните десет години, ужасно ми е поради тоа и работам тие настани да не се повторат. Не би сакал повторно да го поминувам сето тоа; кога ќе се сетам, кога бев студент додека студирах хемија, уште во деведесеттите, тие процеси, случаувања, насиљства, плус сé запечатено со војната во '99, кога бев во Медвеѓе... Многу работи се случија.

Како влијаја на тебе сите овие случаувања? Како го доживеа сé она што се случуваше?

Тешко го доживеав, затоа што имаше големи нарушувања во општеството. Во Медвеѓе, од каде што сум и каде што го познавам целиот тој народ, луѓето одеднаш се променија: одиш по улица и никој не сака да ти каже: Добар ден. Албанците, таму, беа малцинство, 36%, а сега ги има 4%. Мене тоа многу ме боли, затоа што кога дојдов во Гњилане, видов дека работите се повторуваат, како бумеранг; тоа беа исти ситуации, само актерите беа други, во Гњилане беа Албанци, во Медвеѓе – Срби. Тоа многу ме болеше и оттука произлезе мојот скриен активизам.

Дали лично ги почувствува последиците од тие насилства?

Кога зборуваме за последиците, не изгубив никого од семејството ниту, пак, бев физички малтретиран, додека на мои близки роднини им беа запалени куките. Во селото Сафајлија ги посетив '99-та; повеќето од нив беа во Македонија, некои беа во Албанија, а некои беа во шумата – немале каде, биле прогонети и тоа многу тешко го доживеав, затоа што како студент живеев кај нив. Исто така, ми беше тешко кога мояте живееја во Медвеѓе, а јас во Гњилане и 1999, и 2000 година само четири пати ги посетив поради пунктовите и малтретирањето на погранично-административната граница. Тешко ми беше во Гњилане затоа што бев од Медвеѓе. Тешко ми беше да ги преис-

Бо Медвеѓе, од
каде што сум
и каде што го
познавам целиот тој
народ, луѓето
одеднаш се

променија: одиш по
улица и никој не сака
да ти каже: Добар
ден. Албанците, таму,
беа малцинство, 36%,
а сега ги има 4%.

Мене тоа многу ме
боли, затоа што кога
дојдов во Гњилане,
видов дека работите
се повторуваат, како
бумеранг; тоа беа
исти ситуации, само
актерите беа други,
во Гњилане беа
Албанци, во Медвеѓе
– Срби.

питувам своите ставови и ставовите на другите. Како во некој кошмар, тешко ми беше да ги разбераам луѓето. Ме гледаа како: "Овој доаѓа од Србија" и тоа беше тешко". И тогаш немаше простор да го кажеш своето мислење дали се сложуваш со нешто или не.

Како го гледаш помирањето? Како го гледаш помирањето воопшто, земајќи ја во предвид ситуацијата во Косово?

Ситуацијата во Косово е многу напната поради овие преговори коишто треба да започнат. По '99-та, по бомбардирањето, се тргна од нула во создавањето на косовските институции и можам да кажам – ако кажам дека е мир, тогаш не е тој мир коишто сакам да го имам. За мене е мир кога сите во општеството се задоволни. Ова повеќе е наметнат мир, Меѓународната заедница го наметна. Мирот можеби е за Албанците, но не и за Србите и за другите малцинства коишто живеат во Косово. Во текот на тие три месеци бомбардирање, а војната започна уште '98-ма, имаше многу запалени куки, исчезнати, и од Албанците и од Србите, па тешко беше. Потоа се се врати како бумеранг, особено насиливото над Србите и другите малцинства. Ситуацијата не беше секаде иста, во сите војни. На пример, во Гњилане, за време на војната, луѓето не беа претерани, само од околните села и села, по воената ситуација, се е различно. Да речеме, во Пеќ, коишто беше спален, процесот на враќање оди многу потешко. Зависи од тоа – кој град како поминал низ оваа војна.

Како го гледаш помирањето? Дали тоа е возможно сега во Косово?

Да, возможно е. Сите треба да работиме на тоа. Прво, политичарите тоа што го зборуваат, и да го мислат. Има добри изјави, но нема подоцнежни ефекти, затоа што политичарите не стојат зад тоа. Важно е медиумите да зборуваат за тоа што се случувало, а лоши работи се случуваа и врз Албанците и врз Србите. Би било многу важно да се зборува за тие работи. Не сум да ги заборавиме, а да приступуваме, мораме да приступуваме.

Дали зборуваш за некој активен однос кон минатото?

Да, за активен. Треба да зборуваме што се случило. Голема улога тутка би одиграле медиумите. Добро би било да се покаже вистинската слика во Србија околу тоа што се случувало во Косово или кога медиумите мејусебно би соработувале, кога би прикажувале слики како обичните луѓе го проживеале тоа, а не да се наоѓаат приказни коишто најчесто се сервираат.

А што можат "обичните луѓе"?

Обичните луѓе можат многу да сторат. Прво, да не мразат. Да не генерализираат, да не велат: "Сите Срби се вакви" или "Сите Албанци се вакви". Знам дека има многу предрасуди на едните кон другите. Можеби поради недоволното познавање, информирање или како што тоа порано медиски се сервираше или како што се промовираше од владите на тие земји. Треба да има повеќе средби, луѓето да имаат можност да го кажат она што го мислат, да се запознаваат, да видат дека не е така како што е сервирано.

Имаат ли луѓето можност да се среќаваат?

Па, немаат. Луѓето во Косово живеат одвоено. Тоа најмногу ме мачи. Живеат во одвоени енклави, претежно живеат во одвоени средини и меѓу нив има мала комуникација. Обичните луѓе избегнуваат да бидат во некаков контакт. Треба да се сослушаат едните со другите и да разговараат, а тоа го има многу малку. Јас, како поединец, носам одговорност во ова општество – каде сум јас во целата приказна? Можеби обичните луѓе можеа повеќе да влијаат на тоа поле. Не е доволно само да се враќаме напред, "Србите нам ни го направија ова, ова и ова и зошто би се помиривал?" Првиот чекор кој би бил добар за помиривањето е сите да ги осудиме злосторниците во своите редови. Злосторниците се на сите страни, но мене ми е важно, не толку што се случува во Србија, колку што се случува во Косово, во смисла дека сакам да работам во својот двор, тука да дејствуваам. А подоцна и понатаму ќе ми биде важно да го дадам својот придонес и во својата средина. Мислам дека е многу тешко да се дејствува во таа смисла, затоа што сите тие се национални хери, јунаци, па на се се гледа кај соседот – колку нивни отишле во Хаг. Мислам дека добро би дошла сензибилизацијата на насилиството и дека граѓаните би можеле да одиграат голема улога во тоа.

Пред малку ја спомена одговорноста. Како гледаш на неа? Каква е таа, индивидуална, колективна? Дали може да се зборува за вина и/или за одговорност?

Одговорноста е индивидуална, не може да биде колективна, никако. Ја гледам својата одговорност, ако не бев во состојба да реагирам на нешто, да речеме во '99-та или порано. Исто така, имам одговорност како припадник на таа нација или како граѓанин на некое место. Кога се вели дека сите Срби се одговорни за она што се случувало во Косово, или кога слушам дека сите Албанци се виновни за 17-ти март, или за повоената состојба што им се случуваше на Србите, тогаш ми се поставува прашањето: "Дали јас сум виновен за тоа?" Не сум. Злосторникот има име и презиме и тој треба да одговара, без оглед на верата, нацијата, од која заедница е. Тоа не ме интересира.

Што треба да направи народот на кој ти му припаѓаш? Што е со Албанците во Косово?

Албанците би требало да излезат од улогата на жртва, да не се гледаат себеси како жртва: Што ни сторија Србите нам. Тешко е. На сите народи им се случуваа лоши работи и тоа не го оправдува насилиството над другите. Или да одбиваш да комуницираш само поради тоа што е припадник на таа нација. Еден од главните процеси со којшто би требало да се почне е мировната акција и мировништвото. Тоа е најважно за Косово. Се разбира и економскиот развиток, но тешко без мир. Би требало, особено политичарите, да обратат внимание, на пример, претседателот да ги посети тие луѓе, да види кои се нивните потреби, сите луѓе во Косово навистина да се чувствуваат како граѓани, рамноправни, да се чувствуваат сигурно.

Што мислиш, кои се преките што стојат на патот на помиривањето, кои се тие стравови?

Една од тие пречки е статусот на Косово. Со тоа се манипулира и секоја албанска политичка партија го користи статусот за свои поени и малку се занимава со вистинските проблеми; тоа повеќе им е парола за изборите.

Пречка е и големиот број исчезнати, и Срби и Албанци. Најдобро би било кога сето тоа би се презентирало пред јавноста. Во Косово секој месец враќаат по 40 тела... Можеби би било побезболно, ако веќе се знае дека постојат масовни гробници, да се вратат телата. Полесно би им било и на нивните семејства. Постојат стравови на поединците, ако некој се помири со другиот или ако соработува, дека неговата заедница ќе го отфрли и тој ќе биде издајник. Друга работа, на повисоко ниво – можеби политички, владата на Србија се промени, но некој работи останаа исти. Не велам дека тука политичарите се идеални, но добро би било кога и српската влада, кога и политичарите би зборувале за тие злосторства, можеби и да се извинат во име на државата. Тоа би бил еден чекор кон подобар напредок. А тоа дали Косово ќе биде независно или во рамките на Србија... Мене ми е важно да се создаде доверба меѓу луѓето, луѓето да имаат доверба еден во друг, а не да не чува војската. Војската да биде на границите. Стравувам дека на преговорите нема да се дојде до решение, решението ќе биде наметнато од Меѓународната заедница и дека ќе се создаде плодна почва за понатамошно насилиство и конфликти без крај. Бисакал да се постигне траен мир. Бисакал да се создадат услови луѓето да се вратат, особено Србите и другите неалбанци, сите да имаат права.

Како ја гледаш иднината со товарот на минатото?

Па ништо не се случило одеднаш, но ако тоа трае, на пример, десет години, мислам дека нам ќе ни треба дупло повеќе време за да се стори нешто добро. Треба и време и енергија. И важно е сите да учествуваме. Граѓаните да ја препознаат својата улога во општеството и да учествуваат во изградба на мирот.

Иднина? Се обидувам да работам на тоа, да живеам во нормално општество каде што нема дискриминација...

A тоа дали Косово ќе биде независно или во рамките на Србија... Мене ми е важно да се создаде доверба меѓу луѓето, луѓето да имаат доверба еден во друг, а не да не чува војската. Војската да биде на границите.

X. P.

Борис

(40 год.)

Кин

активист

Да ги исчистиме работите во својот двор

Со какви чувства гледаш сега на сите тие случајувања во деведесеттите години во Хрватска и што мислиш дека произлезе од сето тоа?

Многу комплицирано прашање каде што треба повеќе да се задлабочиме за да дојдеме до некои заклучоци, коишто се важни за сегашноста и минатото. Во секој случај, не се поведов по некои актуелни политички случајувања, ни тогаш ни сега, но тоа не значи дека не верував на зборот во политиката, на еден начин, кој и тогаш сега не е нешто особено. Во 1990 година бев член на движењето на Анте Марковиќ, кое беше против војната и беше за зачувување на Југославија, што беше сосема нормална опција кај сите луѓе тогаш, освен кај оние коишто постојано брчea со националистички приказни. Бев член и на Партијата на зелените, којшто беше на државно ниво, т.е. во Загреб имавме Основачко собрание. За време на војната не се занимавав со политика. Повторно почнав во 1997 година во Белград, всушност, 1996-та кога почнаа граѓанските протести против режимот на Милошевиќ. Па и сега аматерски сум во политиката, секретар сум во ХНС, тука во Кин. Мислам дека битно е да се занимаваш со политика, но на една друга основа и сосема поразлично од она што беше навика на овие простори пред, за време на војната и по неа.

Според твоје мислење, кој е тој конкретен начин со којшто треба да се занимава политиката денес?

Да бидеш идеалист и да не очекуваш некоја голема позитивна повратна информација. Можеби треба да бидеш малку пред своето време, но тоа е многу тешко. Тешко можам да проценам дали со своите политички ставови, не зборувам за другите политички ставови, сум пред своето време. Барем она што беше во минатото, се докажа дека бев релативно во право, иако секогаш бев кусок. Конкретно мислам на развивање на мирот, но не на еден начин кој е целосно анационален и идеалистичен, или барем ќе се стреми кон тоа. Јас мислам дека во деведесеттите, кога бев во Кин, градот немаше шанси да започне војна и нема, симболично, да биде запалка на конфликтот на просторите на поранешна Југославија. Мислев дека Кин може да биде само обратна насока, но тука се измамив. Верував во некои идеали во коишто верувам и сега, зашто не може поинаку. Втората солуција е конфликт или повторен судир што, во суштина, може и да се повтори.

Кои се тие идеали?

Да се живее во земја која е анационална, не во темелите на својата национална туку социјална земја. Идеали да се живее без некакви социјални разлики, т.е. луѓето да бидат свесни за тие социјални разлики и да се борат за поквалитетен и подобар живот, кој нема да се заснова на она што не учеша политичарите сите овие 10 години, дека на прво место е националноста, дека е важна материјалната заднина, или не знам што. Тоа што се обидувам, не знам дали ќе успеам, е да задржам некаква си вера во сето тоа.

Како да изградиме такво идеално општество, без конструктивниот начин на процесија со минатото?

Прво треба да ја исчистиме стварноста во својот двор. Треба да видам каде

Јас мислам дека во деведесеттите, кога бев во Кин, градот немаше шанси да започне војна и нема, симболично, да биде запалка на конфликтот на просторите на поранешна Југославија. Мислев дека Кин може да биде само обратна насока, но тука се измамив.

јас, како индивидуа, правев грешки во однос на тие големи општествени движења кои беа очекувани парадоксално, па тогаш и другите луѓе да го сторат истото и да се потрудат да бидат повеќе идеалисти, но не во смисла да бидат нереални. Да направиме обид да се живее во општеството кое социјално е свесно, и каде што на прво место ќе се исчисти она што беше во минатото, без разлика дали е поблиско или подалечно. Моето лично мислење, што се однесува на претставниците на српското национално малцинство, треба да расчистиме некои работи. И на тоа јас особено работам, а дали и останатите работат, тоа е веќе друго прашање.

На кој начин?

Конкретно, по мое мислење, чистење на две работи, а тоа е мојата позиција кон две многу важни нешта кои одат со семејството. На прво место е фантаzmагоријата, којашто важи за Јасеновац во Втората светска војна и уделот во разбивањето на заедничката држава во 1991 година. Мене, тука конкретно, ме интересира како мојот народ се однесуваше во целата приказна, и во однос на моите соседи, значи конкретно на Хрватите како мнозинство во моментов, т.е. малцинство во тогашната '91 година. Во секој случај, да се исчистиш од сето тоа, едноставно да се обидеш да бидеш свесен колку јас не сум во право во некои работи коишто се дел од моето родителско наследство и нешто што и сега го одработувам во својата глава, што кај мене повторно може да произведе некои нови заблуди, без разлика колку јас како поединец, овојпат, заедно размислувам како дел од еден колектив кој е таков каков што е. Господ или природата ми дале да бидам дел од српското национално малцинство и да гледам и да не бегам, да не конвертирам, туку, едноставно, да бидам свесен колку работи мојот народ, а и јас како дел од него, придонесе за сé она што беше лошо, конкретно во дваесеттиот век. Тоа би можело да има влијание на сегашноста и на иднината.

Со оглед на случувањата, во што конкретно ја гледаш својата одговорност?

Ја гледам, ...мислам дека не сторив доволно на тој план за сега да бидам задоволен од себеси, т.е. дека, сепак, без обсир што се декларирај дека сум на страната на некаков мир и против војната, сепак со премолчување бев тука во текот на Краина и '91 година бев тука кога ги пртеруваа Хрватите; а, исто така, кога се вратив во '98 година се чувствувај како некаква жртва, како што мојот народ се именуваше како жртва во '91 година. Треба да се биде свесен за тоа, активно да се работи сето тоа да се промени, да не се повтори. Но имам чувство дека повторно ќе се случат некои работи.

Зошто го имаш тоа чувство?

Според сé, според општествената политичка сегашност, според последните локални избори, според навиките на луѓето, според целосната увереност на луѓето дека токму тие биле во право, сите овие години. Моето мислење е дека повекето луѓе, и од едната и од другата страна, и хрватската и српската, воопшто не ги промениле ставовите кои ги имаа во '91 година или дури во '41 година. Мислам дека луѓето не учат од историјата, ни од подалечната ни од поблиската. Во ова време, од '98 година, откако се вратив, имаше само еден вистински мировен собир тука. По сето тоа се случуваат локалните избори кои беа идентични со изборите од '90-та, '91 година, кога Туѓман дојде на власт. Мене, како единка, не ми е јасно како тие луѓе не се менуваат и дали јас можам тука да придонесам некои мои пријатели или роднини да ги сменат ставовите. Мислам дека ни трошка не се промениле од '91 година. Можеби некое извесно малцинство од 10 отсто коешто ја поминало катарзата од српски тип, што останало тука '95 година. Тука се случуваат апсурдни

Господ или природата ми дале да бидам дел од српското национално малцинство и да гледам и да не бегам, да не конвертирам, туку, едноставно, да бидам свесен колку работи мојот народ, а и јас како дел од него, придонесе за сé она што беше лошо, конкретно во дваесеттиот век.

Cвесни разлики кои се црпат и кои се случуваат од колено на колено. Значи не да работиме по линијата на помал отпор, па да кажеме: "Еј, ние сме исти, не се разликуваме." Не, очигледно нешто нé разликува, колку и да сме против тоа. Значи по вера, по националност, по семејна заднина, по социјална разлика.

работи како, на пример, за началници на општините околу Книн да бидат поставувани луѓе кои избегаа од Краина или во тој период биле некакви раководители, па дури и политички лидери, коишто за сите овие 10 години, по "Олуја", ни еднаш не се вратија тука, а сега ги добиваат изборите. За мене тоа е страшна работа, затоа што тие не се свесни за работите што се случуваат околу нас, што повторно ќе заискрат или разликите или недоразбирањето или омразата. На крајот на краиштата, можеби повторно за годинадве, без оглед и на Меѓународната заедница, колку сега мораме да се повикуваме на самите себе, повторно без никаков посредник, зашто повторно ќе се појават некои работи од '91 година, а јас не го сакам тоа. Јас живеам тука и морам да бидам свесен за тоа.

По тоа прашање, што е потребно да се направи во контекст на некој заеднички соживот?

Повеќе мировни активности, повеќе меѓусебни запознавања, повеќе дијалог, повеќе комуникација, повеќе конкретни цели во сето тоа, во поглед на соживотот кој звучи толку апстрактно и толку излитено сите овие години. Но тоа е единствен излез да не ни се случат повторно '41г. и '91г. на овие локални избори.

Споменуваш излitenост на терминот соживот, но има уште еден термин кој толку често е во употреба, а тоа е помирувањето. Што значи тоа за тебе, како го доживуваш?

Тоа значи да се разбирааме, но прво да бидеме свесни. Исто како што припадаме на своето семејство или како што сме луѓе со име и презиме, да бидеме, во исто време, и припадници на една поголема или поширока организација којашто се вика националност. Значи, мислам дека решението не е во анационалноста или во бегството по линијата на помал отпор, во однос на она што се работи и во однос на она на кое јас сум сведок сите овие години да се потчинуваме на мнозинството. Мислам дека не треба да се потчинуваме на мнозинството, мислам дека мораме што повеќе да бидеме свесни за разликите на националното ниво, па дури потоа да можеме да влеземе во дијалог, да можеме да се разбереме и да можеме да работиме кон заедничката цел.

Можеш ли да ми објасниш какви свесни разлики?

Свесни разлики кои се црпат и кои се случуваат од колено на колено. Значи не да работиме по линијата на помал отпор, па да кажеме: "Еј, ние сме исти, не се разликуваме." Не, очигледно нешто нé разликува, колку и да сме против тоа. Значи по вера, по националност, по семејна заднина, по социјална разлика. Па да видиме колку сето тоа има влијание на нас како поединци, на нашиот начин на размислување. Тоа е прекомплицирана работа, не е лесно да се направи, во суштина. Да не одиме кон тоа да ги поништиме разликите, туку да живееме со тие разлики и да бидеме свесни за нив. Да не одиме во полухистерија, како што се нарекува во психологијата, околу тоа дека јас се потчинувам на некое мнозинство.

Како ја доживуваш својата лична одговорност и одговорноста на "обичните луѓе" во која било заедница кога се зборува за помирувањето?

Одговорноста е во тоа што не бевме свесни за разликите и не бевме свесни дека треба да ги заштитиме сите друштва кои беа маргинализирани, без разлика дали тоа е друга националност, дали е женски пол, дали се тоа инвалиди или сите други маргинални друштва. Мислам дека не сме свесни за тоа. Повторно велам, само сме декларативни да го прифатиме она што ни го нуди либералниот Запад. Не знам, сега имаме циркус во градот, па сега ќе ги заштитиме сите животни, кои божем, се злоупотребуваат во циркусот. Ние декларативно ќе го направиме тоа, но конкретно нема да направиме ништо.

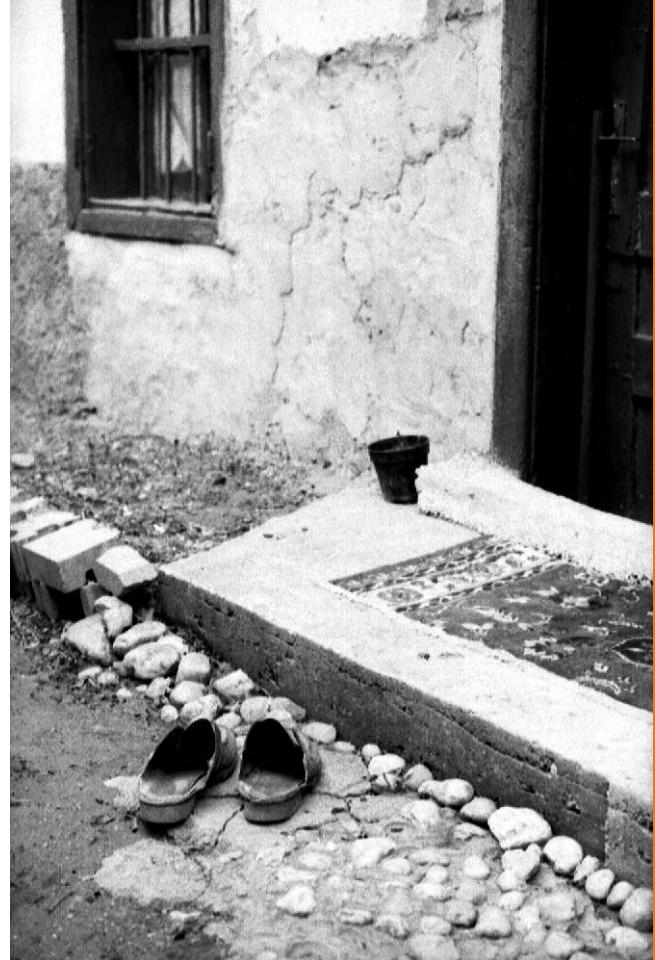
Исто како што '91 година не бев свесен дека требаше, без обсир колку јас бев на страната на мирот таа година, да го заштитам хрватското национално малцинство кое тогаш беше тука, ниту пак бев свесен дека постои, тоа подоцна го дознав. Исто така, како што треба да се заштити српското национално малцинство, затоа што е многу маргинално, маргинализирано на сите полиња, егзистенцијалното, недостаток од најосновните услови за живот. Исто како што Хрватска делумно беше во '91 година. Не бев свесен за тоа и мислам дека треба да се освестиме на некој колективен план како една група луѓе, која потоа може да помогне. Јас, како единка, не можам ништо да направам, но како дружина, без разлика дали тоа е политичка, хуманитарна, невладина, бог знае како ќе се наречеме, единствено така можеме да придонесеме за општествениот развој тука за да не се случуваат работи кои ги имаше низ историјата.

Што би донесло помирувањето на луѓето коишто живеат во Книн или општо на сите области од посебна државна нега? Што би донесло на народите коишто живеат во овие простории?

Можеби помирување не е вистинскиот збор, можеби не треба да одиме кон помирувањето, можеби треба да одиме кон она за коешто постојано се зборува, а тоа е да бидеме соседи. Не мораме да се гушкаме, бакнуваме итн., но треба да живееме, треба да бидеме легалисти и легитимисти. Мислам дека во длабочината на својата душа ние сé уште сме во војна и сé уште живееме на некој див начин, и не ги прифаќаме легалностите и легитимностите на Република Хрватска, тука мислам и на Србите и на Хрватите. Книн и понатаму живее во некои воени услови. Србите сé уште живеат во некои воени услови од '91 до '95, тој прогон и враќањето, а Хрватите, како мнозинство, сé уште живеат со хистеричните потреби за освета по "Олуја". На крајот на краиштата, сето тоа е далеку помалку, затоа што е задоволено, но за длабока вистинска промена мораат да се поместат задниците на сите луѓе за да размислуваат поинаку.

Како ти, како некој што се занимава со политика (спомена дека си активист на Хрватската народна партија), го гледаш својот придонес за промена на сегашната состојба во Книн?

Кога работиме такви работи каква што е политичката активност, мораме да бидеме многу сериозни и студиозни дали работиме како потрчковци на некои големи политичари во Загреб или сме нарцисoidни лидери на малите партии, тука во Книн. Мораме многу сериозно и студиозно да ги прифатиме тие работи. Мораме да поминеме, мораме да се школуваме, мораме да ги собираме податоците од најбаналните новинарски секојдневици, па сé до некои текстови од семинарски тип, коишто, исто така, многу ги имаше во поранешна Југославија. Значи мораме да ја сфатиме нашата одговорност. Мислам дека дури и некои политичари и новинари, како посредници меѓу масите, не се свесни за одговорноста што ја имаат. За жал, одговорноста ќе

се случи додека политичарите бидуваат казнети за настаните од '91 година, а не се казнети за оние од '41 година, но тоа нема никаква врска со правото. Исто така, новинарите, каде се новинарите? Три-четворица хрватски новинари се појавија во Хаг полни со себе дека тие немаат никаква врска со тоа, но што правеа '91-та, знаат само лубето кои беа сведоци на тие времиња и оние што беа свесни за тоа. Значи да се работи на одговорноста, ако човекот не е одговорен за своето однесување, за својот живот, како може да биде одговорен кон една поголема група народ? Треба да се отвори комуникација, дијалог и треба да се почне од крајот, а сите ние добро знаеме што значи крајот на општествено ниво, односот кон Хашкиот трибунал, односот кон простувањето; односот кон сите тие термини коишто ги измислила третата Хрватска од типот помирување, соживот, дури и братство и единство, коешто останало како трага; и на крајот на краиштата, треба да се биде свесен дека ние, лубето, не сме сосредоточени само кон сегашноста и иднината, но, за жал или за среќа, не знам, и кон минатото, но во тоа минато бираме селективно. И потоа рониме солзи кога се случува концертот на "Бело дугме", а не сме свесни дека тоа можеби и не е добро, дека ретроманијата, всушност, е обид да се сочуваме себеси на старите вредности и да не бидеме наклонети и храбри кон менување. Впрочем, треба да се биде свесен за таа ретроманија.

С. Д.

Да започнеме разговор за време на неделниот ручек

За почеток, кажи ми нешто за себе...

Моето име е Ива. Родена сум во 1981 година во Загреб, и целиот свој живот го поминав во Загреб. Моментално имам уште еден испит на Факултетот за политички науки и се радувам на дипломата. Последниве 3 години работам како новинар во *Радиото 101*, а во последниве година дена малку се ангажирај во невладиниот сектор и почнав да работам во Волонтерскиот центар Загреб. Со оглед на моите интереси кои некако се развиваат, се надевам дека ќе соработувам со некои други организации кои се занимаваат со човекови права и соочување со минатото. Тоа би била јас во две реченици, да кажеме.

Со оглед дека кажа дека ова подрачје те интересира, јас веднаш би тргнала со прашањето: како ти го доживуваш помирувањето, што е за тебе помирување?

Помирувањето за мене е еден мошне долг и тежок процес, но нужен, бидејќи навистина мислам дека е нужно во постконфликтните општества да се постигне одреден степен на помирување, за да тече животот понатаму, за да можат државата и општеството да функционираат. Ми се чини дека за помирување првенствено е важно да се утврди она што се нарекува фактичка вистина. Значи, да се утврди точно кој на кого што му направил, јасно да се утврди и на јавноста да ѝ се претстави фактичката вистина. За помирувањето подеднакво важно ми се гледа осудувањето на злосторствата кои се направени. Еднакво важно ми е да се дознаат судбините на сите оние кои загинале, кои умреле, кои страдале, кои исчезнале. Ми се гледа еднакво важно и да се порцесираат воените злосторници, оние кои се обвинети за воени злосторства, и мислам дека кога сите тие процеси би биле направени на вистински начин, полесно би било да се постигне помирувањето.

Сега веќе допре до некои од начините на кои ти гледаш дека би можело да се постигне помирувањето. А што мислиш дали тоа е можно и колку е можно, во колкава мерка е остварливо?

Понекогаш тоа ми се чини полесно, понекогаш потешко. Ми се чини дека тоа доста варира, зависно од некакви дневно–политички ситуации. Да кажеме, ќе се случи нешто убаво, нешто што сметам дека е важно во контекстот на помирување, да кажеме, дури и некоја декларативна работа како што на пример премиерот Санадер ќе отиде и ќе им честита Божиќ на православните верници, што е онака доста декларативна работа, но мене ми се гледа дека тоа, ете, баш е добро. Потоа, од друга страна, ќе видам потполно негирање на можноста некој во одбранбена војна да извршил воено злосторство, и тогаш ми се чини дека никогаш нема да успееме нешто да направиме. Така што тоа доста варира. Кога ќе подвлечам црта, ми се гледа можно, не знам дали во потполност, но барем во некоја поблиска иднина на која можам да се реферирам. Ми се чини дека е можно, но и дека е ужасно тешко и дека сите ние кои сакаме тоа да го направиме, ужасно ќе се намачиме и ќе биде ужасно тешко.

Колку што разбрав, ти мислиш дека на тоа треба да се работи?

Прва работа, од минатото требаме нешто да научиме. И воопшто ми изгледа дека народите на овие наши простори имаат проблем со учењето од сопствените грешки, што долгорочно ми се чини многу погубно. И ако не научиме дека војната, судирот не е решение, тоа, веројатно, повторно ќе се случи. Јас се надевам дека нема, но, едноставно, ми изгледа логично дека ако не се соочиме со сопственото минало, повторно ќе манипулираме со податоци, повторно ќе лажеме, мучкаме, мамиме, ќе се бавиме со некакви национални митологии, големи национални патриотски фрази.

Апсолутно. Затоа што сметам дека ниту една од државите или општествата на подрачје на бивша Југославија, доколку ја исклучиме Словенија која веќе функционира, да кажеме, како демократија, не може да продолжи со сопствениот живот, општествата не можат да се развиваат, барем не на вистински начин доколку работите се пикаат под тешкото, доколку се лаже, се крие вистината, се избегнува одговорање на одредени прашања кои можеби не се пријатни. Едноставно, ми се чини дека на сите ќе ни биде подобро ако ги признаеме споствените грешки, сопствените пропусти, ако воспоставиме некаква соработка. Мислам дека ќе ни биде многу подобро дури и на тоа некое економско ниво.

Во контекстот на Хрватска каде што ти живееш, што мислиш кој, всушност, би требало да се мери и кои се тие луѓе кои би требале да работат на тоа?

На таа идеја за помирување мислам дека би требале да работат сите оние кои имаат желба тоа да се случи, затоа што мислам дека тоа може секој да го прави во својата околина. Да започнеме разговор за време на неделниот ручек, можеби да освестиме некои идеи, да поразговараме за некои работи, секако дека мислам дека медиумите се многу важни, бидејќи тие на некој начин на јавноста ѝ сервираат цела низа податоци кои понекогаш, што и не е баш најсреќно решение, јавноста ги зема како вистина, апсолутна вистина. Значи мислам дека медиумите имаат улога да ја освествуваат публиката, јавноста, секако и невладините организации, кои и до сега одработија голем дел од работата, а мислам дека така ќе биде и во иднина. Мислам дека тука е важна и Меѓународната заедница која, можеби, ќе укажува на понекој пропуст или со своето искуство, капацитети, финансии, професионалци ќе ни помага да работиме на тие проекти. Ми се чини дека се битни научните институции, да кажеме, Институтот за историја ми се гледа важен, да кажеме, Институтот за општествени истражувања, факултетите, Историскиот, Филозофскиот факултет, Факултетот за политички науки. Значи сите тие институции, организации, меѓународни, невладини, медиумите, поединците. Ми се чини дека секој ако има таква желба, може да најде простор каде што ќе работи на тоа.

Што мислиш кои се пречките на пр. луѓето од твојата околина да се занимаваат, да се впуштат во тоа или воопшто да разговараат за помирување?

Тука можеби може да се зборува за две нивоа. Една работа е кај оние луѓе кои се директно погодени од војната, на кои им страдале близките, кои лично доживеале некој ужаси на војната, кои го загубиле имотот, пријателите, местата каде живееле, работата... Тука сум мошне претпазлива што и како би сугерирала. Не се чувствуваам пријатно да им зборувам како би требало да се носат со сопствената болка, со сопствената загуба на луѓето кои навистина настрадале. Но можам да кажам за луѓето како мене, да кажеме, кои се млади, кои не биле директно погодени, барем јас не се чувствуваам дека битно сум страдала со тоа што се случувало. Можам да кажам за младите луѓе, прва работа е недостиг на интерес, можеби луѓето воопшто не се освестени колкава е големината на тој проблем и колку тој, всушност, не спречува да ни биде подобро, да просперираме. Како пречка ми се гледа и тоа што нашиите политички елити, кога велам наши мислам и на хрватската, босанската и српската, не знам колку и тие, всушност, на вистински начин ги потенцираат тие проекти за помирување. Ми изгледа дека се сведува на една декларативна приказна, која е полна со такви некои изрази за соработка а не знам колку тоа навистина се мисли и колку тоа во даден миг се поддржува. Ми изгледа дека и личните трауми на некои луѓе се голема пречка. Од друга

страна, за медиумите, за невладините организации ми се чини дека голема пречка е што тоа е сé уште скокотливо прашање кај нас, тенок лед, и дека некој можеби во желба со тоа да се занимава ќе процени дека може на врат да си навлече некакви проблеми, па врз себе може да навлече осудување од некој дел на јавноста; па тука постои некаква пречка, луѓето веројатно во некој миг оценуваат дека сé уште не е време, со што јас не се согласувам. Мислам дека веќе доволно време помина и ако постојано се размислува на начин дека сé уште не е време, никогаш ништо нема да се направи.

Кои се оние што треба да се помират? Кои се тие групи или кој би требало да се помири, дали е тоа внатре во Хрватска или со некого надвор? Како го гледаш тоа?

Па мислам дека сега веќе постојат тие регионални соработки. Мислам дека тие се многу важни, дека невладините организации конкретно од земјата, средините кои на овој или оној начин биле вплеткани во случаувањата во деведесеттите, тие да повлечат некаква соработка. Јас сметам дека не може да биде лошо, ако некој се бави со тоа. Секако на вистински начин. Ако промовира некои вредности кои се сметаат за пожелни, јас мислам дека нема грешка. Постои цела низа на нивоа на кои може да се работи во таа смисла и цела низа актери кои во тоа можат да учествуваат. Од поединци до државни институции, невладини организации, медиуми, неформални групи. Навистина е широко подрачјето на дејствување.

Како ти сметаш дека би требало да се однесуваме кон минатото, кон нашево воено минато, но и инаку?

Прва работа, од минатото требаме нешто да научиме. Тоа ми се гледа најважно и воопшто ми изгледа дека народите на овие наши простори имаат

проблем со учењето од сопствените грешки, што долготочно ми се чини многу погубно. И ако не научиме дека војната, судирот не е решение, тоа, веројатно, повторно ќе се случи. Јас се надевам дека нема, но, едноставно, ми изгледа логично дека ако не се соочиме со сопственото минато, повторно ќе манипулираме со податоци, повторно ќе лажеме, мучкаме, мамиме, ќе се бавиме со некакви национални митологии, големи национални патриотски фрази, и мислам дека тоа може да води само кон некои деструктивни последици. Мислам дека е многу важно да се установи штабило, но на конструктивен начин. Не сега да одиме наоколу и да покажуваме со прст ти си виновен, не ти си, е не ти си... Туку сметам дека е многу важно да се пронајде критичка маса во сите општества на подрачјето на бивша Југославија, да се најде одреден број луѓе кои на конструктивен начин сакаат да се занимаваат со тоа. Значи да дознаат кој е виновен, не за да се обвинуваат едни со други туку за да се процесираат оние кои навистина се виновни, за да се даде јасно до знаење дека тоа не треба да се прави, дека тоа не може да се прави, дека не смеат да се убиваат цивили, дека не смее да се врши етничко чистење, дека не можеш да силуваш жени, за да се подвлече и јасно, и без никакво двоумење да се истакне дека тоа не е начин. Освен што од тоа минато може да се учи, мене ми се чини важно од тоа искуство да градиме некои нови искуства, сите заедно да увидиме дека земање пушка во рака не е решение, дека сопствените проблеми можеме да ги решаваме со дијалог, соработка. Сите да сфатиме дека е потребно многу повеќе толеранција и многу повеќе добра волја во тие односи, отколку што до сега е покажана. Дури и кога, условно кажано, постои некакво оправдување, некој сосед кон мене бил таков и таков, да можеме да освместиме дека било добро во себе да пронајдеме сила на насиливството да не реагираме повторно со насиливство. Значи да се обидеме од она што се случило, што несомнено било грдо, грзно, трагично и страшно, да го извлечеме најдоброто што може да се извлече. Да ја научиме лекцијата и да започнеме да се бавиме со иднината. И да почнеме да пронаоѓаме решенија кои на сите заедно ќе ни овозможат да живееме подобро и со самото тоа да ги намалиме потенцијалите за некакви идни судири, идни кавги.

Сега во неколку наврати го допре тоа процесирање и судење. Како гледаш врз тој начин на носење со минатото, со Хашкиот суд и што се обидува со тоа да се направи?

Хашкиот суд мислам дека е ужасно сложено прашање. Прва работа, имам чувство, засега, дека на некој начин просторот стана пренатрупан, пребавен, пребирократски... Сите велат правдата е бавна. Добро, е. Сега прашањето е всушност, добро, можеби Хашкиот суд не е идеален, но, во секој случај, мене ми се чини дека е добро што го има. Затоа што не сум баш сигурна дека ние сме подгответи да им судиме на нашите воени злосторници. Стварноста тоа го покажува, ние имаме многу некакви процеси кои паѓаат на врховен суд и потоа се од почеток... Не знам, имам чувство дека не е идеален, но дека е добро таква некаква институција да постои. Да постои некој кој ти укажува на тоа дека не може да се заборави некој кој убивал цивили, дека тоа се, едноставно, работи кои не се забораваат и кои се процесираат. Но подеднакво важно ми се чини Хрватското судство до крајот на тој процес на соочување со минатото да стане компетентно да им суди на сопствените обвинети. Бидејќи тоа тогаш навистина ми изгледа како знак дека општеството созреало и дошло до некое ниво на кое можеме со тоа да се носиме. Еден ден кога некој помал суд, можеби во Осиек или Сплит, некого ќе осуди, пресудата ќе држи и тој некој ќе ја отслужи казната, тогаш ми се чини дека општеството дошло до, всушност, пожелнатото ниво. Всушност, не ми се чини здраво сите случаи да ги води некој однадвор. Но ми се чини мошне жално,

кога е во прашање Хашкиот суд, често да се зборува нешто од типот Меѓународната заедница прави заговор против нас, тие ништо не разбираат... Мислам, Меѓународната заедница не е идеална, има многу и грешки и пропусти, и може многу да се дискутира за некои нејзини одредени потези, но, исто така, не можеме да очекуваме сето тоа заедно совршено да функционира.

Ако добро разбрав, сметаш дека тоа е еден од добрите чекори кон спротивувањето со она што било. Тоа го сметаш како дел од процесот на помиривање.

Апсолутно. Мислам дека е многу важно по некој одреден број години, веќе сега постојат луѓе кои се осудени, значи да постои порака: Тоа не смее да се прави, последиците се затвор, општествена осуда. Мислам дека е важно да постојат процеси и пресуди кои држат, кои се важечки.

Дали имаш впечаток дека тие пресуди се примени, значи дека постои осудување во твојата средина, заедница, Хрватска?

Мислам дека се мошне добро прифатени во мојата средина, но јас се движам во доста затворен круг на луѓе со кои јас се врзувам, имаме исти интереси, заради работата, имам чувство дека мојата околина не е репрезентативен примерок. Во одреден миг колку и да не се согласуваат со пораките кои доаѓаат или со бројот на години кои некој ги добил, такви дискусији постојат, но начелниот став на мнозинството луѓе, меѓу кои јас се движам, е горе – долу ставот кој го имам јас. Значи добро е да постојат Хашкиот суд и процесите кои се водат против злосторниците. Не се совршени, но засега не знаеме нешто што функционира подобро.

Го поминавме делот кој повеќе се однесува на минатото. Сега би те прашала што со тоа во контекст на иднината? Како ја гледаш иднината?

Мислам дека е важно сите ние да сфатиме дека од своите соседи не можеме никаде. Ние не можеме Хрватска сега да ја преселиме на Атлантик, па да немаме соседи, а дури и во таа ситуација ќе имаш проблеми со некого. Апсолутно е невозможно со никого да немаш никаков проблем со толкав број на држави во светот. Мислам дека ако сфатиме, ако добро го одработиме тој процес на соочување со минатото, ако работиме на процесите на помиривање, мислам дека ќе биде многу добро ако сфатиме дека со соседите мораме да функционираме. Ако не поради нешто друго, тогаш поради пари, поради економијата. Ние сме, на некој начин, "осудени едни на други". Ние граничиме едни со други, мораме едни со други да функционираме. Во крајна линија, има страшно многу луѓе кои имаат роднини, имот преку граница и постои потреба луѓето да се движат, работат и ми се чини дека ние едноставно мораме да научиме заедно да живееме. Не мораме да се обожаваме, оставам простор секој да процени колку тој лично сака со некој од друга земја, општество, но како држава мораме да научиме да функционираме со своите соседи. Мислам дека тоа е работа која се очекува од нас. Со право.

Што гледаш ти дека можат да направат "обичните луѓе" за прашањето на помиривање, таканаречени мали луѓе?

Прво, можат малку да размислат за своите ставови, самите себе да си постават некои прашања: Како јас гледам на тоа што овде се случуваше, во некоја друга земја, како гледам на воено злосторство како такво? Па потоа, военото злосторство кое е направено врз мојот народ и кое е направено во името на мојот народ, да расчисти сам со себе, па тогаш да ја потенцира таа расправа во своето семејство, средина, во некоја смисла да се активира, ако чувствува потреба, да се приклучи кон некоја кампања, да пишува некои текстови, да работи улични перформанси... Мислам дека можностите се бројни. Можеби за секого е најдобро да тргне сам од себе, да расчисти дали

на пр. јас би зел оружје кога би имало некаква потреба или кога би била војна и дали би отишол да војувам, дали би војувал против војници или против цивили. Дали би бил спремен да одам да војувам на туѓа територија, чисто да размислам како би се однесувал во тој миг... и да размислам повеќе или помалку за овие прашања, за кои ние разговаравме. За односот кон другите. Ако ништо друго, да освестат некои свои ставови.

Значи ти тргнуваш од некоја своја одговорност?

Па да. Пред да тргнеме што било да работиме или да ги поттикнуваме другите да почнат нешто да работат, мислам дека е добро секој за себе малку да размисли, да се освести што е тоа всушност и колку помирувањето е важно.

А што мислиш дека е нужно, што би требало да направи секој човек во смисла на помирување? Што е она што е најважно?

Секој човек без размислување би требало да го осуди секој злочин, загинување на невини, палење на цркви, културни знаменитости, злоставување на жени... Секој за себе би требало да каже, добро, војна е, во војната се случуваат грди работи, но убивање цивили, мачење луѓе, заробеништво, изгладнување, злоставување жени, тоа ги преогфа границите на она што можеме да го сметаме како војна еден на еден. Би требало да се има став дека военото злосторство не е нешто што има оправдување.

Дали сакаш да кажеш уште нешто за крај?

Ми се чини дека тоа е толку комплексно прашање. Се плашам дека можеби нешто сум пропуштила да кажам, или дека можеби сум се бавела со нешто што и не е толку важно, но добро... Мислам дека ова исто интервју да го правам десет пати, секој пат би било поинакво, затоа што тутка има многу важни работи. Но драго ми е дека постои, дека постои потреба, дека мене некој ме прашува што мислам. И воопшто, би сакала за ова многу повеќе да се зборува.

Л. Б.

Како е можно да се биде среќен кога си опкружен со несреќни?

Дали сé уште ги чувствувате последиците од војната? На кој начин?

Секако, никогаш со поголема плата, помалку задоволен, па ни среќен, без оглед на индивидуалниот или семејниот успех. Како е можно да се биде среќен кога си опкружен со несреќни? Изразот на лицата на граѓаните, расположението – се најдобра илустрација на состојбите во општеството.

Можат ли да се направат некои промени за да се подобри состојбата за Вас лично, но и за општеството во целост?

Темелни промени – правната држава (владеењето на правото) е најдобра гаранција за подобро утре, верување во перспективата и приоритетот на општеството, а не резигнација, губење на секоја надеж во можноста за подобро и посреќно општество.

Како да се соочиме со минатото? Како да се однесуваме кон него?

Мислам дека рецептот на Германците проверено гарантира успех – да се осудат сите злосторства, а не само на припадниците на другиот народ.

Какви се Вашите ставови за помирувањето? Што е за Вас помирување?

Како да се дојде до него?

Помирувањето е неопходен услов за соживот. Без прифаќање на вистината, нема помирување, бидејќи и најгрдата вистина е подобра од најубавата лага. Кој успеал национализмот да го искорени со национализам? Зарем тоа не е чекор кон шовинизам, па дури и фашизам? Зборувам за предвоената состојба, 1991/92 година. Зарем според вас, не беше најнормално нешто да се забрани работата на националистичките партии по 1995? По мое мислење, местото на религијата и религиските институции во повоена Југославија има полно оправдување, иако по одредено време неопходна беше либерализација, особено кон членовите на СКЈ, по примерот на Италија, Франција итн. Рецепт за помирување: Германија, Франција или уште подобро Швајцарија. Како? Еве и денес често можеме да видиме како германската полиција реагира на собирањата на неонацистите.

Кој би требало да работи на помирувањето?

"Да се работи на помирувањето е работа на сите", – тоа е фраза на нашите политичари, но тоа е вистина. Тоа е работа на секој граѓанин бидејќи е член на граѓанското општество, но и на останатите во рамки на нивните надлежности, особено на секоја институција (училиштата, верските заедници, семејството итн.). Ние сме склони да кажеме дека тоа е задача на политиката како носител на властта кој е одреден со законот. Но пак ве прашувам: "Дали, воопшто, националистите можат да работат на помирувањето и дали ние би ги викале така доколку веќе однапред целиот концепт на властта не е заснован врз националното и како таков не ја исклучува секоја можност за каква и да е соработка со припадниците на другата нација?..." Но простете, заборавив дека криминалот нема национален предзнак.

Имате ли некакви стравови врзани за помирувањето? Што мислите дали постојат некои стравови кај "малите, обични граѓани"?

Немам никаков страв, освен оној којшто доаѓа од оние кои се платени "да

Вината е индивидуална со самото тоа што е психолошка категорија, но бидејќи индивидуите се елементи на колективот, научно втемелено може да се зборува и за колективна вина. Особено кога знаеме за влијанието на општествените групи како што се толпа, маса, сурја, публика, навивачи итн. Никој не е неодговорен, но помалата одговорност на обичниот граѓанин најдобро ја илустрира "машинеријата" на Хитлер или Мусолини. Сепак, не се сомневам во помирувањето и посветлата иднина.

работат на помиривањето" – политичарите. Мислам дека стравот на сите луѓе е сличен со мојот; што значи дека нема страв, постои само страв од оние на кои единствено националниот, па и националистичкиот концепт на власта им овозможува позиција за која до вчера не можеле ниту да сонуваат.

Мислите ли дека некој би требало да има позначителна улога, дека некој би требало поинтензивно да работи на помиривањето? Кој?

Како поинтензивно да се работи на помиривањето и на кого тоа му е овозможено? Што ни е заедничко, освен спортските здруженија? Еве од пред неколку дена и одбојкарската лига. Што е со единствени младински организации, синдикатот и слични организации кои би можеле да имаат важна улога во процесот на помиривање? Значењето на медиумите е исто битно, тоа е мошне големо, но голема е и контролата на медиумите, особено радиото и телевизијата.

Можат ли "малите, обични луѓе" нешто да направат? Мислите ли дека Вие лично можете нешто да направите?

Јас секојдневно работам на помиривањето во рамките на својата струка, иако знам дека резултатот е занемарлив. Редовно присуствуваам на трибини, тркалезни маси и сл., првенствено поради младите неочајувајќи заради изостанокот на резултати, иако е познат ефикасниот пат до слично помиривање: во семејството, во училиштето, на спортските терени и сл. Со тешко срце ја прифаќам својата немоќ во односот со слабаци, незналици итн., но тоа е стварноста. Дали ви е познато колку професори професионално ја работат својата работа? Прашајте ги учениците, слушајте како тие се поздравуваат во училиште, на улица, па ќе видите колку од нив се непартички и ненационални.

Што мислите, дали вината е индивидуална или колективна работа? Што е со одговорноста на "обичните луѓе" за се она што се случуваше?

Вината е индивидуална со самото тоа што е психолшка категорија, но бидејќи индивидуите се елементи на колективот, научно втемелено може да се зборува и за колективна вина. Особено кога знаеме за влијанието на општествените групи како што се толпа, маса, сурија, публика, навивачи итн. Никој не е неодговорен, но помалата одговорност на обичниот граѓанин најдобро ја илустрира "машинеријата" на Хитлер или Мусолини. Сепак, не се сомневам во помиривањето и посветлата иднина.

Би додале ли уште нешто на оваа тема?

Би можел уште многу да кажам, не за да кажам што било (се присетувам на Алија Исаковик кога го прашаа зошто молчи: "За да не кажам што било"); а и поради тоа што во ова општество не се држи до морални константи, односно до темелни вредности, а камоли до стручност, одговорност и сл. На општеството кое не држи до темелните морални вредности, мали му се шансите за побрз просперитет. Сакам да им порачам на младите да ги менуваат старите за старите да не ги менуваат нив, односно да не ги прилагодуваат на своите секојдневни интереси.

А. Г.

Сите заедно чекаме во исти редови

Поминаа полни 6 години од војната. Како сега се чувствувате?

Поминаа 6 години од војната и навистина ми се чини налудничаво... Врзана сум за столче, би можела да кажам дека сум хендикепирано лице, но и понатаму сум активна и сакам да им помогнам на заедниците. Кога ќе кажам "заедници", мислам на сите заедници кои живеат овде во Каменица. Можам да кажам дека јас лично, за сево ова време, немав проблеми. Воената ситуација придонесе за големи иселувања на луѓето од Каменица. Можам да зборувам за Каменица. За подалеку и пошироко не можам да зборувам и да знам. Во Каменица луѓето, воглавно, ги продадоа своите станови и заминаа, додека селата останаа компактни. Можам да кажам дека имав проблем само минатата година, за време на 17 март, тогаш и останав totally врзана за столче. Можеби поради стресот или не знам од што, бидејќи се по куќата ми беше искршено. Што се однесува до пријателите, соседите кои сега ги имам, тоа се Албанци, не можам ништо лошо да кажам, бидејќи си помагаме и живееме заедно. Исто така, веќе 6 години работам мултиетнички проекти со колешката С. која е Албанка, така што наидовме на големи проблеми кои сакаме да ги решиме. Желба ни е да им помогнеме на сите заедници, без оглед на годините или етничитетот.

Како гледате на минатото?

Тоа што помина беше страшно. Сигурно дека не сакам да се повтори, тоа сигурно. Нијас не знам кој го замеси сето тоа. Што би можела да кажам, како обична граѓанка си ја гледав својата работа и гледав да работам. Не гледав кој што работи, а политиката, нормално, не ме интересираше, а ниту сега ме интересира.

Може ли да се дојде до помирување?

Може да се дојде до помирување, можам да кажам, особено овдека кај нас во Косовска Каменица. До помирување би можело да се дојде со тоа што би морало да дојде до едно големо охрабрување на сите луѓе во општината Каменица. Пак се оградувам и зборувам само за општината Каменица. Значи, охрабрување на тие луѓе, мажи, жени и деца, за луѓето да не се иселат. Факт е дека се тука и дека сакаат да работат и да живеат тука, бидејќи немаат каде да одат. Со години се тука. Тоа што помина, како да кажам со еден збор сега, не знам дали би можела да го описам сето тоа, пак е тоа дело на тие големи луѓе кои сакаа да го добијат нашиот терен или да не скараат, нашите заедници да ги скараат, или да не стават во некои конфликти кои ние, нормално, не ги сакаме, бидејќи ни порано не сме ги имале, а и сега моментално ги немаме во некоја поголема мера. Можам да кажам дека тука и таму понекогаш се случува некоја закачка и дека секоја закачка се префрлува на политичка или национална основа.

Што би значело помирувањето за Вас?

Помирувањето би значело многу, иако не можам да кажам дека луѓето и сега не се во некој процес на помирување. На пример, и Србите и Албанците тргуваат заедно и се овдека, во Каменица мешано. Дали во Заводот за

социјално, дали во банка, секаде имате луѓе од сите заедници и се оди кон една подобра иднина, каде сите можат да живеат заедно.

Дали на Косово може да се дојде до помирување?

Косово е нешто поголемо од мене. Можам да кажам дека има веќе 6 години откако почнав да работам во НВО и да одам до Приштина, Пеќ, Ѓаковица, Призрен. Но, сепак, тоа е со помош на ОБСЕ, УНМИК или полициски коли, каде што можам да се движам, а сама со своја кола не знам дали би можела да отидам. Некој, сепак, би морал да ми гарантира, а некои господа ми кажаа дека таква гаранција каква што јас сакам, ни на Буш не би можеле да му ја дадат. Но, сепак, јас мислам дека комуникацијата со народот би придонесла, а тоа би го поврзала со враќањето кое многу би значело. На народот враќањето би му станало поблиску, остварливо.

Што би требало да се направи за да се дојде до помирување?

Јас овдека би ја спомнала економската ситуација, иако многу од нив не мислат така. Мислам дека подобрена економска ситуација многу би направила, а поголеми вработувања би придонесле луѓето да немаат време да се караат и закачаат туку би гледале наутро да отидат на работа и навечер уморни да се вратат, и не би имале време да размислуваат дали да ми ја урнат куката мене или јас да ја урнам некому.

Што се однесува до младината, нормално дека младината се школува и би морала што повеќе да се ангажира на ова поле на помирување, наместо дрога, алкохол итн. Со младите треба да се работи на едукација.

Младината живее во поделени средини. Каква е ситуацијата тутка, во Каменица?

Ако е во прашање дружењето помеѓу албанската, српската и ромската младина, можам да кажам дека има поделби. Денски сите се знаат, сите меѓусебно комуницираат, но навечер, бидејќи веќе имаме одредени кафулиња и сето тоа, српската младина послабо излегува во нив и јас сметам дека тоа е од страв, бидејќи се плашат дека некој нешто лошо ќе им направи, а и родителите им кажуваат на децата не одете во тој дел, има многу Албанци, да не ви се случи нешто.

Кој би требало да работи на процесот на помирување според Вас?

Мислам дека ние, како невладина организација, можеме многу да направиме, започнувајќи од мали нозе, значи од почетокот на формирањето на детето. Ако тоа дете го формираме во една здрава демократска личност, тоа до крај ќе биде такво. Ако ние со децата во училиште работите ги зборуваме поинаку, тогаш тоа дете сме го префрлиле на улица. Значи да не зборуваме пред децата грозни работи туку треба да се зборуваат добри работи.

Дали мислите дека луѓето кои живеат тутка сакаат да се смират?

Јас мислам да. Не можам да кажам не, бидејќи сите чекаме во исти редови, без оглед дали е во прашање банка или некоја друга институција. А шансите за помирување се големи, само треба да се искористат.

Кои се потешкотиите, препреките за да се дојде до помирување?

Ова е едно од поголемите прашања за мене и се мислам што кочи... Па стравот кочи, стравот од безбедносната ситуација. Ако ги погледнеме другите места, ситуациите се разликуваат, а овдека се се поврзува со некоја политика. Политиката не ги оформува луѓето туку луѓето ја оформуваат политика-та и тие не можат нас да не шетаат.

Што треба да направи Србија околу прашањето за помирување, а што Косово?

Aко е во прашање дружењето помеѓу албанската, српската и ромската младина, можам да кажам дека има поделби.
Денски сите се знаат, сите меѓусебно комуницираат, но навечер, бидејќи веќе имаме одредени кафулиња и сето тоа, српската младина послабо излегува во нив и јас сметам дека тоа е од страв, бидејќи се плашат дека некој нешто лошо ќе им направи, а и родителите им кажуваат на децата не одете во тој дел, има многу Албанци, да не ви се случи нешто.

Долго се зборува за тој разговор помеѓу Коштуница и Бајрам Косуми. Би требало еднаш да му се застане на пат на тоа, да не страда народот поради нечии гревови. Јас мислам дека ние како народ не сме должни да страдаме за нечии гревови. Тие примијат добри пари, а ние немаме пари!

Дали, според Вас, политичарите се тие кои би требало да работат на помирувањето?

Не само политичарите, и народот. Народот веќе работи на тоа, но сепак треба некој одозгора да каже: "Чекајте бре луѓе, да работиме заедно". Не можеме да бараме нешто во што не можеме да успееме.

Како еден "обичен" граѓанин или граѓанка би можеле да придонесат за помирувањето?

Со толеранција, нормално. И ќе се увиди кој каде згрешил. Ние сме обични луѓе кои можеме со обична комуникација да дојдеме до најдобрите работи.

Дали вината е колективна или индивидуална за се што ни се случи досега?

Јас мислам дека е индивидуална. За секоја кавга, тепачка мораат да бидат вклучени повеќе луѓе. Така што и сега се случи истото, но не беа сите вклучени и не се сите луѓе виновни.

Кои се Вашите предвидување за иднината?

Чекор по чекор, *Step by step* и можеме да дојдеме до целта. Кога јас би се прашала, би било баш лудо. Мислам дека на сите луѓе на овој свет, не само на Косово, би им дала се што можам. Да им се дозволи да имаат да јадат и пијат, и да не гладуваат како сега.

Дали имате некој коментар за овој разговор? Што би сакале да додадете?

Ќе ми биде жал кога ќе отидеш, а мене тогаш да ми текне нешто што сум можела да ти кажам...

Н. И.

Коста

(81 год.)

Скопје

пензионер

Како дојде до ова, сега да бараме помиривање?

Што би било помиривање за Вас?

Како дојде до ова, да сега бараме помиривање? Некои нерешени прашања стојат, меѓутоа јакнењето на национализмот, по распадот на Југославија, доведе до трагични последици кои разгорија стари духови и дојде до трагедија. Бараш помиривање... Што мислам за тоа?.. Прво, да се погледне напред во оваа смисла, кон што тежнеат обичните луѓе? Добро да живеат, да можат да најдат работа, да можат да имаат деца, да ги школуваат итн. Ако така се погледне, тогаш веројатно дека ќе се заборават некои стари нерешени погледи и идеи. Кај нас конкретно дојде, после сè ова што се случуваше на теренот на Југославија, до нешто што некои го нарекуваат војна, некои конфликт, некои борба за територии, некои борба за човекови права. Според мене, секогаш до сега не се војувало заради права, туку војната се употребуваше како последен настапок на една политика, као борба за освојување на територија итн. Кај нас, за жал, сè уште не е дадена оценка што се случи и зошто се случи сето тоа. Веројатно дека има две работи: едната е дека имаше незадоволство кај една голема заедница од нејзината положба, а од друга страна, се оформи националистичка струја која бараше да се расчистат некои работи со воена сила. Воената сила кај нас дојде од страна, односно сугерирана од страна и од националистички тежненења, пароли и ангажирање на оние кои беа незадоволни.

Зборувате за Албанците?

Да, Албанците. Кога се расчистува прашањата – хрватското, српското итн., дојде до момент кога се бараше расчистување и на албанското прашање. Меѓутоа на Балканот истовремено останува нерасчистено македонското прашање.

Што во оваа фаза би било помиривање?

Јас како комунист можам да кажам дека мора да се почитува националното битие на македонскиот народ. Странците кои сега се обидуваат да го извршат тоа помиривање меѓу нас, направија, по мое мислење, една грешка – тоа е дека не може да има помиривање на сметка на некого, мора да има чисти сметки, што би се рекло. Зошто го кажувам тоа? Затоа што, на пример, Рамковниот договор каде има многу добри работи, од една страна е диктат, наметнат од страна, а тоа само по себе е лошо, никој не сака друг да ти диктира и да ти решава. А друго, на Македонија со тој договор ѝ е одземено правото на национална држава, а на овој мешан Балкан сегде се национални држави – Бугарија, Хрватска, Грција, Албанија итн. А тоа обичниот човек, Македонец, го гледа и му пречи. Понатаму, се пледира Македонија за мултинационална, мултиетничко општество, мултиетничка држава, но во практика во голема мера е изразена бинационалноста на Македонија, а не мултиетничноста. Без оглед на големината на заедниците, човекови права нема за помали и поголеми

Bеројатно дека има две работи: едната е дека имаше незадоволство кај една голема заедница од нејзината положба, а од друга страна, се оформи националистичка струја која бараше да се расчистат некои работи со воена сила.

заедници, тие се едни исти за сите. Оваа состојба, веројатно, и во иднина многу ќе пречи за компактно обединување на овој простор.

Како можеме да работиме на такво компактно обединување?

Прво, ние сме многу оптеретени со минатото. Минатото не треба да се игнорира, односно да се заборави, но во смисол да биде поука за идно живеење. Ако ги научиме лекциите – што чинело, што не чинело, тогаш мислам дека најбрзо ќе дојдеме до тоа помирување, а самиот збор помирување, веќе, говори за раздвојување. Помирување не е состојба на единство. Ако Македонците и Албанците, мислам овдека и на другите заедници иако кај нив е малку поинаков проблемот, тие не се до таа мера конфронтирани, Турците, Србите, Власите... Кога сме веќе кај Власите, типично е за нив, бидејќи нема влашка држава, тие се најблиску до соживот со другите, кај нив нема пречки во стварање на бракови, ни во какви и да е контакти со другите. Тие се редок и, можеби, единствен пример на Балканот. Ги има многу во Албанија, многу во Грција, во Србија, и во Бугарија нешто помалце итн., меѓутоа бидејќи не го носат товарот на национална држава итн., најподложни се на соживот со сите други.

Ако тоа бил можен начин за помирување, нели е тоа контрадикторно со она што пред малку го спомнавме околу правото на национална држава на Македонците?

Да, помалку (се смее). Македонците, сепак, се откажаа од она што се вика национална држава – живеат како една заедница во државата. Тие го носат белегот само на најголемата заедница во државата.

Колку далеку би требале да одиме во истражување на минатото, на она што ни се случувало и зошто?

Минатото само да го цениме и проучуваме, и да не ги заборавиме грешките кои не сакаме да се повторат. Ако не ги повторуваме, тогаш би дошле до она што ти го викаш помирување, а јас го викам единство.

Mинатото само да го цениме и проучуваме, и да не ги заборавиме грешките кои не сакаме да се повторат. Ако не ги повторуваме, тогаш би дошле до она што ти го викаш помиривање, а јас го викам единство.

Што со македонскиот национализам?

Македонскиот национализам, исто, може и е екстремен, посебно еве во ова ниподаштавање на Албанците, зборење дека се ова е албанска ујдурма итн. Понатаму, можам да ти кажам од моето живеење, јас имам доста пријатели помеѓу нив, за некои работи тие често не наидуваат на разбирање, на пример за нивно вработување, за односот спрема нивната интелигенција итн. А тие покажаат дека можат и добро да зборуваат и добро да политизираат, и педагози, и организација и за се што треба. Тука мислам дека ние дебело грешевме.

Што може да направи "обичниот човек", без разлика Македонец или Албанец?

Кога луѓето не би биле подложни на политички и идеолошки влијанија, сигурен сум дека подобро ќе се разбираат. Ние во Македонија имаме и исклучителни примери на соживот, но тие се помеѓу две фамилии или две села итн. Целиот овој раскол го направи дивиот национализам, и македонски и албански. Иселувањето на Македонците од Тетовско, од Кичевско итн., е мошне трагична работа. Тоа е река без враќање. Затоа мислам дека овој сукоб беше борба за територии. А на двете страни го имаме тоа. Наспроти иселувањата на Македонците од одредени краеви на Македонија, е палењето на слаткарниците во Битола, Кочани. Тоа е иста работа. Понатаму, верата, и Христијанството и Исламот во овој миг ги истакнуваат најлошите работи и ги разгоруваат недоразбирањата. Друга многу лоша работа е организирањето на политичките партии врз етнички принцип. Гостои српска партија, па турска, па влашка итн. Дури и партиите што се викаат социјалдемократски, либерални или друго, не се стварно социјалдемократски или либерални ако имаат членство од само една етничка група. Тоа е елемент кој мислам дека пречи на помиривањето. Понатаму, имаме разединување помеѓу преображените и пресиромашни Македонци, а истата појава е и кај Албанците. Тука помиривањето е отежнато и со тоа што не е доволно на некого да му ги кажеш неговите права, туку тој по владеењето да може да ги оствари своите права. Во преоѓање од еден систем во друг, помиривањето во иднина може да биде потешко на овој план отколку на меѓуетнички. Меѓунационалните односи имаат една нагорна линија, крајно завршија во војна. А кај спротивностите помеѓу богати и сиромашни, и помеѓу оние за кои функционира правната држава и оние за кои не функционира истата, е работа која сега добива на динамика, добива на заострување.

За крај би Ве прашала едно, помалку, приватно прашање. Спомнавте дека имате доста пријатели Албанци. Дали во тие некои приватни релации е останата близкоста од порано или со влошување на состојбата во земјата, се влошија и тие односи?

Имам двојно искуство. Со некои Албанци кои се сега дури и на доста видни позиции во албанските политички партии, близкоста остана иста, се слушаме и гледаме како и порано. Некои други, пак ги заладија односите кон мене. Сепак, мислам дека луѓето кои навистина биле пријатели и во кризни времиња остануваат пријатели.

А. Б.

Дишам слободно, одам слободно, зборуваме слободно

Како се чувствувате сега, шест години по војната?

Никогаш подобро. Иако човек мисли дека најдобро се чувствува како млад или како адолосцент, јас сега се чувствувам како никогаш во животот. Ова чувство ми се јави на 24 март 1999 година, измешано со одредена доза на страв. Кога ќе направам паралела каков живот имавме како млади, а каков имаме сега, јас се чувствувам подобро. Се чувствува подобро, бидејќи дишам слободно, одам слободно, зборуваме слободно и табу темите полека почнаа да се отвораат, отстраницаат. Слободата дојде за секого. Се зборува за ограничена слобода, што можеби е и точно за некои одредени околности. Меѓутоа, се додека немаме своја држава, остануваме ограничени како општество, што како последица ја има и ограничена слобода. Треба да знаеме како да уживаме во ваквата слобода, но, исто така, треба уште да работиме за да ја надополнуваме уште повеќе.

Како го доживувате минатото?

Нашето минато беше полно со болка, полно со мигови на кои не сакам да се сеќавам. Една млада генерација која имаше свои соништа и многу потенцијали, оневозможена е да оствари што било. Една огромна енергија е потрошена и тешко е сега работите да се вратат на вистинскиот колосек. Тие денешни тежнини и желби вешто треба да се префрлат на младите поколенија, во најмала рака, обезбедувајќи им можност и елементарни човекови права кои тие денес ги имаат. Мислам дека е време повеќе да се свртиме кон посериозно работење, каде секој миг треба да биде искористен.

Според Вас, дали треба да се зборува за минатото?

Да, секако. Тврдат дека најдобар начин да се реши еден проблем е, токму, со посредство на самиот проблем. Треба да седнеме и зборуваме, но треба да се најде место и да се воспостави ред. Треба да се најдат луѓе, затоа што минатото беше полно со фрустрации и секакви оптоварувања, и ако не се зборува за тоа, и ако се преправаме дека сето тоа е некаде далеку зад нас, тогаш грешиме. Треба да се разјаснат работите кои се случувале, но постепено без нагли исчекорувања или само со молчење.

Кој е Вашиот личен став во врска со помирувањето? Што претставува помирувањето за Вас?

Самиот збор помирување одзвонува со убавина, сладост. Нашиот народ, имајќи ја во предвид тежината на историскиот миг, секогаш давал примат на концептот на помирување како ултимативна вредност, неразложувајќи сега за какво помирување зборуваме. Сметам дека помирувањето не може да се постигне, доколку не седнеме и разговараме. Повторно треба да се постави прашањето за тоа дали е сега вистинското време. Кој прв треба да го покре-не тој процес?

Било како било, со сите дилеми и предизвици, треба да се најде паметен пристап со отворени и образовани луѓе, кои имаат јасна визија, и кои можат да отворат еден таков процес без чувство на инфиериорност.

Дали на Косово може да се дојде до помирување?

Понекогаш гледам искрички на можности дека може да се зборува за поми-

рување. Меѓутоа понекогаш мислам и спротивно – дека не може. Ова што ни се случи на нас, Албанците е огромна препрека за помиривање. Вистинско помиривање може да се случи после многу и многу години, но никако сега. Доволно е сега да се иницира. Но, историски гледано, ние сме народ на помиривање, отворени со луѓето, со соседите...

Што е потребно за да се дојде до помиривање?

Често повторувам дека кај луѓето нужно треба да се подигне општата свест, да разговараат, да простираат, да комуницираат. Меѓутоа се поставува прашањето каде да се зборува, каде да се изведуваат тие разговори? Потребно е место и причина зошто би требало да се направи тоа. Каде да се сретнуваат и за што да се зборува? Што би подобрило тоа? Дали сме подгответи за такво нешто? Тешко е да се одговори на сите прашања и има малку простор за оптимизам. Сепак, покрај тоа, мислам дека без економски развиток, без отворање на работни места, нема напредок, ниту благосостојба. Луѓето најдобро сеближуваат преку работата.

Кој треба да работи на процесот на помиривање?

Мислам дека би требало да се направи една комбинација помеѓу искуство и иницијатива. Искуството се добива од постарите додека иницијативата од помладите. Младите кои се вклучени во секојдневниот процес на помиривање, кои имаат елан, во себе не кријат никаква омраза.

Дали мислите дека луѓето се подгответи за помиривање? Дали сакаат да се помират?

Повторно треба да се нагласи дека Косово е мало, но со многу различни мислења, со луѓе од разни места, и би требало да се знае од каде да се почне. На пример, таму кај што има барем малку основа, таму треба и да се почне. Тие места, потоа, би требале да бидат пример за оние места кои ја немаат таа основа. На тој начин, тоа искуство кое тука се добило, би можело да се пренесе кај другите. Поделба на искуствата, релаксираните ситуации, толерантноста кон луѓето, земањето во предвид и почитувањето на слободата на говорот без наметнувања, се карактеристики кои би требало да се имаат во предвид како почеток на нешто.

Кои препреки постојат кај луѓето во твоето место за да почнат да зборуваат за помиривањето?

Има препреки. Балканот е една малку поспецифична регија каде се преплеваат големи култури и истории, каде Егото е мошне силно и се соочува со колективизмот, но без поголеми можности за изразување. Неискреноста, недостатокот на толеранција и неприфаќањето на реалноста се главните препреки.

За да се дојде до помиривање, што би требало да направи Вашата страна, а што спротивната?

Местото во кое живееме би требало да продолжи да работи. Пред сето останато, на прво место, би требало да се постават човечките вредности, бидејќи мислам дека пред сите други вредности како што се титулите, обземеноста со кариерата, би требало да се истакнуваат човечките вредности.

Воопшто, тие вредности не ни недостигаат како на народ, но ни недостига стратегија за одредување (поделба) на должности и вредности. Кога секој ја знае својата работа и го потпомага другиот онака како од него се бара, тогаш почнуваат работите да течат со вистински тек. Мислам дека би требале да работиме и читаме многу повеќе отколку што тоа го правиме сега. Тогаш ќе можеме да размисливаме на еден порационален начин и ќе бидеме дизајнери на нашата судбина. На некој начин луѓето повеќе се занимаваат со жртва-

та, што и инаку би требало да се прави, но малку се занимаваат со оние кои се причини за тоа. Значи со сторителите на делата, што во овој случај е соседната земја, другите би требале да се занимаваат за да ги доведат таму кај што треба, таму каде што правдата ќе го најде своето место.

Што може да направи еден "обичен" граѓанин за да придонесе за процесот на помирување?

Сите ние сме обични граѓани, но самата позиција некого го прави поисклучителен, некого "поинтересен" што може да доведе до недоразбирања, бидејќи и еден обичен граѓанин може да поседува плодотворна идеја. Значи и тој може да учествува таму каде што се донесуваат прописи, каде тие прописи се извршуваат, активно да учествува во секојдневниот живот, мешумите, а тогаш кога обичниот граѓанин ќе учествува во овие процеси, сите заедно би придонесувале за решавањето на проблемите. Во време на недостиг на есенцијални елементи за живот, без плата, куќа, дом, тешко дека некој своеволно ќе се занимава со работи коишто се од секундарна важност, т.е. коишто за него не се од примарна важност.

Дали мислиш дека вината е колективна или индивидуална за се она што се случи?

Ова е малку потешко прашање, бидејќи јас лично мислам дека вината не е колективна, освен во неколку исклучоци. Вината обично е индивидуална. Овој индивидуален акт се чини дека е дел од еден круг на индивидуи кои можат да манипулираат со масата. Така се случуваше и така се случува и ден денес. Не можам јасно да направам разлика помеѓу индивидуалната и колективната вина во смисла на ова прашање, но можев да забележам дека кога масата не е доволно издигната и кога тоа е придржано со сиромашна инфраструктура, тогаш е нормално дека една индивидуа ќе прати друга одредена индивидуа или група, незнајќи зошто тоа го прави.

Имате ли уште нешто да додадете во врска со оваа тематика?

Немам коментар, идеите се добри. Треба да се прашаат луѓе од разни нивоа и треба да се разговара со луѓе од разни места, и од сето тоа дасе дојде до некој заклучок. Кога се работат вакви интервјуа, тогаш не треба да се интервјуираат само луѓе кои се општествено активни, кои имаат искуство со тоа. Треба да се зборува и со луѓе од разни профили за да бидат пореални и поздрави заклучоците.

Н. И.

Алберт

(20 год.)

Подгорица

студент

**Како што ме заболе мене, така
ги заболе и Албанците, Ромите...**

**За почеток, те молам да се претставиш, колку години имаш, како се ви-
каш и каде се си живеел?**

Јас сум Алберт, живеев во Раствово, село кај Ѓаковица и имам 20 години.

Значи живееше близку до Ѓаковица?

Да, тринаесет години.

Какво е твоето сеќавање на војната која ја преживеа?

Како прво, јас не бев тука за цело време на војната, ние излеговме малку порано. Соседите Албанци дојдоа да ни кажат дека е подобро да заминеме, бидејќи селото е полно со војска и не можат да ни гарантираат сигурност. Тоа се случи на Велигден 1998 г.; влеговме во автобус, се пушкаше во миговите додека излегувавме од куќата. Сега сето тоа е поминато, еве седма или осма година откако заврши војната, од кога сме бегалци. Се забораваат доста работи. На пример, еве, се случува да сртнам тутка во Подгорица соседи од Косово и да не ги познавам... Бев помлад и така, но сепак стресот остана. Ми се случува сред бел ден да ја заклучувам куќата, иако сум во Подгорица каде се е мирно. И навечер станувам да проверам дали вратата е заклучена, да не останал отворен некој прозорец и слично. Главно, заборавив многу нешта, иако би лажел кога би кажал дека во првите две-три години во мене немаше омраза или бес, што е нормално, бидејќи на таков начин го напушташ местото каде што си одраснал, кај што си роден, а никому ништо не си му направил и тоа тешко ти паѓа. Иако, како што минуваат годините, се заборава се, бидејќи мора да се оди напред, а не сум ни единствениот кој преживеал вакво нешто, и би било убаво кога целиот народ би размислуval на овој начин. Војната е војна и жртви мора да има. Како што ме заболе мене, така ги заболе и Албанците, Ромите... Меѓутоа, се заборавив.

**Како токму тогаш, како дете, го преживеа заминувањето од домот и то-
гашните случајувања?**

Па беше страшно тешко. Мене ми беше најтешко, бидејќи сум најмлад во семејството и беше страшно тешко... Но, сепак, кога подоцна дојдовме во Подгорица, продолжив со школувањето, бев осмо одделение основно училиште, ново друштво, нова средина, запознавање со соседите итн. Некои работи направија да го преболам побрзо тоа и да ми биде полесно. Значи почнав да заборавам и сега се чувствува преубаво, како никогаш ништо да не било, но жал ми е што се испадна така, а најмногу ми е жал што загина толку народ. А зошто? За ништо. И еве, повторно и денес таму е некое крвопроловање, и повторно гинат луѓе, се фрлаат бомби и слично.

**Дали мислиш дека тоа што војната ти се случи рано, додека беше дете,
на некој начин беше пополовно за твојот сегашен живот?**

Не, бидејќи кога си дете некои работи не можеш никогаш да ги заборавиш и тие слики ти остануваат за цел живот. Тие сцени, тој филм не можам од глава да го исфрлам. На пример: претпоследната ноќ во куќата. Беше април месец, бевме на терасата и гледаме се бркаат со сијалици, пушкаат; демонстрации на Албанци, па нивната Ослободителна војска поминува покрај нашата куќа; чекаш само кога некој ќе дојде да те убие, целиот тој стрес; а ние не

живеевме со татко ми, туку само јас и мајка ми, и сестра ми од осумнаесет години и дваца браќа, кои се исто млади, значи без оружје, без ништо. Баш беше тешко, не знам како тоа да ви го кажам. Куќата беше покрај самата магистрала Пеќ-Призрен, така што беше страшно тешко. Во селото беа шест српски куќи, а шестотини албански. Не беше пријатно чувството да се остане сам во куќата. Но, сепак, на крајот Албанец беше тој што ни помогна да избегаме, инаку можеби сé уште ќе останевме, надевајќи се дека ќе биде подобро...

Но, пак, да излезеш од дома, од куќа преполнна со сé и сешто, само со два куфера, не беше убаво чувство. Сепак, со тоа што од моето семејство никој не загина, никому ништо не му се случи, повторно имаш надеж дека ќе биде подборо. Кога сите живи ќе се извлечете, многу подобро е чувството, куќата повторно може да се направи. Сега живееме во Подгорица, куќата и имотот на Косово ги продадовме. Сега имаме наша куќа и тоа многу поубава отколку што беше таа на Косово. И многу подобро живееме, и многу е поубаво меѓу свој народ, така што чувството е многу подобро.

Што мислиш дека му е потребно на народот за да се санираат последиците од војната?

Како прво, заборавот е прв услов, да се заборави сé што се случило. На некој им е тешко. На пример, кога мајка загубила син единец, или колку семејства има, кои јас ги знам, а загубиле и по десет членови, без оглед дали братучед, син, зет, ќерка или така некој. Ним им е тешко да заборават. Но повторно да се зборува за вина и одмазда, тоа е најлошото нешто што човек може да си го направи себеси. Не е свесен дека времето оди. Еден е животот... Многумина не веруваат во судбина, а, сепак, тоа е судбина.

Дали имаш контакти со пријателите кои, исто така, дошле од Косово, кои имале слична судбина и како тие отприлика тоа го доживеале?

Многумина од нив сето тоа потешко го преживеале. Не знам зошто. Меѓутоа нашиот народ е таков, ако едно лице има проблем, другото лице кое треба да го утеши, ќе му каже дека неговиот проблем е поголем. Меѓутоа војната е војна и секому му беше исто. Никој не се извлекол, а сé да му било супер. Слабо контактирам со луѓето од Косово, бидејќи, иако велам дека сé заборавив, кога ќе ги видам, сеќавањата ми се враќаат. Ова е првпат во последниве четри години да разговарам за Косово, па и самото потсетување за мене е тешко. Слабо контактирам со луѓето од Косово. Кога ќе ги видам, ќе заплачат, или тие или ние... И така јас избегнувам контакт со бившите соседи од Косово, со луѓето со кои учев. Бидејќи приказната секогаш е иста. Тоа е најголемиот проблем на нашиот народ – секогаш кружи истата приказна, за една војна во Босна, Косово, Хрватска. На пример, ние на своите деца им купуваме играчки оружје, а тоа е најголема грешка, и им зборуваме за војната, и со тоа од мали ги учиме нашите деца за неа. Како и кај Албанците, на пример, можете да видите дете, од можеби три години, кое е научено да крева два прста, што не е знак на победа или мир туку на национализам. Грешката е наша, на народот, бидејќи луѓето во Црна Гора и луѓето во Србија... Целиот Балкан е националистички, што не можам да го разберам. Разбираам дека имало многу војни и сенешто, но поради нас младите, постарите луѓе, родителите, бабите и дедовците треба да одиграат некое друго оро, бидејќи од нив треба да почне, тие ги одгледуваат децата и така ги учат. Тешко е да се дојде до заборав.

Колку често размислуваш за ситуацијата на Косово? Дали мислиш дека таа сега е подобра отколку што беше?

Сигурно не е подобра. Многу соседи од Косово, Албанци, кога поминуваат

Што се однесува до моето семејство, нé има од секаде: братучед од вуйко ми е женет со Италијанка, брат ми е женет со Босанка, вуйна ми е од Хрватска, братучетка од вуйкото е мажена за муслиман од Босна, и тоа се омажи за време на војната, тој избега и се зедоа. Едноставно не можам да го мразам тој народ; стрина ми е Албанка, така што нема шанси да мразам ниту еден народ, бидејќи ако го мразам тој народ, таа нација, тогаш не го сакам ни брат ми, ни снаа ми, ни братучед ми.

Kако поминуваат годините, се повеќе сакам да се вратам, да го видам местото каде што растев, каде се родив, ме влече родното место. Се надевам дека ќе се вратам, но би сакал барем со автомобил да поминам покрај мојата некогашна куќа, само да ја видам. Албанецот на кој му ја продадовме вели дека ништо не сменил на неа, иако беше запалена до темел. Направена е по истиот план. Дури и жената на тој Албанец засадила цвеке на ист начин како и мајка ми. Ништо не е сменето.

низ Подгорица, ќе се јават и ќе наминат да испијат кафе. Иако ми е малку тешко, не ги мразам, ама кога ќе слушам албански јазик, се ежам, и денес ми остана стресот. Но тие велат дека го молат Господ Србите да се вратат, бидејќи иако војската на КФОР е таа која го штити редот на Косово, велат дека ни тие не се добри, иако се дојдени тука за да мират. Асега и Албанците меѓусебно се убиваат, израмнуваат сметки. Косово од памтивек било и остало крваво. И мислам дека се во право постарите луѓе кога велат дека на Косово никогаш нема да има среќа. Колку и да живее мирно народот таму, пак ќе дојде ден кога нешто ќе пукне.

Како сега гледаш на помирувањето од оваа перспектива, колку ти е блиско?

Како што веќе кажав, јас сето тоа веќе го заборавив, не ми пречи. Во почеток ми пречеше, а сега ми е потполно сеедно, дури и не размислевам за тоа. Секако дека сум за помирување. Кога ќе ги погледнам само земјите на Европската унија, каде се тие сега, каде сме ние, а некогаш сме биле силна држава, позната во светот. Така што, после се, понекогаш и ми е срам кога патувам и го покажувам нашиот пасош. Ние поединците не сме виновни, народ како народ, иако има и наша вина и не треба се да им префрламе на политичарите. Еден поединец не може сето тоа да го направи, иако народот така зборува: Тоа овој или оној претседател го направил. Од народот доста нешта потекнуваат, прво немаштијата и сето останато. Дојде време брат со брат да не можат со очи да се видат, или да се караат за политика, а всушност сите бараат причина за кавга. Кога дојде време поради имиња народот да се мрази, тука среќа нема. Народот треба малку да живне, да биде поактивен во тоа настојување да се помири. Дали некој се вика Ервин, Есад, Алберт, Драган... Ние сите сме исти и јас тоа го гледам така и така сум воспитан. Меѓутоа има родители кои ги воспитуваат децата сосема поинаку. Што се однесува до моето семејство, не има од секаде: братучед од вуйко ми е женет со Италијанка, брат ми е женет со Босанка, вуйна ми е од Хрватска, братучетка од вуйкото е мажена за муслиман од Босна, и тоа се омажи за време на војната, тој избега и се зедоа. Едноставно не можам да го мразам тој народ; стрина ми е Албанка, така што нема шанси да мразам ниту еден народ, бидејќи ако го мразам тој народ, таа нација, тогаш не го сакам ни брат ми, ни снаа ми, ни братучед ми.

Што мислиш, колку народите од нашите простори се подгответи за помирување?

Сé зависи. Сигурно барем четириесет проценти се подгответи, но другите шеесет проценти влечат против помирувањето. Како што веќе кажав, целиот Балкан е националистички настроен. Се надевам на помирување, но тоа сигурно нема насекоро да се случи. Наместо да одиме напред и денес се создаваат нови проблеми, така што е страшно тешко. Да можеме, барем, да се извлечеме од тој круг, да се придвижиме, да работиме нешто, а не да размислеваме за тоа. Да ги воспитуваме децата на некој друг начин, да го заборавиме сето зло. Ако постојано се сеќаваме на некој лоши работи, не можеме да одиме напред. Со тоа не му нанесуваме штета на некое друго лице туку на самите себе. Ми ја запалија куката, заминавме од Косово, но, сепак, тука имам некој нов живот. Ги разбираам луѓето кои загубиле некого таму, тоа тешко се заборава, но, сепак, да се обвинува некој друг, да се копнее за одмазда, да се плаче нон-стоп... Јас знам дека боли, член на семејството, кум, сосед, но, сепак, тие кои загинале не можеме да ги оживееме така што ќе го обвинуваме другиот. Сите виновници треба да ги препуштиме на правдата, судот, а ние како поединци треба да одиме кон тоа да заборавиме. Колку и да е тешко, човек мора да оди понатаму. Сé што сакаме, мораме да го добие-

ме со мака, бидејќи ништо не паѓа од небо. Народот треба сé да надмине, да го остави тој мост, сите лоши работи зад себе.

Колку често, воопшто, се скрекаваш со терминот помирување и што ти значи тој тебе?

Кога ќе го слушам зборот помирување, веднаш замислувам луѓе кои се ракуваат или гушкаат. Не знам, а немам ни многу време да размислувам за тие работи, иако копнеам за тоа помирување. Порано мислев дека никогаш нема да посакам да се вратам на Косово, па дури и целото да е мое. Меѓутоа како поминуваат годините, сé повеќе сакам да се вратам, да го видам местото каде што растев, каде се родив, ме влече родното место. Се надевам дека ќе се вратам, но би сакал барем со автомобил да поминам покрај мојата некогашна куќа, само да ја видам. Албанецот на кој му ја продадовме вели дека ништо не сменил на неа, иако беше запалена до темел. Направена е по истиот план.

Имате ли контакт со него?

Немаме контакт, но тој работи со татко ми во Швајцарија. Дури и жената на тој Албанец засадила цвеќе на ист начин како и мајка ми. Ништо не е сменето. Се надевам дека ќе отидам еднаш да ја видам. Немам кого да обвинувам, ситуацијата беше таква, со обвинувања ништо нема да добијеме. Колку што има лоши Албанци, има и лоши Срби, прашање е само на кого ќе наидете. Секаде постојат добри и лоши луѓе. Ако сте скрекни, ќе наидете на добри, а ако не, тогаш на вториве. Жал ми е што толку народ загина. И понатаму нема никакво решение за сето тоа. Овие војни придонесуваат народот да се мрази, а ова, сепак, е свежо, десет-петнаесет години, колку веќе има од војната во Босна, осум од војната на Косово итн. Сево ова е свежо и треба да пројде време за народот да заборави.

Има и многу такви кои немаа скрека како јас и моето семејство. Ние сега имаме наша куќа. Додека многу раселени лица и бегалци живеат, на пример, во туѓи станови, а некои дури и немаат ништо, туку живеат под шатори. Тие сигурно не можат да заборават. Знам за многу случаи кога луѓе што живееле во трократни куки, денес живеат питачки живот, едвај ги прехрануваат семејствата. Ним многу им е одземено, а малку им е дадено. Среќен сум што живеам во Црна Гора, но не сум задоволен од третманот на бегалците ниту во Србија, ниту во Црна Гора. Дури имам чувство дека повеќе се добредојдени Босанџите и Хрватите од нас, кои доаѓаме од иста држава. Национализмот е, сепак, голем.

Што мислиш, како да се соочиме со минатото, што да направиме со сите тие силни чувства, болката, сите тие вистини кои им се случиле на луѓето? Како би требало да се направи соочувањето со минатото?

Па јас не можам да зборувам во името на другите, јас само можам да кажам како јас го правам тоа и како моето семејство се однесува кон сето тоа. Тие скрекавања да се избришат, иако тоа е многу тешко. На пример, јас не ѝ дозволувам на мајка ми да гледа слики од Косово или од нашата запалена куќа, бидејќи таа секогаш плаче, или сестра ми, браката... Не е лесно, затоа што целиот свој живот го поминаа таму. Фактички, јас целиот свој живот го поминах таму, овде живеам последниве неколку години. А, сепак, чувствуваам како тутка да сум го поминал целиот свој живот, и инаку, желба ми беше да живеам во Црна Гора. Меѓутоа за постарите луѓе тоа е страшно тешко. Ние сме помлади, одиме во училиште, на факултет, нова работа, девојка, нов живот, на младите им е многу полесно. Ние помладите, заради сите нови работи кои ни се случуваат, постепено забораваме. Меѓутоа на постарите луѓе им е многу потешко, како на пример на баба ми која седумдесет–осумдесет

години живеела на едно место, раѓала и подигала деца, нејзе ѝ е страшно тешко и нема ден да не се сети како ѝ било на Косово и сите работи кои денес ѝ недостигаат, а ги имала на Косово. Да имаш имот, да подигаш деца и обработуваш земја цел живот и тогаш, наеднаш, да дојдат луѓе и да ви ја запалат куката, и да ве претераат од местото каде сте живееле целиот свој живот, тоа навистина е многу тешко. А, притоа, никому ништо да не сте му направиле, то ест за ништо не сте виновни.

Има многу луѓе кои загинаа или исчезнаа, а ништо не скривиле, дури мнозинството од оние кои загинаа беа невини. Оние кои сето тоа го замесија, кои се бореа, тие знаеја на време да се извлечат. Се беше како испограмирано. Ни војната на Косово не почна наеднаш, тоа се беше однапред планирано, инаку од каде сето тоа оружје таму? Се надевам и го молам народот кој ова ќе го слушне, да заборави, да се труди да заборави, затоа што да се сеќава на сето тоа и да пати по нешто што не може да се врати – нема цел. Да им се свртат на своите деца, кој ги има. Значи да се заборави. Мораме да одиме напред, нема цел да се вртиме наназад. Кога и да се свртиме наназад тоа ќе биде болно за нас, а и за другите, кои ќе ги навредиме или налутиме со нашиот бес, луѓето кои немаат врска со тоа.

Кога заборуваше за вината, што мислиш кој е виновен? Дали некој е одговорен? Колку "обичните луѓе" се одговорни?

Што се однесува до Косово, ние бевме малцинство. Не знам каква била состојбата во Босна и Хрватска. Бев помлад и не сум компетентен да заборувам за тоа. Ние бевме малцинство на Косово, неколку илјади Срби и два милиони Албанци; и народот, цивилите, сигурно не биле виновни за ништо. Иако има вина и на едната и на другата страна, тута доаѓа и до инает: "Аха, тој ја запалил куката" на соседот.., и јас ќе му ја запалам куката на соседот на овој другиот, иако тој нема врска со тоа! ". Одмазда и слично. Иако и албанската страна истото тоа ни го правеше нам. Се одеше по цик-цак линија, сите учествуваа и сите нешто или некого загубија во таа војна. Не треба да се префрли вината само на едната страна, бидејќи сите се виновни. Вклучувајќи ме и мене, кој со тринаесет години се најдов во таа војна, треба да ја поделиме вината. Ако едната група започнала, другата сигурно потпалила, и последиците и вината, тоа се е заедничко. Како што сите заедно учествувавме во војната, така и сите заедно треба да се собереме и тоа заеднички да го преболиме. Треба сите да се собереме и да кажеме: "Стоп!", бидејќи не гледам каде сево ова води. Заради нашата заедничка иднина, сево ова треба да се заборави за да се дојде до еден "позитивен круг", во кој нашата младина и нашите деца кои допрва ќе се родат, би можеле нормално да ги подигаме, во нормален свет, како што се подигаат наши деца во другите држави на Европа и светот.

Како ја гледаш иднината?

За десет години, по мое мислење, многу работи повторно нема да бидат изменети. Ние како народ не сме активни. Стереотипите од вицепите дека сме мрзлив народ, донекаде се точни. Што и да е во прашање, оди со некое бавно темпо и со вртење во круг од кој нема излез. Како млад човек, пак, се надевам дека за десет години ќе биде подобро.

Има ли уште нешто што би сакал да кажеш?

Апелирам на сите луѓе од Босна, Хрватска, Косово и останатите места, да тргнат напред, да заборават се што се случувало, бидејќи сеќавајќи се постојано на сето тоа, нема да биде добро ниту за нив ниту за околината.

Трето ниво на вина: Тие што не излегаа на избори

Те молам, претстави се.

Дарко, од Кула, работам во Хоргош.

Какви се твоите воени искуства или некои сеќавања на војната и воени-те години?

Бидејќи сум '75-то годиште, не учествував во војната, меѓутоа можев да ја следам средината. Мојот брат учествуваше како резервист, го собраа. Баш кога го испраќавме брат ми, се случи нешто интересно. Бидејќи татко ми му ја потпиша поканата, а тој воопшто не сакаше да оди, се криеше. Па имаше расправии дома: "Што си ја потпишувал поканата?!", па "Не требало!", и брат ми мораше да оди. Поради некои неправилности во евиденцијата, оние мајмуни од Воениот отсек воопшто не завеле дека отишол. Полицијата доаѓа, упаѓа во 4 часот изутрина, под изјава дека тој воопшто не отишол таму. Татко ми излегува во пижами, тие го тргаат, со рефлектор шараат по куќата, јас лежам. Тие: "Кој е тоа?", а татко ми вели: "Тоа е помладиот, немојте него да го фаќате". Кога се врати брат ми, тоа беа видно трауматични искуства. Се тресеше, не личеше на себе, постојано одеше во градината да пуши, плачеше, рече дека таму видел некои распарчени луѓе. Бидејќи не бил директно учесник во борбата, бил врзан за штабот, а таму ги носеле ранетите. Тоа било баш во инвазијата на Хрватите на Торјанци. Тогаш загинале 25 лица од кулската општина. Било прилично непријатно.

А друго, имав девојка која се вљубила во некој лик од Босна и потоа, под тоа влијание, почна да изнесува некакви ставови, во стилот: "И треба да се брани српскиот народ", па ова, па она. Се сеќавам дека и тогаш имав целосно пацифистички став: "Те молам, тоа е глупост. Што зборуваш, што ти е?" Значи сите тие искуства беа индиректни. Тоа е тоа. Немав роднини таму.

А како се чувствуваш денес, со растојание од десеттина години и какво е расположението во твојата средина?

Јас лично никогаш не сум имал проблем со тоа, тоа не беше моја војна. И кога зборуваат: "Нашите го освојија тоа и тоа." Кои наши? Не се тие мои. Јас не сум припадник на тоа племе кое таму војува со друго примитивно племе, така што, што се однесува до мене, јас никогаш не сум ни бил дел од тоа. А средината, се знае што се прави и какви се размислувањата – 30% се уште се запалени.

Мислиш дека одиме кон помирување?

Па не знам што значи помирување. За мене, да речеме, целосно помирување може да настапи дури за 4-5 децении. Кога децата кои не ја паметат војната, ќе пораснат, кога нивните деца ќе почнат меѓусебно да се женат и да се мајжат, да речеме, како што е сега во Војводина помеѓу народностите и народите. Така што, тоа е некакво целосно помирување, а ова сега, што знам, некакво трпење. Овие нешто малку се враќаат... Не можеш, знаеш... Човечкиот мозок е така поставен, што по најкус можен пат доаѓа до заклучоци: Србите ми убија, Србин некој, лудак, екстремист ми ги уби татко ми, мајка ми, брат ми, Србите се лоши. А мозокот веднаш оди: Србите се лоши, генерализира. Затоа е многу важно да се уапсат тие злосторници, за да се лоцира вистинскиот виновник.

Мојот брат учествуваше како резервист, го собраа. Бидејќи татко ми му ја потпиша поканата, а тој воопшто не сакаше да оди, се криеше. Па имаше расправии дома: "Што си ја потпишувал поканата?!", па "Не требало!", и брат ми мораше да оди.

Bината можеби би ја распределил во три нивоа: тие што убивале – тоа е најтешко, второ, тие што гласале, а трето, тие што не излегле на избори.

Дали постои нешто што се вика колективна вина?

Па постои. Вината можеби би ја распределил во три нивоа: тие што убивале – тоа е најтешко, второ, тие што гласале, а трето, тие што не излегле на избори. Сега се казнети. Да речеме, во Нови Сад сега им се радикалите на власт. Ниту по еден од тие три облици јас не сум виновен, бидејќи секогаш излегував на избори, отсекогаш сум бил пацифист и сум зборувал против војната, ја убедував својата средина дека не треба да гласа за Милошевиќ, дека тој е зло. Можеби ми недостасуваше малку повеќе активизам, малку повеќе си гледав за себе; што да правам јас во сето тоа, можеби требаше да бидам поактивен, но тоа е малку поврзано и со харизмата. Човек мора да биде похаризматичен за да ја крене масата. Но во секој случај, по малку пасивност – ете на тоа би можел да си замерам. Тоа е тоа.

На кого му останува да го поттикне процесот на помирување?

Па ете, ти кажав – да се уапсат овие и да се осудат. Значи прво, власта, под еден. Е, сега извинувањето... Што му значи извинувањето на некој кој загубил? Не знам. Во секој случај, тоа треба да се случи, но не знам како тоа ќе помогне. Извинување пред кого, пред мене? Па може, ајде можеби поради овој облик на пасивност кој го искажав. Не знам, веројатно да се поттикне на највисоки инстанци... Не знам, треба време за да се случи тој процес.

Гледаш ли дека започнал?

Во секој случај. Се смирија страстите, тоа е првиот чекор. Е, сега колку што јас проценив дека ќе треба 4-5 децении, ...да речеме, мислам дека започна.

Што мислиш, како се одвива воспитувањето на младите? Кои се тие вредности кои им се всадуваат и дали тие за 40 години со чисто срце ќе...?

Па ќе останат и тогаш понекои бубалки, но оваа прва генерација, под влијание на застрашените родители, веројатно ќе биде: Срби – тоа не е добро, Хрвати – тоа е зло итн. Дури онаа трета генерација, децата на овие деца кои сега растат, таа, под влијание на помалку застрашените родители, сигурно ќе биде понормална. Тогаш веќе ќе почнат мешанините бракови итн.

Можеш ли да го дефинираш помирувањето? Што значи тоа за тебе?

Па ете, веќе ти кажав – да биде на тоа ниво како овој живот помеѓу луѓето во Војводина, така да функционира – ти си Хрватка, јас да сум, не знам, Русин, сега ние ќе правиме деца, ќе ми бидеш другарка, што било. Тоа е за мене помирување.

А соочувањето со минатото?

Па вистината мора да се знае. Не знам, тоа е пипливо прашање. Еве и за време на Втората светска војна, не сум баш упатен во историјата, колку Унгарци имало во Хортиевците, колку во партизаните, можеби лагата е некогаш и добра, не знам. Бидејќи нас во основно училиште нё учеа дека имало и унгарски и руски партизански единици, а имало и Хортиевци, имало и вакви и онакви. Сега не знам дали тоа било така или не, но да мислев дека сите Унгарци се Хортиевци, можеби сега потвесно би ги сфаќал како лоши, не знам. Немам поим, пипливо е тоа прашање.

А од "оваа" страна?

Треба да се оддолжкат сите тие луѓе. Па така што ќе признаат: "Да, гласавме за Милошевиќ". Веројатно во тоа време, заслепено рекле: "И треба, и треба, и тие нё нападнаа, сакаа да нё протераат", а сега кога се смири, сега велат: "Па тоа е страшно". Еден дел вели: "Тоа е фотомонтажа..." Мислам дека секој треба да направи нешто за својата душа. И тие жени што гласале, кои никогаш нема да одат во војна, тоа отсекогаш ме нервирало најмногу: "Знае

Војо да каже, знае Војо". И тие што не учествувале, и тие треба да знаат што се правело, да станат свесни за тоа, да ја видат малку својата одговорност во сето тоа. И тие што не излегувале на избори, јас ги сфаќам како смрдливици. Не си свесен, аси блеел. Тоа е некакво бегство: "Не знам што се случува".

Кој треба да им ги отвори очите?

Па власта. Органите кои се надлежни; Наташа Кандиќ и останатите треба да ја кажат вистината: Беше така и така, а не да ја затајуваат и да ја отфрлаат. Значи беше тоа, тоа и тоа. Точно да се утврдат фактите од една и од друга страна. Не знам колку е тоа добро за помирувањето, но е добро за одолжување на нацијата. Биди свесен што си правел.

А во сегашната ситуација, дали го гледаш соочувањето со минатото како обврска или како неопходност од некоја друга причина?

Како обврска кон себе. Како да се погледнеш себеси во огледало кога ќе станеш изутрина, јас сум виновен за тоа, тоа и тоа. Како обврска.

Дали гледаш некакви пречки?

Па ги има колку што сакаш! Да не навлегуваме во политика...

Што не спречува да се смириме пред 2050-та?

Има тука уште многу зла крв. Сé уште е свежо сето тоа. Треба да помине време, пред сé. Мислам дека времето е клучен фактор, па дури потоа утврдувањето кој колку од нив убили како. Но и тоа што одговорните се кријат, мора да се утврди, и тоа под итно. И да се осудат, да им се суди, тоа мора да се направи по итна постапка, па потоа одиме понатаму. Бидејќи овие власти што се и во Хрватска, и во Србија, како да му се додворуваат на националистичкото мнение. Ги испраќаат со некакви почести (во Хаг). Треба да се дистан-

Tоа се случувало тука некаде близку, но не лично мене, така што не знам колку сум компетентен да зборувам за тоа; ниту ми убиле некој близок ниту некому сум му направил нешто; така што, да се однесува до мене, јас утре би се оженил со Хрватка... Или со Албанка.

цира од таа политика. Тие беа лоши, ние сега правиме друго, сега народот не поддржува нас. Значи народот не е повеќе глупав како што бил, се опаметил малку.

Што може да направи поединецот?

Да се запраша каде бил и што правел сите тие години. Да се запраша како е од почетокот кога имало подбукнување, '89-та, '90-та, да се запраша каков бил неговиот ментален состав тогаш под влијание на тоа. Значи малку да се влезе во некоја интроспекција, хронолошки да помине низ целиот пат на развибање на сето тоа во него, целиот тој грд период, почнувајќи од '88-та, '89-та, па до денес и да утврди каде погрешил. Кога ќе се сртне, потоа, со некој припадник на друга нација, нема да има зла крв. Ако бега: "Вие сте виновни за тоа и тоа, вие први почнавте, вие сакавте да ги пртерате Србите како што сакаше Хитлер, Хрватите се лоши, Хрватите го имаа Јасеновац". Море исти гомна се и Хрватите и Србите и муслиманите, тоа се примитивни племиња. Јасеновац би се случил и на другата страна да беше консталацијата на историските случаувања поинаква, јас сум убеден во тоа. И тие изговори: "Вие почнавте први, ние моравме да се браниме" итн... Треба да се отиде на почетокот и тогаш повторно да се помине низ се, од ова сега.

Дали треба да се заборави?

Па нормално дека не.

Ада се прости?

Кому? Да речеме, јас лично немам кому да му простувам. Ниту мене некој треба да ми простува. Така што не знам. Е, сега сите тие мои искуства се "отстрана". Тоа се случувало тутка некаде близку, но не лично мене, така што не знам колку сум компетентен да зборувам за тоа; ниту ми убиле некој близок ниту некому сум му направил нешто; така што, да се однесува до мене, јас утре би се оженил со Хрватка... Или со Албанка.

Каква ни е заедничката иднина?

Заедничката иднина? Па во Европската унија! (се смее). Не знам, ќе има тука секогаш некаков ривалитет: Динамо, Цибона, Партизан, Свежда... Ќе бидеме тука некаде, како Турците и Грците! Тоа е тоа. Но ќе соработуваме, ќе имам пријатели Хрвати, и јас ќе бидам нивен пријател итн. Ќе биде тоа во ред, светот оди кон подобро (се смее). Пред 200 години, жената која сега е можеби Нобеловец, седела покрај шпоретот, така што за 200 години и ние нема да се тепаме, сите ќе бидеме наслеани, убави...

Т. Г.

Он голема куќа – ти мала куќа

Сакам да те прашам за конфликтот што се случи 2001г. Како го доживеа тогаш? И сакам да те прашам како го доживуваш како конфликт, како војна, како граѓанска војна?

Оф, мори мајко, дефиницијата на конфликт и војна ја дал Клаузевиц и не би сакал да верувам дека тоа што се случи кај нас беше војна. Беше нешто, господ знае што беше тоа. Некои го нарекуваат борба за човекови права, некои го нарекуваат тероризам, некои го нарекуваат инвазија од соседна држава. Во секој случај се пушкаше и тоа беше многу лошо. Владееше некоја, не толку колку што беше вистински опасно, колку што владееше една неверојатна психоза којашто убиваше. За среќа, ние тогаш го почнувавме *Live radio*. Не-каде ноември 2000 година почнувме да работиме на темава, воопшто не размислувајќи дека може нешто вакво да се случи. Имаше периоди кога улуките на Скопје беа празни, а ние сместени во Мавровка, а Мавровка нели опасно место, тука доаѓавме сите. Иако тогаш не беше јасно како ќе биде, нели се зборуваше поделба, размена на теритотии, ништо не беше сигурно. Ние бевме сигурни самите во себе и тоа беше начин како бегавме од таа психоза. И тоа влијаеше, бар јас лично, конфликтот да го поминам полесно од можеби некои други, бидејќи ние не се испокаравме меѓу себе Македонци и Албанци, Турци или Срби, или не знам уште што не имавме во радиото. Или се обвинуваме овој волку убил, оној онолку убил, вие ова правите, оние она прават. Ние се занимаваме со она што се занимававме цел живот, ја констатирајме сотојбата и се обидувавме во тие наши кругови да си останеме здрави, ментално, ме разбираш. Така некако беше. Така јас го доживеав конфликтот. Иако надвор од тоа се случуваа милион работи, јас лично да ти кажам, јас свирев со "Лонг Плеј". Бевме и дел од оној концерт за мир на којшто настапија многу бендови. Уште од стартот ние како луѓе се обидовме да кажеме: – Еј што се случува, ова имаше и друго движење, ДОСТА Е! Се собиравме, потпишувавме петиции да се смират страстите, да се пријде кон ситуацијата со малку поладна глава, потрезвено да се размислува, но очигледно беше дека стадиумот на размислување кај креаторите во политиката, во медиумите, беше веќе доста негативен. За причините за војната навистина не би сакал да разговарам, затоа што, бидејќи не сум човек кој мисли дека насиливото може да биде решение за било што, освен во момент кога некој ќе те нападне и мораш себеси нужно да се браниш, некако да си го спасиш животот. Но со насилиство да решаваш работи, тешко.

Дали мислиш дека сега има уште последици од тоа што ни се случуваше за време на конфликтот?

Има, има, дефинитивно има. Јас сум оптимист во поглед на тоа. Мислам дека Македонија зачудувачки брзо заздрави од тоа што се случи. Дали е тоа мој впечаток затоа што живеам во таков свет, во такво опкружување. Ние дури и за време на војната свиревме по клубови, навистина пред тројца петорица, затоа што луѓето се плашеа тогаш да излегуваат, но ние си го теравме нешто, едноставно да останеме чисти и здрави пред себе – кога ќе се погледнеш сабјале во огледало да не видиш некоја искривена уплашена фаца, туку да видиш колку толку нормален човек. Заздравуваме, заздравуваме брзо, но

Aма има голем број на луѓе коишто се уште живеат со предрасуди, немој ова, немој она. После година и половина од конфликтот ми се деси во Охрид да не ми дадат смештај, бидејќи зборови на албански.

мене нешто друго ме плаши – тоа што има сé уште луѓе што сакаат да ги кочат процесите и сакаат на секоја работа што се случува да ѝ дадат некоја етно димензија. Едноставно кај нас луѓето сé уште на тоа мое лично мислење не се навикнати; големиот дел од нив, не зборам за сите, зато што, фала богу, има прекрасни, нормални луѓе кои не се занимаваат со тоа, туку со животот, со секојдневието. Ама има голем број на луѓе коишто сé уште живеат со предрасуди, немој ова, немој она. После година дена од конфликтот ми се деси во Охрид да не ми дадат смештај, бидејќи зборев албански. Јасно ни беше зошто е тоа така. Има уште такви луѓе, за жал, ги има по оние високи структури коишто одлучуваат посредно или непосредно за нашата иднина. Тоа ме плаши мене. Не се плашам како се однесуваат нормалните луѓе, она што политичарите го нарекуваат народните маси; народните маси, ќе мора да ги разочарам драгоцените ни политичари, народните маси се далеку поздрави од нив. Затоа и не се случи некоја војна, иако имаше луѓе коишто ја подбукнуваа; иако сакаа да гори Тетово, да гори Скопје, Дебар, Струмица, сакаа тоа да се случи. Имаше структури кои тоа го посакуваа, но народот испадна многу курназ, ги сети, или што би рекле Охриѓани: *ги суми и не им даде да го направат тоа што мисле да го направат*.

Да прашам, кога зборуваме за народот сé уште ...

Ден денес има вакви ветерани, онакви ветерани, сакаат, па бараат, па блокираат патишта, сакаат работа, биле резервисти, се бореле во ОНА, па сакаат пензии, да бидат третирани како воени ветерани, воени инвалиди, тоа мене не ме интересира. Пази, во секој конфликт има работи коишто мора да се решат. Значи мора тие луѓе коишто учествувале во таа војна, во тој конфликт, мора да се ресоцијализираат, пошто тој ако пукал, ако бил на фронт, ако се соочил со смртта, тој има последици и за него треба да се погрижи државата, затоа што ако не денес, утре, тој утре ќе направи проблем, милион случаји; што знам, Лав влегол во кафана, се опијанил, извадил бомбата, доколку непрошол низ тие фази тој човек кога бил изложен на крвишта, на убибање. Тоа не се нормални ситуации коишто човековиот ум може да ги издржи; ти можеш да глумиш лудило – да, јас бев во војна и дека сега сум нормален. Не е така, има нешто што останува во потсвеста и треба да се лечи, да се третира, да се грижи државата за тие луѓе, да им најде работа, да ги здоми, да се потруди што полесно да поминат низ тоа што го поминале.

Обичното население...

Мислам населението коишто беа во тие, таканаречени, кризни региони, мислам дека и со нив многу треба да се работи, затоа што постои таа недоверба. Но таа постоела отсекогаш. Мислам многу е глупаво да се каже што убаво си живеевме. Предрасудите овде отсекогаш постоеле, отсекогаш на другиот се гледало некако. И треба да се работи на тоа, треба многу да се работи, но не е сега патот. Има два вида на активизам; има активизам којшто не е претенциозен, секојдневен, јас би го нарекол. Не мора да се прават концерти, каравани или семинари. Тоа е исто, добро, но треба да има онаков активизам – мали настанчиња коишто секој ден ќе ги зближуваат луѓето.

Помирување... Не мора ние да направиме фестивал, да дојдат 500 луѓе и сега они се помирени. Не е точно. Треба некој друг вид на соработка; треба нешто што тече секој ден, што се случува, тоа што го нарекуваат нашите пријатели Енглези *reconciliation* или помирување. Не нешто што можеш да го направиш одеднаш – штрак и готово, ние се помиривме, туку треба да има процес, треба тие луѓе секојдневно да контактираат, да видат дека тоа е сосема нормално. Што, треба ли да им продаваш помирување? Или да им кажуваш како заедно на еснафот од чаршија, таму има Македонци, Турци, Албанци, Босанци. Се деси конфликтот ден денес во чаршија – луѓето си живеат,

потребата ги наведува еден на друг, они се комшии. Ако ништо друго, треба улупцата да се исчисти, светло да се смени, улична светилка; има проблем – му искршиле дуќан на едниот, па чекај да се организираат, сакале – неќеле мораат да соработуваат; отпрвин ќе мораат, а после и ќе сакаат. Многу по-лесно ќе му биде бизнис да направи со другар му тука, со комшијата, отколку со не знам јас кој.

Што мислиш, кој сé треба да работи на овој процес?

Сите, од чистач на улица до претседател на држава, сите. Многу ме нервираат ликовите коишто ни се појавуваат на телевизии, коишто водат партии, држави, коишто знаат да дадат изјава којшто не директно, ама во поттекст им се чита омраза. Луѓето дали размисливаат на тоа дали ќе ја сфати некој селанец од Шипковица којшто, ете, има 4 години основно, не влегол во тоа што значи политика, владеење со општеството. Нашата политичка елита е многу незрела и не си ги мерат зборовите, не знаат што прават со себе. Тие ликови креираат политика од денес за денес. Дури не и од денес за утре, во тоа е проблемот. Они гледаат да си ги скријат опашките и да се провлечат од еден изборен процес во друг. Пак ќе речам народов ги конта и веќе тоа го слуша како вергланье, но секогаш нешто од тоа останува и се враќа како некаков вид на нервози.

Кога има различни народи што живеат на едно место, автоматски значи дека една група од едниот народ ќе го mrзи другиот народ. Тоа е по дефиниција така, не можеш да имаш едно место каде сите среќни и весели ќе живеат. Дури у Швајцарија не е така.

Каки ми ти според тебе, каде се наоѓа одговорноста за сето тоа што ни се случува?

Одговорноста е во тоа што требало да се размислува на проблемите пред да се случат. Едноставно ова може да звучи како да завземам страна, но Албанците имаат проблем во таа држава; во таа СФРЈ константно имаат некои проблеми. И за време на стариот тоа некако се ублажуваше, се решаваше со некои ад хок решенија, ама стариот знаеше тоа фино лепо да го менаџира. Е, откога умре стариот, не се најде некој таков којшто ќе знае тој процес да го тера понатаму. Се одеше со тоа – сега не е време, сега не е време. Од друга страна, тоа кај Албанците генерираше нездадоволство. Од друга страна, секое надополнување на тие човекови права се користеше од другата страна од некои политички структури да кажат: Аха, види сега, сега ни го земаа ова, утре ќе ни ја земат државата, и се создаде една група на нездадоволни кај Албанците коишто викаат: Што е ова? Денес утре, од друга страна, кај Македонците се создаде група нездадоволни: Види, еве сé ќе земат, утре универзитетот, задутре ќе бараат пола држава, ќе се отцепат, којзнае што ќе направат и сето тоа. Значи се надува, се направи којзнае што, овие Македонци ќе не уништат, ќе не асимилираат, овие другиве – Албанците ќе не уништат. И цело време тие струи, а никој не им застана на пат. Цело време си тлеја и добиваат гласови на избори тие радикални струи. После тоа фино лепо ќе дојдат странците, ќе ги седнат и они ќе се смират и ќе кажат: А сега добро е, сега сé убаво, фино ќе си живееме како брака, а до вчера јадат гурбии по митинзи. Нема тука ова она, тие да знаат ако треба ние... И утре седнува и договори прави, шлепери ти вози, бизнис прави. Се случуваат и денес такви работи. Тие луѓе што највеќе се маваат по гради по митинзи, тие се тие. Петко ќе седене со Хашим и нема проблем, ако е добар договор во прашање, нај-богати брака ќе бидеме, заедно на скара ќе идеме. Не, у Шипковица. Кај е тоа местото каде што сте се збирале вие со пушките? Таму ќе идеме. И ние ќе видједме у Струмица, камповите каде што ги имавте. Без врска, мислам, тоално.

3 начи секојдневно тие што водат политика, тие што водат весници, телевизии, треба да размислуваат да се погледне во огледало и да се запраша што треба да направам за оваа држава да биде подобра, а не што да направам да си го наполнам џебот. Напрај нешто, имаш можност, сега имаш можност. Можеби порано не си имал можност, ама сега имаш. Имаат одговорност. Два милиони луѓе гледаат во нив. Треба да работат на тоа.

Кажи ми дали според тебе има негде вина?

Вината не можам да ја гледам во народот пошто народот во принцип неодлучува многу многу за тоа што ќе му се случува. Народот одлучува дали ќе иде на одмор или не – и нема повеќето да одат бидејќи немаат пари, што ќе прави денес, а што утре, кај да се снајде да за некое динарче за да преживее. Вината ја гледам исклучиво во политичарите, и во медиумите и во луѓето коишто сакаат да станат дел од некаков естаблишмент. Зборувам за криминалци кои направиле пари, ама сакаат да направат општествен статус. Зборувам за луѓе кои цел живот трчкаат по политичарите за да станат и самите политичари. Па стануваат поголеми католици од папата; пример ако Петко зборувал со националистички речник, неговото полtronче уште повеќе ќе збори, затоа што он треба да се покаже пред својот претпоставен како е он доследен на идеите.

Дали мислиш дека ние како луѓе имаме одговорност што дозволуваме така да не манипулираат?

Па можеби малце, ама тоа што можеа нормалните луѓе да го направат, мислам дека горе долу го направија. Единствено не излеговме на улица сите и да кажеме: е нема, е нема бе, ама во тие ситуации стравот е поголем од храброста. Ние дури и свиревме на плоштад, ама кој не прашува нас дали ќе има мир или нема. И на концертот "Рок за мир" дојдоа публика, полно беше, и си викаш нема шанси да има војна, види колку народ се собрал. Ама, за жал, таму имаше три-четри илјади, но има 30, 40 илјади коишто викаат: Види на телевизија како го упуџаа, утре мене ќе ми дојдат дома. Осебено за луѓето што живееја во Тетово, во Куманово, во Гостивар, Кичево, Струга, на нив сигурно им било позезното отколку на нам. Ние во главен град не ни осетивме војна. Осетивме воена психоза, ама војна не. Ама на луѓето кај што им фрчеле куршуми, гранати. Има последици. Сега, ако си човек изграден и знаеш што ти е, да земеш да се лекуваш сам себе пред сё. Но не може тоа секој да го направи.

Кажи ми за крај која е твојата прогноза, што ќе ни се дешава следниве години во Македонија?

Оф, мори мајко, да ме прашаше ова пред година, две, ќе ти кажев дека сé ќе биде супер. Сега не знам. Дека ќе има конфликт, тоа не ми се верува, тоа најмалку ми се верува. Но дека сé уште ќе постојат луѓе кои на коњот на национализмот јавнати, ќе бараат да стигнат до фотелја, до власт, до пари, сигурно ќе има такви и сигурно ќе има луѓе коишто ќе им се налепуваат на тој момент. Они обично ги бараат своите следбеници кај сиромашните слоеви, луѓето коишто немаат пари и на кои е мноу лесно да им кажеш дека тоа што немаат пари не сум крив јас којшто цел живот ве крадам, туку крив е Албанецот, крив е Македонецот. Албанецот ќе каже: Сите они работат по државна работа, а ние 'рмбачиме, идеме Швајцарии, Германији, они се криви. Македонецот ќе каже: Иди ти Кичево, Тетово, види ти колкави куки имаат направено. А човекот чистел 20 години веце да ја направи таа кука. Ама доволно е само моментот да му го предочиш – он голема кука, ти мала кука. Од кај му се тие пари? – Од дрога, додуше, има и многу од нив што и од дрога прават куки. Некако сум пессимист. Не толку од аспект што се случуваат инциденти. Ќе има такви луѓе коишто ќе се занимаваат со нациоиди, нации, идеи, дури значи има и такви структури во државата коишто се поставуваат со идеи за Надмакедонец, за Надалбанецот, надовој – што е опасно и треба да се сосече уште од старт. Мене, искрено, ме плаши криминалот. Ние стануваме криминална држава. Држава, приватен посед кај што секој може сé што му текне да направи ако има пари да се извлече со тоа. Ден денес ни шетаат крими-

налци по државава што ги има на потерници. Јас имам видено криминалци коишто се на потерници, како седат со цајкани на маса.

Да, тешко е, но што ни треба за да тргнеме кон подобро?

Што ни треба? Да се освестат, бидејќи оддолу не може ништо да се направи. Оддолу може да се направи само револуција, а нам тоа не ни треба, мислам мене лично. Јас имам некои анархоубедувања и сега велам дека државата е најголемо зло кое му е случило на човекот и како таква не треба да постои. За жал, тоа што ни треба јас не го гледам како капацитет кај тие што нё водат, значи тоа што беше многу популарно како флоскула државотворност. Ако се мразите уште отсега, може за 5 години ќе ви се случи истото. Значи работа на превенција. Ние не работиме на превенција. За жал, ние не сме во фаза да работиме на превенција. Можеме да работиме со младите, со децата, ама превенција. Со возрасни луѓе не треба да се работи превенција, туку треба да се лекува. Значи секојдневно тие што водат политика, тие што водат весници, телевизии, треба да размислуваат да се погледне во огледало и да се запраша што треба да направам за оваа држава да биде подобра, а не што да направам да си го наполнам џебот. Напрај нешто, имаш можност, сега имаш можност. Можеби порано не си имал можност, ама сега имаш. Имаат одговорност. Два милиони луѓе гледаат во нив. Треба да работат на тоа.

Л. Г.

M.

(50 год.)

Карловац

магистер по
економски науки

Имаме зошто да се срамиме

Дали се уште ги чувствувате последиците од војната и во кои размери?

Сите ги чувствуваате и уште долго ќе ги чувствуваате. Многу луѓе се убиени, ранети или се инвалиди. Многу куќи и други објекти и имоти се уништени, многу бракови се разведени, многу пријателства се уништени, врските меѓу луѓето скинати, семејства раздвоени, многумина за да преживеат го сменија името, презимето, верата и нацијата. Многумина останаа без работа само затоа што се од друга вера или националност. Во Хрватска, наводно во законски рамки и под политичко покровителство на тогаш владаечката партија ХДЗ, е извршена, т.н. "претворба" и приватизација, што е само друго име за најголемата пљачка и грабеж на исклучително вреден имот, создаден на подрачјето на Република Хрватска во последните 45 години, од 1945 до 1990 година, иако сите зборуваат дека бившиот систем не чинеше.

Што би требало да се случи за тие последици барем да се ублажат?

За да се поправи оваа состојба би ни требал еден добар магионичар, многу подобар од Дејвид Коперфилд. Тоа ми личи на обид истиснатата паста за заби да се врати назад во тубата, што практично не е можно. Од ова што веќе го реков, видливо е дека се насобрани многу работи кои не е можно во краток рок да се решат. Секако дека враќање на 1990 година не е можно, но со решавање на проблемите *one by one* или *step by step*, би можеле да се совладаат и тие проблеми. Потребно е време, многу време. Но кој има време да чека? Долгорочно сите сме мртви! Со развитокот на цивилизацијата, демократијата и цивилното општество на просторот на бивша СФРЈ, можно е на долг рок да се решат настанатите проблеми. Ако не за сегашните генерации, тогаш за идните.

Дали помирувањето е решение? Што е, всушност, помирувањето за Вас?

Помирување е прифаќање на вистината за вистинската улога на "нашите" и "нивните" во случајота од последното десетиполлетие. Како за љубов, така и за војна, потребни се двајца. Или еден динар никогаш во раката не свони сам. Помирување е своевидно освествување за негативната улога на "нашите" и позитивната улога на "нивните". Тоа е признание дека и "нашите" правеле лоши работи, злосторства и дека имаме зошто да се срамиме од нив. Секој поединец треба да сфати и отворено да каже дека тоа не е правено во негово име и дека тој тоа не го барал. Единствено така може да се симне колективната вина, а на удар ќе останат тие кои мислеа дека своите успешни кариери ќе ги изградат врз убивање на сироти, старци, жени и деца. Тоа се оние храбрите од заднина, кои првата линија не ја ни помирисале. Кога тоа ќе го направат сите народи вклучени во судирите, кога сите ќе ги осудат своите лоши момчиња, ќе можеме да зборуваме за помирување.

Освен ова што го наведовте, што уште е потребно за помирување?

Потребна е волја и цврста желба за помирување. Потребно е да се согледа сегашната состојба и да се види дека сме соседи, дека живееме едни покрај други и дека тоа, изгледа, ни е судбина. И дека еден убав ден, а можеби и порано, повторно ќе живееме заедно во обединетата Европа, ќе патуваме

3 да се поправи оваа состојба би ни требал еден добар магионичар, многу подобар од Дејвид Коперфилд. Тоа ми личи на обид истиснатата паста за заби да се врати назад во тубата, што практично не е можно. Секако дека враќање на 1990 година не е можно, но со решавање на проблемите *one by one* или *step by step*, би можеле да се совладаат и тие проблеми. Потребно е време, многу време. Но кој има време да чека? Долгорочно сите сме мртви!

без граници, како некогаш во СФРЈ. Тогаш, веројатно, и на воените пци ќе им дојде од задникот во главата дека на почетокот на '90-тите го избраа потешкиот пат.

Кој би требало да работи на помирувањето?

Секој поединец би требало да тргне од себе. Тука се и граѓанските политички партии, сите политичари на Меѓународната заедница, но највеќе невладините, неполитичките, непрофитните организации, институции и организации на цивилното општество и слично. За да дојде до помирување потребно е време и поширока помош. Би било добро да се користат искуствата на антифашистичките борци од Втората светска војна.

Кои се вашите стравови поврзани со помирувањето?

Немам некои особени стравови врзани за помирувањето, но, општо, кај луѓето постои страв за тоа дали другата страна мисли сериозно или само така зборува – едно зборува, друго мисли, а трето прави. Тој страв многу лесно може да се отфрли, ако се увериме преку конкретни нешта дека другата страна својата приказна ја поткрепува со конкретни акции. Но и ние мораме на другата страна, во пракса, да ѝ докажеме дека мислим серioзно. Треба да се има на ум дека во ваква ситуација многу тешко се стекнува довербата, а многу лесно се губи.

Мислите ли дека луѓето во Вашата земја се подготвени за помирување?

Не сум баш уверен дека луѓето во Хрватска, тука исклучиво мислам на мнозинството од народот, сакаат помирување и дека се подготвени за него. Тоа може да се види според односот на властта кон националните малцинства, Србите особено. Тие по сите прашања се уште се дискриминирани: враќање, обнова, документи, станарски права, речиси од секоја српска куќа барем еден член е обвинет за, т.н. воено злосторство. За злосторствата над Србите само неколку луѓе се осудени и тоа со многу лесни казни. За Србите нема работа, јавно ги прозиваат и слично. Во сите медиуми можат да се слушнат баш директни изјави дека не се сака помирување, бидејќи се уште, ете, е рано и слично.

Мислите ли дека на народот му е потребно извинување на некој членник? Кои се општите стравови поврзани со помирувањето во земјата во која живеете?

Добро би дошло извинувањето од некои членци, но потребно е и време, а првенствено би требало да ја освестиме својата нација дека припадници на нашиот народ правеле глупости и дека и ние мораме да се извиниме. Треба да ги увериме дека ситуацијата не е ни малку едноставна, еднострана, односно црно-бела; дека Србија не извршила агресија врз Хрватска и дека во случајот на СФРЈ се работеше за граѓанска војна, дека имаше елементи на агресија, но повеќестрана. На пример, за агресија може да се зборува дури од 15.1.1992 година и од меѓународното признавање на Хрватска, но и хрватската војска била во Босна и Херцеговина за време на хрватско-муслуманскиот судир. Понатаму, Хрватска им дозволи на авионите на НАТО прелетување преку своите територии кога тие ја бомбардираа Србија и Црна Гора, што според меѓународното право е, исто така, акт на агресија. Значи, треба да се освестуваат припадниците на својата нација дека и од другата страна мајки, сестри и жени биле завиени во црно. Ми се чини дека хрватскиот народ се плаши од она со што националистите го плашеа и уплашија – големосрпство, српската доминација и искористување. И дека се уште се за онаа девиза од почетокот на '90-тите: хрватски новчаник во хрватски џеб, хрватска пушка на хрватско раме и Хрват – свој на своето. Во многу акти можете да слушнете луѓе како зборуваат дека не е важно тоа што економската

Помирување е своевидно освестување за негативната улога на "нашите" и позитивната улога на "нивните". Тоа е признание дека и "нашите" правеле лоши работи, злосторства и дека имаме зошто да се срамиме од нив. Секој поединец треба да сфати и отворено да каже дека тоа не е правено во негово име и дека тој тоа не го барад. Единствено така може да се симне колективната вина.

Tреба да се освештуваат припадниците на својата нација дека и од другата страна мајки, сестри и жени биле завиени во црно.

состојба е лоша, туку важно е да имаат своја хрватска држава, па ако треба и трева ќе јадат. Затоа и не треба да чуди што Туѓман ги нарече добиток со ситни заби. Јас трева не јадам, ниту ќе ја јадам, а од самата држава немам никаква корист, туку напротив.

Ќе се вратиме на помирувањето. Што можат да направат "обичните луѓе" на тоа поле?

Се плашам многу малку, бидејќи нив и онака никој ништо не ги прашува, а не постои желба да им се расветлат случајата 15 години наназад. Политичарите со предизборните кампањи само ги збунуваат. Додека самите не увидат дека политичките елити ги искористиле за своите интереси, нема да има успех. Ние, луѓето треба да толкуваме што навистина се случило, зошто, кои биле причините и последиците за распаѓањето на СФРЈ, кој на каков начин бил замешан во тоа и слично. Тука е многу значајна улогата на институциите на цивилното општество.

Дали треба да постои некаква разлика во пристапите кон помирувањето во земјите кои водеа војна? И која земја би требала поинтензивно да го започне тој процес?

Сите би требале најпрво објективно да ја согледаат ситуацијата и прво да исчистат пред својата врата. Да покажат добра волја, да учат на грешките, да го прифатат и својот дел од вината, а не само да ги обвинуваат другите. Кога едната страна тоа ќе го направи, не е важно која, по нејзиниот пример ќе тргнат и други. Само кој ќе собере храброст и ќе почне прв да чисти пред својот праг? Кој ќе го направи тој чекор, не знам. Ми се чини дека ниедна страна сé уште не е подготвена за тоа. Ми се чини дека сé уште екстремистите и радикалите, во сите тие земји, имаат главен збор и дека политичарите и власта на извесен начин се плашат од нив. Не е важно кој ќе ги направи првите вистински чекори кон помирувањето, важно е тоа да се случи. Можеби поедноставно ѝ е да започне на онаа држава каде свестта и демократијата се на повисоко ниво. Која е таа, тешко е да се процени.

Кога тоа ќе се случи, што ќе се измени за Вас? Каква промена ќе настапи за Вашата земја?

Помирувањето не е еднократен чин – сега се смиривме и отсега меѓу нас важат поинакви правила и односи. Помирувањето е процес кој трае долго и секогаш ќе ги има оние кои не сакаат да се смират. А доколку тоа би се случило, тоа би било олеснување за сите нас, и тоа во сите области на животот. Со тоа највеќе би добиле малцинствата во другите земји, на пр. Србите во Хрватска, Хрватите во Србија. Би се развила и подобрila економската ситуација во тие земји, би се намалила невработеноста, би се подобрил животниот стандард. Соработката меѓу земјите на бившата СФРЈ, всушност, е мало училиште, пракса и подготовка за односите кои важат во ЕУ. Тие земји помеѓу себе треба да научат да се однесуваат така како се однесува ЕУ, и како што и тие ќе мора да се однесуваат еден ден во ЕУ.

Тоа е иднината, а кажете, како да се однесуваме кон минатото?

Минатото не може да се измени, треба да се прифати такво какво е и критички да се разгледа со цел да се извлечат одредени поуки и личните грешки да не се повторат. Меѓутоа, тоа не ѝ успеало ниту на една генерација на човечкиот род. Историјата покажува дека грешките се повторуваат. Виновниците за злото треба да се казнат поединечно. Тоа треба да биде опомена за другите народи, но, исто така, и за сопствениот народ. Можеби треба да се угледаме на Германците кои секоја појава на фашизам ја сосечуваат во корен.

Дали простувањето е решение?

Мора да се прости, но не да се заборави за да не се случи нешто слично. Ако заборавиме, многу лесно би можел да се појави нов Хитлер, концентрациони логори, Јасеновац, но и Сребреница, Вуковар, Шкабрња, Пакрачко Поле, Госпик, Карлобаг...

На чија страна е вината или поголемиот нејзин дел?

Вината не е само на едната страна. Ниту една страна не излезе невина од судирот на просторите на бившата СФРЈ. Секоја страна има путер на главата. Словенија и Хрватска извршија вооружена сецесија. На Србија, олицетворена во ликот и (не)делото на Слободан Милошевиќ, исто така, не ѝ беше до Југославија. Сите го напаѓаа Анте Марковиќ, последната кохезиона сила на СФРЈ, ја рушеа неговата реформа. На Туѓман му пречеше вишокот на Срби во Хрватска, а на Милошевиќ му недостигаа Срби на Косово, па нивниот договор во Карагорѓево ја одреди судбината на жителите на бившата СФРЈ. Свој придонес, секако, даде и Алија Изетбеговиќ. Ова се само некои од тезите, бидејќи е невозможно вака површно да се одговори на вака комплексно прашање.

Дали тогаш вината е колективна?

Тешко е да се зборува за колективна вина, таа всушност ни не постои. Вината е индивидуална. Меѓутоа политичките елити и националисти успеаа околу некои сомнителни идеи да го мобилизираат и хомогенизираат најголемиот дел од населението на своите држави. Познато е каде политиката на Туѓман ја одведе Хрватска, исто така каде и Милошевиќ ја одведе Србија. Но тие повеќе пати легално и легитимно беа избрани за челни луѓе на своите држави. Според таа логика, за својот сегашен лош статус би можеле да бидат виновни и самите избирачи. Хрватска, економски и политички е уништена, а колку што знам, состојбата во Србија е уште полоша.

Која е Вашата одговорност?

Објаснив која е одговорноста на "малиот" човек, избирач, ако гледаме во тој поширок контекст. Јас лично излегував на сите избори и секогаш гласав за левите опции, за мир, соживот, братство и единство, рамноправност. Тоа се идеите за кои се борев со својот глас. Но мнозинството сакаше друго, нас не имаше премалку. Секогаш преку своето дејствување се залагав за објективност, точност, смирување на тензии, но со тоа на новите власти им запнав за уште во '90-тите и во ноември 1991 година ме исфрлија од работа, и на тој начин ме оневозможија да дејствувам понатаму.

Општо, која е одговорноста на "обичниот човек"?

Таа може да биде во тоа што не мислел со своја глава, што допуштил да го заведат и гласал за ветувањата за подобро утре. Затоа што паднал во кругот на национализам и националисти. Затоа што за неговите несреќи му беа виновни Срби или Хрвати, а не чувствувајќи дека го искористуваат и го уништуваат неговите политички елити. Но во земјите каде процентот на неписмени и на оние со основно училиште е голем, каде националната ТВ е главна лектира итн., подобро не можеше ни да се очекува.

Кој тогаш е жртва на војната?

Сите се жртви, секако, освен политичките елити, но бидејќи во природата постои рамнотежа и тие политички елити кога – тогаш ќе го платат цехот за се она лошо и намерно што го направиле. Во граѓанска војна сите граѓани се жртви.

Дали луѓето се делумно одговорни за својата подложност на манипулација? Дали можеле да не ѝ подлегнат на манипулацијата?

Луѓето во Р.Хрватска беа доста подложни на манипулации. Особено негативна улога тута одигра Хрватската телевизија. Говорот на омразата беше чест, многумина го почувствуваа на сопствена кожа. Луѓето кои гледаат и слушаат само една страна, делуваат по туѓа желба, што беше и цел. Луѓето не беа свесни дека со нив се манипулира, а со лоша образовна структура кај мнозинството население и со политичката поддршка на медиумската манипулација, тоа беше лесно остварлива цел. Медиумите дозираа информации по потреба, па луѓето ги доведуваа во заблуда, а врз темел на погрешни информации луѓето правеа или не правеа одредени работи, па во голем дел беа манипулирани и по своја вина. Можеа да не подлегнат, но сèвкупната одговорност не им одеше на рака, не беа свесни дека се манипулира со нив и во нивно име.

Какви се Вашите очекувања за иднината?

Како и по Втората светска војна, ќе биде потребно многу време тензиите да се смират. По '45-тата од година во година растеше бројот на мешани бракови, луѓето сé повеќе се изјаснуваа како Југословени. Верувам дека и по овој судир, за 20 или 30 години, ќе се случи нешто слично. Можеби дури и порано, бидејќи верувам дека сите ќе бидеме дел од обединетата Европа. Претпоставувам дека тогаш сите кои го сакаат тоа, ќе се вратат на своите стари огништа, дека новите генерации полесно ќе прејдат преку некои проблеми и дека до извесно помирување ќе дојде, низ некој подолг период.

Сакате ли уште нешто да додадете на оваа тема?

Темата е исклучително опсежна и тешко е во некоја нормална рамка да се збие и образложи. Вашите прашања се многу комплексни и од секое би можел да се направи еден мал научен труд. Заклучно може да се каже: Помирувањето е процес кој трае и уште долго ќе трае. Генерациите кои доаѓаат ќе мора тој товар да го преземат врз себе. Помошта на Меѓународната заедница е неопходна. Злосторства имаше и на двете страни, а не е толку важно кој прв ќе го направи одлучувачкиот чекор кон помирувањето. Важно е дека постои волја за помирување кај луѓето и политичките гарнитури. Значајна улога мора да одиграат и верските заедници и цивилните институции. Спорот и културата први го пробиваат ледот и тоа дава надеж. За жал, незадоволни ќе има секогаш, но изгледа сé помалку и помалку. Да живее помирувањето! Не се бунам кога ме нарекуваат југоисталгичар. Носталгијата е нормална појава кога жалите за нешто што било добро, а тоа веќе го нема. Затоа на сите им препорачувам да ја прочитаат книгата: "Лексикон на ЈУ митологија"!

E. K.

Се плашам од недостиг на толеранција и разговор, а тоа е она што ни е потребно

Војната Ве затече на самиот почеток од третото доба, т.е. пензијата, кога требаше да започнете мирен пензионерски живот, се случи граѓанска војна. Како денес се чувствуваате сеќавајќи се на тоа?

Тешко, навистина тешко. Беше тоа еден неизмерно тежок животен период кој не можевме ниту да го замислим. Остварување на ноќна мора. Сè уште во длабочините на душата ги чувствуваат последиците на случаувањата од деведесеттите, сè уште моите мисли интензивно се со младите луѓе кои во таа наша војна ги загубија животите. Мислам и на вистинските инвалиди кои, во потполна смисла на зборот, се борат за опстанок. Тие рани никогаш нема да зараснат.

Што всушност претставува помирањето за Вас и дали тоа е остварливо?

Помирањето е потребно. Треба да се подаде рака на помирање, но никако и никогаш да не се заборави. За помирање е потребна добра верба и сила во душата на човекот за да ги прости сите злодела кои се случуваат.

Како е можно да се дојде до тоа помирање?

Првин треба да почнеме да веруваме. Јас верувам во подобро утре, верувам дека не биле сите луѓе злосторници и дека не правеле сите зло едни на други. Верувам дека биле беспомошни и дека, како поединци, не можеле да го изменат злото кое владееше.

Се согласувате дека треба да се работи на помирањето. Освен вербата, кои други чекори треба да се преземат?

Луѓето меѓусебно, сите ние би требале да собереме сила и волја за да најдеме заеднички јазик и сите заедно да тргнеме кон подобро утре.

Кои се Вашите стравови поврзани со помирањето? Се плашите ли од соочување со минатото?

Се плашам од недостиг на толеранција и разговор, а тоа е она што ни е потребно. За помирањето можат да придонесат обичните луѓе токму со толеранција, однесување, дијалог, средби и разговори.

Мислите ли дека луѓето имаат сила, дека се подготвени за помирање? Колку тие можат да придонесат за тој процес?

Обичните луѓе поединечно, главно, се немокни, но во нив има сила и волја за подобрување на состојбата на сите луѓе. Луѓето, најпосле, се подготвени за простирање и помирање, но за тоа им треба време, уште повеќе сила и верба во подобро утре.

Каква корист би имале Вие и Вашиот народ, доколку односите во потполност се нормализираат?

За нас со помирањето би дошол здив на светлина и сите ние во оваа наша регија полесно би дишеле. Мислам дека можеме и мораме да соработуваме и да најдеме заеднички точки кои на сите ќе ни донесат подобрување.

Кои се потезите кои Вашата земја би требало да ги направи, односно кои потези се очекуваат од земјата со која Вашата земја водеше војна? Спо-

Првин треба да почнеме да веруваме. Јас верувам во подобро утре, верувам дека не биле сите луѓе злосторници и дека не правеле сите зло едни на други. Верувам дека биле беспомошни и дека, како поединци, не можеле да го изменат злото кое владееше.

Cе плашам од недостиг на толеранција и разговор, а тоа е она што ни е потребно. За помиривањето можат да придонесат обичните луѓе токму со толеранција, однесување, дијалог, средби и разговори.

Ред Вас, кој треба поинтензивно да го спроведува процесот на помирување?

До нас, Хрватите, е да простиме, а тие треба да покажат жалење за сите злодела кои ги сторија. Животот сам ќе го направи процесот на помиривање, бидејќи нормалните луѓе не можат да живеат сами и во омраза.

Како да се однесуваме кон минатото? Како да се соочиме со него?

Минатото е дел од нас, не смееме да го заборавиме. И ние мораме да останеме дел од него, а не од него да бегаме. Никако не смееме да заборавиме, бидејќи минатото е наш водич во иднината.

Мислите ли дека вината е на едната страна?

За кавга и војна потребни се двајца, но секогаш некој повеќе е виновен.

Може ли вината да се индивидуализира или таа е колективна?

Се чини дека е колективна, бидејќи водачите на народите предизвикаа колективно лудило и го поведоа народот во погрешен правец.

Чувствувате ли и Вие лично, одговорност?

Јас сум "обичен" човек кој психички учествувал во војната, но не се чувствуваам одговорна ниту за еден лош потег кој е направен во војната. А вината на нашиот народ е во тоа што не бевме побрзи при донесувањето одлуки. Предолго живеевме во братство и единство, а тогаш наеднаш, на самиот почеток на деведесеттите имавме малку време за да сфатиме што се случува.

Дали имало ситуации кога и "обичниот човек" во границите на своите можности и полето на делување, можел да реагира и со тоа барем да редуцира дел од својата одговорност?

Малку можевме ние да направиме. Главно бевме немоќни, во страв дека она најлошото може и нам да ни се случи.

Според Вас, кој всушност е жртва на сево ова што се случуваше?

Сите, баш сите обични луѓе кои не правеле злодела.

Кои се Вашите предвидувања за иднината поврзани со овој наш разговор?

И лъбовта и омразата имаат свои нагорни и надолни линии, па според тоа треба да се верува дека ние сега ќе тргнеме по нагорна линија на лъбов и толеранција. Дури и ние кои бевме директно завојувани страни.

Со што би сакале да го заклучите овој разговор?

Господ да не чува од сите зла и војни и нека донесе мир, среќа и благосостојба на сите нас.

Е. П.

Секој мисли дека тој е жртва, дека останатите се виновни

Ќе сакаш ли, те молам, да се претставиш?

Да. Роден во Лозница, имам 37 години, моментално невработен, имам завршено вишо Електро училиште во Суботица, каде што и живеам. Тоа е тоа, што повеќе да кажам... Живеам, ама не работам!

Имаш ли некакви воени искуства?

Имам. Всушност, не директно туку индиректно учество. Бев повикуван во сите војни што се водеа овде, на наша територија. Додека студираав, бев повикан кога почна војната во Хрватска. Всушност, прво во Словенија, па потоа во Хрватска, за Босна не бев, и оваа последната војна со НАТО- силите.

Дали се јави на сите покани?

Да, се јавував на сите покани. Всушност, бидејќи студираав тута, на почетокот се обидов да се извадам за сметка на студирањето. Меѓутоа тоа не ми вредеше многу бидејќи дојдоа овде, ми испратија покана, отидов, секогаш се јавував. Бев во Лозница кога почна сето тоа со Словенија. Тука бевме 40-на денови, се подготвувааме, се приготвувааме, каде ќе одиме, што се случува. Среде лето добивме некакво зимско одело, некои добија скии; дури тогаш гледаш што се подготвува, какви намери имаат, каде треба да одиме... Е, тогаш народот во Лозница се побуни. Кога требаше да тргнеме, сето тоа е запрено, не отидовме. Не, се извинувам, тоа беше со Хрватска, а ова во Словенија беше само собирање и потоа нè пуштија, не се случи ништо. Е, потоа со Хрватска изведувавме некакви вежби, малку преминувавме во Босна, имавме некакви маршеви, се враќавме. Тоа траеше 40-на денови и потоа нè пуштија. После тоа повторно повикуваа. Веќе кога почна таа војна, кога зовре сè отидов, бев во касарната; и кога требаше да се тргне, бидејќи татко ми веќе беше на боиште, брат ми, исто така, во војска, и тој беше во Хрватска, мајка ми пишуваше некаква молба да ме ослободат, и ме ослободија; тогаш не отидов. Таа моја група отиде некаде во Славонија; тука беа еден месец, месец и половина, се вратија, јас дојдов да студираам повторно, и така... После тоа се пријавив овде, во Суботица, мислејќи дека овде нема да ме бараат. Почнаа и овде редовно да ме бараат. Потоа кога беше бомбардирањето, исто така, бев овде по фармите, од почеток до крај.

Какво беше расположението во твојата средина кога започна војната?

Расположението беше 100% антивоено. Значи никој не беше расположен за такви работи. Дури и нè запреа кога тргнавме, формираа колона долга којзнае колку километри, сè онака со оружјето, со камионите. И тогаш луѓето слушнаа што се случува, каде треба да одиме. И тогаш, без никаква организација, излегоа на улиците, се собра цела Лозница, нè запреа, ја запреа колоната, не можевме да поминеме; и тогаш имаше преговори: "Пуштете ги луѓето, тргнете се, мораме да одиме таму". Имаше многу мачни сцени, луѓето легнуваа под тркалата за да не поминеме. Разговорите траја сигурно половина ден и на крајот движењето се откажа; нè вратија, веднаш сите се разотидовме по дома, сето тоа пукна. И после тоа, можеби по едно 15-20 денови, повторно нè повикаа преку радијата, сите оние кои бевме да се јавиме и да дојдеме повторно. Потоа повторно се јавивме. Дали сите или не, тоа не знам,

P расположението беше 100% антивоено. Значи никој не беше расположен за такви работи. Дури и нè запреа кога тргнавме, формираа колона долга којзнае колку километри, сè онака со оружјето, со камионите. И тогаш луѓето слушнаа што се случува, каде треба да одиме. И тогаш, без никаква организација, излегоа на улиците, се собра цела Лозница, нè запреа, ја запреа колоната. Имаше многу мачни сцени, луѓето легнуваа под тркалата за да не поминеме.

и потоа правевме некакви вежби, главно по Србија. Имаше еден, два марша, нешто малку во Босна и назад. Е, потоа кога навистина требаше да се оди во борби, тогаш мене ме ослободија. Тогаш јас бев овде, не бев таму, но брат ми беше, татко ми беше...

Какво е расположението сега во Лозница?

Сега.. Како да немаше војна. Луѓето за тоа веќе не зборуваат, нормално се живее. И пред тоа доаѓаат многу луѓе од Босна во Лозница, тука и работеа. Добро, сега не доаѓаат толку, ама што знам, и да дојдат исто било како и порано. Како да немало војна, воопшто. Луѓето се однесуваат исто, потполно исто.

Дали се зборува за соочувањето со минатото?

Па сé помалку и помалку. Луѓето сега се свртени кон своите грижи и проблеми, кон состојбата во државата, невработеноста, повеќето луѓе обрнуваат внимание на тоа. Добро, кога ќе се прикаже нешто на телевизија, тогаш се враќаат малку сеќавањата, ама што знам, гледам дека никој тука не добил. Да се прашуваше народот, не би дошло до тоа, со гаранција. Туку некој тука го крене народот, малку со пропаганда. Не малку, туку пропагандата тука, навистина, многу направи.

Кој е тоа "некој"?

Па тие што беа горе, на власт, тие што сега одговараат, кои би требало да одговараат, а и оние кои не одговараат, кои се спречени, смртта ги спречила. Тие зготвија сé. Додека одев во средно училиште, со мене имаше многу Муслумани во училиштето. Јас тогаш немав поим што е тоа Муслуман. Така растев во таа средина, така бев воспитуван, знаев дека постои муслуман, а што е тоа по што се разликува, немав поим. Кога отидов во војска, на почетокот, исто така, имаше Муслумани, Хрвати, Словенци, разликата беше, што знам, во говорот, во акцентот на некој јазик, ајде Словенците и Македонците, но други разлики не правев. Е, тогаш почна сето тоа да се случува, да се готови, да се врши пропаганда. Дури тогаш дознав кој е Србин и што е Србин, што е Хрват, што е муслуман. Значи дотогаш така живеевме, таква беше средината. Можеби постарите луѓе тоа го знаеле. Ете, јас колку што имав тогаш години 18, немав поим по што се разликуваме ние од Муслуманите и од Хрватите, или од кои било други. Е, тогаш стапија на сцена политичарите и нé донесоа до сето ова што ни се случува сега.

Дали вината е индивидуална или групна?

Групна не е сигурно. Индивидуална вина – да, и тоа на еден број луѓе. Веројатно не голем број луѓе, тие кои тогаш беа на власт. Добро, кога ќе почне војна, тогаш луѓето поинаку се однесуваат. Кога ќе се доживее нешто, некоја несреќа во семејството, тогаш човек не може да размислува како што размислевал дотогаш; тогаш и емоциите го раздвижуваат, пропагандата си го прави своето; во тие моменти секој е подготвен да направи нешто што не би го направил пред тоа, бидејќи знам како го доживував сето тоа кога почна војната. Па кога гледаш таму некакви убиства, некому му ја отсекле главата, некому ова, некому она; тогаш слушаш од една страна, од другата не слушаш ништо. Потоа, нормално, сé ставаш на таа страна. Сигурно во војната имало такви што правеле злосторства на сите страни, и сигурно поголем број, но дека сите се виновни и одговорни за тоа, тоа не е така. Не е тоа колективна одговорност, сигурно.

Дали мислиш дека кај нас процесот на соочување со минатото се одвива како што треба?

Мислам дека не се одвива, дека сето тоа сé уште е бавно. Сега по малку се

Tака растев во таа средина, така бев воспитуван, знаев дека постои муслуман, а што е тоа по што се разликува, немав поим. Кога отидов во војска, на почетокот, исто така, имаше Муслумани, Хрвати, Словенци, разликата беше, што знам, во говорот, во акцентот на некој јазик, ајде Словенците и Македонците, но други разлики не правев. Е, тогаш почна сето тоа да се случува, да се готови, да се врши пропаганда. Дури тогаш дознав кој е Србин и што е Србин, што е Хрват, што е муслуман. Значи дотогаш така живеевме, таква беше средината. Можеби постарите луѓе тоа го знаеле. Ете, јас колку што имав тогаш години 18, немав поим по што се разликуваме ние од Муслуманите и од Хрватите, или од кои било други. Е, тогаш стапија на сцена политичарите и нé донесоа до сето ова што ни се случува сега.

прикажува, еве, ја прикажаа Сребреница. Којзнае, можеби нашите тоа не би го прикажале, ама... Сето тоа оди многу полека. Сé гледавме еднострano, веројатно како и на другите страни – Хватите што им прикажуваат на своите, муслиманите на своите. Веројатно тоа е исто секаде. И кај нас се прикажувани само нашите жртви. Значи жртви имало секаде и нормално дека се кој што правел злосторства треба да одговара.

Што е за тебе соочување со минатото? Како го сфаќаш тоа?

Па на тој начин што тоа веќе не смее да се повтори. Тоа што било претходно ни се случи и веќе никогаш да не се повтори, бидејќи никој од тоа немал корист; војната никому не му донесе ништо добро, освен можеби на некои поединци, воени профитери; тоа го има во секоја војна, но моментално никој од нас не живее подобро отколку тогаш. Можеби Словенците, тие тоа брзо го завршија, тргнаа по својот пат, а овие останатите, сигурно сите живееле подобро отколку сега. Јас знам дека подобро живеев, многу подобро отколку сега.

Мислиш пред војната?

Пред војната. Немав никакви грижи, не размислевав како ќе се прехранам. Сега да оформам семејство, да го хранам семејството, за тоа скоро и да не размислевам.

Чувствуваш ли дел од одговорноста?

Па, не знам... Такво беше времето што морав да се јавувам на поканите. Да не се јавував, ќе бев приведен, сигурно ќе одев на Воен суд и којзнае какви би биле санкциите кон мене. Се пријавив бидејќи тоа ми беше како некаква должност – во војска даваш заклетва и се заколнуваш во нешто, дека тоа и тоа ќе го правиш. Дојде и тоа време да се јавиш, на такви покани се јавував. Многу луѓе се јавуваа, нормално, од страв. Сега имаше тука и доброволци, сигурно, кои се... Пропагандата направи тој да стане доброволец, да мисли дека тоа што оди таму е правилно, којзнае поради што да војува, да гине, да убива. Веројатно и голем процент од тие луѓе кои биле доброволци, кои доброволно отишле, после тоа виделе што е и како е. Веројатно, не дај боже, сега повторно да се случи, сигурно поинаку би размислевале.

На што мислиш кога велиш "пропаганда"?

Мислам на медиумите, на телевизијата, на радиото, печатот. Значи на сето она што во тоа време се случуваше и сите беа преокупирани со тоа. Значи се гледаше кој што работеше, никој ништо не правеше, сите гледаа телевизија, што се случува таму, што се случува кај нас.

По твое мислење, колку се објективни медиумите денес?

Објективни се, но не баш толку многу колку што би требало да бидат. И понатаму секаде, гледам овде на кабелска телевизија, имам и хватска, ги имам во Лозница и тие босански канали, сите тие гледаат од своја страна, значи секој мисли дека тој е жртва, дека својата страна е жртва, дека останатите се виновни. Ги има и кај нас тие движења, кои не докажуваат, туку сакаат да покажат дека не е само еднострана жртва или две или три, туку сите сме жртви, сите сме виновни за ова што ни се случува. Виновни сме и ние сигурно, но многу помалку од тие неколку луѓе...

Што мислиш кога зборуваме за народите, односно за поранешните републики, а сегашни држави, дали има повеќе или помалку виновни и поголеми или помали жртви?

Па не знам, веројатно има. Ама кој ќе го докаже тоа сега? Ние, ниту денес ниту којзнае колку години да поминат, нема да ја дознаеме вистинската вистина. Можеби никогаш нема ни да ја дознаеме. Во секоја војна победникот ја

пишувава историјата и ти учиш дека е тоа така. Сега, дали тоа било така или не, кој го знае тоа? Значи јас можам да зборувам за она што јас го знам, што јас сум го доживеал, што мојот брат, кој беше на боиште, го доживеал. Беше во редовна војска и отиде во Хрватска; таму беше на боиште, токму таму каде што се војуваше и каде што се гинеше, каде што, после кога војската се повлекуваше во Босна, ги нападнаа муслуманите, конвојот кој беше обезбедуван и кој беше договорено мирно да се повлече од хрватска територија, ги нападнаа и многу од нив тука загинаа. Другарот на брат ми загина покрај него. Е, сега кога го гледаш тоа, само тоа кога го гледам или мојот брат кој тоа го доживеал, значи тој ќе има слика и впечаток дека тие другите се виновни. Тој знае за тој случај – нему што му се случило. Не знае за многу други случаи, што се случило на наша или на хрватска страна. Значи секаде го имало тоа. Кога ќе почне војната, тогаш го повлекува секој човек. Човек многу, многу поинаку размислува во војна отколку вака, сега. Тогаш размислуваш да превивееш, да ја сочуваш својата глава, да ги сочуваш своите роднини, своите пријатели. Ако некому нешто му се случи, тогаш човекот ја губи контролата и тешко е после таков човек да го вразумиш.

Што е за тебе помирување?

Помирување? Па тешко ќе дојде до помирување уште долго време, овде кај нас. Луѓето тешко ќе ги заборават жртвите. Оној кој не го почувствува тоа на своја кожа, тој и ќе заборави. Кој го почувствува на своја кожа, ќе треба, богами, долго време да помине. Којзнае, можеби и повеќе генерации да поминат за да се заборави сето тоа.

Помирување? Треба да работиме, работно да соработуваме, културно да соработуваме. Она што било претходно, сигурно нема никогаш повеќе да се случи, но секој треба да живее за себе и да има соработка. Тоа е тоа...

А "обичните луѓе"?

Обичните луѓе? Па не знам. Еве искрено, јас зборувам за сето тоа, но многу работи се случија, па дури и јас не верувам во многу од тие работи. Јас, на пример, сега не би се осмелил да одам во Хрватска сам, сé уште не би смеел. Им кажувам на зет ми и на сестра ми дека им е многу поблиску преку Хрватска кога доаѓаат од Швајцарија. Потоа кога ќе размислам дали би смеел да дојдам јас така со деца. Од каде знаеш какви екстремисти сé уште има, од каде знаеш што може да се случи? Кој му гарантира дека ќе помине безбедно? Мислам, поминуваат, одат луѓе, доаѓаат од Хрватска овде, никому ништо не му се случува, одат наши таму, но сé уште... Мислам дека сé уште постои нешто во воздухот што, за жал, не е раздвојува. Сега, колку време ќе помине додека луѓето сето тоа го заборават, да биде сé по старо – не знам, навистина.

Што мислиш, кому му останува да го понесе целиот тој процес на помирување, на соочување со минатото? Кој треба тоа да го поттикне?

Сите треба да го поттикнуваат тоа, но и денес повторно најголемата улога тука можат да ја одиграат политичарите, бидејќи тие се во сите медиуми, тие се присутни, нив ги слушаме и гледаме секој ден. Што можам јас сега, каде јас можам да се појавам? Ако некаде, на некоја радиостаница или на некоја мала телевизија, кажам нешто, тоа ќе трае еден ден и другиот ден ќе се заборави. Овие што се секојдневно на телевизија и во печатот, тие можат многу повеќе да направат. Не велам дека не можат сите, но тие можат многу повеќе, токму поради тоа што медиумите се такви.

Можеме ли да се смишиме, ако не се соочиме со минатото?

Тешко. Мораме сите да кажеме точно кој бил, виновниците да одговараат. Секој кој е виновен, од која било страна, да одговара за сé што правел. Сé

додека некој е на слобода и се додека е заштитуван од овој или оној, а правел такви нешта, помиривање нема да има. Значи сите мораат да бидат таму каде што им е местото.

Освен тоа, има ли уште некои пречки на патот кон помиривањето?

Помиривањето и кога ќе се случи, и ако се случи, сепак, сигурно тоа нема да биде она што било пред тоа. Многу луѓе ќе размислуваат за тоа дали да стапат во брак со некој кој е од друга националност, многу повеќе ќе размислуваат и ќе мислат за тоа отколку претходно. Таква беше средината кај нас, не е толку повеќенационална (како во Војводина). Имаше и други националности, ама многу помалку. Воопшто не се обрнуваше внимание на тоа со кого ќе стапиш во брак, кој од која вера е, од која нација, кој ќе ти се допадне – со него си. Е, сега е малку поинаку, бидејќи секој има некое грдо искуство од тие војни. Многу бракови, токму поради тоа што се од различна вера, се растирија. Многу деца останаа без татко или без мајка, така што сега и јас многу, многу тешко би влегол во брак со некој од друга националност отколку пред војната, од објективни причини. Тоа што ни се случи, никогаш веќе да не се повтори. Веројатно нема.

Каква ни е иднината?

Леле, не е убава, сигурно. Треба да поминат уште многу години. Ние прво треба да го промениме својот менталитет, а за тоа треба многу време. Оваа земја треба да се подигне после сите тие силни војни, после толку упропастувања, и за тоа треба многу време. Јас не гледам дека ќе биде подобро уште за некој десет години. Ќе ни биде вака како што ни е сега. Не гледам поубава иднина за нас, уште долго. Парола: Снајди се сам. Тоа е кај нас сега. Никој нема да ти помогне ако сам не си помогнеш. Никој ништо нема да ти даде, никој на ништо нема да се сети. Многу луѓе останаа инвалиди во оваа војна. Сега никој на нив не обрнува внимание. Каде се споменуваат тие луѓе инвалиди? Дали имаат нешто поради тоа што останале инвалиди? Немаат! Можеби некој нешто добил, ама тоа е беззначајно. Значи секој да си ја гледа работата во својот двор.

Т. Г.

Многу се важни некои мали помирања**Дали се уште ги чувствувате последиците од војната? На кој начин?**

Фала му на Господ што во војната не загубив некој близок, па последиците од војната ги чувствуваам на сосема поинаков начин од луѓето коишто загубиле некој свој. Да, јас чувствуваам последици – заработка болест, висок притисок, семејството ми се распсна на сите страни. Пред војната живеев во систем кој можеби нё ограничуваше, но на извесен начин сите нё чуваше. И после еве 10 години има многу урнатини и во околната, но и во човечките души; младината лута без цел, се оддава на пороци, за нив никој не се грижи, освен понекоја странска организација која можеби на кратко и ќе им помогне, но нашата власт за тоа нема слух.

Што е тоа што Вие би сакале да го измените? Кои промени би довеле до подобрување на моменталната ситуация за Вас лично, но и за целото општество?

Јас би сакала децата да одат заедно во училиште, младината да седи во исти кафулиња, да завршат школо и да го работат тоа што го сакаат, луѓето да се вработуваат и да не се делат на "наши и нивни". Како да се дојде до тоа? Па, и за мене тоа е тешко прашање. Мислам дека голем придонес тутка би можеле да дадат училиштата со промена на некој свој начин на работа, па спортските друштва, верските институции... Училиштата би требале, по угледот на разни младински и странски организации, да направат средби помеѓу децата од основно училиште до средношколци и постари, да се организираат заеднички излети, натпревари, приредби. Можеби тоа би можело да придонесе, особено ако тие акции би биле пофалени, поддржани, потпрени од различни видови политичари.

Како да се соочиме со минатото? Како да се однесуваме кон него?

Минатото е нешто што треба да се памети, особено кај нас каде што постојат повеќе различни видови на минато. Фала му на Господ, па не мразам. Го почитувам и своето и туѓото, настојувам да ги разберам другите не намалувајќи ја нивната болка. Се обидувам со мали примери да покажам дека не беше баш се црно; па така често во муабет спомнувам некој работи од времето на војната кои се позитивни примери во тоа зло кое се случуваше. На пример: "Се сеќаваш на онаа моја пријателка од пред војната; ние една на друга си праќавме пакети со храна, иако бевме разделени, а и денес често се слушаме и допишувааме". Таа може исто на некој да му го прераскаже пример итн. Ако почнеме само со обвинувања и оптужби како што прават политичарите од сите страни, тогаш ќе станеме исти како нив, без желба што било да се измени.

Какви се Вашите ставови околу помирањето? Што е за Вас помирање? Како да се дојде до него?

Многу се важни некои мали помирања – средби во продавница, на пазар... Помирањето не може да се постигне со закон, туку со толеранција, со меѓусебни средби. Медиумите можат тутка многу да направат – кога би го смениле својот говор, кога не би "влечел" секој на своја страна повторно, без оглед на тоа што е вистина. Токму кога човек нешто ќе заборави, пак по весници

C е обидувам со мали примери да покажам дека не беше баш се црно; па така често во муабет спомнувам некој работи од времето на војната кои се позитивни примери во тоа зло кое се случуваше. На пример: "Се сеќаваш на онаа моја пријателка од пред војната; ние една на друга си праќавме пакети со храна, иако бевме разделени, а и денес често се слушаме и допишувааме".

или на ТВ некои грди слики од минатото со толку грди толкувања и изјави што човекот повторно го враќаат во минатото и тоа на еден грд начин. Помирувањето е решение; на луѓето им треба перспектива, школување, работа, дружење. Она што мене ми е интересно е тоа што во индивидуални разговори сите се мириме, се сакаме, го прераскажуваме минатото на еден поинаков начин, но кога групата е поголема, се се менува. Како да се плашиме едни од други кој што ќе каже.

Кој би требало да работи на помирувањето?

Веќе кажав за тоа дека медиумите, училиштата би можеле да направат некои поместувања со мали промени во својот начин на работа. Освен нив, мислам дека и верските институции би можеле нешто да направат. Бидејќи сега имаме веронаука во училиштата, мислам дека верските работници страшно многу можат да помогнат за помирувањето, раскажувајќи им ја на децата приказната за ближниот на поинаков начин – да ги сакаат сите луѓе. Кога ќе дојдат дома, тие ќе им ја раскажат на своите и така тоа би одело. Исто така, во верските објекти да се зборува со почит за соседот, за човекот од друга вера итн. Меѓутоа, тие се претворија во политичари кои само "своето" го истакнуваат и не делат на "наши и нивни".

Имате ли некои стравови врзани за помирувањето?

Моите стравови се однесуваат на улогата на Меѓународната заедница која мислам дека не го разбира менталитетот на нашите народи. Ние долго бевме во општество со култ на личноста, а сега ни "дозволуваат" некаква демократија. Ние таа демократија не ја разбираме, но погрешно ја користиме.

Можат ли "малите, обични луѓе" нешто да сторат? Мислите ли дека Вие лично можете нешто да направите?

Лично јас сум за помирување и на тоа работам ситно, но успешно: се дружам со сите во моето училиште кое работи како две училишта под еден покрив, своите деца ги научив да го сакаат своето и да го почитуваат туѓото, а во

Убавата иднина без сите овие поделби е далеку, но ќе ја имаме, ако повторно не се појави некоја националистичка будала. Мислам дека конечно некој би требало да ги укине, забрани националистичките партии, дека тоа е еден чекор кој многу би значел.

одделението секој ден разговарам со децата за "другите", ги учам да ги разликуваат доброто и злото, а не "нашите и нивните".

Мислите ли дека луѓето во нашата земја се спремни за помирување, дека сакаат помирување?

Луѓето се спремни за помирување, но поголемиот дел од нив сепак ќе каже дека е прерано, исто како и нивните политичари. Исто така, луѓето од дијаспората кои уживаат во тие западни земји, често нам овде ни внесуваат немир зборувајќи: "Важно ви е... ". Често се спремни не мислејќи на нас тука, да станат во конфликти со луѓето со кои ние градиме односи и помирување. Мислам дека луѓето се спремни за помирување, дека го сакаат, но мислат дека е полесно вака – секој да живее во своето "трло". А политичарите и дел од Меѓународната заедница тоа го поддржуваат.

Што мислите за тоа дали вината е индивидуална или колективна работа? Што е со одговорноста на "обичните луѓе" за се она што се случуваше?

Сите вини не се ниту индивидуални ниту колективни, но во одредени случаи се и едното и другото. Најголема е одговорноста на политичарите и на нивните партии. Значителна е и одговорноста на медиумите, а потоа и на верските работници. Сите тие на обичните луѓе им наметнаа стравови за оние другите. Кај луѓето така постојано е присутен страв од другата страна која се прикажува како непријател, се создава страв од повторно избивање на војна. А обичните луѓе, пак гласајќи за "своите", го одложуваат овој процес на помирување. Но за минатото "малите, обични" луѓе не се виновни; нам ни беше убаво, а сега на сите нив им е убаво, а на нас ни е така како што ни е.

Кога зборувате за иднината, кои се Вашите предвидувања врзани за иднината? Како го гледате процесот на помирување во иднина?

Убавата иднина без сите овие поделби е далеку, но ќе ја имаме, ако повторно не се појави некоја националистичка будала. Мислам дека конечно некој би требало да ги укине, забрани националистичките партии, дека тоа е еден чекор кој многу би значел.

А. Г.

Од глава до пета

Како го доживеа конфликтот што ни се случи во 2001 година?

Па јас лично не бев многу изненаден од конфликтот познавајќи ги работите не само кај нас, туку и пошироко. Лично не ми беше пријатно, особено не мене кој работам и живеам со Македонци. Живеам во општина која е со 90% Македонци и не ми беше баш пријатно.

Кажи ми дали сега после 4 години, се уште ги чувствуваш последиците од тој конфликт?

Па јас лично и после тие 4 години сум истиот, но осекам кај луѓето дека има, посебно после конфликтот, одма имаше доста, како да кажам, голема, голема недоверба. Иако таа недоверба постоеше и пред конфликтот, меѓутоа после конфликтот многу се продлабочи.

Кажи ми според тебе, во кој правец да се насочиме и на кој начин да се справиме со таа недоверба којашто постои?

Тоа е малку покомплицирано прашање затоа што треба време пред се и во тој временски период малце подолг луѓето да се навикнат на ваквиот начин на живеење; значи да ги прифатат нештата како реални, како присутни, и тогаш нема да има проблем. И се разбира дека властите треба да придонесат многу, тие треба најмногу да придонесат.

Дали мислиш дека еден од правците за справување со таа недоверба е помирувањето помеѓу, условно речено, двете страни кои беа вклучени во конфликтот?

Помирување, па што знам. Јас не чувствуваам како да сум се скарал. Меѓутоа пак ќе се вратам на тоа што го кажав, прифаќање на реалноста, не само на тоа што значи од страна на Македонците, туку и од страна на Албанците. Значи реалност е дека ова е Македонија и реалност е дека не може да се делат и дека мораат сите да живеат да придонесат за доброто за оваа држава; односно да работат заедно, што верувам, е цел на сите, односно вклучување во Европската унија и тогаш тие проблеми уште помали ќе бидат.

Кажи ми кој се треба да работи на тој процес?

Па од глава до пета, ја би рекол, или од влада до најобичен граѓанин, сите треба да придонесат. Тоа е синџир, главната алка, тие горе, ама една алка да ти фали, нема да штима.

Дали некаде ја гледаш одговорноста за конфликтот за целата таа ситуација?

Одговорност секако има, не може да нема. Исто како што има и причина, меѓутоа дали причините се толку големи за да дојде до ова, не знам. Тоа можеби некои аналитичари можат да кажат. Сигурно пред некој конфликт постои некој пред период, конфликт и период после конфликт. Секако дека пред конфликтот е многу битен период. Доста конфликти коишто се случуваат, особено на Балканот или да речеме во Босна, Косово, Македонија и други места, секогаш претходи нешто. И после конфликтот, зависно од обемот од војната, дали е тоа граѓанска, меѓуетничка, меѓудржавна, дури или меѓурепубличка, како би рекол, зависно од тоа доѓаат резултатите или при-

сеќам кај луѓето дека има, посебно после конфликтот, одма имаше доста, како да кажам, голема, голема недоверба. Иако таа недоверба постоеше и пред конфликтот, меѓутоа после конфликтот многу се продлабочи.

Hикој не може да прифати дека само он е виновен за нешто; тоа една работа, и втора работа, кога ќе се распореди таа вина, секако кај некого ќе падне повеќе, а кај некого помалку; важно сме сите виновни и да се преземе одговорност јавно. Пример, ние Албанците сме одговорни за тоа, тоа и тоа, Македонците – за тоа, Србите – за тоа, затоа што сите сме учесници во конфликтот. Можеби во Македонија – Албанците и Македонците, но во Босна – Србите, Хрватите, Босанџите и некои други трети, што ги викам јас.

мирјата, или договорите. Значи сигурно не штимало можеби кај Албанците, можеби кај Македонците, претходно и го запоставиле, и се собрало и затоа во иднина верувам дека нема да има некакви проблеми. Јас бев убеден дека не може да се прошири овој конфликт затоа што проблемите меѓу Албанците и Македонците не беа толку големи за да имаме некоја голема војна. Мислам дека ова беше една контролирана војна од некои други поголеми алки, така да они ја контролираат ситуацијата и они ја завршија.

Дали некаде гледаш вина или виновници?

Има, меѓутоа не би можел да ги лоцирам. Не би требало многу да се влегува во анализи; тие анализи можат да продуцираат нешто друго. Затоа не би сакал. Сигурно дека има, не може да нема, но има од двете или трите страни. Меѓутоа никој не може да прифати дека само он е виновен за нешто; тоа една работа, и втора работа, кога ќе се распореди таа вина, секако кај некој ќе падне повеќе, а кај некого помалку; важно сме сите виновни и да се преземе одговорност јавно. Пример, ние Албанците сме одговорни за тоа, тоа и тоа, Македонците – за тоа, Србите – за тоа, затоа што сите сме учесници во конфликтот. Можеби во Македонија – Албанците и Македонците, но во Босна – Србите, Хрватите, Босанџите и некои други трети, што ги викам јас.

Каки ми која е твојата прогноза за Македонија?

Иднината е во Европска унија и стварно кога ќе имаш стандард работи и кога ќе ги уживаш тие основни права, не основни етнички права туку основни граѓански права, тогаш нема да има проблем буквально за сите.

Сакам да ти кажам дека убеден сум дека еден ден овие проблеми апсолутно нема да постојат, само нормално дека ќе треба време. Кога викам време, мислам на генарации, не ние. Едно 5-годишно дете кога ќе стане 30-годишно, ќе размислува другачие.

Л. Г.

Нé најдоа на улица и нé примија дома

Можете ли накратко да ни се претставите?

Моето име е Милица. Родена сум во Зеница, 1953 година каде што и израснав. Завршив средно училиште, работев во Железара-Зеница 21 година. Си заминавме од Зеница во 1993г. и оттогаш живееме во Бјелина.

Како влијаеше на Вас почетокот на војната во БиХ?

Како и на поголемиот дел од луѓето кои воопшто не се надеваа на таа војна. Јас лично не чувствувај дека во Зеница, градот во кој израснав и цел живот се дружев со луѓе од разни националности, вери, дури и раси, ќе дојде до војна. Не очекував дека во една работничка средина каква што беше Зеница, во која доаѓаа да работат луѓе од сите страни на бившата СФРЈ, тука основаа семејства и остануваа тука да живеат... Сите се дружевме и не очекував дека во една таква средина може да дојде до војна. Мене војната ме дочека потполно неподготвена и бев шокирана. Не знам за останатите, ама јас почетокот на војната го дочекав потполно неподготвена.

Колку тоа што го доживеавте во текот на војната влијаеше на Вашиот живот подоцна?

Па многу, животот ми се измени од корен... Кога очекував дека ќе почнам најубаво да живеам – децата пораснаа, имавме добри работни места, бевме станбено обезбедени, материјално ситуирани, преку ноќ останавме без ништо. Ни останаа само нашите животи, но тоа е она што е и највредно.

Колку често денес размислуваш за тој воен период?

Сé уште често размислувам, навистина често размислувам за првите денови од војната. Често се спомнува и почетокот на војната. Но уште почесто ние и нашите пријатели се сеќаваме на убавите предвоени времиња и животот кој тогаш го водевме.

Вашето семејство преживеа тешки мигови за време на војната. Дали чувствувате горчина кога ќе се присетите на тоа?

Не, не чувствувај горчина ни кога тоа се случи. Бев разочарана од пријателите, од соседите, но никогаш на никого не му посакав лошо. Дури ни на луѓето кои мене и на моето семејство ни го направија тоа што го направија, никогаш не посакав лошото да им се врати. Можеби некогаш во афект сум кажала: "Да даде Господ да му се врати", но тоа никогаш никому вистински не сум му го посакала. Кога веќе ги спомнавме тие лоши случаувања кои ни се случија мене и на моето семејство, би сакала тоа и да го објаснам. Никогаш со соседите не сме имале некои проблеми додека не започна војната. Не очекував дека јас лично би можела да имам проблеми. Нашето семејство е во вистинска смисла мултиетничко, роднински сме поврзани со припадници на различни националности. Ниту јас ниту мојата сестра, мајка, маж, не очекувавме дека нам би можело да ни се случи такво нешто. До денот на несреќата никогаш не ни помислив дека би можела да заминам од Зеница. Сé додека една ноќ непознати лица не фрлија динамит во куќата на мојата мајка. Мајка ми и ќерка ми која тогаш имаше 11 години, беа тешко повредени, а куќата потполно уништена. Ќерка ми беше потполно осакатена и едно време не знаевме дали воопшто ќе преживее. Во болницата во Зеница ѝ пружија адекватна

Kога стигнавме во Жепча, веќе се чувствуваше напнатост и едно хрватско семејство кое воопшто не нé познаваше, ни пружи засолниште. Нé најдоа на улица и нé примија дома. Од Жепча, со размена стигнавме во Република Српска.

помош и докторите ја сметија на очно одделение, на кое таа според природата на своите повреди не му припаѓаше. Медицинскиот персонал се грижеше за неа. Тој ден кога ја видов својата родна кука уништена, решив јас и мое то семејство да заминеме од Зеница. Едвај чекав да заминам од градот кој го сакав како ниту еден друг град на светот и во кој имав намера да го поминам целиот свој живот. Но бидејќи Србите во тоа време во Зеница живееле во гето и не им беше дозволено да го напуштат градот, јас со своето име и презиме не можев да ја напушtam Зеница.

Како успеавте да ја напуштите Зеница?

Тешко, како што веќе кажав, на Србите им беше забранет излез од Зеница. Јас замолив една колешка од работа да ми ја даде нејзината лична карта. Таа ми излезе во пресрет и убедена сум дека ми го спаси животот, и тоа никогаш нема да ѝ го заборавам. Иако ние двете воопшто не личиме, на стражарот на барикадата му беше доволно да го види нејзиното име, па да ме пушти. Моите ќерки патуваа со истиот автобус, но одвоено од мене. Пријател на мојата постара ќерка, момче од Жепча, муслиман, т.е. Бошњак, ги водеше нив двете и на стражарот му кажа дека тоа се негови роднини, бегалци од Вitez. Мојот маж ги даде сите пари што ги имавме за да ги потплати припадниците на Воената полиција за да го изведат од Зеница. Кога стигнавме во Жепча, веќе се чувствуваше напнатост и едно хрватско семејство кое воопшто не нe познаваше, ни пружи засолниште. Нe најдоа на улица и нe примија дома. Од Жепча, со размена стигнавме во Република Српска.

Дали ситуацијата во БиХ се изменила на подобро од тие воени денови, па наваму и колку?

Јас да се прашував, војната никогаш немаше и да ја има. Да се прашуваше поголемиот дел од луѓето, војна никогаш и немаше да има. Ситуацијата се смени. Од почетокот на војната до заминувањето од Зеница доживеав шиканирање од страна на колегите од работа, од ситни пакости до грозни навреди, меѓутоа кога првпат отидов во Зеница 1996 г., доживеав тие истите луѓе срдечно да ме поздравуваат, да ме викаат да дојдам... Бев во шок од таа промена. Можеби подобро би се чувствуvala да продолжија да се однесуваат како што се однесуваа во војната. Целото тоа време не ми беше јасно, бидејќи јас не се изменив.... Да продолжија и понатаму да ја вртат главата од мене, барем ќе знаев на што сме. Бисакала луѓето да се помалку дволични.

Како се чувствуваат сега кога ќе отидете во Зеница?

Ретко одам во Зеница. Како поминува времето се помалку имам желба да одам таму. Кога првпат по војната дојдов во Зеница, кога на влезот од градот ги видов оцациите на железарата, неконтролирано почнаа да ми течат солзи. На ќерка ми не ѝ беше јасно зошто плачам, а јас се чувствуваа толку тажна, зошто бев натерана да го напуштам тој град. Како поминува времето, се помалку и помалку го сакам. Никогаш не би посакала да се вратам да живеам во Зеница. Кога ќерка ми настрада, никој од моите пријатели и пријателки од бошњачка националност не праша за моето дете, ниту дојде да ме посети. Дотогаш сите наши радости и таги заедно ги поднесувавме. А тогаш никој не се удостои ниту да ме повика и да праша како е моето дете.

Првиот миг кога телефонските врски се воспоставија, ги повикав сите свои пријатели и пријателки мислејќи дека и тие едвај чекаат да ме слушнат, како јас нив. Иако на сите им го дадов мојот број, никогаш никој не ми се јавил. Јас им се јавив два-три пати, но никој не ми возврати на повикот. Да не живееше сестра ми во Зеница, никогаш не би посакала да одам таму.

Дали Вие, како "обичен граѓанин", мислите дека помирувањето е на задоволително ниво кога ќе ја погледнете ситуацијата во БиХ?

Мислам дека не е. Можеби обичните граѓани и сакаат помирување, но медиумите и политиката доста влијаат на овој процес. Медиумите сé уште се фокусираат на воениот период, а на политичарите баш им е гајле.

Каков е сега односот меѓу луѓето од различни нации во Бјелина?

Мислам дека во Бјелина нема меѓунационална нетрпеливост. Кога дојдов во Бјелина, во нашата улица сите соседи беа муслумани. Ни помагаа да се снајдеме, бидејќи дојдовме во Бјелина без ништо. Фине се дружевме и ние не сме имале никакви непријатности со нив, ниту тие со нас.

Каква беше Вашата реакција кога слушнавте дека е потписан Дејтонскиот мировен договор?

Бев многу среќна, дури како вистински идеалист помислив дека ќе настапи период на обнова и изградба, како што тоа беше по Втората светска војна. Мислев дека и БиХ така ќе се гради и напредува, по настапувањето на мирот. Не очекував дека ќе дојде до тоа општо грабање, дека поединци ќе успеат да се збогатат, а дека поголемиот дел од народот ќе остане во беда, без услови за живот, без работа.

Дали ја допирате темата за повраток во контакти со Вашите познаници и пријатели кои спаѓаат во категорија на бегалско население?

Често зборуваме за тоа, ама баш никој од моите пријатели, бегалци од Тузла, Зеница, Травник, Буѓојно, никој од нив не сака да се врати во своето предвидено место на живеење. Сите сакаат да живеат во Република Српска.

Која е главната причина за таквиот нивен став?

Најверојатно егзистенцијата. Знаеме дека со враќање би биле граѓани од втор ред. Ни тука немаме којзнае каква работа, но се снаоѓаме, а таму ни толку не би можеле да оствариме. Но и она што луѓето го преживеале во текот на војната и грдите сеќавања, нé спречуваат да се вратиме во родните краишта.

Што би требало уште да се направи во БиХ за да се нормализираат меѓучовечките односи?

Што би требало да се направи? Па го спомнавме Дејтон во кој е потписано дека БиХ е држава со два рамноправни ентитети: ФБиХ и Република Српска. Мислам дека не би требало да се чепка во тој дејтонски модел и дека Република Српска треба да опстане како федерална единица во рамките на БиХ. Тоа би придонело за помирувањето. Република Српска да го задржи својот статус кој го стекна во Дејтон, сите да живееме таму каде што сакаме, и никој да не нé присилува. Тие секојдневни притисоци – да исчезне едниот ентитет, нé враќаат на почеток на 90-тите. Треба да живееме како добри соседи и секој нека живее кај сака и на свое.

Колку може поединецот да направи за помирувањето и стабилизацијата на ситуацијата?

Малку може поединецот да стори. Што се однесува до мене, тоа помирување одамна би настапило, но тоа не зависи од нас туку е работа на политичарите, која ние не ја разбирааме. Можеби тие цели на денешната политика ќе ги осознаат дури моите деца и внуци.

Кога ќе се каже помирување, што подразбираат Вие под тоа?

Јас не сум во кавга со никого. Со кој би требало јас да се мирам? Ваквото помирување ми е доволно, сé додека можеме да се движиме слободно и да се дружиме со кого сакаме. Јас и моето семејство така постапуваме, сé уште не ни е важно кој на која нација и раса ѝ припаѓа, човекот го цениме според неговите човечки особини кои ги поседува. Што се однесува до мене, помирува-

на што луѓето го преживеале во текот на војната и грдите сеќавања, нé спречуваат да се вратиме во родните краишта.

њето е веќе настанато. Не сум лута на никого. Сите добри луѓе ми се драги, а лошите не ги мразам, но не ги ни сакам.

Како ја гледате иднината на БиХ?

Офф... Црна е иднината на БиХ. Сé пропаѓа, нема никаков напредок... Жал ми е за моите деца, бидејќи не сум сигурна дали тие ќе успеат да остварат пензија во БиХ. Се сомневам дека и јас ќе успеам во тоа. Луѓето тешко живеат и едвај успеваат да заработкаат за гол живот, а ништо не оди кон подобро.

Што уште може да направи народот на кој му припаѓате за помирувањето во БиХ?

Не само мојот, туку и останатите народи во БиХ, најлесно би дошле до помирување кога луѓето би почнале нормално да живеат и кога би имале доволно работа, да работиме, и кога би достигнале некој нормален стандард. Тогаш не би имале време да размислуваме за некои други нешта, освен за работата и работењето. Подобрување на економската ситуација би придонесло и за подобрување на односите помеѓу нациите. Можноста за нормален живот и економската сигурност би придонесле за помирувањето.

Како сега реагирате кога на медиумите ќе чуете за некој инцидент кој е предизвикан поради меѓунационална нетрпливост?

Медиумите уште повеќе придонесуваат за тој раздор. Можеби не би ни требало сé да се објавува, а тие со преголемо внимание сензионално ги третираат тие инциденти, придонесуваат за побавно помирување и ја зголемуваат нетрпливоста помеѓу луѓето.

Како луѓето можат да живеат со грдите искуства и спомените од војната?

Мислам дека треба да се прости, но не треба да се заборави. Јас веќе одамна им простиш на луѓето кои ми направија лошо, но никогаш не заборавив ниту ќе заборавам.

Дали, според Ваше мислење, "националниот клуч" застапен во институциите влијае на помирувањето?

Ако сме држава на три конститутивни народи, тогаш ова треба да придонесе за помирувањето. Еднаквата застапеност е начин ниту еден од конститутивните народи да не се чувствува исфрлен или недоволно застапен.

Б. Ј.

Со самото тоа што молчеа и ништо не правеа, учествуваа

Колку години имаш и од каде си?

Имам 26 години, а од каде сум, тоа е долга приказна... Родена сум во Призрен, кратко живеев во Призрен, па во Приштина, Гаковица, сé на Косово, па потоа во Шибеник, Дрвар, Бијело Поље и сега во Подгорица. Класична приказна на дете на воено лице.

Како се вкрутуваа тие преселби со почетокот на војните во деведесеттите години?

Ние бевме на Косово кога започнаа демонстрациите и бунтувањата за некои поголеми права на малцинствата, а татко ми тогаш беше граничар и работеше многу на терен. Ние расневме и тој бараше прекоманда за да се тргне, затоа што тогаш веќе почна да станува опасно. Тој сакаше да се повлече во пензија, да си замине мирно. Тогаш доби прекоманда за Шибеник и таму поминавме две прекрасни години – '89г. и '90г., додека не почна војната и таму. Тогаш татко ми доби прекоманда за Дрвар во Босна, додека и таму не почна војната. Потоа добија наредба секој да се врати во местото од каде што е. Тогаш се вративме во Црна Гора и таму беше хаос додека малку не се привикнавме.

Како го доживеа тој воен период ти како дете?

Тоа што војната мене ми го покажа како на дете заштитено од сите страни е добрата страна, доброто лице на луѓето. На пример, додека живеевме во Шибеник, поминавме три месеци во подрум. Татко ми беше во касарна, речиси заробен, а ние во воени згради каде што сите бевме деца на воени лица. Половина од нив веќе поминаа во Хрватската гарда, додека останатите сé уште не знаеа што и како да прават. А оттаму слободно можеа да шетаат само семејствата на оние кои преминале во Хрватската гарда, што значи дека ние времето главно го поминувавме во подрум. Она што го памтам е дека тие соседи ни се покажаа како најдобри луѓе, одеа за нас на пазар, ќе ни донесеа исто што и за нив, па проверуваа во касарната како е татко ми. Сé она што ние не можевме да го правиме, тие го правеа за нас, можеби тогаш не можев да разберам колку сето тоа значи, сé додека не слушнав што сé се случувало и што сé доживеале луѓето. Така што јас во тоа доживеав најдобри работи и видов некое убаво лице на човечноста.

Како течеше животот во Подгорица понатаму? Дали се почувствуваа некои последици? Дали ти, лично си ги почувствуваа?

Ние секаде каде што бевме, добро поминавме. Колку е до нас, бидејќи сме комуникативни и отворени, толку е и до околината. По Шибеник бевме во Дрвар каде што е чисто српско население, а ние дојдовме со презиме кое е потполно муслуманско. Навистина, немавме некој голем муслумански идентитет, туку тој повеќе се базираше врз југословенство, сепак, можеше да им пречи на луѓето, но не им пречеше и тоа ми беше феноменално. Кога стигнавме во Подгорица, практично бевме без работи, само ние тројца. Пodoцна соседите ни испратија некои работи и тогаш беше полесно. Во Подгорица ми беше најтешкиот период, дојдовме токму пред инфлацијата, во време на најголемата партишка поделеност. Првиот ден во училиште ми прииде еден деч-

Д одека живеевме во Шибеник, поминавме три месеци во подрум. Татко ми беше во касарна, речиси заробен. Она што го памтам е дека тие соседи ни се покажаа како најдобри луѓе, одеа за нас на пазар, ќе ни донесеа исто што и за нив, па проверуваа во касарната како е татко ми. Сé она што ние не можевме да го правиме, тие го правеа за нас, можеби тогаш не можев да разберам колку сето тоа значи, сé додека не слушнав што сé се случувало и што сé доживеале луѓето.

ко и ме праша: "Ти си либерал или радикал?". Јас воопшто не знаев што ме прашува, додека не ми објасни дека се работи за политички партии и дека класот е поделен со овие две партии. Тоа дефинитивно беше најтешката преселба, можеби поради мигот во кој дојдов или можеби поради таа затвореност кај младите во Подгорица, кои беа малку позатворени отколку во другите средини.

Тој некој воен дел од идентитетот, дали го почувствува како свој, дали понатаму во животот нешто ти значел и како луѓето се однесуваа кон тебе во однос на него?

Војната ми одзеде некои убави мигови од тинејџерското доба, морав порано да созреам, а и како најстаро дете. Всушност, ниту сега не ја калирам поентата на таа војна ниту ја гледам причината, ниту резултатите покажуваат дека со неа нешто се постигнало. Мене ми беше ужасно тоа што луѓето, воопшто, морава да поминат низ тоа. Ние живевме во некаква сигурна средина, а наоколу постоја тие недоразбирања, иако ние тоа не можевме да го почувствуваме. Најлошо ми беше во Подгорица, бидејќи постојано ни поставуваа прашања: "Дали сме воени профитери?" или "Зошто не си одиме на свое?", така што тоа ми падна потешко, отколку воените подрачја во кои бевме.

Имам еден интересен пример од училиште. Во гимназија имав единица по географија што беше нелогично, бидејќи многу сакав географија. Професорот дури не сакаше ни да ме испраша. На крај татко ми мораше да оди во училиште за да види што се случува и се заврши со објаснувањето дека татко ми не е муџахедин и дека работел во JNA, по што тој прифати да ме испраша. Тоа се некои работи кои ми останаа во лошо сеќавање, но не е нешто што можеше да влијае на мене или на моето семејство.

Дали Црна Гора учествувала во војните, според тебе?

Тоа што Црна Гора немала војна на своја територија, не значи дека не учествувала. Јас сето тоа го гледав од некоја детска перспектива и тогаш сето тоа ми се чинеше страшно, а сега кога некој информации се откриваат, ми се чини уште пострашно. Јас мислам дека учествала, па макар и молчешкум, но и со дела исто. И овдека беа некои големи медиумски кампањи. Но, сепак, луѓето уште некое време можеа да се слушнат, како и ние, бидејќи постојано ни се јавуваа, така што имавме претстава што навистина се случува. Од луѓето зависеше како ќе ги примат тие информации. Понатаму, потполно ми е нејасно како дојде до Дубровник или предавањето на луѓето во Штрпци, што е нелогично за некој кој не учествувал во војна или е "Оаза на мирот". Тоа не се работи кои му се случуваат на некој кој не е во војна или е неутрален. Тоа според мене беше работа и на секој поединец, така што тоа беше неверојатно! Најголемата дискриминација која ја почувствуваа беше по верска и национална основа, а тоа не беше толку дел од мојот идентитет се додека не започнаа да ме одвојуваат врз таа основа; тогаш дури од инает некои работи почнаа да ми стануваат важни. Најмногу од сето тоа јас го доживеав во Црна Гора и во тие некои мигови мислам дека тој страв од различноста кулминираше.

Мислиш ли дека денес тој страв е намален?

Јас се движам во прекрасни кругови, така што не можам во потполност да одговорам на тоа прашање. Потполно е поинаку кога ќе се отиде на север на Црна Гора, кога ќе се спуштите на приморје, па на село... Јас сакам многу да патувам и да запознавам други луѓе.

Еднаш ми се случи да престојувам во планините на север. Таму е катун и таму луѓето одгледуваат стока. Луѓето се мошне осамени и кој и да дојде тие се среќни да позборуваат со него, да слушнат новости од град итн. Бевме трој-

Таа ме праша:
"Чеговиќ си
ти?" (која сум,
како се презивам), а
јас кажав:
"Хаџибеговик". Таа се
збуни и на крај
прокоментира: "Не си
ти виновна", и
објаснуваше дека
имала и таа соседи
муслимани и дека не
се сите лоши, т.е.
има и добри.

ца и една жена нé викна на погача и млеко, да позборуваме со неа и да и пренесеме вести. Таа ни објаснуваше како тутка животот е тежок и слично, а јас ѝ кажав дека знам за тие работи, бидејќи и јас имам село. Таа ме праша: "Чего-вик си ти?" (која сум, како се презивам), а јас кажав: "Хацибеговик". Таа се збуни и на крај прокоментира: "Не си ти виновна", и објаснуваше дека имала и таа соседи муслимани и дека не се сите лоши, т.е. има и добри. На таквите луѓе нема смисла што било да им се објаснува, бидејќи таа на пр. тутка живее осумдесеттина години и размислува за тоа дали јас сум виновна или не што сум родена со друга вера. Мислам дека тоа прилично се вкоренило во општеството, семејствата, воспитувањето. Верувам дека тоа може да се измени, но треба многу време. Треба да се влијае на тоа од сите страни: ТВ, училиште, општество, семејство, улица. Иако е доволно само едно негативно влијание, па да се разниша сé она што другите на тоа поле ќе го направат.

Што значи помирувањето за тебе?

Соживот, да можеме да живееме једни со други и да не ги гледаме тие различни. Бидејќи јас не можам да ги видам, мене од почеток ме учеле да го гледам доброто и лошото во луѓето и таа линија ја гледам, секогаш можам нешто добро да извлечам од луѓето.

И простувањето е мошне важно. Луѓето мораат да научат да простуваат једни на други. Јас знам дека зборувам работи кои и не се толку реални, треба да помине одредена временска дистанца. Јас поминав низ војната, но јас ја видов таа убава црта во луѓето, иако имаше и бомбардирање и страдања. Но мене никој од поблиската фамилија не ми настрада и затоа немам чувство на загуба кое би било тесно поврзано за војната и кое би можело да ми создава некоја дополнителна омраза и слично. За мене помирувањето е можно, соживотот е можен, живот со луѓето, а не живот со "кои" луѓе.

Што би им донело помирувањето на "обичните луѓе", според тебе?

Сé. Богатство. Според мене богатството и е во тие различни луѓе, различни обичаи. Мене ми е неверојатно убаво да појдам на некоја свадба во село кај Бијело Полье и на некоја свадба во Котор. Таа разлика во обичаите ми е феноменална да ја видам. Па и таму каде се преплетуваат сите тие обичаи... Ние сме на некој начин и пагани, бидејќи доста од тоа паганското останало во нас. Мене мисе чини дека би можеле многу подобро да живееме кога једни на други би си простиле, кога једни од други би учеле и подобро би се запознале једни со други.

Кога се зборува за подготвеноста на луѓето за помирување, дали е и колку е тоа специфично за Црна Гора? Дали воопшто тутка е препознана потребата за помирување?

Тоа што мене ми недостига е луѓето во Црна Гора да сфатат дека постои или дека постоел проблем. Тоа е прва ставка. Самата таа приказна дека Црна Гора не учествувала во војната, дека сé било околу неа, тоа, всушност, не е реално. Кога луѓето ќе станат свесни дека учествувале со самото тоа што молчеле и ништо не правеле. Ако не излегувале на избори, тогаш ги пуштиле оние триесет посто да одлучват за нив и тоа е крај на приказната! Тоа според мене е прв предуслов за да се направи нешто тутка. Ако воопшто не увидат дека учествувале во тоа, тогаш не гледаат ни потреба да се мират. Можеби тогаш се миротворци?! Јас не се чувствуваам како некој кој е само од Црна Гора, но, сепак, во Црна Гора не се гледа доволно дека ние сме учествувале во сето тоа. Иако има и позитивни движења, доле на границата со Хрватска, нешто заедничко се работи. Како и преку културата и музиката. Мислам дека е важно обичните луѓе да го сфатат и прифатат сето тоа. За да се отстрани некоја колективна вина.

Tоа што мене ми недостига е луѓето во Црна Гора да сфатат дека постои или дека постоеал проблем. Тоа е прва ставка. Самата таа приказна дека Црна Гора не учествувала во војната, дека сé било околу неа, тоа, всушност, не е реално. Кога луѓето ќе станат свесни дека учествувале со самото тоа што молчеле и ништо не правеле. Ако не излегувале на избори, тогаш ги пуштиле оние триесет посто да одлучат за нив и тоа е крај на приказната!

Токму поради тоа што си доста присутна и во регионот надвор од Црна Гора, како ја гледаш подготвеноста на другите луѓе со оглед дека тие се, сепак, во некоја малку поинаква ситуација?

Доста патував по војната, ги обиколував местата каде што живеев. Важно ми беше тоа да го направам. Некаде наидував на луѓе кои порано ги познавав, а некаде не, бидејќи потполно се променила сликата на населението. Мислам дека сé уште постои многу омраза, повреденост и навреденост и неразбирање на некој работи. Мислам дека треба да помине доста време и да има контакти помеѓу луѓето. Сега е актуелно извинувањето на политичарите, но тоа е некако само на хартија и зборови. А тоа би требало да се одвива во главите на луѓето, да разбереме што сме правеле и направиле. Иако економијата ќе одигра најважна улога, мислам дека е важно да се зборува за тоа, да се зборува за проблемите. Да се следи со постапки тоа извинување. На некои луѓе им е тешко и да признаат дека биле во заблуда после толку време.

Како да се соочиме со минатото, како да се соочиме со сé што се случило?

Не знам, можам само да кажам како јас го направив тоа. Сакав да најдам информации од сите страни: весници, ТВ, интернет. Една информација се обработуваше на неверојатно многу начини, од мошне тесни, до темелно обработени и објективни. Јас и денеска осознавам што сé се случувало, бидејќи често не можеме сé реално да согледаме.

Значи преку информирана слика донесувам одлука за моите ставови, постапки и однесување. Ставовите може да се менуваат зависно од потребите, не сум заговорник на тврдоглаво неменување на ставови. Исто така, треба да се погледне и во сопственото срце – дали таму има желба за помирување, тага и слично. Јас и денес се обидувам да стапам во контакт со луѓето кои тогаш многу ми значеле, бидејќи би сакала да им кажам благодарам. Затоа што токму тие ме научиле што значи да се биде човек. Ми се чини дека истата работа би требала да биде и од друга перспектива: ако нешто лошо се случи, тогаш со себе треба да видиш зошто и како, и тоа некому да му го кажеш. Со задржување на таквите мисли само за себе, не можеме да направиме ништо добро.

Колку е важен за тебе тој индивидуален однос кон минатото?

Мене историјата ми беше интересна, затоа што се прашував зошто учиме толку за војната, се добиваше впечаток дека постојано само се војувало. Ми се чини дека историјата не дава толку информации за тоа што навистина било, што се случило. Мене ми е важно да се знае што се доживеало и да може да се препознае што доживеале другите. Јас не доживеав некоја загуба во оваа војна, но преку другите луѓе можев да доживеам колку беше сурова и непотребна оваа војна.

Што може обичниот човек да направи и колкава е неговата одговорност, според тебе?

Најголема. Мене секогаш ми беше јасно дека јас сум одговорна за секоја моја постапка. Но и за сé што се прави во мое име, сакам да знам или да се бунам против тоа. Треба да се слушне нашиот глас тогаш кога се случуваат некои работи или не се случуваат. Единствено ако се изменам себеси, тогаш можам да влијаам на околнината. Ако се изборам со самата себе, со моето минато, тогаш дури можам да им помогнам на другите во решавање на нивните проблеми и да влијаам на средината во врска со помирувањето.

Аутре?

Јас во училиште бев одлична ученичка и секогаш ми велеа дека треба да отидам во странство и таму да живеам убав живот. Мене тоа никогаш потпо-

лно не ме привлекувало, бидејќи и во странство јас би била таква каква што сум. Ако имам проблем со нешто, сигурна сум дека и таму ќе го имам. Некогаш беше поинаку и луѓето мораа да заминуваат во странство, бидејќи едноставно нема друг излез. Мојот избор е да останам овде, бидејќи навистина верувам дека нешто може да се измени. Колку јас како едно лице можам да влијаам на тоа, тоа е дискутабилно, но јас давам сё од себе и задоволна сум со тоа што го работам. Не сум секогаш задоволна со резултатите, но работам најдобро што можам. Според проценките на некој американски институт за тоа кога Србија и Црна Гора ќе влезат во Европската унија, резултатот беше – дваесет години. Тие работи потполно ги обесхрабруваат луѓето и нема смисла да се изнесуваат. Всушност, можеби треба да се мотивираат луѓето да се активираат. Јас сум одбрала да живеам овде и нешто да менувам. Ако потполно се разочарам, ќе заминам и ќе побарам каде е полесно. Мислам дека утре е можно и мислам дека е можно заедничко утре. Зборувам за тоа, утре кога ќе се сртнам со некого кој има поинакво име и минато од мене – ние да можеме да функционираме. Иако сме импулсивни, мислам дека тоа можеме да го постигнеме.

Дали тоа значи дека не ја гледаш црна иднината на нашиот регион?

Тоа е мојот личен избор, тоа е нешто во што верувам и на што работам. Не можам да кажам дека гледам премногу оптимистичка иднина. Потребно е многу за едно лице да се измени. Работам со млади луѓе, со деца. И кога детето ќе се врати дома и неговиот или нејзиниот татко гледа ТВ и ќе каже: "Глупи Цигани", сё што ние сме работеле со тоа дете е урнато. Потребни се многу мали, ситни промени за да се создаде некоја критичка маса, за да се измени нешто. Јас се движам во прекрасни кругови, но луѓето не сфаќаат дека можат многу нешта да сменат, не се свесни за тоа. Во однос на тие промени јас мислам дека тие постојат и дека можат да влечат напред, иако тоа понекогаш е така: еден чекор напред – еден назад. Прашање е само кој колку е упорен и колку е подготвен да вложи сила, енергија и време.

Л. З.

Ивица

(34 год.)

Шибеник

активист на Хрватското здружение на распуштените бранители

Не паднал тој од небо, ние сме го избрале

Како се чувствуваш денес кога ќе погледнеш на сё она што се случувало во '90-тите години и што произлезе од тоа сега? Што те мотивираше да заминеш во војна?

Баш чудно прашање... Системот кој постоеше пред овој систем го паметам како еден мошне лош систем, но не од некои националистички причини, туку поради социјалната природа. Од моето искуство во врска со тој систем, иако се пропагираше како социјална држава, работнички права итн., во суштина, тоа беше само една маска која на крај се извади. Од лично искуство не можам да кажам дека тој систем за мене претставуваше нешто позитивно. Гледајќи ја денешницата и гледајќи ја '91-ва кога јас отидов во војна, мислев дека ќе успееме да направиме една пресвртница, не само во воена смисла, никако националистичка, туку во еден општествен напредок и поредок. Дека ќе направиме едно општество кое ќе биде сосема нормално на запад, што би значело дека креативноста и способноста на младите луѓе ќе дојде до израз, што во комунизмот не беше баш признато. Системот секогаш беше креативен, а поединецот не смееше да биде креативен. Очекував дека од '91 година па наваму ќе успееме да го направиме тој систем, каде што ќе дојдат до израз способните, а не оние соодветните, меѓутоа, тоа не се случи. Денес чувствувам дека не се исполниле некои мои идеи и некои мои соништа кои имаа врска со денешната состојба.

Можеш ли да ми кажеш што мислиш, каква е состојбата денес?

Ние денес имаме состав кој е идентичен на оној за време на комунизмот, само во некоја поблага верзија, да ја наречеме демократија. Ти како поединец, да речеме, во работата, во некои организации, исто така, не можеш да успееш ако не си дел од некоја толпа. Таа толпа во Хрватска се препознава во политичките партии. Значи, за да можеш да исполниш некое свое задоволство, да можеш да успееш во она што си го наумил, мораш да бидеш во толпа. Инаку ситуацијата ти е отежната и потешко можеш да исполниш некои свои основни права кои ти се загарантирани со Уставниот закон на Република Хрватска. Не мора да бидам толку способен колку што треба да бидам соодветен за да станам успешен. Ако ја поставам ситуацијата обратно, немашанси тутка да успеам.

Како гледаш на ситуацијата после војната, на она што војната го остави зад себе, а за тоа не се зборува?

Овде не се зборува за многу нешта. Имам чувство дека сите политички институции, организации, кои се занимаваат со прашањата за човековите права се вртат како мачка околу каша. Никој не сака да навлезе во срцевината на проблемите и да се соочи со нив. Срцевината на проблемите е токму општеството, така мислам. Имаме проблем со еден за'рѓан ментален состав на ова општество кое е нарцисоидно и лицемерно, така што мислам дека тоа е еден голем проблем.

Како нарцисоидно, во кој поглед?

За време на комунизмот имаше состав во кој требаше да работиш и да молчиш и немаше никакви проблеми. Меѓутоа денес се пропагира дека

бичниот човек доаѓа во фаза да ја земе работата во свои раце и да почне да ја креира својата судбина, а не тоа да го прави некој политичар кој седи во Владата. Тој го бира политичарот, а не политичарот него.

треба да зборуваш, да работиш, но од друга страна, всушност, се вели: Продолжи да молчиш, немој да ја брануваш атмосферата. Каква било позитивна промена, ако има обид да се промени она што било и она што е. Тоа е бранување и не им одговара на многу општествени имбацили, особено на оние постарите, кои во социјализмот научиле да живеат и да не работат, бидејќи општеството се грижело за нив.

Како државниот врв, граѓаните се однесуваат кон работите кои се случија за време на војната?

Мислам дека во сето ова клучниот збор е одговорност, бидејќи никој не сака да преземе одговорност за каков било проблем. Имаме цела низа примери од секојдневниот живот, од печатот итн. Ако постои некаков проблем, топката и одговорноста секогаш се префрлаат на некој друг и во суштина тој проблем никој не го решава. Тој само се префрла од една на друга страна.

Кога зборуваме за минатото, поточно за воените злосторства, како општеството се однесува кон сето тоа?

Воопшто не се зборува за тоа. Обичниот човек, работникот, селанецот, човекот кој работи во администрацијата, не сака да размислува за тоа. Секојдневната политика поставува теза дека ниту таа не сака за тоа секојдневно да зборува. На тој начин се врши оној состав кој постоеше во социјализмот, тоа е сеење страв. Луѓето се плашат да зборуваат за тоа, бидејќи мислат дека ќе ги изеде темнината, дека не е добро да се бодеш со рогови и икс други работи кои се присутни во секојдневието.

Дали тој страв е оправдан?

Проблемот е во тоа што постои определен број луѓе кои сакаат да зборуваат за некои работи, но нив ги има малку. Токму поради тоа што ги има во помал број, сметаат дека таа бројка е мала за да можат да полемизираат околу тоа.

Според твое мислење, постои ли потреба помеѓу "обичните луѓе" да се зборува за военото минато?

Постои. Јас велам дека не постојат лоши луѓе. Никој не се раѓа како крадец, околностите го прават човекот таков. Во човечката природа е, неправдите што му се случуваат на човекот и проблемите што ги има, да му пречат во потсвеста. Но токму поради тие стравови и определени предрасуди, тој не сака да зборува јавно за тоа, иако потсвесно сака да зборува. Во тој поглед треба сè да се направи за да се постигне тоа помиривање, луѓето да видат дека за тие работи зборуваат многу луѓе и дека ништо не им се случило. Соочувањето со минатото и зборувањето за воените злосторства овде е пионерска работа. Ако не им се случи ништо на тие кои први ќе прозборат за тоа, тоа ќе ги охрабри овие останатите, кои, подоцна, без никаков страв ќе можат да зборуваат за тие работи.

Што мислиш за присуството на негирањата во нашето општество? Кога зборувам за негирања, мислам на она: Ние само се штитевме, не можевме да направиме ништо лошо... Дали е полесно да се живее со тоа?

Тоа е една илузија. Кога бевме на состанок во Селце, имаше една мајка која си го бараше синот кој исчезнал во Вуковар. Имаше двајца луѓе од Друштвото за заштита на менталното здравје на воените ветерани од Нови Сад и таа од нив бараше да се извинат во име на српскиот народ. Тоа се доктори и немаат никаква врска, ама ете... Така што јас се замешав и реков дека тоа не е во ред, а таа мајка, после тоа, повеќепати сакаше да полемизира и да разговара со мене и постојано се извинуваше, што мене на крајот ми стана непријатно. Ја реков: "Госпоѓо, јас ја разбираам вашата болка, кога ми

A помирувањето, пред се, е почитување. Тоа не се темели ниту на националноста ниту на верата. Тоа се темели на почитувањето помеѓу луѓето. Додека ние, како што беше пред 50 години, шепотиме – тој е Србин, тој е муслиман, можеш со нив да се дружиш, но ништо повеќе од тоа, тутка нема вистинско помирување. Кога ќе почнеме да го гледаме човекот како човек, тогаш постои шанса да дојде до вистинско помирување.

зборувате како мајка која до денешен ден го бара својот син мене ми е многу тешко. Ми беше тешко и да ви кажам дека не сте во право за некој работи". За таа, после 5-от или 6-от откако разговаравме, да ми го каже ова: "Јас сфаќам што сакаш да кажеш и свесна сум дека тоа е во ред. Но се плашам да се соочам со тоа бидејќи ќе ја изгубам онаа смисла која ја имам сега, а тоа е дека мојот син сепак загинал за нешто, дека не загинал без врска". Сепак полесно е да се живее во илузија дека сум го дала синот за нешто вредно. Ќе видиш денес кога ќе зборуваш со бранителите, кога ќе прашаш зошто се борел, тој ќе каже: "Се борев за Хрватска". Кога ќе го прашаш каква сакал да биде Хрватска, Хрватска, вели, "слободна, независна..." Значи тој го зборува она што се зборува во политичките кругови, тој ја прекажува секојдневната политика, нема свој став бидејќи е научен системот да мисли за него, а не тој за системот.

Како ги доживуваш овие скорешни извинувања од страна на политичарите од двете страни? Можат ли тие да му помогнат на поголемиот дел од хрватската јавност отворено да зборува за минатото?

Поентата не е ние сега да се извинуваме. Она што го направија Месик и Маровиќ, тоа е всушност лицемерие. Политичарите се тие кои ја кроја целата војна. За тоа денес постојат многубројни докази. Тие меѓусебно тргуваа, тајно се состануваа, ги кроја и ги менуваа границите, тргуваа со определен број луѓе, земја и на нив паѓа голема одговорност. Нормално дека на политичарите денес им е тешко да излезат во јавност и да кажат дека нивната претходна политика била многу валкана. Низ секојдневната политика се гледаат обидите за манипулирање со луѓето, штом луѓето ќе почнат да се интересираат за соочување со минатото, штом ќе почнат да се откриваат работите од минатото, проневерите, ова она, политиката веднаш се фрла на национализмот за да се направи некаков трик, за да не дојде до некаква ерупција.

Како да се надмине тоа? Како да се поттикнат луѓето да ја прифатат одговорноста и од каде да се појде, од некои повисоки нивоа или од "малите обични луѓе"?

Мислам дека главниот потенцијал за тоа лежи токму во малите луѓе. Обичниот човек доаѓа во фаза да ја земе работата во свои раце и да почне да ја креира својата судбина, а не тоа да го прави некој политичар кој седи во Владата. Тој го бира политичарот, а не политичарот него. Мислам дека токму обичните луѓе, особено младите кои немаат перспектива овде, мораат да се организираат во определени интересни организации, поединечно, заедно и на тој начин да влијаат на секојдневната политика, која дури тогаш ќе почне да се менува. Бидејќи политичарите сами од себе нема да се променат; ако ги пуштиме да го прават тоа, ќе го прават следните 100 години. Значи некакви радикални промени нема, а нам ни требаат радикални промени.

Како ја доживуваш колективната и индивидуалната вина во однос на минатото?

Да почнам, да речеме, од ветераните. Странските амбасади или другите држави однадвор воените ветерани ги сметаат за деструктивни. Анализирајќи ја таквата теза, човекот кој држи пушка в рака и оди да убива друг човек, не може да биде конструктивен, без оглед на тоа дали тој ја штити независноста или се бори за неа. Веднаш да се разбереме, војната сама по себе е деструкција. Општеството кое ќе избере таква политичка елита која го води во војна, не може утре да каже – јас не сум одговорен за тоа. Овде ние можеме да зборуваме за колективна одговорност и за поединечна вина за некој работи и никој не може да каже јас сум одговорен за ова или за она. Тоа е, исто

така, илузија и тоа е она што луѓето не сакаат да го прифатат. Ако сите гласавме за Фрањо Туѓман, а тој збогати 200 семејства и сите останати се сиромашни, тогаш сега сите плукаат по Фрањо Туѓман, а сите го избраа него. Значи имаме проблем, не паднал тој од небо, ние сме го избрале. Значи постои колективна одговорност... Кога неодамна се одбележуваа 60 години од антифашизмот во Европа, еден млад Германец од 22 години, рече дека се чувствува одговорен за тоа што се случувало пред 60 години. Не сакам ниту да размислувам за резултатите од анкетите кај нас. Ова општество мора да се соочи со сопствената одговорност за живеење во општеството. На минатите локални избори излезе 30% од избирачкото тело. Следниот пат на гласање ќе излезат уште помалку и сите ќе кажуваат дека не сакаат да гласаат ниту за левата ниту за десната, бидејќи не чини ниту една страна, не постои трета опција, а, всушност, општеството е тоа кое не сака да ја создаде таа трета опција. Значи луѓето не сакаат да преземат одговорност за ништо.

Што може да се стори за да се промени тоа?

Треба да се вложува во луѓето кои се подготвени да се соочат со проблемите да влијаат, а не во некој кој има добар говор, добра приказна што добро ќе ја продаде. Проблемот на општеството на Балканот е тоа што луѓето постојано бараат некаков идол, а мораат да сфатат дека тој идол мораат да го побараат во себеси, а не во другите луѓе. Овде е важен тимот. Како што во фудбалот или во кошарката резултати може да постигне само добар тим, така и општеството мора да биде добар тим.

Како го доживуваш помирувањето, дали ни е потребно?

Да, и тоа навистина ни е потребно, а помирувањето, пред се, е почитување. Тоа не се темели ниту на националноста ниту на верата. Тоа се темели на почитувањето помеѓу луѓето. Додека ние, како што беше пред 50 години, шепотиме – тој е Србин, тој е муслиман, можеш со нив да се дружиш, но ништо повеќе од тоа, тука нема вистинско помирување. Кога ќе почнеме да го гледаме човекот како човек, тогаш постои шанса да дојде до вистинско помирување.

Hајлесно е да речеш овој или оној е виновен за мојата состојба, а најмалку јас сум виновен и секогаш себеси да се прикажуваш како некоја жртва. Луѓето мораат да престанат да размислуваат на тој начин дека се жртви и да почнат тоа да го менуваат.

Што мислиш, какви стравови постојат? Зошто луѓето се скептични кога се зборува за помирување?

Луѓето се плашат од работите, а и самите не знаат зошто се плашат. Едноставно тие се плашат и тоа е така во човечката природа. Ако човек не е изграден и не е свој, ако не ги почитува своите емоции и емоциите на другите луѓе, секогаш ќе се плаши од промени, од нешто ново каде што ќе треба да се гради. Иако кога се споменува помирување, првата асоцијација е: Што имам сега јас да се смирувам, да создавам повторно некакво братство и единство... На француското знаме преведено стои: Слобода, братство – единство... Во братството и единството, како општ поим во цивилизацијата, нема ништо лошо. По некое верско верување, човек на човека му е брат и тоа има своја смисла и не треба дасе наоѓаат некои бесмислени поводи и причини меѓусебно да се мразиме. Луѓето се плашат, а повод за мразење е лесно да се најде, ако не е националноста, тогаш е тоа што тој изградил сид, а јас не сакам да имам сид пред себе. Секогаш има низа работи да се мрази некој поради нешто.

Како гледаш на одговорноста од страна на Хрватска, а како на онаа од страна на Србија во процесот на помирување?

Јас само сакам да зборувам за својата страна. Српската страна мора сама со себе да го расчисти својот проблем, а не јас да го расчистувам. Јас можам да при помогнам на тој начин што ќе влијаам, што ќе зборувам со тие луѓе, да им го покажам начинот на кој работам јас, на кој работиме ние во организацијата, па тие од тоа да извлечат некаков начин на кој би можеле да работат. Не е мое да покажувам со прст. Најлесно е да речеш овој или оној е виновен за мојата состојба, а најмалку јас сум виновен и секогаш себеси да се прикажуваш како некоја жртва. Луѓето мораат да престанат да размислуваат на тој начин дека се жртви и да почнат тоа да го менуваат.

Што би ни донесло помирувањето како општество?

Кога би се одело кон меѓусебно почитување на луѓето и кон почитување на човековите права, тоа би било од големо значење за оваа држава. И тоа би дало една силна гаранција дека ова што се случи сега и тоа што се случувало за време на Втората светска војна не би можело тукутака да се повтори. Тоа е гаранција за мир.

С. Д.

И да го поминеш сето тоа, поради што!

Каков е Вашиот однос кон војната сега, 10 години подоцна?

Десет години по војната се чувствуваат бедно. Војната ја помнам по пешачење 12 километри дневно да отидам на работа за да спасувам туѓи животи, ја помнам по 5 часа стоење во ред за вода за да наполнам два канистри од по 10 литри, да дојдам дома и тоа да го потрошам за бањање, перење долна облека, а утре повторно истото. Ја помнам по утринските разделби со детето и размислувањата дали ќе го видам повторно или тоа мене. Се сеќавам кога сосетката ми јави дека нашата зграда е гранатирана и дека покривот е оштетен. Прво што помислив е дека нема да успеам да сочувам ниту една слика од детето на рана возраст. И да го поминеш сето тоа, поради што!

Што е за Вас помирување?

Јас немам чувство дека треба да се помирам со кого и да е бидејќи не сум лута на никого, а и да ме прашаше мене некој, оваа војна немаше ни да се случи.

Кои се предусловите за помирување?

Повторно ќе ја спомнам финансиската состојба. Кога луѓето би имале доволно пари да одат во театар, кино, да патуваат, не би им паѓало веќе на памет да ја спомнуваат војната и последиците од војната. Стабилната материјална ситуација, секој поединец го води кон помирување.

Кој треба да поработи на помирувањето?

На помирувањето треба да поработи оној кој ја води државата, но не без наша индивидуална помош.

Кои се проблемите на кои процесот на помирување би можел да наиде и дали луѓето се спремни за помирување?

Не знам. За помирувањето, да кажеме, е тешко да се зборува со луѓето кои загубиле близки членови на семејството; на нив ќе им треба многу повеќе време за воопшто да почнат да размислуваат за помирување. Кај мене тој процес оди побрзо, бидејќи бев поштедена од таков вид немили случаувања во војната.

Што мислите дека можат "обичните луѓе" да направат?

Обичните луѓе на политички план можат многу малку да сторат. Единствено што им преостанува е меѓусебно прифаќање, толеранција и соживот.

Како треба да се однесуваме кон минатото и дали сево ова треба да го заборавиме?

Мојот моментален потсетник за војната е разрушениот стан кој е во фаза на адаптирање. Војната која се случи е неизоставен дел од нашата историја, а ако ништо друго, треба да служи како потсетник за идните генерации. Да се заборави, во секој случај, не доаѓа во предвид.

Доколку би дошло до помирување, што би се сменило во Вашиот живот?

Мислам дека помирувањето води кон економскиот просперитет на регионот, а тоа води кон подобрување на секој поединец, што во некоја рака и е во интерес на сите нас.

С е сеќавам кога
сосетката ми
јави дека
нашата зграда е
гранатирана и дека
покривот е оштетен.
Прво што помислив
е дека нема да успеам
да сочувам ниту една
слика од детето на
рана возраст. И да го
поминеш сето тоа,
поради што!

За секоја војна се потребни две или повеќе страни. Секоја од тие страни има своја вистина и причини за војната.

Дали вината треба да ја гледаме само на едната страна?

Мислам дека не бидејќи за секоја војна се потребни две или повеќе страни. Секоја од тие страни има своја вистина и причини за војната, а што е глобална вистина ќе покаже времето.

Дали вината е индивидуална или колективна?

Па, еден колектив го сочинуваат индивидуи, така што не е можно одвоено гледање на страните во овој случај. Она што не треба да се прави е да се гледа на еден народ низ злоделата на неколку поединци кои му припаѓаат на тој народ.

Дали мислите дека сите ние носиме дел од вината?

Јас лично не се чувствувам виновна! Виновна сум доколку сакав да преживеам, да им помогнам на другите луѓе да преживеат и дотолку што останав тука и на своето работно место ја поминав целата војна. Жал ми е што таа војна е извршена во мое име, а никој не ме праша дали јас ја сакам или не.

Колкава мислите дека е одговорноста на медиумите?

Медиумите во војната беа само кукли управувани од страна на моќниците кои на сите ни креираа свест за непријателите, сојузниците и во тој миг мислам дека никој немаше време да се бави со точноста на нештата кои ни беа сервирани. Мислам дека сега е вистинско време за тоа.

За крај, како ја гледате иднината на нашиот регион?

Па не знам, бавен напредок на економската ситуација, формирање на некој вид заеднички пазар кој ќе оди во прилог на налудничавоста на минатата војна.

В. Е.

Подобро се чувствуваам кога знам дека не седам и чекам

За почеток кажи ни нешто за тебе, како би се претставила?

Се викам Нина, живеаам во Белград, имам четириесет и две години. Работам во Министерството за капитални инвестиции, а меѓу другото сум и мировна активистка.

Кога ќе се сетиш на деведесеттите, што прво ти паѓа напамет?

Прво што ми паѓа напамет се протести, војна, страв и надеж, да речеме.

Страв од што?

Од тоа што животот стануваше сé полош и полош, затоа што луѓето гинеа, затоа што еден дел од времето беше обележан со некоја безнадежност и чувство на немоќ. Чувството на немоќ беше онака... доволно присутно. И чувството дека сум сама во тоа, не се чувствува како дел од средината, се чувствува туѓа, како тоа да не е моето место, градот во кој сум живеела и градот што го сакам. Се сеќавам, постојано ми беше присутна дилемата дали да останам или да одам. Исто така, чувство на раздвоено семејство. Половина семејство остана во Хрватска, врските беа прекинати. Брат ми беше во странство и не можеше да се врати. Беше многу тешко да го посетам. Не можеше да се врати затоа што не сакаше да оди во војна, беше во Приговор на совеста. Сметав дека тоа е добро, од една страна се радував што е таму, сметав дека е заштитен од војната, од насилиството, од полицијата којашто често го бараше и потсетуваше на неговите должностни кон режимот, иако тие поинаку го нарекуваа тоа. Тоа се некои доминантни чувства... Мислам дека немокта беше најприсутна.

Како се справуваш со тоа?

Тоа беше некако... зависеше до денот, годината, проаѓав низ разни фази. Имав константно чувство дека не можам, колку и да ми беше тешко, дека не можам и дека не треба да му го свртам грбот на сето тоа, да не гледам телевизија и да не гледам жртви. Не можев да се одвојам од тоа, иако сé тешко ми паѓаше. Се прашував што можам јас да направам. Тоа што го правев не ми изгледаше доволно, не видов никакви конкретни резултати. Едноставно, не видов дека нешто се менува. Видов дека и други луѓе прават одредени напори, но сето тоа беше некоја разлеана енергија. Во известни моменти имаше и повеќе надеж, по некакви си демонстрации и избори, но во принцип превладуваше чувството дека јас, едноставно, не можам... Одвреме-навреме бев потполно... ме фаќаше некоја безнадежност, мислев дека треба да одам, но на крајот не отидов. Можеби се плашев од неизвесноста, но мислам дека превладуваше чувството дека тука е моето место и дека тоа би било бегање. Немаше никој друг да го направи тоа што беше наша работа. Кога би отишла, тоа значи дека би оставила сé на некој друг.

Што е тоа наша работа?

Луѓето и пред тоа одеа во странство од оваа земја, но мислам дека нашата работа во оваа земја е да направиме место за живот, да ја почовечиме, едноставно, од неа да направиме нешто друго, да ја промениме.

Кого тогаш го гледаше одговорен за целата ситуација што се случуваше?

Колку и да е лесно сé да им препишеме на Милошевиќ и на луѓето кои учествуваа во власта, кои имаат директна корист... Јас секој ден ги гледав и зборував со луѓето коишто отворено го поддржува или оние кои не правеа ништо, ништо не зборуваа. Така што мислам дека ние тука, во Србија, носиме дел од одговорноста. Не секој исто, но...

Mислам дека и се чини дека е полесно кога ќе се убедиш себеси дека само "твоите" гинеле, дека другите помалку гинеле или не знам...

Мислам дека донекаде е полесно да се чувствуваш како жртва, затоа што тогаш очекуваш дека некој друг ќе ти помогне, да ги разбере твоите патења, да стори нешто за тебе, а ти не мораш ништо да направиш.

Сите нас. Постојано имаше некое тивко мнозинство кое ништо не правеше. Од една страна, да, тука беше режимот на Милошевиќ, но не ми изгледаше како единствен, можеби дури и пресуден, во смисла на одговорност. Колку и да е лесно сё да им препишеме на Милошевиќ и на лубето кои учествуваа во власта, кои имаат директна корист... Јас секој ден ги гледав и зборував со лубето коишто отворено го поддржуваа или оние кои не правеа ништо, ништо не зборуваа. Така што мислам дека ние тука, во Србија, носиме дел од одговорноста. Не секој исто, но... Да не беа лубето коишто гласаа за него или не само оние што гласаа, туку и оние што ништо не правеа, не излегуваа на избори – тоа беше еден од начините да се избегне да се стори нешто... Денес, понекогаш, може да се слушне и тоа дека, ете, режимот беше зол. Мислам дека режимот, односно системот не би можел да функционира толку долго, ако се темелеше само на грст лубе. Милошевиќ на почетокот имаше поддршка, којашто се намалуваше со текот на времето. Денес треба да се лечат последиците од тоа, да се менуваат работите. Почнувајќи од таа претпоставка дека владееја грст лубе, останатите беа кутри и немоќни жртви.

Што се однесува до минатото, што мислиш дека е најдобро во оваа ситуација, како да се заобиколи тоа? Некои велат дека треба да се заборави, некои велат дека не смее и не може никако да се заборави... Што мислиш ти?

Дефинитивно не треба да се заборави. За што и да се залагаме сега, дали е тоа соработка на начин да се правиме дека не било ништо, едноставно да пресокнеме 10 или 15 години, да ги разиваме економските или културните односи, какви и да се. Секако дека сум за тоа да се воспоставуваат односи, но мислам дека мора да се зборува за минатото. Не верувам дека кој било што живеел во Србија, навистина не знаел што се случувало во Хрватска, Босна... навистина не знае што се случило во Сребреница. Верувам дека лубето не сакаат да знаат за тоа, го отфрлуваат свесно или несвесно. За почеток мислам дека упорно треба да се зборува за тоа, да се пишува. Има работа за секого во тој дел, за медиумите, школството, невладините организации, државните структури. Веројатно би требало да постои некаква програма или план на државно ниво, но мислам дека тешко ќе оди... Тоа би требало да биде предмет на нашата расправа, треба да биде присутно, затоа што тоа што се вика соочување, мислам дека не може да се случи за еден ден. Ми се чини дека постојано, на разни нивоа, мора да биде предмет на приказната – средбата, акцијата која нема да зависи само од државните структури, од Комисијата за истражување злосторства, за пронаоѓање исчезнати. Се разбира дека и тие треба да ја вршат својата работа. Едноставно, таа приказна треба да биде присутна.

Зошто?

Затоа што на лубето треба да им се даде можност да го слушнат тоа, да го прифатат, да кажат што мислат, да не го доживуваат како нешто наметнато.

Зошто мислиш дека е важно тоа соочување со минатото што го споменуваш?

Мислам дека е битно секој од нас, граѓаните, да добие можност и да слушне нешто што можеби не го чул или не знаел дека постои, да го восприема тоа, да размислува за тоа; исто така, да размислува за својата одговорност, за тоа што правел во периодот, како се однесувал. Затоа што тоа ни е основа за она што ќе биде утре, односно како ќе ни биде и денес и утре. Мислам дека состојбата, односно ситуацијата, да зборувам само за Србија, не може да се промени само со тоа што Србија ќе ѝ се приближи на Европската унија. Ситуацијата мора однатре да се измени, мора да се измени нашиот поглед на

одговорноста кон општеството и за она што е сторено. На крајот на краиштата, сите ние влијаеме по кој пат ќе оди нашето општество, какво е и какво ќе биде утре. Да не може повеќе некој како што е Милошевиќ, еден бесрамен манипулатор, демагог, националист, да добие поддршка од мнозинство. Значи, оваа држава никогаш повеќе да не оди во војна, нејзината војска да не убива припадници, односно граѓани на другите држави и да не гинат нејзините сопствени граѓани. Мислам дека тоа е важно и поради нашите соседи, и поради Србија, без оглед во кои граници ќе живееме и со кого, дали самостојно или со Црна Гора (да не го отворам и тоа прашање).

Каки ми што значи помираувањето за тебе?

Не сум баш сигурна. Тој термин ми е малку збунувачки. Лично за мене... јас немам впечаток дека сум се расправала со некого. Ако помираувањето е да не мразиме, ние – граѓаните на оваа држава, да немаме предрасуди кон другите... Можеби помираувањето е да бидеме способни да ги прифатиме фактите кога ќе ги слушнеме. Да речеме, фактите за жртвите, за Сребреница, а да немаме потреба да... Она што често го слушам, а луѓето не сакаат да го чујат, е она што е утврдено како факт, а не да го извртуваат сето тоа. Зборуваат дека во Сребреница не загинале седум или осум или не знам колку илјади луѓе, туку две. Такви работи... Да не ги истакнуваат постојано само српските жртви.

Што мислиш, што е причината за тоа?

Првото е избегнување на одговорноста, а второ е, ми се чини дека е полесно кога ќе се убедиш себеси дека само "твоите" гинеле, дека другите помалку гинеле или не знам... Мислам дека донекаде е полесно да се чувствуваш како жртва, затоа што тогаш очекуваш дека некој друг ќе ти помогне, да ги разбере твоите патења, да стори нешто за тебе, а ти не мораш ништо да направиш.

Според тебе, колку работењето на изградбата на мирот е битно и зошто?

Сметам дека е важно, секако дека е важно. Тоа е исто толку важно колку што е важно, да речеме, Србија да влезе во Европската унија или барем да се приближи кон неа. Мораме да го измениме ова општество, мислам дека тоа е вистинскиот пат. Да го измениме во правец тоа да биде општество на еднакви граѓани, а не само на Срби. Србија е земја која има голем процент на граѓани кои не припаѓаат на српската етничка заедница. Многу ми пречеше во времето на Милошевиќ и ми бодеше во уши (а можам да замислам како му било на некои кои не биле Србин или Србинка) кога се зборуваше само за српскиот народ... тоа секогаш беше: "Српскиот народ сака така, сака онака", но никој не те прашува дали може да зборува во твоје име.

Мислам дека градењето на мирот е битно за ова општество да биде стабилно, сите граѓани во него да можат да ги реализираат своите потенцијали, да имаат еднакви шанси, тоа да биде општество на социјална правда, во кое сите ќе имаат еднакви права на школување, на здравство, право на живот, на крајот на краиштата, тоа што до двеилјадитата на многумина им беше загрозено.

А што е за тебе градењето на мирот?

Мислам дека тоа се многу работи што секој од нас, припадник на ова општество, може да ги стори. Дали ќе биде тоа реагирање кога, да речеме, малиот Ром ќе биде истеран од автобусот или кога некој ќе дигне рака за да го удри... да реагира на неправдата, да реагира на говорот на омразата, да се бори против корупцијата, да организира протест, да го изрази своето мислење. Покрај ова и многу поединечни акции, не зборувам само за мировните

Aко не сториме ништо, ако ја свртиме главата, ако речеме дека не е интересира политиката затоа што немаме време, мислам дека со тоа ја одбиваме својата одговорност, а би можеле да направиме разни работи што се однесуваат за градењето на мирот. Дури и ако се обидуваме да бидеме информирани за она што се случува во општеството и тоа е градење мир.

Tука работата за општо добро никогаш не била премногу ценета, ние ја немаме традицијата на општествена ангажираност која ни носи директна корист. Порано и самата бев во заблуда дека секој општествен ангажман – занимавањето со политика, од тоа бев несигурна, бидејќи не сакав да бидам извалкан со политиката. Но, сé е политика. Обичниот живот е политика: колкава плата ќе имаме, што ќе учат децата на училиште, дали ќе јадеме храна што е затруена или здрава – сé е тоа политика.

активисти коишто работат во организациите... многу од нас можат да сторат нешто и тука некаде се гледа нашата одговорност. Ако не сториме ништо, ако ја свртиме главата, ако речеме дека нé не интересира политиката затоа што немаме време, мислам дека со тоа ја одбиваме својата одговорност, а би можеле да направиме разни работи што се однесуваат за градењето на мирот. Тоа е работа што никој не може да ни ја донесе, ни економскиот просперитет не може да ни ја донесе, кога ќе направиме не знам колкав доход по глава на жител. Тоа е нешто што е долготраен процес и зависи од сите нас. Дури и ако се обидуваме да бидеме информирани за она што се случува во општеството и тоа е градење мир, наместо да речеме: "Не ме интересираат вести, сакам да го одморам мозокот". Да, понекогаш е потребно да го одмориме умот, но сакам да знам кој ме претставува, на пример, во Парламентот и не сакам да гласам за партијата којашто во својата програма има дискриминација на сите оние што не се Срби. Не сакам да гласам за некои кои ги заштитуваат обвинетите за воени злосторства. Мислам дека и тоа е градење на мирот. А, секако, и некои смислени, координирани акции, кои треба да ги активираат луѓето. Дали е тоа акција против зачленувањето на Србија во НАТО или нешто друго, многу ги има.

Спомена дека си против тоа – Србија да влезе во НАТО-пактот. Зошто?

Постојат многу рационални причини, во смисла – што би претставувало тоа за буџетот на Србија, какви сé обврски ни наметнува членството во таа организација. Во јавноста не постојат многу објективни информации што би значело влегувањето во НАТО ткуку сето тоа се продава во пакет: ако сакаме да бидеме во Европската унија, тогаш мораме да влеземе во НАТО. Мислам дека тоа не е така. Верувам дека овој простор треба да биде демилитаризиран. Влегувањето на Србија во НАТО би зајакнало некои милитаристички структури во ова општество. Имаме наследство со кое треба да се бориме за да се ослободиме од тоа влијание. Мислам дека влегувањето во НАТО, воопшто нема да придонесе кон тоа. Меѓу другото, НАТО ја бомбардираше оваа земја... Би ми изгледало како крајно сирова шега Србија да влезе во таа организација. Добро би било на луѓето да им бидат достапни што повеќе непристрасни информации кога ќе се донесува одлуката за пристап кон НАТО.

Како го доживеа бомбардирањето? Има луѓе кои сметаат дека тоа беше единствен начин да падне дотогашниот режим. Како гледаш на тоа тогаш или како гледаш сега?

Дефинитивно бев против. Тоа не беше начин да падне режимот. Во тој момент режимот никогаш не бил поцврст. Ми изгледа потполно апсурдано некој со бомби да ме истерува од куќата за да му донесе добро на некој друг и може ли со бомби, воопшто, да се донесе добро? Знам што му претходеше на сето тоа и на крајот операцијата беше оправдана, значи требаше да се сруши Милошевиќ, односно требаше да се прекине репресијата на режимот во Косово. Тоа е уште една од работите против која бев; со години учествував на протестите против режимот, против војните што ги водеше тој режим и репресијата што ја вршеше над албанското мнозинско население во Косово. Меѓутоа, мислам дека бомбардирањето дефинитивно не беше начин. Не само што се уништуваа цивилни цели, инфраструктура, туку на сите што беа против Милошевиќ им бегаше подот под нозете. Знам дека се чувствувај напуштено, збунето... Оној свет, за кој верував дека сум дел од него, во смисла на вредности за кои верував дека се заеднички, од тој свет доаѓаа бомбите. Едноставно, не можев да го сфатам тоа. Знам дека никој од луѓето околу мене не можеше да го прифати тоа.

Што гледаш како главна пречка во работата за изградба на мирот?

Мислам дека ова општество од еден искривен национал-социјализам, како ли да го наречам, по 2000 година, влезе во некаква транзиција и луѓето осиромашија во тој процес, општеството екстремно се подели на мал слој богати и еден голем број преживувачи. Во такви услови, многу луѓе ќе речат дека немаат време да се занимаваат со што било друго, освен голото преживување. Донекаде можам да ги разбераам. Но мислам дека тоа не е единствената пречка. Пречките се помеѓу останатите, медиумите, состојбата во нив, понекогаш и луѓето што работат во медиумите. Една од пречките е и состојбата во школството, оние структури што се наследени, што не се трансформираше доволно. Школството, во некој период на социјализмот, знам бидејќи тогаш одев на училиште, не ни даваше доволно образование за да ги разбереме општествените процеси, начинот на кој функционираше општеството. Можеби и тука има дел од тие пречки. Во таа смисла, токму медиумите можат да ја одиграат улогата што не ја играат. Една од пречките се и органите на властта. Често не постојат или носат некакви закони со задочнување. Мислам дека тука недостасува политичка желба.

Сеедно, мислам дека има доволно простор да се стори нешто, дури и ако нема поддршка од самите структури. Она што мене ми е битен впечаток по двеилјадитата, кога Милошевиќ конечно беше поразен на изборите и мораше да се повлече – го снема стравот. Јас бев многу незадоволна со брзината на промените и фрустрирана, да речам, мислев дека побрзо ќе се одвиваат тие работи. Не можеа и тоа ми е јасно. Но го снема стравот и таа некаква директна репресија. Така што сега има простор, иако недостасува институционална поддршка за, сепак, да се работи.

Мислиш ли дека доволно се работи?

Претпоставувам дека може и повеќе да се работи. Веројатно не се работи доволно. Можеби луѓето не разбираат дека токму тие ќе имаат корист од тоа, не во материјална смисла туку ќе можат подобро да живеат. Значи, не е битно само да имаат големи плати. Да речеме, често слушам од жените кои, по правило, за иста работа помалку се платени од мажите, дека ги поддржуваат политичарите кои се сексисти и шовинисти. Тоа не ми е јасно.

Мислам дека тука недостасува свеста оти некоја акција произведува резултат, но никој не сака да го донесе тој резултат. Значи, помеѓу трудот што го вложуваме и промените што ќе настапат, таа врска од акцијата можеме да ја спроведеме ние, а не некој друг. Можеби тоа е наследено од социјализмот. Тука работата за општо добро никогаш не била премногу ценета, ние ја немаме традицијата на општествена ангажираност која ни носи директна корист. Порано и самата бев во заблуда дека секој општествен ангажман – занимавањето со политика, од тоа бев несигурна, бидејќи не сакав да бидам извалкан со политиката. Но, се е политика. Обичниот живот е политика: колкава плата ќе имаме, што ќе учат децата на училиште, дали ќе јадеме храна што е затруена или здрава – се е тоа политика. Имам чувство дека ни недостасува свест за овој напор, труд, ресурсите што ги вложуваме дека ќе се вратат низ промени на подобро, а тоа да не биде само – имам поголема плата или ќе бидам на подобра позиција.

Ги споменуваше воените стравотии. Кога ќе ја согледаш целата ситуација, мислиш ли дека помиривањето, воопшто, е возможно и колку?

Мислам дека е, дефинитивно. Некој луѓе, еден мал процент, никогаш нема да се помириат. Но тоа не треба да биде одлучувачки, во смисла ако некој се двоуми да стори нешто или не. Можам да кажам дека е возможно затоа што контактираш со луѓе, разговараш, го поминуваш времето; соработуваш со луѓе од Босна и од Хрватска, од Косово, со луѓе кои ми станаа пријатели, а порано

не сум ги познавала. Мислам дека такви луѓе има и во Србија, и секаде. Веруваат дека е возможно и работат нешто во тој правец. Тоа е, исто така, работа на сите нас. Знам, кога и да патував, во Босна, на пример, луѓето ме прашуваат како се живее таму, дали има работа, каков е животот воопшто. Беше тоа љубопитство, живееме во една држава и тоа е нормално.

Од една страна, тоа ме тера да продолжам, тоа што гледам дека не сум сама, а ми беше едно доминантно чувство низ годините; колку и да учествував на протестите, ќе се вратев дома, ќе го вклучев телевизорот и чувствуваат дека не припаѓам тука, дека живеам во нечиј кошмар и дека тоа е испрвтена реалност. Сега гледам оти постојат и луѓе од други националности, вери, кои зборуваат и друг јазик, а веруваме во исто. Тоа значи дека можеме да живееме нормално, дека не сме осудени на конфликт, дека тоа не ни е генетски, како што може да се слушне. Сите војни не произлегуваат од тоа дека ни е својствено да имаме конфликт со другите народи.

Што мислиш дека би требало да стори општеството во Србија за помирувањето? Што очекуваш од општеството во кое живееш?

Очекувам да престанат да се фалсификуваат фактите. Исто така, да престане лажењето, да се правиме луѓе. Тешко ми е кога го гледам тоа. Ја споменував Сребреница. Сите ние знаеме што се случуваше таму, дека имаше толку жртви, но не нема да помине многу време, а повторно во весниците ќе се најде некој да спори, надолго и нашироко. Значи, очекувам да престане лажењето, фалсификувањето и сите оние што извршиле злосторство да не се кријат зад нас. И сето тоа да се претставува на тој начин како да признаваме некаков пораз, штом ги предаваме на судот во Хаг. Мислам дека поразот е што не се соочуваме со тоа, не ги изнесуваме пред суд. Тоа за мене претставува континуитет со времето на Милошевиќ, тие обиди да продолжиме да живееме со лаги и залажувања. Мислам дека тоа е многу лошо. На таква основа не може да се гради никаква иднина.

Што очекуваш од Хрватите, Бошњаците, Албанците?

И тие треба истото да го сторат. Никој од Белград не треба да им кажува кои се нивните злосторства. Она за што се залагам и што го правам кога работите ги именувам со вистинското име, е дека злосторството е злосторство, а оној кој го направил е сомнителен или злосторник. Очекувам тоа да се стори и во другите средини. Знам дека се работи. Тоа е еден процес, ќе трае, и тука и таму. Должноста на сите е да се занимаваат со она што се случуваше во нивното општество.

Која од сите набројани страни, според тебе, е одговорна за се што се случило?

Дефинитивно не постои само една одговорна. Секоја од тие страни го носи својот дел од одговорноста. За жал, мораше да биде основан Хашкиот трибунал и да им се суди на злосторниците. Колку што јас знам, ситуацијата во Србија не беше таква, да речеме, во судството, дека ним би можноело да им се суди тука, односно дека ќе имаат фер судење. Слична е состојбата и во Хрватска, и во Босна, и во Косово. Иако е така, тоа што го крие секоја од страните можеби е да зборува, да пишува, тоа да биде присутно во јавноста низ општествен дијалог, да биде предмет на интересирање, да не се заташкува, да не се искривува, одбегнува... Дефинитивно не мислам дека само една страна е виновна. За мене најважна е одговорноста на српската страна. Едноставно јас сум дел од оваа средина и мислам дека за сите нас треба да биде најважна. Да не се занимаваме, односно да не ја утврдуваме одговорноста на другите тука, од Србија. Што се однесува до набавувањето докази и сите тие работи кои следат, мислам дека треба да постои соработка. Да не

треба ние, односно Србија, да ги криеме своите обвинети. Колку секое од тие општества е подготвено да вложи во соработката за апсењето на осомничените за воените злосторства – тоа е основа за иднината. Тоа е основа за другите видови на понатамошна соработка. Многу е битно нашата соработка да не се сведе на разменување концерти на интерпретатори на народна музика или какви и да се.

Мислиш ли дека постои колективна вина?

Мислам дека постои. Тоа прашање за вината и одговорноста, долго време не ми беше јасно. Многумина во Србија никого не убиле, во таа смисла, тие не се виновни за некакво злосторство. Но со своите постапки и дела, кога го кажувам тоа, мислам и на себе, одговорни се затоа што ситуацијата била таква, затоа што тој систем сè уште опстојувал... Така што би ги раздвоила вината и одговорноста, тие не се исто. Секој од нас не носи подеднаква одговорност, но носи дел од одговорноста за себе... Кога ќе слушнам дека луѓето велат: "Хрватите се геноциден народ", а тие самите биле тука, не учествувале во ништо, не ги интересирала политиката – се разбира дека носат одговорност.

На што се надеваш? Како ја гледаш иднината на овој регион или општеството во кое живееш?

Надежите не се секогаш исти. Што се однесува до иднината, односно позитивните промени, некогаш сум малку повеќе скептична, а некогаш помалку. Да зборувам само за српското општество, се надевам дека ќе стане нормално. Не знам кога. Се надевам дека повеќе нема да има војни. Би сакала и Србија да не биде дел од НАТО-пактот. Би сакала да можеме да патуваме без тешкотии, многу луѓе да се уверат каков е животот преку граница, во она што некогаш беше Југославија, зашто многу ја немаа таа можност. Исто така, се надевам дека никогаш повеќе нема да имаме телевизија каква што имавме, дека ќе можам да ги пронајдам информациите што ми се потребни, а да не морам да читам меѓу редови. Моментите кога имам поголема надеж се моментите кога некаде ќе видам некаков позитивен ефект, а тоа, всушност, се моментите кога јас сум сторила нешто или кога знам дека луѓето од мојата околина сториле нешто; тогаш подобро се чувствувам и таа некоја иднина ми изгледа поблиска. Подобро се чувствувам кога не седам и чекам.

Рече на што се надеваш, што се однесува на иднината. А кога очекуваш дека ќе се случи тоа?

Едноставно, иднината се однесува на сите нас. Тоа звучи како некаква парола, но дефинитивно верувам во тоа. Кој не го разбира – бега од својата одговорност. Кој ќе ни донесе иднина – дефинитивно е наша работа, секој може нешто да стори. За тоа не мора да биде ни особено активен, може да работи на своето работно место, во своето семејство, тоа е куп од мали нешта... Тоа е она како се однесуваме секој ден и дали ќе придонесеме кон дискриминацијата, или ќе реагираме, или ќе ја свртиме главата. Дефинитивно, тоа е работа на секој од нас.

И. Ф.

Дефинитивно не мислам дека само една страна е виновна. За мене најважна е одговорноста на српската страна. Едноставно јас сум дел од оваа средина и мислам дека за сите нас треба да биде најважна. Да не се занимаваме, односно да не ја утврдуваме одговорноста на другите тука, од Србија.

Саша

(21 год.)

Сараево

студент по
политологија

**Да не го напаѓам мојот сосед
туку да го повикам на кафе**

Како се чувствуваат денес, 10 години по завршувањето на војната?

Се чувствуваат добро, но не задоволувачки. Сметам дека уште многу нешта треба да се направат, за што ќе ни требаат уште дополнителни 10 години.

По што ја помните војната?

Војната ја доживеав само делумно бидејќи не беше цело време во Босна и Херцеговина. Но во сеќавање ми останаа две случки. Беше ученик, седевме во клупи во училиштето; тогаш почна гранатирањето и нашата учителка свика: "Ајде сите под клупи!" Така поминавме два часа. Потоа упадна мајка ми и ме однесе од училиште, иако и понатаму паѓаа гранати. Училиштето е близку до црквата, а црквата беше цел на тоа гранатирање. Тоа е некое лично сеќавање на војната. Во втора рака, војната ја паметам по нешто сосема залудно што никому ништо не донесе, унијени се неколку десетици илијади луѓе, нападната е една држава без повод... и на крај стоиме таму каде што стоевме во 1991 година.

Што е за Вас потребно за да се ублажат или отстранат последиците од војната?

Потребно е соочување со злосторствата за да разбере секој што се случило, а не само соочување со индивидуалното, со она што некој го преживеал, туку соочување и со она што другите го доживеале и дури тогаш врз основа на тоа ние можеме да тргнеме во некаков правец на помирување.

Што е за Вас помирување?

За мене е тешко да го дефинирам зборот помирување, но тоа за мене значи дека ние можеме нормално да живееме; дека никој нема криво да ме гледа кога јас како Босанец ќе дојдам во Бања Лука, ако јас околу вратот носам лилјан или полумесечина, или дека никој нема да каже: "Види го овој Србин", ако дојдам како Србин во Сараево со крст околу вратот. Битно е да се цените меѓусебно, да не ме гледаат како припадник на една група, и мене како индивидуа да ми остават можност да го живеам едноставно мојот живот што јас сакам да го живеам овде. Јас лично веќе го доживеав помирувањето и го спроведувам максимално во мојот живот.

Што е, според Вас, предуслов за помирување?

Треба да се казнат оние кои ги заслужиле тие казни за да може и другата страна да се помири. Тоа треба секој за себе да го дефинира. Јас тоа веќе го направив за себе.

На кои проблеми може да наиде процесот на помирување?

Еден од основните проблеми е што не доаѓа до комуникација, значи воопшто нема дијалог. Конкретно во случајот на БиХ – сите три страни се претставуваат себеси како жртви и не сакаат да ги видат останатите. Мислам дека сите мора да се соочат со она што им го сториле на другите, но и со она што другите ти го сториле тебе.

Дали мислите дека лубето сакаат помирување?

Мислам дека лубето сакаат помирување. Секој кој размислува со здрав ум знае дека единствено преку помирување може да дојде до некој напредок

Тоа за мене значи дека ние можеме нормално да живееме; дека никој нема криво да ме гледа кога јас како Босанец ќе дојдам во Бања Лука, ако јас околу вратот носам лилјан или полумесечина, или дека никој нема да каже: "Види го овој Србин", ако дојдам како Србин во Сараево со крст околу вратот.

во општеството, особено економски напредок, а низ економијата го добива-
ме сето останато. Луѓето сигурно сакаат помирување, само оние кои влијаат
врз нив не им допуштаат тоа да го изразат.

Што мислите дека можат "обичните луѓе" да направат околу прашање- то за помирување?

Мали нешта. Да стапам повторно во контакт со својот сосед, да не го напаѓам
мојот сосед туку да го повикам на кафе, да кажам: "Еве соседу, беше што
беше, ајде да седнеме повторно заедно", и секако да се вклучиме во акти-
вности. Секако, не мораме сите да станеме активисти, но барем да ги поддр-
жуваме акциите, семинарите, трибините... Едноставно да се соочиме со тој
поим. Не смееме да бидеме пасивни.

Како треба да се однесуваме кон минатото? Што е за Вас соочување со минатото и дали треба да заборавиме?

Не, да заборавиме, во никој случај. Треба да простиме, но не и да забора-
виме. Соочување со минатото за мене е соочување со злосторствата; треба
да се соочам со она што мојата етничка група им го направила на другите.

Доколку би се случило помирување, што би се изменило во Вашиот живот и како тоа би се одразило на состојбата во државата?

Во мојот живот би се изменило тоа што би можел слободно да го изразам мо-
јот национален идентитет без оглед каде би живеел. Тоа, денеска во голема
мерка, го можам во Сараево, но не сосема. Во општеството би се сменило
тоа што на површина би излегле некои битни работи. Мислам дека дури то-
гаш би сфатиле што е важно во целото општество, дека не треба да се зани-
маваме со некои баналности.

Дали вината треба да ја бараме само на едната страна и дали таа е инди- видуална или колективна?

Вината е индивидуална, не сум приврзаник на колективна одговорност.

Дали мислиш дека сите ние носиме дел од некоја вина?

Јас не носам дел од вината бидејќи бев дете кога сето тоа се случуваше. Јас
не можам да носам дел од вината, јас тогаш не ни знаев што се случува, не
разбирајќи што се случува, ниту јас можев да направам нешто против тоа. Од
друга страна, пак луѓето кои во тоа време беа позрели и кои можеа барем
малку да се спротивстават на сето тоа, барем со незаминување на бојно
поле, тие сигурно носат еден мал, малечок дел на индивидуална вина.

Како ја предвидуваш иднината на овој регион?

Јас сметам дека процесот на помирување тргна по погрешен пат, тоа треба
да се менува. Јас извинувањето го сметам за еден добар чин, особено ако се
извини претседател на една држава, но тоа е погрешно ако зад него не стои
целиот народ, бидејќи тоа е тогаш индивидуално извинување, а не извинува-
ње во име на целиот народ. Нештата кои ни се случија во никој случај не сме-
еме да ги заборавиме, бидејќи со тоа само ги потиснуваме нештата кои ни се
случиле. Такво нешто имавме и во Втората светска војна каде преку комуни-
стичката политика во заборав се потиснати многу злосторства кои се случи-
ле. Мене ми се допадна германскиот начин на соочување со минатото, како
тие се соочија со своите злосторства. Кога секој искрено би се соочил само
со своите злосторства и би ги споредил со злосторствата на другата и трета-
та страна, секој поединец би можел да создаде слика што навистина се
случило.

Eден од основните проблеми е што не доаѓа до комуникација, значи воопшто нема дијалог. Конкретно во случајот на БиХ – сите три страни се претставуваат себеси како жртви и не сакаат да ги видат останатите. Мислам дека сите мора да се соочат со она што им го сториле на другите, но и со она што другите ти го сториле тебе.

Дика

(30 год.)

Сараево

директорка на
училишно-домски центар

Елхамдулилах

Прво би те замолила да се претставиш на начин којшто мислиш дека е битен и релевантен за ова интервју.

Би рекла неколку работи околу тоа како се доживувам себеси како триесетгодишна Дика, која моментално работи како директорка на еден училишно-домски центар, значи има еден голем степен на одговорност за кој мора да биде свесна. А која во многу работи останала на 15 години и упорно таа петнаесетгодишна девојка од некаде се јавува со бунт: "Немој сега да бидеш невнимателна и немој сега да го пропуштиш она што го пропушти за овие 15 години". А тоа е периодот кога почнаа војната. Тогаш мислев да работам сé што можам, а сега кога се вракам, гледам дека навистина можев и повеќе да изработам, па дури и во некои мали нешта. Тоа се некои работи кои ме притискаат и болат. Поминаа петнаесет години, а јас сé уште ниеднаш не сум се слушнала со својата Наташа. Постојано нешто чекав, или вака или така... А тоа ми е една другарка од средно училиште; бевме многу близки и тие последни Бајрам и Божиќ бае нашата последна средба. Беше тоа '92-та година. Нејзиното заминување, и Дијана и јас... едната отиде во Белград, едната во Загреб, една во Сараево... и многу ми е болно ова, дури и поболно во последно време, последните три години. И повторно ништо не сум направила по тоа прашање. А сакам и ми се чини дека таа ситница би можела да смени многу работи во мојот живот. Можеби и во животот на Наташа, и во животот на многу други да го воспоставиме тој контакт. Побегнавме некаде, една од друга.

Ако од 2005-та се вратиш во '91/'92 и во тие воени години, на што најчесто се сеќаваш? Каков е твојот однос кон тие воени години?

Јас сум набљудувач, за жал, повеќе отколку учесник во што било друго, кој сето тоа од некаде го набљудува. Секој момент подготвен да учествува, но ете, така сум порасната и сум ги прифатила, за жал или за среќа, не знам, во стилот: "Не се мешај таму каде што не си повикана". Во краен случај, бев подготвена да се вклучам во војната, бев подготвена и да си отидам од Босна, поради истата причина за која би земала и пушка. Во стилот: Што ни е на сите нам заедно? И денеска не ми е јасно што ни е на сите нам заедно – во смисла дека постои едно потполно недоразбирање. Пријателството, цел живот сме заедно, а прашање е колку вистински сме се познавале. А се сакавме, тоа е неспорно и тоа е она што најмногу ме збунува.

А мислам, нормално, тие гранати и снајпери и сé останато... Па мислам дека нема да успеам да ги заборавам никогаш, без оглед на сé. Имав среќа никој од моите најблиски да не страда, па не можам да ти кажам онака како што би ти кажал некој друг... Можеби немам толку емоции, можеби полесно ми е да кажам и да реагирам и да правам, отколку некој кој е повеќе емотивно повреден. Е сега, војната направи сите да се затворени. Јас тоа го нарекувам гето. Не знам дали е тоа добар израз. И сите се свртеа кон себе, колку и да се различни. Под "себе" подразбираам еден свој идентитет, кој можеби во одреден момент бил наметнат, а ние сме го прифатиле како таков. Или бил помеѓу другите наши идентитети, па речено ни е: "Сега овој ви е предодреден". Мислам на националниот идентитет.

Bојната направи сите да се затворени. Јас тоа го нарекувам гето. Не знам дали е тоа добар израз. И сите се свртеа кон себе, колку и да се различни. Под "себе" подразбираам еден свој идентитет, кој можеби во одреден момент бил наметнат, а ние сме го прифатиле како таков. Или бил помеѓу другите наши идентитети, па речено ни е: "Сега овој ви е предодреден". Мислам на националниот идентитет.

Јас сум од оние луѓе кои веруваат дека тоа што било, морало да се случи. Е сега, ајде да ги видиме нашите грешки. Полесно ми е така да живеам. Често велам дека не би добила канцер или нешто слично. Со тоа се тешам. Но не би сакала да се повтори. Мислам дека ние сме тие кои ќе направат работите да се случат или не. А имаме можност да направиме да не се случат повторно. Ние сме генерацијата која треба барем малку да го подговори патот да не се повтори она што се случи. Вистински да се запознаеме и да ги согледаме потребите едни на други.

Како ја гледаш моменталната ситуација во БиХ? Кое е твоето мислење, дали како општество сме близку кон тоа – војната да се повтори или сме поблиску да не се случи?

Вака да ме прашавте пред два месеца, јас би ви одговорила дека е поблиску повторувањето на војната. Не знаев многу работи коишто ги сознав во последните два месеца; гледав телевизија, медиумите даваат само една слика која потполно води кон војна, барем во онаа моја смисла. Можеби не сум добар гледач, можеме тоа и отстрана да го гледаме. Значи, доживував како да недостига само миг, па повторно да избие војна. Тука некаде имав страв и се плашев, и се уште бев онаа петнаесетгодишна девојка која не знае што да прави и на која тоа треба да ѝ се каже. Толку за одговорноста. Од оваа гледна точка, некако самата на себеси си изгледав осамено и навистина не се снаѓав. А потоа, пред два или три месеци, не знам точно, почнав да запознавам некои луѓе кои не беа како оние горе, на врвот, оние недостигните. А тие, како поединци и јас помеѓу нив, беа подгответи да работат на сето тоа. Едно момче кое ми влезе во канцеларијата ми влеа доверба, па сега и вие... Па гледате, сепак нё има! Можеме многу да направиме. Не знам како да го наречам тоа, почнав да добивам поддршка во своите настојувања. Така што сега не мислам дека војната е толку близку како што претходно ми изгледаше.

Можноста сето тоа да се повтори... сепак, ми се чини дека многу се работи и дека постои желба и од едната, и од другата, и од третата страна или од сите заедно. Не мораат да бидат само три страни. Можеби првиот зрак на таа мала надеж го почувствувајќи кога видов една жена, мислам дека беше литерат, на телевизија, во едно нејзино интервју, од српска националност, која отворено се изјасни против одредени злосторства извршени над овие или оние народи. Тоа за мене претставуваше вистинско изненадување: гледај и таму има некој... После десет години... Мислам, тоа е мој личен срам што толку малку знаев. Но самиот факт дека денес, сепак, разговараме, дека сме поблиску кон тоа, зборува дека имаме можност да создаваме повеќе мир отколку војна. Треба да избереме - сакаме да продолжиме вака или ќе бидеме се повеќе кои ќе мислиме дека мирот е се поблиску... Јас мислам дека второто е реално... Верувам во тоа и навистина живеам со надеж. Убедена сум, знам – једнаш живеевме заедно и малку се познававме. Сега имаме можност да се запознаеме. Сега знаеме каде ни беше нарушувањето.

Мислиш дека знаеме? Односно, во некој просек, повеќето од луѓето знаат?

Па гледам и тежина или пак само се движам во премногу тесен круг на луѓе. Во последно време среќавам луѓе кои се стремат кон мирот, ја имаат таа желба. И некако, се повеќе и повеќе се. Тоа ме исполнува и ми дава желба да продолжам и да верувам, убедена сум дека е возможно. А ова другово, мислам дека е површно и воопшто не е тешко да се санира, колку и да изгледа тешко на прв поглед. Иако бара многу пот, многу, многу труд од секоја страна. И повторно ќе кажам – мене ми е многу полесно да зборувам, додека луѓето што имаат многу емоции во смисла на загуба, ним им е многу потешко

да заборуваат отколку на мене; ним им е тешко да се отворат, потешки им се тие повреди за да остават сé настрана. Тука треба да се направи еден пробив.

Зошто мислиш дека прашањето за злосторствата, коешто го спомена, е тема на интерес во овој контекст?

Поради овие луѓе коишто пред малку ги споменав. Тие не можат туку-така да поминат преку сé како што можам јас. Јас би можела поради илјада и една причина, ми недостасува мојата Наташа, која можеби, да се разбереме, повеќе не е истата личност... Мислам дека тие работи мора да се средат.

Пред неколку денови гледав интервју со Бакир Изетбеговиќ и тој вели моравме да ги користиме сите средства од оваа или онаа причина. Мислам дека тука почесно би требало да се каже: Па не е во ред тоа што го правевме во одредени ситуации. Ако сакаш да застапуваш некоја идеја, остани ѝ доследен до крајот. Многу ми е важно да видам дека признаваш оти и ти си погрешила. Не мислев за религиозното покажување (сега јас сум забрадена жена) туку навистина да почувствуваш дека тоа не е во ред и дека тоа повеќе нема да го правиш. Затоа што јас имам страв. Знам дека сега ќе ми кажат, во одредни кругови во кои се движам: "Па знаеш што, ни се случи 1914, 1918, 1941 - 1945, 1991 - 1995, наивни сме". Кога ќе погледнеш од таа гледна точка, вистина е. Тоа е твојата вистина, но од оваа страна, кога ќе слушнам дека постои некој кој е подготвен да рече: Тоа не се добри работи, се случиле и треба дасе работи да не се повторат итн. Тоа не се убави работи и признаваме дека не се, е, па тогаш и јас ќе се преиспитам себеси. Можеби мојата одговорност ќе биде помала, ајде и неа добро да ја измерам, да си ја претставам себеси – тоа, тоа, тоа и тоа е мојата одговорност. Но повторно тука е затвореноста помеѓу сите останати...

Kога гледам телевизија – страшни работи, не можам да ја видам надежта за нас. Но кога ќе се спуштам во живиот свет, сепак, има надеж. Ние, лубето, навистина можеме да направиме нешто, сите заедно, секој од нас може... Некој повеќе, некој помалку.

Можеби и јас сум наивна што верувам дека сме близку до некаков си мир. Но битни ни се соседите, овие во околната, и поблиските и подалечните. Општата состојба во Европа може многу да влијае на нас, како што отсекогаш влијаела. Босна и Херцеговина, нам ни се битни, Србија и Хрватска, и Франција и Германија... Сите тие глобални тенденции... Така што сите заедно стравуваме по малку, поради тоа и поради себеси.

Можеме да учиме од грешките на комунизмот. Согледувам како лаик кој го сакаше сето тоа, па сепак, многу работи беа наметнати одгоре, а јас мислам дека треба да се работи и оздола како единка. Комунистите имаа неколку просветлени луѓе и идеја по која многумина тргнаа. А идејата не помина низ сите тие луѓе. Сега ми се чини дека таа идеја за градење на мирот минува низ единката, а ја има и таму горе. Ја има, не можам да речам дека ја нема. Е сега, колку е силна или слаба, тоа е друго прашање, но јас ја гледам.

Што друго е битно да се изработи, освен тие приказни за злосторствата во контекст на соочување со минатото и изградба на мирот?

Мислам дека на тоа не треба да се губи толку многу време, но додека не ги донесеме единките чиишто срца се затворени еден кон друг да разговараат... Сé дотогаш потребно е да се разговара за злосторствата, да не се заборави тукутака. Што друго? И медиумите мораат да дејствуваат. Како што реков, можеби не сум добар гледач, но кога гледам телевизија – страшни работи, не можам да ја видам надежта за нас. Но кога ќе се спуштам во живиот свет, сепак, има надеж. Ние, луѓето, навистина можеме да направиме нешто, сите заедно, секој од нас може... Некој повеќе, некој помалку, но мораме сите заедно. Значи, медиумски треба многу повеќе да се дејствува, во смисла на пропаганда и сé останато. Мислам дека овие големи паноа: "јетва на оружјето" и сé останато, не користат многу. Попрво треба да бидат за изградба на мирот и на луѓето со тоа да им се пере мозокот. Со тоа да ни се влезе во потсвеста, а не само оружје, оружје, каде и да се завртам, само оружје. Мислам, на крајот и јас ќе посакам да имам оружје, затоа што толку ме опписуваат со тоа.

Кога ќе го слушнеш зборот помирување, што значи тоа за тебе? Како ти одзвонува во ушите?

Мојот мозок премногу религиски го разгледува поимот помирување, па тuka гледам нешто... Моите блиски пријатели често ме нарекуваат исусовец; јас на тоа гледам во стилот: Ајде да се сакаме, така некако. Можеби не сум токму таа личност која може да зборува од некое покорисно гледиште.

Па тоа често се слуша. Ме интересира што мислиш ти, кој треба да го носи процесот и кој со кого треба да се "смири"?

Прво, самите со себеси, па потоа лесно е со останатите. Значи, токму во онаа смисла каде што се нашите сопствени недостатоци, нашите сопствени грешки, па и гревови во некоја смисла...

Мило ми е што зборот помирување се повторува. Се надевам дека нема да остане само на тоа папагалско повторување, затоа што папагалот може да научи одреден фонд на зборови, па само ги повторува. Но тие зборови во мене побудуваат надеж, па како и да биде!

Тоа ти е како кока-кола – влегувам во продавница, несвесно ја купувам, па потоа со задоволство би ја вратила. Едноставно, ти влегува во потсвеста. Така е и ова. Мислам дека треба да се повторува, па макар и на тој начин. Со таа некоја надеж. Можеби јас сум само Титов пионер, во таа некоја смисла.

На која основа ќе знаеме дека во ова општество се случило помирувањето? Како треба да изгледа тоа?

Па сега моментално – ќе кажам и знам дека оваа реченица стопроцентно не-

Во последно време, со кого и да се сретнам велам: "Но мораме да зборуваме за тоа", зашто ми се случуваше лубето да ми речат: "Па ајде сега да не зборуваме за политика". Лубе мои, не е тоа политика, тоа е нашата реалност, што ви е? Зборувајте, морате да зборувате, и тоа гласно! Ова не треба да биде трајно, туку се додека работите не почнат вистински да се решаваат.

ма да им се допадне на многумина – се уште постојат ентитети, се уште постојат еднонационални училишта. Ние не сме Швајцарија каде што егзистираат толку различни јазици, па тоа да е неопходно. Значи, тоа е еден процес кој трае, а бара тоа што ти го кажав – пот, труд... па сега, бара и бара, но вреди. Па лубе, ајде да се препотиме! Еве како јас сето тоа заедно го гледам – ние сме држава на која се уште ѝ треба авторитет. За жал, за среќа, сеједно ми е како ќе коментираат, но јас би сакала да имам еден таков авторитет на лидерското место, којшто ќе се грижи државата да има изграден систем на вредности, кога ќе го погледнеме сето тоа одгоре, да може да се делегира на пониски нивоа. Дасе воведе квалитетен систем и по неговата смрт да не се случи она што се случи по Титовата.

Имаш ли некаква идеја како би го сторила тоа?

Мислам дека моето одење на кое било јавно место, искачување на потребите, тоа е многу важно... А би сакала да дејствуваам на три нивоа (можеби сум премногу амбициозна)... Навистина ме интересира таа сфера на политиката и мислам дека ако сакаш нешто да направиш, мораш да поминеш низ тие пори и тука да се вовлечеш. Навистина ми е жал што во нашата држава се негува толку лошо мислење за политичарите, но мислам дека и тие самите придонесоа кон сето тоа.

Кои се твоите потреби како Бошњачка и муслиманка, забрадените женити?

Да бидам прифатена како граѓанин на Босна и Херцеговина, по овие уставни права што би рекле елхамдулилах (фала му на бога). Тоа е вистинското. Не ми треба мене многу повеќе, без оглед на тоа што ми гарантира овој устав. Но да се разбере дека моите потреби се движат во тие рамки. Во случај да се менува уставот поради некои други причини, па ајде да го менуваме, не е тоа ништо страшно и непроменливо. Во таа смисла, јас како единка, а не како Дика, забрадена жена, туку како секоја единка, ако сме во некаков контакт, како што и сме сите ние во Босна и Херцеговина, не можеме да се избегнеме, сакале или не. Па ајде да видиме што ни пречи нам, што ви пречи вам, ајде да видиме што можеме заедно да направиме. Колку што можам да разберам, тоа е искачување потреби. Да ти ставам до знаење дека твоите потреби и мене ми се многу битни, ете тоа! И дека навистина не сакам твоите потреби да ги нарушуваам со моите потреби, а онаму каде што заеднички ни се нарушуваат потребите, ајде да најдеме заедничко решение. Да видиме што можеме да направиме. И потоа, во краен случај, мене не ми е никаков проблем да отидам кај психолог и да решам нешто; па ајде да повикаме некого, во краен случај и тој висок претставник, во наводници. Ајде да се слушнеме. Се надевам дека ова не се мои желби и фантазии.

Јас работам на ова поле, во мојата средина. Жал ми е што немав можност да живеам некаде половина година или цела година, па тоа да ми користи во овој сегмент на мирната работа.

Уште нешто за крај на разговорот...

Во последно време, со кого и да се сретнам велам: "Но мораме да зборуваме за тоа", зашто ми се случуваше лубето да ми речат: "Па ајде сега да не зборуваме за политика". Лубе мои, не е тоа политика, тоа е нашата реалност, што ви е? Зборувајте, морате да зборувате, и тоа гласно! Ова не треба да биде трајно, туку се додека работите не почнат вистински да се решаваат. Само треба добро да се согледа реалноста.

Т. Ш.

**Ако ти молчиш,
тој ќе вреви, а овие ќе слушаат**

Кога ќе фрлиш поглед на '90-те и сé што се случувало тогаш, какви сеќавања те обземаат, како ти беше тогаш во сето тоа?

Јас мислам дека во добар дел сум го потиснал сето тоа. Ништо не разбираш што се случува. Имав 17-18 години. Почна како што почна. Плитвице, демек, сé е нешто далеку, па почнаа тревогите тутка, Сплит, бродови, пичкарање, сé тоа... Татко ми беше воено лице. Во '74-та отиде во пензија, доби стан од војската, така што овие облакодери каде што стојам сега, се воени облакодери. Немаше тутка само воени лица, со времето сé се менуваше, сешто имаше. Стојам на 16-тиот кат, почнува тревога, се симнуваме долу во подрумите. Јас ги носев само моите касети. Ја сакав музиката, сам си слушав. Не носев ни облека ни ништо, само полна торба со касети. Тоа ми беше она вистинското.

По неколку пати сфатив дека тие тревоги немаат врска и дека тоа е само влевање страв. Повеќе не се симнував во подрумот. Имаше затемнувања по градот... Слабо гледав ТВ, сфатив дека тоа е само една пропаганда; знаеш кога Моцартовиот Реквием ќе се налепи на сцена од поворка од Вуковар, која е забавена. Тоа е трагедија. Но таа машинерија работеше на таков степен, што кога ќе ја видиш сцената во дневникот, автоматски ги мразиш сите Срби. Тоа беше таа логика. Бевме екипа, заедно се држевме меѓу себе... Мислам дека пуштав сé да помине. Воопшто не размислував што се случува, ми требаше време сé да сложам на едно место. Се случуваше нешто ирационално што не можев да го разберам, омразата, лудилото...

По твоје мислење, што беше причината за тоа?

Не би банализирал, но прва работа што ми паѓа на памет е еден стих од Балашевиќ: "Прво дојдоа поповите, потоа топовите, потоа крадците". Тоа прво ми паѓа на памет... Мислам дека сите политичари, помалку или повеќе, беа митомани, коишто ги разбудија и ги разгореа најниските страсти на некои историски сеништа и зверови, коишто лежат во некоја митологија, во некоја нација, во некоја вера. Мислам дека не беше во прашање етнички конфликт, туку верски. Тоа беше религиозна војна.

Зошто беше потребна и што произлезе од неа?

Не знам, не знам што... Некој би прокоментирал дека тоа се собирало и морало да пукне како гноен меур. Ако е така, сега ќе закрпнеме, па потоа ќе пукне уште еднаш. Ако сме така генетски предиспонирани за војна на секои педесет години, всушност, јас не сум наклонет кон такви теории. Зошто, воопшто, дошло до тоа?..

По твоје мислење, од сите национални и останати возможни категоризации, зошто тоа беше верска војна?

Што се однесува до националноста, лубето на овие простори прилично се етнички измешани. И јас, исто така, мојот татко е босански Србин, мајка ми е Хрватка од Неретва, а има и илирска крв. Кога би навлегол во таа генеза, јас сум коктел од сé живо.

Кога сето тоа почна, излегоа црквите и почнаа да ја чуваат националноста. Тоа беше апсурдно за мене уште на почетокот, зашто не можев да ја спојам

И маше
затемнувања
по градот...
Слабо гледав ТВ,
сфатив дека тоа е
само една
пропаганда; знаеш
кога Моцартовиот
Реквием ќе се
налепи на сцена од
поворка од Вуковар,
која е забавена. Тоа е
трагедија. Но таа
машинерија
работеше на таков
степен, што кога ќе ја
видиш сцената во
дневникот,
автоматски ги
мразиш сите Срби.
Тоа беше таа логика.

Kога ги прашуваш, сите зборуваат, никому не му е важно, човек е, сите ги гледа како луѓе, но кога ќе ја гребнеш малку површината, излегуваат сеништа и негативна енергија. Даоѓаш во некоја состојба, ајде да речеме духовната, каде што сите тие цркви ме разочаруваат. Наместо нешто да се обидуваат, го разгоруваат тоа на еден фин начин.

црквата со националното, којашто е од Господ и за којашто сите луѓе се исти, сите се негови деца. Во стилот – Господ и Хрватите, ние сме избраните. Тоа можеби припаѓа на некои религиски уверувања пред Исус, некои култови, митри, поим немам. Со текот на времето сфатив дека овие луѓе воопшто не се крстени, не веруваат во Богот во кој се крстат, затоа што тој Бог е полн со љубов, разбирање, простување и милосрдие. А тие сè уште веруваат дека таткото мора да биде строг и праведен, впрочем, тоа е старозаветниот Бог кој е строг и праведен и кој во својата рака има меч. Па сепак, можеби за сè е виновна ракијата...

Зошто токму ракијата?

Луѓето лошо ја прават ракијата, па ги удира в глава. И стравот. Човекот е општествено суштество и мора да припаѓа на некоја група, па кога сето тоа почна, требаше многу храброст да се каже дека нешто не е во ред. Во стилот на она што се случуваше во Ирак, со затворениците. Кај нас се случуваа и полоши работи. Научните студии покажуваат дека механизмот на човечката свест, како дел од некоја група, ќе направи ирационални и незамисливи работи, и ќе може да живее со тоа. Верувам и се надевам, како што се одвиваат работите, дека секогаш ќе се најде некој што ќе каже дека тоа не е во ред.

Кога ќе фрлиш поглед на денешната ситуација, лично мене ми се чини, дека вие, на ниво на вашата група, сте свесни за ситуацијата и за состојбата во нашето општество. Како ти го доживуваш?

Мислам дека луѓето немаат чувство на сигурност и перспективност. Во нив е навлезен оној најбанален егзистенцијален страв. Стравуваат дали утре ќе имаат работа. Денес луѓето ја немаат сигурноста од социјализмот – се вработуваш и работиш тутка до пензија. Луѓето не знаат да се носат со елементарните стравови, коишто отсекогаш постојат. Кај нас се случи чуден коктел на сè она што заедно доведе до некоја хаотична состојба за нормалниот човек. Секој се снаоѓа на свој начин и наједноставно е да живееш, без оглед на законот. Општеството кај нас го немаше еволутивниот развој – законот да го гледаме како нешто над сè, нешто што ќе гарантира еднаквост за сите. Законот секогаш бил – кадија те тужи, кадија те суди. За различни луѓе истиот закон различно се интерпретира, и тоа се прифаќа како најнормално. Оние што навистина би требало да бидат истакнати и прикажани во јавноста како големи луѓе, од типот на судијата којашто го осуди Норац, како ли се викаше, ...така би требало да биде херој на ова општество.

Зошто луѓето не је доживуваат како херој?

Затоа што не излезе на насловните страници на *Екстра или Глорија*...

За време на војната сешто се случи, и Норац и Готовина, и етнички чистења, и куп работи за кои не се зборува, и кои сè уште се табу теми. Што мислиш, како треба да се однесуваме кон тоа воено минато и кон сè што излезе од него?

Не знам што би ти кажал. Од сите списанија, го читам *Ферал*, дневните весници многу малку. Работите што ги објавуваше *Ферал* пред 10 години, сега полека станаа јавни работи. Кога тоа беше објавувано и кога ме мачеше и окупираше, тие работи беа научна фантастика, целосна фикција. Мислам дека секогаш ќе постојат луѓе кои ќе сакаат да учат и кои ќе сакаат да се надградуваат себеси како човек, ќе сакаат да ги подигнат дискриминирачките тaborи од типот на националноста, религијата и сето тоа да не се толкува како масонска завера. Мислам дека има премногу такви луѓе во Хрватска.

Зошто не се слушаат?

Се слушаат, се слушаат, но тоа не е во крупен план, во прв план. По приро-

ден тек, тоа не може да биде во крупен план. Крупниот план функционира по законите на спектаклот – шминка, тоалета, убави млади луѓе. Ние сме мал пазар и сите тие работи од комерцијален карактер мораат да преживеат на малиот пазар и, нормално, да се занимаваат со работите кои ќе се продаваат. Мислам дека, сепак, постои таа, како би рекол, чесна интелигенција.

Како можеме да се носиме со тоа? Како можеме да се бориме против тоа?

Со знаење, со читање. Знаењето е насекаде и сите имаат интернет, книги и весници, па кој сака, нека земе и нека учи, а кој не сака – ништо. Кога почна војната, јас бев запрепастен. Кога пред некој ден на XTB беа пуштани оние снимки од Сребреница, јас, прво, тоа не можев да го гледам, мислам дека тоа е веќе психички... Мислам дека мојата психа создаде одбранбен механизам за тие работи. Едноставно тоа го доживував како да не се случува. Толку голем ужас и недоразбирање за сé.

Веројатно секој нормален, мислам дека дури и луѓето коишто беа учесници, не можеа да бидат бесчувствителни кон тоа. Не знам, воопшто не можам да разберам...

Како ти беше да продолжиш да живееш во Сплит, со оглед на твоето потекло кое го спомена на почетокот, твојот татко е босански Србин. Дали луѓето те гледаа од таа гледна точка? Не мораш да одговориш на тоа прашање, ако ти е непријатно.

Не ги чувствувај последиците зашто го немам тоа во мене, го немам тоа чувство на национална припадност. Претходно бев Југословен и тука имав некакви чувства. Југославија, сите заедно живееме во мир, ако не нападне некој однадвор, ќе се браниме, и тоа е тоа. Не сум јас, сега, некој југоисталгичар, ниту пак Тито ми е бог, но убаво ми беше. Една земја, патуваш каде што сакаш, насекаде има многу пријатели, различни луѓе, нормални луѓе, сé е во ред, супер... Веројатно тоа мораш да го имаш во себе за да може да те повреди. Јас го сфатив тоа, кога ќе му го кажам некому името Александар, гледаш малку некои гостови, но тоа не ме допираше. Луѓето со коишто се дружев беа нормални, саквме иста музика, музиката ни беше на прво место. Никој од мојот круг, блискиот круг на роднини или семејството не ми страдаше ниту пак загина. Секогаш замислувам што би се случило кога некој мој близок би страдал или нешто. Е, тогаш целата работа би се изменила. Тогаш човекот, навистина, треба да има сили за да се издигне над сето тоа. Но видински, а не само на заборови.

Кога ги прашуваш, сите зборуваат, никому не му е важно, човек е, сите ги гледа како луѓе, но кога ќе ја гребнеш малку површината, излегуваат сеништа и негативна енергија. Доаѓаш во некоја состојба, ајде да речеме духовната, каде што сите тие цркви ме разочаруваа. Наместо нешто да се обидуваат, го разгоруваа тоа на еден фин начин. Се туркаа во политиката и секаде, како тие да се должни или одговорни да објаснуваат некои работи. Тоа е амалгам, кој за неукиот човек може да создаде голема збрка.

Луѓето да учее и да не беа ограничени, да учее за својата традиција, за своите корени, ќе најдеа тука многу работи кои се универзални во тие верски и национални традиции, кои беа исти за сите. Можеби начинот за да се издигнеме над сето тоа не беше правilen. Требаше да влеземе во сето тоа, во самите корени, и да разбереме дека тоа ги поврзува луѓето.

Како да се навлезе во сето тоа?

Да се читаат книги, да се запознаваат други луѓе преку културата, музиката, дружењето, уметноста. Тоа се некои универзални јазици кои ги спојуваат луѓето. Да се гледа каналот *Дискавери* (се смее).

Што претставува за тебе помирувањето? Како го доживуваш тој збор?

Помирување со себеси. Мислам дека тоа е тоа. Ха, како она сега треба да ги помириме сите усташи, партизани... Јас секогаш сум за мир. Сега помирувањето го прикажуваат како да треба да се одречеме од нешто. Да се одречеме, односно да се жртвуваме, ајде да речеме, тоа исто гомно, сите, и овие и оние, да живеат во мир. Од една страна, можеби тоа е во ред, а од друга страна, тоа е пречка, пречка која не е баш природна. Лично мене не ми треба тоа помирување. Јас луѓето ги гледам без тие конотации. А луѓето, поради кои ние треба да се помируваме, се мртви. Тие луѓе кои беа усташи, партизани, кои се бореа.

А ова сегашно помирување мислам дека се случува. Верувам дека луѓето беа вовлечени во еден водовртеж и хаос на тоа лудило. Идеологијата стана вера и нација, а потоа дојде и некоја политика којашто немаше никаква идеолошка заднина, и тоа се гледа веќе со години. На почетокот никогаш тука немаше некакви идеи, политички, идеолошки, во контекст дека левицата гради Француска револуција, што би претставувало некаква граѓанска идеологија, а десницата е нацијата, традицијата. Секогаш може да се најде помирување. Постојат елементи кои можат да ги поврзат луѓето директно во идејата, но тие нема да се помират заради идејата. Тие ќе се помират поради некои прагматични причини. Значи чиста власт, моќ, повторно некои приземни и примитивни работи.

Кога ќе погледнеш кон хрватското општество, околу ситуацијата каква што е по врakaњето, ни треба ли помирување?

Јас би ги избришал сите граници, би им дозволил на луѓето да патуваат и да се спастрат каде што сакаат. Од моја перспектива, која нема врска со реалноста, тоа е нормално. Знам дека тука има куп работи кои кога ќе ги испуштиш од апстракцијата, каде што теоретски се е во ред, во пракса толпата е пичкарија. Тие работи, на крајот, ќе се сведат на тоа дека со тоа требале да се занимаваат малите заедници на луѓе, од типот на она што се нарекува локална демократија, локална самоуправа, која денес се случува во светот. Но ние сме далеку од тоа. Нема свест за тоа дека секој човек треба да одлучува за работите, ако го сака тоа.

Сакаат ли луѓето во Хрватска помирување? Сакаат ли да се соочат со военото минато?

Верувам дека сакаат. Секој нормален човек сака да живее во мир и на своите деца им посакува мир. Да може да ја работи својата работа, да е задоволен со таа работа, да може да остварува некои свои соништа кои се над тие материјални рамки.

Постојат начини и механизми да се направи тоа, како избори, заложување во цивилни и невладини иницијативи. Постојат механизми, само треба да се има волја.

Се плашам дека повеќето од луѓето егзистираат во некое затупување, отуѓување и задоволни се со ТВ-програмата и шопингот во недела, каде што можат да купат куп евтини, непотребни работи, кои ќе ги фрлат за два месеци, ќе купат нови, ќе се задолжат... А од друга страна, глупо е да се зборува вака, луѓето имаат куп проблеми и живеат со тие проблеми.

Кои се тие стравови поврзани со помирувањето во ова општество и дали гледаш начин како да се преброди тоа?

Страв од соочување со себеси. Тоа е тоа. Постојат луѓе кои беа вклучени во сето тоа, кои беа учесници, и тоа беше еден голем Товар. И начините за да се разреши се комплексни. Околу тоа егзистира цел круг луѓе, кои по инерција научиле кој е виновен. Тоа е лошо, тоа е друг вид на одговорност, а во сушти-

на, тоа е многу едноставна работа; треба чисто да се доживува, без никакви пречки, огради или паравани. Прво си човек, па Хрват, католик, но прво си човек. Мслам дека тук работите се наредени на друг начин – прво си Хрват, католик, а дури потоа се гледа каков човек си. Според мене, прво се тргнува од човекот, каков човек си.

Што можат да направат "обичните луѓе", овие што сега шетаат покрај брегот?

Треба да се образуваат и да научат да се вклучат во дијалог, дури и во баналните ситуации. Јас почнувам од улицата. Кога ќе слушнеш дека некој зборува пичкарања, во стилот на ширење омраза, лубето сешто зборуваат. Ако ти молчиш, тој ќе вреви, а овие ќе слушаат. Говорот на омразата има некоја луда логика и аргументација, но таа секогаш завршува во магли и апстракции, распространети на сите страни. Тенка приказна е тоа, не држи вода. Треба да се реагира во такви ситуации, треба да се повлече за ракав. Сите знаат дека се изборивме за демократија, за дијалог, суверенитет и закон, а што е тоа – тоа е тоа. Постои закон, постои дијалог, постојат механизми со кои можеш да влијаеш на властта, но тоа е идеја. Во практика не е баш така.

Како ја доживуваш лириката и музиката што ја создаваш? Дали е тоа еден вид реагирање на состојбата?

Тоа е внатрешна работа, преглед, еден вид преземање на одговорноста. Но јас не би ја преземал одговорноста на мнозинството, тоа ми е многу непозната работа. Општествена одговорност, ангажираност, тоа е на некој начин неблагодарно. Не е тоа, со некоја тенденција, ангажман, да се исправат работите. Во суштина, јас навистина верувам дека еден човек не може да ги промени работите. Човекот може да работи на себе, да се менува себеси и ако имаш идеи и идеали, да се обидеш да бидеш доследен на нив. На некој начин, јас нештата ги гледам така што се исклучувам од некои општествени актуелности и случувања и гледам отстрана, но истовремено и ги проживувам. Всушност, тоа е некој мој внатрешен конфликт поради кој ги пишувам тие работи, веројатно тоа е некоја инспирација. Мој внатрешен конфликт поврзан со општеството. Јас сум едно многу големо општествено суштество, токму како што би рекол, верувам во мир во светот, верувам во тоа. Чувствувам дека сум дел од таа струја, од таа идеја. Општествено сум ангажиран во смисла на практично дејствување. Сакаме да го работиме тоа, и тоа е начинот на кој се изразуваме.

С. Д.

Kога ќе слушнеш
дека некој
зорува
пичкарања, во
стилот на ширење
омраза, лубето сешто
зоруваат. Ако ти
молчиш, тој ќе вреви,
а овие ќе слушаат.
Треба да се реагира
во такви ситуации.

Што би било за тебе помирување во овие наши македонски рамки, во нашава реалност?

Тоа е некако премногу широко... Помирување – значи нешто има претходно, да конкретизираме, значи некој бил скаран. Мислиш на ова што кај нас се случува Македонци и Албанци, така? (молчи долго)

Добро, тоа вака некако теоретски значи... Имаше една книга од еден Христијанин, се викаше "За достоинството на Христијанството и за недостоинството на Христијаните" и сега ми дојде тоа прво, што би бил неговиот став... Мислам, се прашувам дали сум достојна јас да зборувам за некои идеи на Христијанството, кога тоа нешто е толку големо, сеопфатно, толку jako... Не знам дали можам јас тоа нешто како што треба, токму во тој дух да го кажам. А токму тоа е она што може во вакви ситуации најмногу да помогне. Мислам на духот на Христијанството, некоја основна или базична идеја на она што Христос го донел кога дошол на овој свет. Нешто што Он го кажал. Во Старат завет беше дадена заповедта: "Љуби го ближниот свој." И Он кога доаѓа дели нова заповед: "Ви давам да ги љубите непријателите."

Е, сега, да речеме, јас лично, индивидуално, како некоја моја внатрешна потреба за некој одговори во животот, едно од главните прашања ми било: Кои се моите непријатели, кој е мојот непријател? Тоа е мислам прашање на кое се уште немам одговор. И тој одговор се уште активно го барам. И тој мој обид да лоцирам која би била таа некоја непријателска сила, сега за сега завршува во мене самата. Мислам дека тоа е некако првото и последното место каде што се наоѓа непријателот на човекот, во него самиот.

Што би било потребно да се помират или барем да се санираат последиците од оваа се поголема одвоеност?

Да не се гледа на народот како на некоја маса, колектив, како на множество од овци, туку како на една заедница од луѓе, живи личности коишто се сите посебни. Секој е една прикаска за себе. Е, сега секоја таа прикаска по себе и за себе да работи на себеси. Значи да се сврти кон себе, да мисли на подобрување на својата сопствена состојба, на својата сопствена ситуација, а да не се занимава со другиот. Со другиот да се допира единствено кога може нешто добро да му даде, или понуди или не знам што. За помирување потребно е секој да погледне во себе и во себе да бара сила, себеси да се анализира, за себе да наоѓа мотив. Притоа, симптоматично е во такви ситуации вината секогаш да се префрла на другиот. Е, сега некако тоа префрлање вина дасе насочи кон себеси. Значи кога веќе некој треба да е крив, тогаш тоа да бидеме ние самите, а не некој друг. Ако ништо друго, таа вина да се трансформира барем во она чувство на одговорност. Не дека другиот е крив, туку дека јас сум одговорен. Мислам дека тоа е работа на себе. Потребно е тоа – да се свртиш кон себе во таа смисла.

Во тој контекст, каков би требал да биде нашиот однос кон минатото, што со него, со војните или конфликтите? Дали е возможно да имаме некој иден живот, без да се навратиме на тоа што се случувало?

Мислам дека би можел тука да ми помогне Ајнштајн дека времето е тука некако релативна категорија. Мислам дека она што е битно е сегашноста, иако

Јас сакам, ако они имаат некој проблем, да видам што јас можам да направам и која е мојата одговорност тука, како јас можам да помогнам. Јас не сакам да избегнувам да знам зошто дошло до таква ситуација; сакам да го слушнам тој другиот, зошто тие се чувствуваат загрозени и што јас сум направила да биде тоа така. Ние можеме да претпоставуваме како му било или му е на некој друг, но само тој некој друг може навистина да ни каже како му е.

така сегашност е последица на некое минало и иако во одреден момент тие конфликти или таа војна биле сегашност, нели?

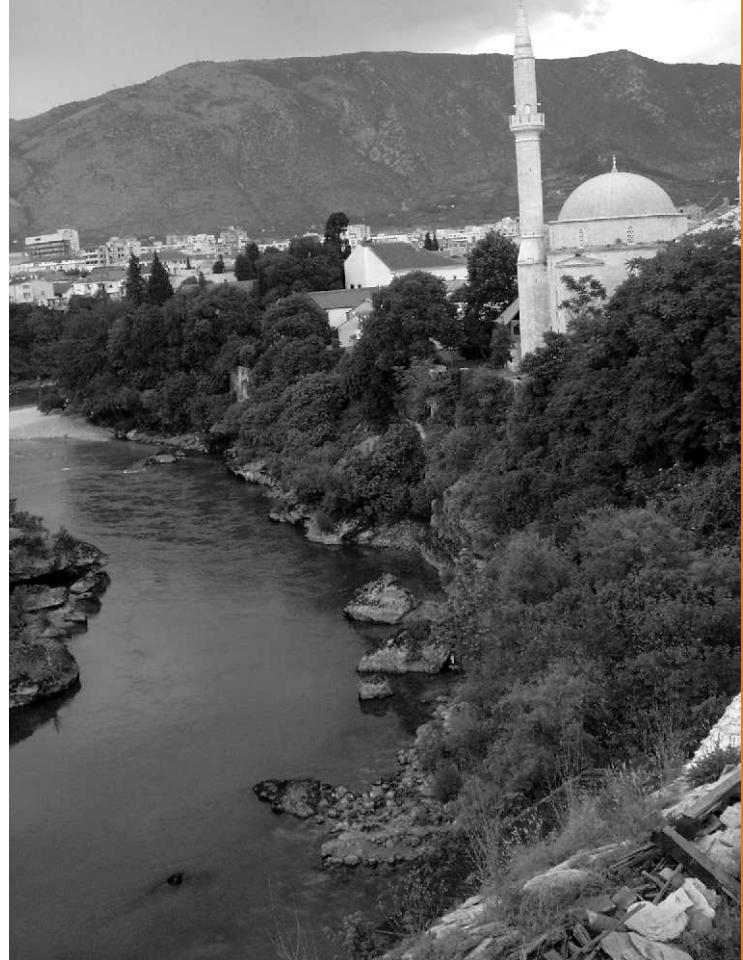
Сега тоа поминало како што поминало. Треба да се сконцентрираме на она што е сега, на она што се случува во моментот. Да не заборавиме, нели, што било или пак да се обидеме да менуваме нешто, да фалсификуваме историја итн.

Како знаеме што било?

Секогаш знаеме што е вистината; тука нема релативизирање како што реков за времето, има некои апсолутни категории. Јас мислам дека постои објективно некоја слика за тоа што се случило. Значи, грубо речено, дека постои некое толкување да го погледнеш сега проблемот од горе и да ја раскажеш сега приказната, вака и вака беше, значи не зафаќаш ставови, ниту си Албанец ниту Македонец, ни ова ни она. Иако не можеме ние ако сме по идентитет, да речеме, Македонци, секогаш прикаската некако ќе гледам да ја раскажам на страна на Македонците, иако не ми е тоа намерата. Јас, да речеме, би сакала да застанам и на страната на тие другите, во случајов ако Албанците нас не нападнале, барале некои нивни права, јас сакам да знам зошто тоа го направиле, сакам да знам што они бараат, сакам да знам како они се чувствуваат, зошто тоа го прават. Зошто они се чувствуваат фрустрирани и повредени? Ме интересира. Јас сакам, ако они имаат некој проблем, да видам што јас можам да направам и која е мојата одговорност тука, како јас можам да помогнам. Ако сега, на пример, се вика дека имало конфликт, имало војна, дека они нападнале, јас не сакам да избегнувам да знам зошто дошло до таква ситуација; сакам да го слушнам тој другиот, зошто тие се чувствуваат загрозени и што јас сум направила да биде тоа така. Ние можеме да претпоставуваме како му било или му е на некој друг, но само тој некој друг може навистина да ни каже како му е. Не сакам да бегам од проблемот или од некоја стварност, туку напротив.

Како би можел да се отвори простор за дискусија за потребите и чувството на загрозеноста на другиот?

Па практично тоа зависи од нашата отвореност, зависи колку јас се чувствуваам загрозена, колку мене ми е страв, колку го доживувам него како непријател, а колку го доживувам како некој што мене Господ ми го дал преку него да дојдам до Господа. Тоа е целата разлика – дали некого го гледам како потенцијален мој убијец или како моја шанса да дојдам до некоја љубов, зашто ако сме дошли у таква ситуација, јасно е дека тоа е затоа што јас не сум имала љубов кон некого; не затоа што некој дошол и едноставно сака мене да ме утепа. Мислам дека е тоа природата на човекот, секогаш вината да ја префрла на друг, а себеси да се прави дека е ок, дека он не е виновен. Тоа некако се случува по механизам, значи човекот не е свесен за тоа префрлање. Е,

сега кога ќе го освестиш тоа, кога ќе видиш дека тој некој не ти е непријател, дека ти е наметнат како таков, тогаш има шанси и за двајцата.

Дали мислиш дека религиозните заедници во Р. Македонија даваат доволно или активна поддршка на помирувањето?

Судејќи по овие што се, да речеме, глави на тие заедници, барем формално покажуваат некоја волја за тоа. Има контакти, има комуникација помеѓу нив. Усуштина на секоја религија, на секоја исповед на верата, крајна цел е секогаш живот во заедница со Бог, односно да се држиме до страната на доброто. Верувам дека барем теоретски, ако не практично, се држиме до тоа (се смее). Мислам дека во пракса сето тоа ќе се оствари допрва. Ќе треба некој период што е пред нас...

Што преостанува т.н. "обични луѓе" да направат? Што можеме ние да направиме?

Не постојат обични и необични луѓе. Постои секогаш само еден човек и од тој еден човек се трга. Од тоа мноштво луѓе секој е посебен, неповторлива личност и во таа смисла нема обични луѓе. Тие обични луѓе се милиони неповторливи личности. Секој може да направи многу, првин во себе. Јас инсистирам на тоа, не во смисла на себичност, туку во смисла на работа на себе, подобрување на себе. Единствено кога нешто со себе и во себе човек ќе направи, тогаш може да се сврти кон другиот, да се отвори за другиот.

А. Б.

Омразата само омраза привлекува

Дали сé уште ги чувствуваш последиците, после четири години од конфликтот во Македонија?

Да, ги гледам на секаде, особено на места коишто беа повеќе опфатени со конфликтот, како на пр. во кумановскиот регион. Таму имам сестра и кај неа сите случувања се одразија многу. Во текот на војната, она беше по подруми долго време и поради тоа има траума. Дури и ден денеска се случува навечер да станува, оди надвор, вршиши, возрасна жена на 40 години. Се чувствува тоа и по народот, општо, и по однесувањето, одма после тоа. Сега има мала промена, но последиците сé уште се чувствуваат.

Како влијаеше војната на тебе?

Јас сум поинаква и поинаку ги сфаќам работите. И тогаш ми беше мене глупава војната, затоа што сé може со разговор, со договор да се постигне. Фала богу, ние лубето имаме еден подарок што може да зборуваме, да комуницираме, и може да се резонираат некои работи, да бидеме порационални, и сé да се средуваме со разговор. Не мора ни со пиштоли ни со бомби. Мислам дека и без тоа може да се има разбирање.

Дали има такви ситуации во кои тебе лично те повредиле?

Има многу, премногу има, но една што до ден денес ми остави впечаток:

Пред неколку години работев и во Здравствен дом и во медицинско, имаше дефицит на кадар, и за тоа време предавав на албанска паралелка. Тогаш една колешка на гинекологија отсуствуваше. Она ги водеше вежбите и јас се понудив на директорката (сега таа е сменила) да ѝ помогнам, бидејќи губеа учениците. Зошто да губат, да бидат низ улици, и јас се понудив да ги преземам учениците, кога она дури и зачудена: "Кој? Вие? На македонска паралелка тоа да го направите?" Дури и чудно ѝ беше на неа, а јас повредена бев, бидејќи си мислев: како може на албанска паралелка да им предаваат Македонци, а ние не може да предаваме на македонска? Да беше работата во јазикот, ајде, да речеме не го знам, иако јас го знам македонскиот јазик, ама тука беше работата во практични вежби во клиника, во хирургија; исто како и на македонска паралелка, така и на албанска паралелка: се покажува како инјекција се прима или некоја друга интервенција, нема многу зборување.

Како излезе на крај со оваа ситуација и со други такви ситуации, кои те повредуваат?

Мислам дека јас сум отворена особа. Сакам да разговарам кога има простор за разговор. Сакам и *feed-back*, барав и од директорката, бидејќи, пред тоа, ние преку *Meѓаши* имавме можност да научиме повеќе околу ненасилната разработка на конфликтите или дека работите можат да се решаваат со разговор. И сакав и тука да се обидам, да успеам, ама во тоа време она немаше уши, изгледа и времето беше такво, после војната па не знам зошто но можеби била потресена.

Во последно време јас чувствуваам дека кај истата личност има доста промени. Дури и јас сум изненадена – ми се обраќа со почитување, гледам се консултира некогаш за некои работи. Јас верувам дека со освестувањето за насиливството и ненасилството и техниките на ненасилната комуникација – она

Мене честопати ми доаѓаше да плачам, зашто ме мразеа и самата омраза ствара омраза; и јас прв бев исплашена и после, сакаш – не сакаш, ќе почнеш да мрзиш некој што те вреѓа. Сите сме луѓе, сите сме исти. Може разлика има во култура, во јазик, ама сите дишеме, сите сме луѓе.

што го работиме со нашите ученици во работилниците, може чуда да се направат во образованието, или, да речам, може навистина многу да се направи.

Што претставува за тебе помирувањето ?

Па наместо да го поминеш животот со кавги и омраза, зошто да не го претвориш во нешто убаво? Кога ти мораш да живееш во ист простор, наместо да се караш, треба да го прифатиш тоа и да го разбереш. Треба отворено да се разговара за проблемите, со доверба, слободно и релаксирано, без да се стегаме, како во работилниците што разговараме. Луѓето можат да се постават во твоја ситуација и да те разберат, да си ги разјаснат работите. Често се случува некој нешто да направи од страв, а не со намера.

Викаат рибата смрди од глава, а се чисти од опаш. Помирувањето зависи многу и од Владата. И тука треба доста да се работи.

Што на пример?

Па зошто да не овие работилници. Не знам како е кај политичарите, зашто не и кај нив тоа да се спроведува? И кај нив може да влијае. Кога кај нас професорите можеше, зошто не кај нив? Мене честопати ми доаѓаше да плачам, зашто ме мразеа и самата омраза ствара омраза; и јас прво бев исплашена и после, сакаш – не сакаш, ќе почнеш да мрзиш некој што те вреѓа. Сите сме луѓе, сите сме исти. Може разлика има во култура, во јазик, ама сите дишеме, сите сме луѓе.

Што мислиш, дали луѓето во Македонија сакаат помирување?

Да. Мислам дека и Македонците сакаат. Нормално дека и на нив не им одговараат овие конфликтни ситуации. Иако не се разбираам во политика, пак ќе го кажам ова: слушнав на вести дека, ете, и Македонците се плашат и дека сакаат да има држава Косово. Ако има конфликти, ќе се префрлаат и ваму. Мислам дека имаат право.

Што мислиш, што друго може да се направи на тоа поле? На пример, како ти лично би го помогнала тој процес на помирување? Дали гледаш дека ти можеш нешто да направиш?

Тука во медицинско, има професори што се Албанци, невработени, има доктори невработени, а има потреба од кадар. Зошто не им се даде можноста тие побрзо да се вработат, побрзо да се преквалификуваат за да имаме ние кадар за понатака? Многу работи се кочат, се кочат во вработувањето. Има некој што тоа намерно го прави. Знаеш зошто мислам дека е така? Затоа што јас можам да потврдам, од мое лично искуство, за да не испаднам дека лажам или не знам што, или се служам со дезинформации. Јас кога требаше да се префрлам во медицинско, имаше дефицит на кадар. Од амбуланта во медицинско, мене 3 години ме држеше без да ми плаќаат. Работев неплатена. После 3 години, едвај успеав да ме префрлат од Здравствен дом во школо, а можеше и порано тоа да се направи и попрофесионална ќе бев, ако предавав уште одма тогаш, а не трчи на таа работа, трчи на оваа работа. Ми беше тешко и плус имав опструкции. Не кажувам сите Македонци го прават тоа, ама имаше во тоа време малку повеќе Македонци што ми направија опструкција. Ама мислам дека почнаа да сфаќаат дека треба да живеат заеднички со нас.

Како раеагираше ти на сето ова?

Јас покушавав да разговарам со тие особи, ама не успевав со сите, затоа што некој ме игнорираа, једноставно им беше потценувачки да разговараат со мене. Покушав и преку претпоставени, ама тие ми рекоа само: "Да, да, да", а ништо не преземаа. Покушав и преку наши претпоставени кои работеа во

Министерство, преку нив некако притисок, направија нешто, али едвај, нешто сосема малку. Толку голем труд вложивме за нешто, што требаше да биде нормално.

Што мислиш, што може да направи народот на кој ти му припаѓаш за помирувањето во Македонија?

Е, па има и од албанската страна политичари што го лажат народот, им ветуваат многу работи, што нема резон; за многу работи, од моја гледна точка, мислам дека полно од народот се злоупотребува. Иначе, според мене, има полно Албанци што сакаат да соработуваат, заеднички да живеат, сакаат мирен живот и се за толеранција. Има и такви што бараат нешто, што нема шанси. Според мене, помешано, поразлично, поинтересено е. Мене повеќе ми се допаѓа што, еве, сега го владеам и македонскиот, и српскиот јазик, и турскиот по нешто, и ромскиот, и албанскиот јазик. Јас се чувствувам побогата што живеам тук. Имам пријатели во Албанија и они може го знаат италијанскиот и англискиот, али јас се чувствувам побогато, а и јас знам нешто од англиски. Сакам да кажам: повеќе нации, поразлични култури, поинтересен е животот. Мислам треба само да се најде заеднички јазик, а можно е сето тоа. Ама и од горе некои работи треба да се сменат. Иначе, народот, народот не е лош, и од македонска и од албанска страна. Ама преку медиумите, некои лоши работи се пренесуваат, нарочито, некои неконтролирани телевизии.

Дали сега Македонија ја доживуваш како простор каде можеш да ги оствариш своите права?

Да. Апсолутно можам. И јас се чувствувам како македонски државјанин и сум курбан кога идам некогаш негде да кажам дека сум од Македонија; дури во Албанија, на море кога одам, не викаат Албанци, а јас ги поправам дека сме македонски Албанци.

Каков е твојот став околу 20% вработување во државни институции?

Клучот по мене не би требало да биде 20 -30%. Треба да биде по квалитетот. Јас не би сакала да им предава на мои ученици некој тукушто излезен од клупа. Попрво би одела кај професионален Македонец, отколку кај Албанец непрофесионален. Треба да се вработува по професија, по афинитетите што ги имаат, а, нормално, да им се даде можноста на сите во запишувањето, затоа што, сега засега, можеби албанската нација нема од сите кадри, од сите профили вработување. Така е затоа што едно време ни беше забрането да се школуваме. Јас лично, од мое искуство, бев одлична ученичка и конкурирај за медицина и не ме примија, значи ни беше забрането. Нејќев да се запишам никаде, сакав медицинско, и готово. И другата година пак конкурирај, и другата година беше со приемен испит. И напишав, и мислев дека ќе ме примат, и пак не бев примена за 0,3. Не можев да се запишам и тогаш, видов – невидов, се запишав на Хемиски факултет. Сакам да ви речам дека не ми се исполнува желбите ни можностите, и затоа сега дефицит на кадри има. Треба да им се даде повеќе можност на Албанците или Ромите, зборам за било која нација; да им се даде можност да се квалификуваат, да се доквалификуваат, да се преквалификуваат, според можностите и потребите.

Што мислиш, како треба да се однесуваме кон минатото, треба ли да се заборави тоа што се случи?

На лошите работи секогаш сакам да заборавам. Јас сум таква личност, само на доброто сакам да се сеќавам, зашто лошото води кон лошо, кон уште по-лошо. И затоа треба да се сфратат некои работи: ете, тоа било, поминало, сега треба да ги знаеме некои работи, како треба понатака. Секој може да се

промени. Не мора секогаш да се базираме врз минатото. Минатото треба да се знае, али лошото треба да се заборави.

А да се прости?

И да се прости, се разбира.

А тие што изгубија најблиски роднини, пријатели? Колку тие можат да заборават?

Па отсекогаш така било и ќе биде. Секогаш ќе има и настрадани. Плус, и по верата и по човечноста треба да се заборави. Ете, да не заборавиме, да чуваме, на пример, сестра ми умре заради Македонец, ја уби. И што добивка од тоа ќе имам, ќе убијам еден Македонец и што? Нема да ми се врати мене ни сестра ми, ни било кој. Јас сум против тоа, сакам да се заборави лошото; што порано да се заборави, толку подобро.

Што мислиш, што би требало да направат политичарите?

Па тие кога би биле со љубов према својот народ, на пример, Албанец према Албанец, тие би биле свесни дека треба да се променат. Некој работи се кон добро, само доброто да се памти, ама тоа не им одговара секогаш. Јас мислам дека треба да се почнува од подобрување на социјалниот статус на луѓето, воопшто, на економијата, а не само ние Албанците, ние Македонците, да удираат гради во тој стил – треба голема Албанија, голема Македонија. Што со таа голема Албанија, голема Македонија? Што, кога никој не си? Ти, како прво, треба да успееш кај твојот народ да всадиш љубов, а не да шириш омраза, омразата само омраза привлекува. Напротив, треба заеднички соживот, треба љубов со љубов. Нема ништо да изгубиме.

Што мислиш, чија е кривицата за се ова што се случуваше?

Па јас мислам дека и од двете страни е. Ама мислам дека има страни и од големите сили. Тие, нормално, прават пречки ваму за да може да владеат.

Што мислиш за индивидуалната одговорност, за индивидуалната кривица?

Па знаеш што, секогаш е тоа така – мало камче ако се преврти, па другото, третото и може да биде нешто. Ако ништо не се преврти, тогаш ништо. Нормално дека и од големите сили некој работи ни се наметнати, ама ако ние сме цврсти, ако сме убедени во тоа, секое камче дава свој придонес, секоја индивидуа, сакам да кажам, дава свој придонес. Јас, како личност, можеби никој и ништо не сум, али во моја околина, во моја близска околина сум придонела за да има подобри односи, за подобро расположение и чувствуваам тоа го гледам во лицата на другите што ме опкружуваат, и може секој тоа да го направи. Јас не сум никој и ништо. Според мои можности индивидуата може да влијае многу и индивидуата може да влијае во фамилијата. Ако имаме повеќе здрави фамилии, општеството во структурата треба да биде здраво.

Кривицата е и групна. Има некој групи коишто потпаднаа под влијание на големите сили. Друго, колективното нездадоволство, и тоа придонесува, како и колективното надвладување. Македонскиот народ сакаше да биде над другите. Македонија на Македонците и другите под негова нога. Да не беа тие такви, и Албанците да не се чувствуваа изгмечени, немаше да дојде до ова.

Дали имаш место, простор во Македонија за изразување на сопствениот идентитет?

Може, има простор, само што има многу луѓе што сакаат да вршат влијание, сакаат да пречат. Иначе, има разбирање, само со разговор може се да успее.

Дали ти слободно го изразуваш својот идентитет како Албанка во Македонија?

Да, дури и горда сум на тоа. Имаше една случка додека студирав на факултет во Битола; единствена Албанка бев на факултетот, и бидејќи македонскиот во Скопје е различен од тој во Битола, мене не ме приметија дека сум Албанка; и еднаш кога со другарките бев на гости кај една другарка, ме прашаа колку деца имам. Јас им кажав две, а они: "Па млада си, раѓај, зашто ќе се изгубиме како нација. Оние можат да имаат по 5-6, а ние само по две", (не знаеа дека сум Албанка) и јас тогаш им кажав дека и јас сум Албанка, ама раѓањето не иде на национална основа туку според можностите. Ако си вработена, немаш време и нормално нема да раѓаш. Има врска тоа и со образовното ниво, зашто тие што немаат, мислат колку деца дал господ толку. Откако им кажав дека сум Албанка, им падна незгодно.

Дали ти се извинија ?

Да, да, ми се извинија. Не ми беше да се извинат, туку зошто и да имаат такво мислење. Сите мислат дека сите Албанци се исти. Ако има еден недобар, и тие мислат сите се такви. Генерализирање на работите, не треба.

Како ја гледаш иднината на Македонија?

Па јас сум малку оптимист. И по природа сум оптимист, и мислам дека почнавме на добро и дека ќе оди на добро. Учениците Македонци порано не сакаа да слушнат албански, а камоли да учат, а сега гледам имаме три групи, и тоа големи и со тоа сфаќам дека иднината може поуспешна да ни биде. Јас и во моја фамилија можам да имам кавги, тоа е нормално; ќе дојде време кога нема да се разликуваме по нација туку по човек, по карактер, а не по тоа дали е Албанец, или Ром или Македонец.

Според тебе, колку Рамковниот договор придонесе кон подобрување на ситуацијата во Македонија?

Па не баш многу, тој требаше одамна да се имплементира. Не дека се разбираам јас во тоа, ама гледам резултатите многу споро некако идат. Некои работи уште се само на хартија, не се на практика.

Е, сега на крајот, нешто што ти би сакала да кажеш, а не те прашав?

Јас би кажала како порака: "Да му го направиш на другиот тоа, што сакаш да ти го направат тебе". Секој човек е непресушен извор на позитивна енергија.

Г. П. З.

Д одека студираав на факултет во Битола; единствена Албанка бев на факултетот. И еднаш кога со другарките бев на гости кај една другарка, ме прашаа колку деца имам. Јас им кажав две, а они: "Па млада си, раѓај, зашто ќе се изгубиме како нација. Оние можат да имаат по 5-6, а ние само по две", (не знаеа дека сум Албанка) и јас тогаш им кажав дека и јас сум Албанка, ама раѓањето не иде на национална основа туку според можностите. Откако им кажав дека сум Албанка, им падна незгодно.

Како се чувствуваш денес, 10 години по завршување на војната, кога ќе се присетиш на случувањата од '90-тите? Ти тогаш беше многу млад, дали воопшто се секаваш и колку се интензивни тие секавања?

Јасно дека се секавам. Сигурно дека тие чувства не се веќе толку интензивни. Тоа за мене е нешто што поминало, иако останаа последици за сите нас, највеќе во таа некоја економска смисла. Што се однесува до мене лично, во тој некој воен период мајка ми ја загуби работата, а татко ми остана на работа, но стана инвалид, бидејќи му се влоши болеста поради сеопштиот стрес од тоа време. Во таа смисла чувствуваам последици, но немам никакви негативни чувства, особено не кон некоја друга нација. Не чувствуваам никаква омраза ниту ништо слично.

Што е потребно за тебе, па и за сите нас, за да се ублажат, ако не и отстранат тие последици?

Ќе настапам како марксист (смеене). Јас сум уверен дека најпрво би требало да се среди економската ситуација, бидејќи само успешно стопанство може да придонесе кон поквалитетен социјален живот, кон каква и да е позитивна промена. Кога луѓето ќе го наполнат stomакот, кога сите се сити, или барем големото мнозинство, тогаш можеме да тргнеме понатаму. Бидејќи ако мнозинството луѓе се гладни, не можат своите основни егзистенцијални прашања да ги решат, тогаш за промени на подобро не станува ни збор.

Што е за тебе помирување?

Успешно помирување би било добар соживот. А соживотот го прави толерантната заедница која вклучува повеќе нации. Тоа е заедница каде другите нации не се угнетувани од доминантниот народ. Тоа е една хармонична мултиетничка заедница, каде што се почитува правото на секој поединец.

Што е потребно за луѓето во нашите краеви да живеат во такви хармонични заедници? Што е предуслов за таквото помирување?

Како што веќе спомнав, примарно е подобрувањето на економската ситуација, а веднаш потоа следи цивилната едукација. А со оглед на нивото на та-квата едукација во Хрватска, засега ми се чини дека тоа не е невозможно, но е мношне тешко остварливо.

Кој, според тебе, би требало да поработи на тоа?

Сега како некој дедо ќе кажам: Па секако младите луѓе, на нив светот останува... Некако ми се чини дека сме ние тие кои имаме поголем ангажман, повеќе енергија, поголем простор, би можеле да имаме и поголемо влијание. Па еве и тие медиуми, и во нив повторно младите луѓе промовираат полиберални ставови и похумани вредности. Во секој случај интелектуалци, луѓе кои знаат и можат.

Значи, според тебе, младите луѓе треба што повеќе да се вклучат во активен социјален живот, па и во процесите на помирување или постојат уште некои други носители на тие процеси?

Кога така ќе се каже: Треба да се вклучат, тоа некако не ми звучи добро, звучи како некој апарат кој од време на време се вклучува и исклучува.

Aко продолжиме да мразиме нешта, луѓе од минатото, нема да можеме нормално да дејствувааме, ниту во сегашноста ниту во иднината.

Мислам дека самите млади луѓе би требале да ги препознаат проблемите во општеството и со нив да почнат да се занимаваат. Мислам дека постојат начини, дека постојат иницијативи во кои младите луѓе би требало да се вклучуваат.

Кои се проблемите кои ти ги гледаш како камен за сопнување при остварувањето на прогресот кој води кон помирување?

Ќе зборувам за проблемите кои дефинитивно постојат во нашето општество. Тоа се, ми се чини, криви вредности поставени во свестта на мнозинството луѓе, кои, на пример, ја ставаат националноста, вероисповедта како некаков важен критериум според кој се оценува индивидуата. Мислам дека тоа никако не би смеело да биде приоритетно во меѓучовечките односи.

Мислиш ли дека луѓето се подготвени за помирување во земјата во која живееш?

Изгледа дека се уште постојат тешки емоции, што е разбираливо од аспект на луѓето, кои, да кажеме, во војната загубиле членови од своето семејство. Од друга страна, помина веќе доста време и мислам дека веќе би требале помалку да бидат подготвени за тоа помирување, но пак ми се чини дека се уште не се.

Сакаат ли луѓето помирување?

Па гледајте, сите завојувани подрачја, тоа по правило никогаш не биле некои урбани места, значи тоа воглавно беа рурални подрачја во кои воглавно живее население со пониско едукативно ниво, а тоа произведе едни поинакви размислувања и поинакви вредности. Значи тоа е она што веќе го спомнав – давање приоритет на националноста и вероисповедта. Да, јас не мислам дека луѓето ја немаат таа тенденција за помирување. Тие можеби тоа и го препознаваат како позитивна работа; да кажеме, денес преку примерот на нивните замјоделски добра кои тие евентуално би можеле да ги пласираат на босански и српски пазар, а тоа сега во голема мера е отежнато.

Што можат да направат "обичните луѓе" за помирувањето? Што треба ние да преземеме и дали сме ние премали за големи чекори?

Никако не се согласувам со поделбата: мали и големи луѓе, но да, постојат оние кои луѓето ги ставаат во такви фиоки. Да, секако дека луѓето можат многу да направат преку сопственото дејствување, преку вклучувањето во иницијативи; мислам дека секој може без оглед колку работи дневно. А темел на тоа е ентузијазмот и вербата во помирување, а подоцна дејствувањето на човекот како политичко суштество.

Како да се однесуваме кон минатото?

Според мене, прва работа е простувањето. Да се разбере дека нема веќе смисла да се бориме со некои работи, бидејќи едноставно тие поминале и тоа така треба и да се прифати. Војната е една свршена работа која ќе има влијание на иднината онолку колку ние самите тоа ќе го допуштиме. Бидејќи ако продолжиме да мразиме нешта, луѓе од минатото, нема да можеме нормално да дејствуваме, ниту во сегашноста ниту во иднината.

Треба ли да се заборави?

Мислам дека заборавот како категорија за човечкото суштество не постои, барем не додека не стане сенилно. Постои за некои ирелевантни работи, но такви големи случувања, нешта кои имале големо влијание врз нас, такви работи не можат да се заборават.

А што мислиш дека би требало да преземат политичарите и останатите мокници за да стигнеме што побргу до помирувањето? Дали тие доволно се залагаат на тоа поле?

Mислам дека заборавот како категорија за човечкото суштество не постои, барем не додека не стане сенилно. Постои за некои ирелевантни работи, но такви големи случувања, нешта кои имале големо влијание врз нас, такви работи не можат да се заборават.

Па за почеток тие би требало што повеќе да зборуваат за помирувањето во позитивен контекст. Тие би требало да бидат потенцијатори на демократските вредности и свеста за помирувањето, секако без патетична политизација.

Од некогаш завојуваните страни, која би требала поинтензивно да го започне процесот на помирување?

Секако дека тоа им е во интерес на сите, па затоа би требало да има некаков баланс. На сите ни е потребно тој процес, кој води кон нормализирање на состојбата, да се заврши што побрзо, особено ако сакаме да влеземе во Европска унија. Сите знаеме дека помеѓу останатите, неминовен предуслов се и добрососедските односи.

Што би се изменило за Вас кога би се случило помирување помеѓу две – три нации/земји?

Ќе бидам практичен. Конкретно јас би можел да отидам да студирам некој семестар во Белград или Сараево. За мене, ете, во таа едукативна смисла би било добро да постои подобар однос помеѓу нашите земји.

Мислите ли дека вината е само на едната страна?

Не, никако, вината никако не е само на едната страна. Не сакам да кажам дека таа е подеднаква, вината не може да се мери, како ни болката предизвикана од неа. Но дека вината реално постои кај двете страни, постои. Па и да тргнеме по онаа теза: "Ќој ја започнаа војна?", не можеме ништо да добиеме. Едните започнаа на една територија, додека другите започнаа на друга територија, и така можеме да се вртиме во круг.

Може ли вината да се индивидуализира или таа е колективна?

Јас сум секогаш за индивидуализирање на вината. Знам да слушам термини од типот: Народот кој изврши геноцид над другиот народ. Тоа се totalни глупости! Не постојат такви народи.

Не ти се чини ли дека сите ние носиме еден дел од таа вина? Можеби затоа што зазедовме пасивен став, затоа што не го осудивме злото или поради некоја трета причина?

Конкретно, мојата генерација и јас заедно со неа, ние не можевме ништо. Ние навистина бевме премлади. Од друга страна, нашите родители дефинитивно можеа повеќе да направат, но треба да се има разбирање и за нив, бидејќи тие се одгледувани во еден сосема поинаков свет отколку што тоа е случајот со нас. Да ја погледнеме само литературата која тие ја читале, работите на кои ги учеле... Тоа потполно се коси со она што подоцна се случи. Тие, всушност, не ни познавале опција да се случи тоа што на крајот се случи. Моите родители конкретно, колку и да мирисало на војна, не верувале дека таа ќе се случи, се додека не почнале да паѓаат првите гранати.

Која е одговорноста на "обичниот човек"?

Тоа е тешко да се каже, тешко е да се осуди малиот човек затоа што ништо не преземал, бидејќи луѓето беа исплашени, во нив постоеше голем страв од какво било дејствување и секој, прво и основно, гледал како да сочувва жива глава. Но да, одговорноста на обичниот човек е, исто, голема, бидејќи малиот човек е тој кој дејствува во тој свој круг, во својата заедница.

Кој е, всушност, жртва на граѓанската војна?

Мене ми се чини дека сите сме жртви, и од едната и од другата страна, доколку се уште се делиме на страни. Секако со исклучок на тогашната политичка елита која и денеска живее со одличен стандард, на ниво на запад, а мнозинството народ денес, економски гледано, живее многу лошо.

Мислите ли дека имаше волја кај луѓето, дали тие можеби можеа да не и подлегнат на медиумската манипулација?

Малку ќе филозофирам, но ми се чини дека луѓето некаде во своите нагони сакаат да бидат манипулирани, сакаат со нив да се управува и владее. Затоа што нема некој рационален одговор за тоа зошто ја прифативме манипулацијата. Овдека зборувам за мнозинството. Јасно дека некои не биле и не можат да бидат манипулирани, а тоа повторно е врзано и со едукацијата, која постојано ја нагласувам.

Кои се Вашите предвидувања за иднината во врска со потполното помирување на завојуваните народи, во граѓанска војна од '90-тите?

Тоа сигурно ќе се случи. Помирувањето секогаш, во историјата и на сите територии, се случувало, па ќе се случи и кај нас. Пример за тоа е Германија; па еве и ние патевме од нивната чизма, па луѓето бргу по војната масовно таму работеа или живееа, во крајна линија. Тоа, едноставно, е нужно и тоа ќе се случи.

Е. П.

Дејан

(40 год.)

Земун

уредник во
издавачката куќа
"Фабрика на книгата"

**На деведесеттите се сеќавам
со бес и горчина и чувство на срам**

На почетокот би те замолила да кажеш нешто за себе, кој си, од каде си, што работиш...

Да, тешки прашања. Па добро, би можел да се претставам. Јас сум Дејан Илиќ, роден 1965 година во Земун и имам многу опуштен однос кон својот живот – многу го сакам она што го работам, но кога би требало да кажам колку е битно тоа, мислам дека и не е толку важно. Учев школо, завршив Општа книжевност на Филолошкиот факултет, а потоа одев на Студии за родот и културата на Централноевропскиот универзитет и таму магистрирав, а можеби дури и ќе докторирам на истиот отсек, бидејќи и тие студии полека ги привршуваам. Нешто преведував, пишував книжевни критики, извесен период многу интензивно, па потоа почнав да работам како уредник. Уредник сум од 1994-та, па сè до денес. Така би се описано, тоа што сум го пишувал, преведувал, тоа што сум учел, сè тоа е во некоја функција на уредничката работа.

Како ги гледаш овие воени години, какви ти се сеќавањата? Какво ти е чувството на тие деведесетти?

Всушност, во врска со тоа имам две прашања. Кога размислевам за деведесеттите, прво помислевам на Југославија којашто се распадна, па дури потоа на деведесеттите. Многу нејасно се сеќавам на таа земја што се распадна, освен што многу ми недостасува. Не верував дека ќе се случи тоа, оти таа земја ќе се распадне. А кога веќе би морал да кажам што ми било убаво и на што точно се сеќавам – се сеќавам на најобичните работи од детството, како си играј кога бев мал, како живеев со родителите, како се дружев со луѓето, некој сосем обични работи, но сега сето тоа ми изгледа како некаков изгубен рај, можеби затоа што стареам. Но сè убаво што ми се случило, како што веќе тоа го прават луѓето – го проектираат детството и раната младост, тоа сега јас го проектирам, тоа се совпаѓа со последните децении на Југославија, па таа земја ми станува многу мила и многу ми недостига. А потоа на деведесеттите се сеќавам со бес и горчина и со чувство на срам. Тоа што се случи во деведесеттите ја уништи земјата којашто сега толку ми недостасува; а којзнае, да постоеше, можеби и не би ја сакал толку. Бесен сум бидејќи помислевам дека можеби можев нешто да сторам, да постигнам нешто, а не постигнав; можеби затоа што бев mrзелив и глуп, а можеби и затоа што условите беа такви какви што беа; па сепак, не направив малку. Некој пакосен би можел да каже: Да не беа сите тие неволија, тоа што го направи ти, не би имало никаква смисла и не би постигнал ништо. Меѓутоа, никогаш не се знае. Верувам дека можев повеќе и подобро, како и многу други. И за тоа бес – не гледам со какво право некој не осутил во нашите планови и желби. А потоа и горчина во врска со тоа. Бев потполно несовесен, глуп и себичен, затоа што се гледав само себеси и што би сакал јас и каде би сакал да бидам, и за сè другите ми беа криви. Ми требаше време да сфатам дека можам и сам нешто да сторам. Затоа горчина. А срам ми е затоа што кога го зборувам ова, зборувам само за себеси и за луѓето тутка. Многу доцна станав свесен за неволјата којашто погоди други луѓе. И до денешен ден многу ми е тешко и непријатно и се обидувам да се оправдам некако, да се искупам за тој

Oдговорни сме затоа што како општество имавме можност да избирааме, гласавме како што гласавме, а тие што ги избраавме го работеа тоа што го работеа, и точка. Немаме каде со тоа. И затоа секој од нас мора да се запраша: Што работев јас сето тоа време, дали се ангажирав да ѝ помогнам на некоја партија? Јас не се ангажирав и сега ми е жал поради тоа.

недостаток на елементарно чувство и за својата себичност, затоа што уживајќи во мојот мал живот, а не направив ништо за другите луѓе, чиишто животи беа потполно уништени. Е, сега кога потполно би бил попустлив кон себеси, тогаш би рекол дека се однесував како повеќето, дека човечки е да се заштити својот мал живот, да не се грижиш за туѓите мали животи, но многу ретко се оправдувам себеси на тој начин. Ние, луѓето, кои се занимававме со литературата, се посрамотивме тие деведесетти и сé што сега правам е обид да си ги искупам своите гревови. И тоа е срамно: што сега после толку време?

Како влијаеја деведесеттите на тебе?

Сепак, јас сум задоволен од својот живот. Немам проблеми со она што го работев и со она што го постигнав. Од една страна, имам чувство дека можев многу повеќе, а од друга страна, тоа што го направив не е малку. Но проблемот е во тоа што сите ние кои бевме тутка и не бевме непосредно погодени од војната, сите ние градевме нешто во нашите животи, постигнувавме нешто, додека на некои други им беше одземено правото на живот. Е, со тоа имам проблем. Не знам како да излезам на крај. Тој магазин *Реч*, на кој сум многу горд и со кој, како што минува времето, сé повеќе се поистоветувам, затоа што сé што работев како уредник и сé што пишував е поврзано со тоа списание – сé произлегува од него и сé му се враќа: одам некаде, во некои градови блиску до нашата граница и луѓето таму ме прашуваат што сме работеле, јас им кажувам: "Па ете, преведувавме, правевме еден магазин за литература", а тие ми велат: "Ние, ете, одевме по вода, крпевме прозорци, чувавме... – не знам што, се снаоѓавме за храна" и сé така.

Запознав еден млад човек во Сараево кој живее во онаа куќа во чијшто двор беше излезот од тунелот, кој под аеродромската писта ги носеше луѓето во Сараево и надвор од него. Додека јас тутка преведував книги и се правев важен поради мојата уредничка работа, затоа што луѓето го почитуваа тоа што го работиме, па имавме причини да се правиме важни, тој за тоа време го одржуval тунелот; и кога таму војната заврши, тој својот живот го врзал за тунелот, како што јас сум го врзал својот живот за магазинот. И сега тој прави музеј, кога можеби треба да учи нешто, да го насочи својот живот, одново да го започне, тој одлучува да направи музеј и да го одржува, да го поправува тунелот. И така тунелот стана сé што има. Тој сега се бори да го сочувава музејот. За чудо, иако тоа не ме чуди премногу, властите не се многу заинтересирани да му помогнат, па тој бара помош на разни страни. И можеш само да се срамиш кога ќе застанеш покрај него. Тој момент кога ќе застанеш крај него – тој со својот тунел, јас со својот магазин – сé што работевме ние тутка, е срамно. И што да правиш... А повторно, што можев да направам? Ете, околу тоа често размислувам.

Во една книга што ја објавивме, книгата се вика *Никој не е ослободен од историјата*, а напишана е од Хелмут Дубил, се зборува за анализа на расправите во германскиот парламент, коишто се водеа во врска со масовните злосторства извршени од страна на нацистичкиот режим. Па во книгата има говор на еден германски пратеник кој излегол на говорницата и рекол: "Единствено што беше исправно да се стори во времето кога Евреите беа депортирани во логорите, е да се стави жолта лента и да се тргне со нив, или да се легне пред камионот или возот со којшто ги носеа." Единствено тоа би било во согласност со моралните принципи. Но ние сме само човечки суштество и не може од нас да се очекува доследно да се раководиме со толку високи морални стандарди. Од нас, за жал, не може да се очекува таков степен на морал. И токму затоа што не се однесувавме како што треба, токму тие не обврзуваат денес да говориме за тоа и на некој начин да се искупиме за она што пропуштивме да го направиме; и тоа не во смисла на некое

Kолку луѓе замолил да излезат на изборите, колку луѓе замолил да не гласаат за Милошевиќ, колкупати бил подготвен да ги прифати полемиките и да објасни зошто не треба да гласаат за Милошевиќ, и тоа не на неговите цврсти истомисленици, тоа е залудна работа, туку на луѓето кои се двоумеа, кои останаа дома, кои ги mrзеше да излезат на избори. Што направивме со луѓето кои мислеа како нас, но кои беа mrзливи да излезат и да гласаат? Или не верувале дека тоа има смисла.

Зошто јас не се пријавив да бидам контролор на некое изборно место, зошто не поделив ниту еден леток, зошто никого не го повикав на телефон за да му речам ајде излези и гласај? После '92, '93 знаевме каде води таа власт и сите последици беа очигледни, се убаво се гледаше. И што направивме околу тоа? Тоа е одговорноста на нашето општество во целина, но и на секој од нас посебно.

покажување, туку едноставно не обврзува да се однесуваме во согласност со нормите коишто спречуваат да се случи нешто слично. Меѓу другото, не обврзува да ги приведеме пред правдата сите оние кои го организираа тоа и оние кои се директно одговорни.

Нашата одговорност, т.е. нашата обврска како тогашни набљудувачи и како луѓе кои не реагираа на време, е постојано да опоменуваме дека такво нешто не смее повторно да се случи, дека како општество се обврзуваат да бидеме почувствителни и да реагираме на секое навестување дека такво нешто би можело повторно да се случи. Мислам дека не направив сè што можев да направам и сега сакам, на некој начин, да се искупам поради тоа и да се однесувам во согласност со основните морални принципи, затоа што околностите денес се подобри, од нас не се бара тој натчовечки гест; па ајде сега, во доброто лесно е да се биде добар, значи, ајде сега да се обидеме да бидеме добри.

Кога го споменуваш минатото, што е со тоа минато, што да правиме со тоа? Некои велат да се соочиме, некои велат да заборавиме. Како го гледашти и што со него?

Не можам да тврдам дека абсолютно е погрешно да се заборави. Постојат примери кога заборавањето беше погрешно. Заборавањето беше едно од можните решенија.

Мене, лично, многу ме интересира што се случило. И не верувам дека постои една истинка. Навистина имам, неочекувано за овој ангажман на кој сум посветен, значи, навистина имам разбирање за однесувањето на српската страна во текот на деведесеттите. Иако се срамам од она што го направила српската страна, можам да ги разберам мотивите поради коишто луѓето одеа во тие војни. А мислам дека ако на тие луѓе им се одземе правото да ги објаснат своите причини, ако се каже дека не можело да има никакви причини, тогаш се укинува можноста за разговор околу тоа што се случило и разбирање околу тие случаувања. Заканите навистина постоеја и јас го разбираам стравот од тие закани, сочувствуваам со тие луѓе. Но, од друга страна, тоа на ниеден начин не може да ги оправда злосторствата кои беа направени... Не можам да разберам кога човекот излегува од човечкото хумано правило на работите и прави нешто за што нема оправдување. Сега слушам: одземено ова право, па она право, биле отпуштани од работа затоа што се Срби, биле шиканирани само затоа што се Срби, па морале да се бранат. Но повторно се браниш во рамките на некакви норми. А уште повеќе, се обидуваш да не ги сториш тие работи од коишто се браниш. Само така твојата одбрана има смисла. Во Босна беа извршени злодела и врз Србите, не е истинка дека припадници само на едната страна беа жртви во таа војна. Но што сега со тоа? Јас разбираам и сакам да сослушам, да прифатам и сочувствуваам со жртвите од која било страна. Но ништо од тоа не може да го оправда злосторството. Кога ќе отидеш во Сараево и ќе видиш како изгледаат тие ридишта наоколу, само со камења да ги гаѓале голема штета би направиле, а не со сите оние топови и снајпери; тоа не е човечки, не е нормално. Е сега, дали треба да се памети, дали треба да се сеќаваме на тоа? Мислам дека треба да се одговори исто како и во врска со сите други работи околу кршење на законот... Ако сте го прекршиле законот, морате да одговарате за тоа. Јас ќе ги сослушам сите приказни за примероците, за причините, за неповолната положба, за злоупотребата... Но ако сте го прекршиле законот морате да одговарате. Без оглед што сум свесен дека и заборавот може да има свои предности. За нас е многу важно дека се придржуваате до некои универзални принципи на правдата, дека почитуваме некој закон: некој луѓе мора да бидат изведени пред суд и приказните за кршење на законот мора да бидат раскажани, надвор од историските приказни. Затоа што мене историјата ми изгледа

поинаку од некој друг човек. Јас ќе ја раскажам на еден начин, друг поинаку ќе ја раскаже. И затоа тука не зборуваме за историјата, особено не за историскиот релативизам, тоа мораме да го оставиме на страна. Постои нешто што е гол факт кој не може да се реализира. Во законот нема можности, да речеме, ако историското објаснување го оправда злосторството, кршењето на законот тогаш веќе не претставува злосторство туку, на пример, херојски чин.

Пред малку спомена дека не постои само една истина. Во која смисла? Дали тоа значи дека се слушаат различни страни. Што значи тоа за тебе?

Многу едноставно. Да речеме, можеме да зборуваме за книгите коишто го објаснуваат распаѓањето на Југославија. Постојат различни толкувања за распаѓањето на Југославија и тие не мора да бидат заемно противречни; тие се различни и го ставаат акцентот на поединечни фактори коишто можат да влијаат на распадот. Токму сега читам книга за тоа како Албанците во Косово ги организирале своите училишта во текот на деведесеттите. Не се согласувам со описот на околностите во Косово, но интересно ми е да читам за тоа.

Всушност, немам проблем со тоа што мислат луѓето во Хрватска, во Босна или во Косово... Нека мислат што сакаат, а јас секогаш ќе бидам подготвен да го слушам тоа мислење. Мојот проблем е она што го мислат луѓето во Србија и како со тие луѓе, со коишто длабоко не се сложувам, а можам да ги контролирам во некој правец, многу ме нервираат и ме провоцираат да реагирам на неприфатлив начин за мене. Ете, неприфатливо е и тоа што сега го изговарам, значи, како со тие луѓе, со коишто живеам и делам некој јавен простор, да пронајдам начин за меѓусебно да се разбереме? Мојот проблем не е разбирање на другите, со нив не живеам во иста држава, а доволно е заемно да се почитуваме; можеме и да предложуваме по нешто едни на други, да се помагаме или барем да се обидуваме да не си одмогнуваме. Но овде заедно живееме, делиме еден простор, и во тој простор тие ги загрозуваат моите основни интереси, и тоа така што на еден глупав начин ги артикулираат српските интереси, и на еден глупав начин се заложуваат за нив и произведуваат штета. Е сега, би сакал да им покажам дека не ги мразам, внимателно да ги сослушам, да им покажам дека ме интересира тоа што го зборуваат, иако мислам дека не е паметно да ме интересираат причините кои ги наведуваат да го зборуваат тоа. И да им објаснам дека некои конечни цели не се разликуваат: и тие би сакале некоја пристојна држава и тие би сакале да живеат пристојни животи, како што и јас би сакал да живеам во пристојна држава со пристоен живот. Па, ајде да видиме како ќе го сториме тоа. Мислам дека страната на која, условно речено, идеолошки се наоѓам, има ефикасен пат до таа цел, а имам и аргументи во прилог на тоа. Еве, да речеме, погледнете ги претходните 15 години и каде стигнавме: беше лошо, лошо работевте, ајде сега да пробаме нешто друго, да им дадеме можност на другите решенија и да видиме што ќе се случи... За првиот пат сигурни сме дека е кор-сокак. Ајде да се вратиме и да тргнеме по некој друг пат.

Бидејќи споменуваш закони, норми, како гледаш на одговорноста за се што се случувало? Дали можеме да зборуваме за индивидуална одговорност, колективна?

За да одговорам на тоа, во целост ќе се потпрам на текстовите на Ненад Димитриевиќ. Многу пишуваше за тоа, а јас нешто и објавив. Објавив затоа што ми даде начин да ги разберам тие прашања и да одговорам на нив. Индивидуална одговорност – тоа би го сместил во доменот на кривичната одговорност: кој го прекршувал законот, треба да одговара. Верувам дека може смислено да се зборува и за колективна одговорност, а низ неа, на некој начин,

се прекршуваат и сите наши поединечни одговорности на општеството во кое припаѓаме, чиишто интереси ги артикулирала и застапувала одредена политика којашто најчесто ја поистоветуваме со Слободан Милошевиќ. Не мислам дека Милошевиќ беше диктатор; не мислам дека живеевме во репресивен режим. Можеби грешам, но мислам дека изборите од деведесеттите беа, токму, толку слободни за да мораме да ја прифатиме одговорноста за нивните резултати. Дека тие резултати не беа наметнати потврдува и ситуацијата на политичката сцена во денешна Србија. Мислам дека не можеме да се правдаме со некаква страшна влада, диктаторско управување со земјата. Тоа се изговори. Убаво би било кога би можеле да кажеме: Па ете, немавме избор. Но, имавме. Можевме многу да сториме. Еве неколку податоци: политичките партии, сé до 2000 година, не беа во можност да ги контролираат сите избирачки места во Србија. После секои избори, лидерите на тие партии се жалеа дека изборите биле наместени. Велea се лажело, а немаат извештаи од тие изборни места, затоа што таму немале свои луѓе. А потоа се прашуваш – егзистираат повеќе години, што прават за сето тоа време, ако не можат да ја контролираат целата ситуација, на сите изборни места со свои набљудувачи. А не можат, и тогаш други им се виновни. Па, не се, само што вие не работевте доволно... Мислам дека големата неработливост, големата mrзеливост доведоа до тоа да имаме вакви резултати какви што имаме. И јас сум дел од таа слика: политички не се ангажирал сé до еден момент; и тоа, исто така, е срамно. Одговорни сме затоа што како општество имавме можност да избирааме, гласавме како што гласавме, а тие што ги избрали го работеа тоа што го работеа, и точка. Немаме каде со тоа. И затоа секој од нас мора да се запита: Што работев јас сето тоа време, дали се ангажирал да ѝ помогнам на некоја партија? Јас не се ангажирал и сега ми е жал поради тоа. Ако некој се ангажирал, тогаш – за која партија, колку луѓе замолил да излазат на изборите, колку луѓе замолил да не гласаат за Милошевиќ, колкупати бил подготвен да ги прифати полемиките и да објасни зошто не треба да гласаат за Милошевиќ, и тоа не на неговите цврсти истомисленици, тоа е залудна работа, туку на лутето кои се двоумеа, кои останаа дома, кои ги mrзеше да излазат на избори. Што направивме со лутето кои мислеа како нас, но кои беа mrзливи да излазат и да гласаат? Или не верувале дека тоа има смисла. Зошто јас не се пријавив да бидам контролор на некое изборно место, зошто не поделив ниту еден леток, зошто никого не го повикав на телефон за да му речам ајде излези и гласај? После '92, '93 знаевме каде води таа власт и сите последици беа очигледни, сé убаво се гледаше. И што направивме околу тоа? Тоа е одговорноста на нашето општество во целина, но и на секој од нас посебно. И што сега? Ќе се посипеме со пепел? Некој би можел да рече: Па, јас не правев ништо од сето тоа, па што? Зошто сега да зборуваме за тоа? Ненад Димитриевиќ многу убаво одговори на таквите прашања: Мораме да покажеме кои сме ние, членови на ова општество, секој од нас лично, да извлечеме поука, да станеме доволно зрели да спречиме, барем додека трае паметењето на оваа генерација на којашто припаѓаме, ништо слично да не се повтори и така да им дадеме гаранција на нашите соседи дека веќе немаат никаква закана од нас. Мораме да покажеме дека научивме нешто и дека отсега, па натаму ќе се однесуваме рационално и одговорно – тоа е за мене смислата на приказната за одговорноста. И тоа не само поради нашите соседи, туку и поради нас. Во каква земја ќе живееме, ако денес или утре некој повторно ќе може да каже дека во име на одредена група, во име на некаков српски народ – за кој и понатаму не знам што е, ако тоа не се однесува на граѓаните на Србија, затоа што навистина не знам што би можел да биде српскиот народ; и можеби сега некој би рекол дека тоа е срам, во стилот: Гледајте го кртetenot, не знае што е тоа српски

народ. Па можеби би ми навел, не знам што е кирилица, православна црква и свети Сава... Па тогаш, јас би рекол дека не е доволно припадниците на една група да се нарекуваат народ, дека тука мора да има и некаква држава, што потоа битно ќе го наруши принципот на крвно сродство, кој стои зад секоја приказна на етничката припадност... Но да не дождиме сега за тоа. Значи, некој ќе има право да рече дека секој од нас мора да ги подреди своите лични интереси кон групниот интерес, а тоа е сериозен проблем. Прво, затоа што ние не знаеме од каде му е правото да артикулира групни интереси... Мислам дека можеме да се сложиме што е тоа групен интерес, но тоа треба да биде процес кој е јасно дефиниран, со посредство на утврдени процедури како се доаѓа до програмата која во ограничено време е обврзана за граѓаните на една држава. Но сега некој да почне да соопштува што е тоа српски интерес, да не знам со кое право го соопштува; а одеднаш тој интерес за мене станува обврзан, бидејќи некој глупак во власта помислил дека токму тоа е вистинската работа – па нема, не можам, не сакам. Сакам да ми се гарантира за да го водам својот живот како што мислам дека треба да го водам. Имам права да бидам нелојален на интересот кој ми е наметнат, без оглед на каква било процедура.

Како го гледаш помирувањето, што би било помирувањето за тебе?

Јас не гледам на помирувањето како на нешто неопходно. Дури и мислам дека помирувањето во нашиот случај воопшто не треба да биде тема. Треба да живееме еден покрај друг и воопшто не мораме да се сакаме и да се помираваме. Помирувањето подразбира некој некогаш да ти бил близок, па сте се скарале, па сте се помириле и повторно сте блиски. Не бевме, јас со никого не бев особено близок. Зошто сега би се помиривал? Можам само да им се извинам на лубето на коишто им било нанесено зло во мое име, но тоа не е гест на помирување. За жал, бевме далечни и можеби оттаму е тој недостаток на сочувство во моментот кога би требало да го покажам. Но како сега да се помираваме? Ајде да живееме едни до други и да не си пречиме. Не верувам дека групите можат да се помират. Групите можат да даваат гаранции преку своите претставници дека веќе нема да им пречат едните на другите. Кога ќе стигнеме до таму дека веќе можеме да ги дадеме тие гаранции, тоа е многу повеќе од помирување. Помирувањето подразбира и некои чувства, одредена интимност којашто не е нужна, не е потребна. Лубето што ги сакав во Хрватска, лубето што ги сакав во Босна и понатаму ги сакам; ако сме се карале, сигурно дека сме се смириле. Помирувањето е лична работа. Не треба да се помираваме, треба само разумно да се однесуваме и во согласност со некои правила. Инаку, помирувањето е проблематичен поим... Не ми се допаѓа тој термин, затоа што кога ќе се префрли во еднаков однос помеѓу групите, тој станува непрецизен, со него може да се манипулира...

Кој термин би го користел?

Значи, да живееме едни покрај други и да не си пречиме... Лубето треба да се однесуваат во согласност со законот, правилата. Не ми е потребно помиравањето за да знам дека не треба да малтретирам Албанец, не ми е потребно помиравањето за да знам дека не треба да клоцам Унгарец, еднакво како што некој е Србин...

Што е потребно?

Доследно да го почитуваме човечкиот живот, доследно да ги почитуваме правата на секоја личност да живее во согласност со своите желби, потреби, норми, принципи, под услов да не ги загрозува другите личности. Секој нека си живее како што му е најубаво и нека не ги загрозува другите... Дури можам и да ја разберам таа испревртена логика, според која Ратко Младиќ некому е херој. Веруваш дека е херој, па верувај, одлично. Но ајде да му судат за

обвиненијата. Ти и понатаму верувај дека е херој, за мене е злосторник и толку. Тој е обвинет дека прекршил некои закони коишто важат и за тебе и за мене и за него. И ајде да ги почитуваме тие закони. Човечките права се јасно дефинирани. Се знае како функционираат уредените држави, не треба ништо да измислуваме. Навистина, тоа не е емоционална работа. Луѓето имаат право да мразат, човечки е да мразиш, мислам, во ред е, мрази, но не-маш право да мачиш некого затоа што го мразиш. Јас не би – љубов, помирување – тоа не е човечки. Замисли си, одиш во таа Босна и Херцеговина, а таму убиени луѓе и одиш кај некого што му е убиено цело семејство, куката запалена и му велиш: Ајде да се смириме. Па, тоа е безобразно... можеш само да кажеш: Многу ми е жал. И да ветиш: Никогаш повеќе. И ако можеш да го исполниш тоа ветување – одлично. Не знам што би рекол, не знам, немам поим... Но секако, не би ја подал раката да се смирам, тоа би било како да сакам одново да ги навредам. Ако некој сака да прости, одлично, благодарам. Ако можеме само да ветуваме дека тоа нема да се повтори, па и тоа е многу.

Каде е одговорноста на "обичните луѓе" за сегашноста и иднината?

Кој друг ќе направи нешто, освен ние што сме тука, нема кој друг. Се разбира дека сме одговорни. Некој мора да го спроведе сето тоа што се договора, некој мора да ги направи сите тие промени, а тоа сме ние. Впрочем, некој мора да сфати дека тоа е во наш интерес... И тоа, повторно, сме ние.

Наша одговорност е... знаеш ли што е наша одговорност? Наша одговорност е се да направиме фино, полека и паметно. Секој да ја работи својата работа најдобро што може и ќе ни биде добро. А политичката елита, оваа сегашноста, колку повеќе простор ѝ одземаме, толку подобро за сите нас. Постојано повторувам: Зачленувајте се во политичките партии, бидете активни, работете, артикулирајте ги своите интереси и борете се за нив... Тоа е многу важно.

Дали би дополнил нешто за крај?

Ако ти велиш дека се залагаш за помирување, само така – помирување, тогаш не ме интересира тоа. Но ако речеш дека се залагаш за помирување затоа што веруваш дека со тоа помирување подобро ќе живееме, затоа што тоа помирување е во врска со вредностите што треба да бидат доминантни во нашето општество, тогаш тоа има поинаква смисла. Тогаш би рекол: Добро, можеби тоа не е помирување, јас не би го нарекол помирување. И можеби ќе се сложиме и исто ќе мислим, само што ти велиш помирување, а јас велам човечки права. Сакам да направам врска – ова што се занимаваме со настаните од деведесеттите, тоа не е само затоа што сме љубопитни или затоа што не гризе совеста, туку затоа што веруваме дека ако се занимаваме со тоа, создаваме основа подобро да направиме некои работи во иднина. Тоа е врската што ми е важна...

X. Р.

Време и волја

Иако ти беше доста млада, дали војната остави врз тебе некакви последици и какви?

Кога почна војната, јас имав некои 7-8 години, но сепак сé уште ми се врежани во сеќавање некои случки како расправии и кавги врз национална основа, подоцна доверувањето на пријателите за заканувачки писма и сл.

Што е потребно за да се ублажат или пак отстранат последиците од војната?

Време и волја.

Што е за тебе помирање?

Да се продолжи напред, а притоа да не го заборавиме она што се случило.

Зошто е важно помирањето?

За да се врати животот во нормала што повеќе.

Како можеме да дојдеме до помирање?

Треба да се искоренат шовинизмот и национализмот, да се трудиме на луѓето да гледаме според некој поинаков систем на вредности.

Кој треба да работи на него?

Апсолутно сите.

На кои проблеми/стревови би можел да наиде процесот на помирање?

Денес, за жал, сé уште постојат политички, верски и невладини организации засновани врз верска и национална нетолеранција. Но се надевам дека тие не можат позначително да влијаат, благодарејќи на сé поголемата слобода на медиумите и искуството од пред 10 години.

Што мислите дека "обичните луѓе" можат да сторат?

Многу нешта. Да почнат луѓето да ги ценат според некои индивидуални карактеристики, да го сменат личниот систем на вредности..., а тоа не е малку.

Мислиш ли дека луѓето се спремни за помирање?

За жал, мислам дека еден поголем број на "затруени" луѓе не се, сé уште. Кога велам затруени, мислам на затруени со омраза, национални и верски предрасуди.

Како треба да се однесуваме кон минатото и дали сево ова треба да го заборавиме?

Никако. Тоа што се случи никако не смее и не може да се заборави. Тоа ќе остане како една темна, грда дамка во историјата која треба да се остави зад себе, но и да се памети со цел никогаш да не се повтори.

Мислиш ли дека одговорноста за војната е само на едната страна?

Всушност, за мене во сево ова не постојат "страни"; за мене на иста страна се политичките проектанти и организаторите на сето тоа (без оглед на националноста) и заедно со нив слепите извршители на сето тоа (не со ист степен на вина). Постојат само 2 страни: виновници и жртви.

Постои едно чувство на морална одговорност кое го носиме сите. Мене не мал број пати ми се случило да почувствуваам срам заради работи кои мојот народ ги направил и зад кои во тој миг стоеала мојата држава, иако јас во таа држава имав само некои 7 години.

Може ли вината да се индивидуализира или мислите дека таа е колективна?

Да, вината секако може и мора да се индивидуализира, бидејќи кривичната одговорност е само индивидуална. Меѓутоа постои едно чувство на морална одговорност кое го носиме сите. Мене не мал број пати ми се случило да почувствуваам срам заради работи кои мојот народ ги направил и зад кој во тој миг стоела мојата држава, иако јас во таа држава имав само некои 7 години.

Што мислите Вие, кој беше жртва на војната?

Имињата на вистинските жртви на војната веќе се некаде статистички обработени. Но за мене, жртви се и оние луѓе кои не претрпеле директна физичка и материјална загуба. Жртви на војната се сите оние кои ги чувствуваат нејзините последици, на овој или на оној начин.

Мислите ли дека луѓето често биле подложни на медиумска манипулација и дали тие всушност несвесно прифатиле да бидат манипулирани? Дали можеле да не подлегнат на тоа?

Општо позната работа е дека со масата е лесно да се манипулира, особено ако манипулирате на верска или национална основа, на нешто што има емотивна подлога; книги и книги се напишани за психологија на масата како можно средство за манипулација.

За крај, како ја гледате иднината на нашиот регион?

Навистина кога е во прашање Балканот, секоја долгочарна прогноза е апсолутно несигурна. Она на што јас се надевам е поголем степен на демократија во смисла: владеење на правото, слобода на медиумите, човекови права итн.

Е. Х. Ч.

'Соседите' и понатаму ги поздравувам со "Бок!",
а 'комшиите' со "Здраво!"

Дали сé уште ги чувствуваш последиците од војната?

Сé уште, секако, ги чувствува последиците од војната, како и поголемиот дел од оние 22,4 милиони жители на распаднатата Југославија. За секој од нас, а особено за оние од подрачјата зафатени со војна, животот драматично се измени и тргна по поинаков тек.

Што би требало да се случи за да се измени тоа?

Сам баш и не можам поинаку да дејствуваам, освен она што секојдневно го правам во мојот дом, надвор од него, во дружења со луѓе, на мојата работа. Во работата што ја работам секојдневно укажувам на девијантните појави кои настанале како последица на воените ужаси. Во опкружувањето во коешто живеам, "соседите" и понатаму ги поздравувам со "Бок!", а "комшиите" со "Здраво!", разговарам со секој од нив, го почитувам тоа што се, би им помогнал и очекувам дека и тие мене би ми помогнале.

Што се однесува до моето опкружување и до средината во којашто живеам, уште многу вода низ Дунав ќе мора да протече за да се воспостави нормален живот, задоволителен и квалитетен за секого од нас. Покрај последиците од војната и страдањата коишто таа ги донесе, постојано тврдам дека и подобрата материјална ситуација, сатисфакцијата и задоволството на секој поединечен човек влијаат за подобри меѓучовечки односи, но и за поинаква, попозитивна слика на микросветот во кој живеам.

Како да се однесуваме кон минатото? Како да се соочиме со него?

Ако имало нешто позитивно, а верувам дека имало, со сета почит. Сé друго треба да се заборави, бидејќи некои случаувања се срамота за човечкиот род. Во нашата основна дефиниција стои дека сме свесни суштства, па затоа мораме да бидеме свесни и за сите работи и случаувања од минатото, убави и грди. Искрено, да се заборави е многу тешко, особено нешто грдо. Но во последно време постои многу често спомнуваната реченица која вели: "Да се прости, но не и да се заборави", па можеби треба да се држиме до неа.

Што е за тебе помирување?

Отсекогаш тој поим го замислував како миг во кој поглаварите на две, до вчера завојувани, племиња ќе седнат и ќе испушват "луле на мирот". Бидејќи поглаварите на нашите племиња не беа во војна, но голем број на поединци од нивните племиња, т.е. народи, биле, пушчење луле никогаш и немало. Сепак ни меѓу обичните граѓани никогаш не дошло до некакво помирување во стил да седнеме, да се напиреме, да се гушнеме и да кажеме – МИР! Помирувањето меѓу комшиите и соседите, особено во Вуковар, се случува и треба да се случува спонтано, без големи и тешки зборови, без навреди и понижувања, прозивања и обвинувања. Помирувањето затоа го сметам за секојдневен напредок во комуникацијата, размена на мислења и искуства и давање секаков вид поткрепа и помош, без обврска да се навлезе во некакви подлабоки меѓучовечки односи.

Што е потребно за него? Што е предуслов за таквото помирување?

Изнесување потполна вистина за воените случаувања, искреност и разбирање, заемно почитување, подобрување на односите, размислување со ладна

Предуслов...
Кога некому ќе
му посакате
Добро утро, тоа
искрено да го
мислите, а тој,
другиот, да ви
одговори со иста
мера, добронамерно
и искрено.

глава, подобрување на ситуацијата во стопанството, обезбедување покрив над главата и сигурна егзистенција. Предуслов... Кога некому ќе му посакате Добро утро, тоа искрено да го мислите, а тој, другиот, да ви одговори со иста мера, добронамерно и искрено. Сé друго доаѓа само по себе.

Како да се дојде до тоа?

Иако од крајот на страшните воени страдања поминаа 10, па и повеќе години, а нешто помалку од почетокот на процесот на враќање и повторно соочување на "соседите" и "комшиите", сé уште не постои точна и конкретна формула за тоа како да се дојде до помирување. Со тек на времето можеби... Со доаѓањето на нови, поинакви, попаметни, помудри, неоптоварени генерации.

Кој би требало да работи на помирувањето?

Најлесен одговор би требало и би можело да биде: Оние кои сето тоа и го замесија. Навистина, некои од нив се во "вечните ловишта", други се зад затворските решетки, трети сé уште "ја тресат политичката сцена". Кога и тие третите ќе отидат во историјата, а кога, како што кажав, на сцена ќе станат помлади, попаметни, помудри, неоптоварени, можеби сé ќе биде поинаку. Еден ден...

Кои се твоите стравови врзани за помирувањето?

Примарен страв ми е оној дека до помирување во потполност никогаш нема ни да дојде. Веројатно тие црни претчувства и ќе се остварат, но човечки е да се надеваш.

Мислиш ли дека луѓето во земјата во која живееш се подготвени за помирување? Сакаат ли тие помирување? Кои се општите стравови врзани за помирувањето во земјата во која живееш?

Поединците во извесна мерка не се баш подготвени за помирување или не го сакаат. Некои од нив имаат свои цврсти причини и за тоа треба да се има разбирање. Но постои таков тренд според кој оние што некого загубиле, многу поздраво и пологично размислуваат од остатокот на заедницата и покрај

страдањата и болката којашто ја доживеале. За таквите луѓе треба да се има многу разбирање, а на оние на кои војната им донесе бројни бенефиции, материјални и други користи, не треба ни да мислим. На таквите, состојбата на тивок и траен конфликт, секако, добро им доаѓа, бидејќи одлично функционираат во тие ненормални времиња. За среќа, таквите не се многу. Што се однесува до стравот, стравот е ирационална работа, па така помирувањето мошне често се доведува во врска со обединување и создавање на некаква нова заедничка држава. Таа држава во минатото столетие два пати е создавана и секој пат нејзиното распаѓање резултирало со страшно крвопролевање. Луѓето најмногу се плашат од тоа и од повторувањето на историјата, но за тоа не треба ниту да се размислува.

Што мислите, што ѝ е потребно на целата нација за да се дојде до помирување? Можеби, меѓу останатото, нечие извинување?

Извинувањата на челниците, пред се политичарите, се само пуста демагогија и во нив воопшто не верувам. Најпосле, колку имало до сега и колку уште ќе има, се плашам дека со нив и извинувањата би можеле да се излitat.

Што би требала да стори земјата во која живееш за помирувањето, а што земјата со која водевме војна? Што е до нас, а што е до нив?

Мошне ми е тешко да одговорам на ова прашање. Позната е приказната дека во Хрватска никогаш не е прогласена воена состојба, иако оваа држава речиси четири години имаше војна во својот, но и во околните дворови. Освен тоа, од лична перспектива, од семејни, роднински, сосетски и други релации, не знам баш како би дал прецизен и квалитетен одговор.

Кој би требало поинтензивно да го започне процесот на помирување и зашто?

Оние кои тоа и го замесија, затоа што тоа е нивна морална обврска. Бидејќи нив ги нема повеќе на сцената, или доколку се веќе тука, немаат морал, се останува на самите граѓани, поединци, со мали чекори и иницијативи, бидејќи можеби баш од мала снегулка ќе се создаде лавина.

Што ти лично можеш да направиш за да го помогнеш процесот на помирување?

Морам да ја извршувам професионално мојата работа, морам да ги почитувам сите луѓе без оглед на нацијата, верата, расата, полот, морам да го отфрлам "говорот на омраза" и така да градам толерантно опкружување и да создавам предуслови за нормален живот. Бидејќи верувам дека коректно ја работам мојата работа според основните постулати на современото новинарство, верувам дека можам многу да придонесам кон воспоставување доверба, помирување и меѓунационална толеранција. Но за мојата одговорност, па и за евентуална вина, пообјективен суд ќе дадат другите.

Кој е виновен што '90-тите ни беа крвави и тажни?

Јасно е дека вината не е само на едната страна, ниту дека се виновни цели народи за тие ужаси на војната. Вината е индивидуална и затоа секој треба да одговара според "заслугите".

Може ли вината да се индивидуализира или таа е колективна и рамномерно се распределува врз сите нас?

Вината не би ја префрлил врз сите нас, како еден современ поет и кантавтор. Ако кажеме сите, тогаш истовремено мислиме на одреден колектив, тогаш мислиме не на еден, туку на сите народи. Тоа не е така. Значи не постои колективна, туку само индивидуална вина. Навистина одредени индивидуи знаеле да се обединат во злосторнички организации, но и за таквите случаи постои право и правда. Бавна, но достајна.

Сакав да
отидам на
другиот крај на
светот, во Австралија
или на Нов Зеланд,
но бев млад, без
пари и чија било
поддршка. Веројатно
така ќе останев
изолиран од се што
се случуваше овде,
но тогаш совеста
немаше да ми биде
мирна и често ќе се
будев со прашањето:
Зашто не останав и
не се обидов нешто
да изменам и да
помогнам?

Постои ли нешто што можел секој "обичен човек" да го направи и со тоа да ја избегне одговорноста, "да остане чист"?

Го наведувам само својот пример: Сакав да отидам на другиот крај на светот, во Австралија или на Нов Зеланд, но бев млад, без пари и чија било поддршка. Веројатно така ќе останев изолиран од сè што се случуваше овде, но тогаш совеста немаше да ми биде мирна и често ќе се будев со прашањето: Зашто не останав и не се обидов нешто да изменам и да помогнам? Затоа мислам дека сé е индивидуална работа.

Каква е одговорноста на медиумите (медиумската манипулација)?

Стравотна. Токму медиумите се виновни за дел од страдањата во текот на војните на просторот на бивша Југославија. На никого не му посакувам зло, но "отровните пера", секако, би сакал да ги видам како на суд ја докажуваат својата невиност, доколку такво нешто во нивната валкана работа воопшто имало.

Колку луѓето во твојата земја биле подложни на медиумска манипулација и каква е нивната одговорност за таа подложност?

Граѓаните и денеска, за жал, кога ќе видат нешто на ТВ, ќе слушнат на радио или ќе прочитаат во весниците, во тоа веруваат без збор и без проверка. Тоа е последица на чудното сфаќање на медиумите во изминативе десетлетија кога немаше објективно новинарство, туку се работеше за чисто известување, всушност мегафонско новинарство. Тогаш се пренесувало тоа што го кажале "влијателните другари" или "господата" и на тоа се верувало. Медиумската манипулација најде плодно тло, особено кај необразованата популација. Сепак не би влегувал подлабоко во таа анализа, бидејќи ќе испадне дека нашите луѓе се "овци", ајас "плукач" по сé и сешто.

Кои се твоите предвидувања за иднината во врска со потполното помирување на завојуваните народи во граѓанската војна?

Не се завојувани народите, туку поединци или одредени милитаристички групи. Народот стана заложник на војната и нејзина трагична жртва. За жал, стотици илјади ја платија таа жртва со живот, а уште повеќе луѓе морале да ги напуштат своите куќи и станови, бројни семејства се уништени или исчезнати. Искрено мислам дека потполно помирување и подобар живот се тешко остварливи.

Е. П.

Национализмот е една леплива работа

Би ве замолила за почеток да кажете нешто за себе: која сте, од каде сте, колку години имате, можеби некои податоци за коишто мислите дека се важни...

Па еве вака: близку сум до шеесеттата година, женско сум – ете тоа се првите работи што ми паѓат на памет. Психолог сум по професија, политичар по она со кое моментално се занимавам и активист во разни невладини организации. Го сакам активизмот... Формално работам во Институтот за општествени науки и се занимавам со истражување на јавното мислење и во овој период најголемиот број истражувања се истражувањата за транзицијата. Што е уште битно? Мажена сум, имам три деца, имам внучиња. Тоа го велам затоа што, сакала – не сакала, следам разни сегменти каде што се spreкааат интересите на луѓето и каде што се слуша кој слој како живее, која генерација... Тука сум родена и цело време живеам овде во Белград, фактички во Земун.

Како гледате на деведесеттите, какви ви се сеќавањата, особено на тие воени години?

Првите сеќавања на деведесеттите... во исто време тоа за мене беше влегување во политиката затоа што политиката ми беше нешто најмалку близку дотогаш. Мислев дека политичарите се политички бирократи, бидејќи во тоа време не постоеше нешто што би претставувало цивилен ангажман или постоеше, но во многу тесни кругови, во кои не припаѓав; за мене таа претставуваше нешто што нема никаква врска со мојот живот. Тоа што ме исплаши беше она што се случуваше во Сојузот на комунистите на Србија, односно начинот на кој беше сменета таа гарнитура. Зошто ме исплаши тоа? Затоа што видов дека се подготвуваат една генерација да замени друга, затоа што тоа беше организирано, насилено и бесклупулозно. Особено оние први говори, се чувствуваше дека ќе бидат програмски. Особено оној говор на Газиместан. Тогаш мојот страв веќе премина во паника. Во исто време, нешто се случуваше и во мојот личен живот. Внукиот, кој е најстаро дете во семејството, значи предмет на внимание на сите нас (иако имам три деца, Д. за мене беше нешто особено). Тој беше во војска како регрут во мир, во една релативно стабилна држава. Меѓутоа, потоа одеднаш се виде дека се ќе се промени и дека военото подбучнување станува многу сериозно. Тоа веќе не беше политичка борба внатре, во Сојузот на комунистите, туку стануваше нешто за што ќе се фати целото општество. Мене, пред се, ме исплаши помислата што ќе се случи со Д., со момчето кое во својата осумнаесетта, деветнаесетта година отиде во војска, а пред тоа добиваше појадок во кревет и носеше слушалки во ушите, одеше на училиште и чекаше да се вработи еден ден... од едно семејство каде што сите бевме рационални луѓе, без таа маска во очите, отворено разговаравме што се случува. Момчето по природа беше за мир. И одеднаш се најде во војната, се затекна некаде околу Карловац. Таа ситуација изгледаше многу стравотно – родителите шест месеци не знаеја дали детето им е живо, не можеа да добијат никаква информација. Потоа таткото тргна да го посети и кога стигнал таму, му го донесле момчето со изведен ремен за да не дезертира и побегне... Сешто преживеал поминувај-

Во последно време, во последните неколку години, се зборува кога се случило она што се случило, дури не се зборува дека имало воени злосторства, дека имало војна, дека тоа има свое вистинско име и дека кога се изговараат во некој друг период или кога се зборува за некоја друга средина, луѓето ги кажуваат тие реченици. Меѓутоа тука ги користат еуфемизмите за да не се изјаснат вредносно, да не речат дека злосторството кон цивилите беше нешто недопуштене, дека злосторството, воопшто, е недопуштене и дека е недопуштене да не се застане на страната на сите жртви, кои и да се.

Ние се уште имаме две Србии.

ки таму и враќајќи се наваму, сите му земале пари, сите манипулирале со него, видел омраза, видел како војната изгледа на терен. Кога дојде со таа приказна, веќе бев трогната што почна војната и веќе бев беспомошна поради Д., и поради тоа што го гледав дека надоаѓа. Видов дека имам премногу енергија. Морав да ја помрднам таа енергија за да останам ментално здрава. Тоа беше прашање на опстанок, не можев да функционирам, а да не ја преточам таа енергија во некој вресок против војната. Потоа почнав политички да се ангажирам и да учествувам во се што беше мировен ангажман, активизам.

Најмногу во тие години ми одговараше да се среќавам со луѓето на улица, да потпишувам петиции, да работам нешто што, од една страна, изгледа како провокација, а, од друга страна, е добротворно. Кога со некого разговарате на улица, па макар тој имал и спротивни ставови, вие искрено му зборувате, како личност која верува во нешто: "Јас верувам во тоа и јас работам за тоа". Ако ве поддржува, тогаш прашувам: "Зошто не сторите нешто?", а таа вели: "Затоа што сум жена". Па антивоените организации примаат и жени! Зошто не го работиш тоа што го мислиш? Или да ги принудам тие луѓе со кои зборувам да се сртнат со своето лицемерие и тогаш да речат: "Јас тоа не го работам, имам многу години, стар сум..." Па организациите во своите редови примаат без оглед на годините. Потоа тој почнува да се среќава самиот со себе-си. Значи, ставовите му се едно, а подготвеноста е на друга страна, децата му се во странство или така нешто... Тоа ми беше најважниот ангажман на улица.

Акаде сме сега како општество?

Мислам дека сме, стоиме како општество во транзиција. Мислам дека имавме крупни чекори по двеилјадитата, беше тоа огромна енергија. Меѓутоа, по шести октомври беше направен огромен пропуст. Во таа ДОС-коалиција беа партиите коишто сакаа да се направи и символичен и вистински засек во однос на поранешниот режим. Значи сакаа и да донесат нов устав, и да се објави лустрација, и да излезат на површина некои други вредности, па потоа секој во тоа општество мора да го создава својот идентитет. Сега имавме едно истражување... Ние се уште имаме две Србии. Истражувањата покажуваат дека имаме традиционалисти кои се ксенофобични, кои се плашат од соседните држави, се плашат од својата иднина. Се плашат и овие други, но знаат каде треба да одиме, а, исто така, не се гледа ниту правецот во кој оди државата. Значи, транзиција што стои, огромно политичко лицемерие. Тоа што мене ме плаши сега е враќањето на таа националистичка реторика, а зад димната завеса на националистичко-патриотската реторика се случува приватизација на јавните претпријатија, значи исто како во времето на Милошевиќ. Дури откако престанаа војните, видовме што е опустошено од нашето стопанство и што најде приватниот сопственик. Тие работи, тие договори се случија во врска со НИС-от или со некои други големи претпријатија, а ако нешто прозбориш, секој ќе ти каже: "Зарем сега, кога преговараме за Косово?" или на таков сличен патетичен начин. Она што мислам дека е многу важно кога разговарате со кој било од своите соседи е да сте опуштени во текот на разговорот или кога разговарате со некој непознат во кафуле затоа што седите на иста маса, бидејќи немало место, тој тогаш ќе ви рече дека Косово повеќе не е српско и тоа го покажуваат истражувањата на јавното мислење; па имате политичка реторика, елити што владејат и се плашат дека тоа води во една сериозна траума. Затоа што ако луѓето гледаат дека тоа Косово не е српско повеќе, се разбира дека не е и независно, не ни заслужило да биде независно во целосна смисла на тие зборови, затоа што мораат да изменат многу работи, исто како и во Србија. Ние, во Србија, најмалку можеме да зборуваме за тоа како изгледа демократијата, но тие навистина

немаат демократија и немаат консензуална демократија. Е сега, ако луѓето поверуваат дека Косово ќе биде српско по преговорите и дека тоа е ревизија на Кумановскиот договор, тогаш се плашам дека ќе доживееме сериозни трауми како општество. А ако тој реторичен балон редовно се продупчува и ако дојде до сознание кај луѓето кои ја гледаат реалноста, тогаш можеби ќе се борат против маглата што им оди на очи, исто како во почетокот на деведесеттите.

Го споменавте национализмот. Што да се прави со национализмот кога постојано ни се провлекува тутка некаде?

Национализмот е една леплива работа. Лесно се лепи и ако човекот не размислува за тоа каде се наоѓа, дека пред него е друга личност која можеби не е од иста нација или која дошла од друга средина, ако потполно е оштетен и не се контролира што зборува, тој од атмосферата собира многу готови реченици кои можат да повредат. Национализмот е присутен насекаде околу нас, не само во медиумите, туку и во јавниот говор и човек може да преземе дел од тоа дишејќи го овој воздух. Меѓутоа, ако е свесен за себеси, ако е свесен за политичките ставови, ако е свесен за другите личности од другата страна на патот и ако е искрен, тој навистина нема да биде националист, односно нема да зборува на тој начин.

А колку сме свесни за себеси како општество?

Мислам дека не сме свесни затоа што ја пропуштивме можноста на петти октомври да го направиме тој нов консензус. Значи, засек и нов консензус каде што гласно се вели: имавме злосторнички режим кој предизвика војна, нè закара со соседите, го опустоши домашното стопанство, ги униши културните институции, па и политичките итн. И сè тоа, велиме, и сега од оваа точка, стоиме на друга страна; одиме директно кон Европа, и вредносно и во однесување, и во претприемништво и во социјалната заштита, го препознаваме својот пат и знаеме што треба да работиме. И тогаш велиме – да видиме кој може да работи: "Ајде, ти имаш капитал, што имаш ти од твоите ресурси, што е со образоването, што треба да знаат нашите деца во тој образовен систем, што треба вредносно да прифатат за да бидат конкурентни на своите врсници за пет години..." Едноставно, како во домот, во есен кога се реди зимница, така и ние вредносно да ја уредиме државата, да ја уредиме во поглед на тие цели. Мислам дека Гингик тоа го работеше многу добро, на луѓето им зборуваше како личност и таа негова реторика беше отворена и, во исто време, полна со оптимизам. Зборуваше дека доаѓаат тешки проблеми, зборуваше дека луѓето не можат да очекуваат заштита од државата, дека мораат сами да се грижат за своето семејство затоа што сите фондови се празни, но им понуди кредити, им зборуваше на луѓето: "Земи го тоа, работи нешто за себе! Тргнувај! Немој да гледаш во државата, во фабричката порта. Тоа е мртва крава, нејзе никој не може да ја оживее! Застани на своите нозе, немој да чекаш твојата судбина да зависи од твојата фабрика..." Многу ги придвижуваше луѓето и мислам дека тогаш имаше доволно оптимизам...

А што е со минатото? Имам впечаток дека тоа и понатаму некако се трга на страна и се витка во некој целофан... Што е со тоа?

Да, во последно време, во последните неколку години, се зборува кога се случило она што се случило, дури не се зборува дека имало воени злосторства, дека имало војна, дека тоа има свое вистинско име и дека кога се изговараат во некој друг период или кога се зборува за некоја друга средина, луѓето ги кажуваат тие реченици. Меѓутоа тутка ги користат еуфемизмите за да не се изјаснат вредносно, да не речат дека злосторството кон цивилите

Hие треба да дојдеме во позицијата на жртвите, да доживееме колку што можеме, да сфатиме што им се случувало на жртвите и на оние кои останале зад нив, и оттаму да тргнеме, да го осудиме и тоа злосторство и таа политика.

Cекој што доаѓа од оваа држава во Босна и доаѓа во Тузла, мора да се сети на младите луѓе, кои српските сили ги погодија од онаа чука и убија четириесетина млади луѓе, кои беа на корзо во еден момент. Мора да им каже на лубето со кој се сртнал таму, бидејќи целата Тузла ја носи таа болка, каков став има кон тоа и да каже дека ги осудува злосторниците, зашто од нас, од нашиот данок, од нашите пари доаѓаше таа поддршка, и не само материјална туку и кадровска, и секаква друга. Значи, ние сме одговорни за оној што пукаше и уби четириесетина луѓе. Во комуникацијата треба да се каже дека се чувствуваме одговорни, без оглед на тоа што се сме правеле за да ја спречиме војната или да ја сопреме, ако не сме го сопреле...

беше нешто недопуштено, дека злосторството, воопшто, е недопуштено и дека е недопуштено да не се застане на страната на сите жртви, кои и да се. Ние треба да дојдеме во позицијата на жртвите, да доживееме колку што можеме, да сфатиме што им се случувало на жртвите и на оние кои останале зад нив, и оттаму да тргнеме, да го осудиме и тоа злосторство и таа политика. Исто така, тута постои подготвеност меѓу политичарите да речат: "Тоа Милошевиќ... тој заврши во Хаг..." Меѓутоа она што се случуваше за време на војната и воените злосторства, тоа Милошевиќ не го правеше сам, ниту пак сам ги инструираше лубето. Огромен број луѓе работеа за Милошевиќ и тоа е таа "граѓа" што повторно е видлива, се уште опстојува...

Кога сме веќе кај политичарите, често слушаме од лубето дека политичарите исклучиво се одговорни за она што се случуваше. Како Вие, како политичарка, гледате на тоа?

Најлесно е да се рече: Сите се одговорни. Меѓутоа, апсолутно не се. Секогаш е одговорна политичката и интелектуалната елита, значи не само политичката. Одговорни се литератите, сите јавни работници, сите истакнати поединци кои се појавуваат во медиумите. И тие треба да кажат нешто што одговара на тежината и на значењето на моментот и треба да бидат одговорни кон иднината, на прво место. Се секавам на некое истражување што беше спроведено во почетокот на деведесеттите. Европско истражување, ја опфаќаше и Унгарија и уште некои земји во транзиција. Едно од прашањата беше: "Мислите ли дека територијата на соседните држави населена со вашите сонародници треба да припадне кон вашата држава?" Околу седумдесет проценти од граѓаните на Унгарија рекоа: "Да, се разбира". Меѓутоа, одговорноста на нивната политичка и интелектуална елита, сите тие што ја прават општествената супстанција која е најзначајна во општеството, значи луѓе од кои се очекува да одредуваат правец – тие го одредија правецот кон Европа. Рекоа: "Овие работи навистина изгледаат убаво, но размислувањето е од минатиот век или од почетокот на 19 век. Ние сме близку до 21 век и ќе го направиме на овој начин". Ја преземаа одговорноста за тоа. Таму можеше, како тута, да се случи некој да го рашири бајракот, би имал огромна поддршка и би бил на власт. Сепак, одговорноста е на политичарите и елитата. Сега, се разбира, постои известна, не мала одговорност, на секој што гласал или го поддржувал тој режим, иако знаел што се случува, каде одат неговите соседи секој викенд и го носат она што го носат, поради што се шири воената реторика, и поради што оној свештеник држи детски череп, и што ќе се случи потоа. Лубето сето тоа го знаеа. А можеа, да речеме, во трафика да ја подадат раката пет сантиметри понатаму и да прочитаат други весници. Лесно беше да се дознае што навистина се случуваше и мислам дека сите знаеа што се случува, но поддржуваа затоа што знаеа дека за нив тоа е најизвесно.

Како го гледате помирувањето, што воопшто мислите за тоа? Помеѓу кого помирување?

Мислам дека по секоја војна спонтано доаѓа до помирување. Првиот облик е она што стопанствениците го прават како соработка, ние отвораме фабрики тука, вие таму, трговски ланци, лубето бараат пасоши, се среќаваат, патуваат. Тоа е нешто што личи на помирување, но во суштина не е. Помирувањето е она што се емоциите и траумите, и тоа се уште останува во лубето и во следната ситуација може да се активира. Мислам дека е многу важно лубето навистина да се помират. Да речеме, секој што доаѓа од оваа држава во Босна и доаѓа во Тузла, мора да се сети на младите луѓе, кои српските сили ги погодија од онаа чука и убија четириесетина млади луѓе, кои беа на корзо во еден момент. Мора да им каже на лубето со кој се сртнал таму, бидејќи

целата Тузла ја носи таа болка, каков став има кон тоа и да каже дека ги осудува злосторниците, зашто од нас, од нашиот данок, од нашите пари доаѓаше таа поддршка, и не само материјална туку и кадровска, и секаква друга. Значи, ние сме одговорни за овој што пукаше и уби четириесетина луѓе. Во комуникацијата треба да се каже дека се чувствуваат одговорни, без оглед на тоа што се сме правеле за да ја спречиме војната или да ја сопреме, ако не сме го сопреле...

Значи, одговорноста за помирување е на тие "обични луѓе", односно на секој од нас?

Да, мислам дека секој може кога ќе сртне некои луѓе, да поразговара за работите кои беа трауматични, и за едната и за другата страна. Тоа е тешко затоа што може да рече: Сите вие сте злосторници, а ти да одговориш: Не сме сите; како и во вашата нација, некои се, некои не се, но од мојата држава се водеше таа злосторничка политика. Тоа можеше да го изговори секој кој не беше силно поврзан за таа политика, а оној кој беше, мислам дека тој не битребало многу да патува со заобиколување.

Можеме ли да зборуваме за одговорност, за вина, за индивидуална и колективна одговорност, за се она што се случувало?

Па обично се зборува дека нема колективна одговорност, ниту пак колективна вина. Мислам дека постои колективна одговорност, затоа што има колектив како што е политичкото општество, односно сите граѓани на оваа држава имаат заедничка одговорност за нешто што не го спречиле. Иако не учествувале, макар и правеле нешто за да го спречат тоа. Значи, имаме одговорност за тоа и сега треба слободно да зборуваме.

Како ја гледате иднината?

Па не знам, ми се чини дека, бидејќи живееме во опкружување од земји кои со брзо темпо влегуваат во Европа, притисокот од тоа чувство дека сите во нашата околина живеат во Европа, живеат на европски начин и со европски

вредности, дека дополнително ќе ги стимулираат сите луѓе во Србија да посакаат да бидат дел од Европа, да имаат мотивација дека нешто менуваат. Едни, се разбира оти тука е одговорноста на оние кои ја водат државата и на оние кои зборуваат за европските интеграции. Тие, на пример, не размислуваат за европските вредности, бидејќи ако вредноста е темелна, а антифашизмот не, тогаш секој фашистички испад мора многу јасно да се препознае, да се именува со вистинското име, да биде санкциониран и јавноста да слушне дека во оваа земја тоа не смее да се прави, дека не се поддржува. Во исто време, не смее да се донесе закон кој ги изедначува партизаните и четници, односно фашистите и антифашистите. Ако го имате тој закон, тогаш нешто не е во ред. Или не можете да испраќате злосторници, односно обвинети за најголеми злосторства против хуманитарното право или дури обвинети за геноциде; не можете да ги испраќате со најголеми почести, бидејќи така ги охрабрувате сите други да го продолжат овој проект што и понатаму добро стои во Србија; овој на Милошевиќ и на Шешель, во кој учествуваа голем број луѓе и повторно би учествувале во тој проект...

И за крај, имате ли уште нешто што би сакале да кажете, нешто што не сум ве прашала?

Би кажала што е мојата загриженост. Освен она што е фундаменталистичка, главно во контактот или под закрилата на православната црква, десничарска екстремна организација на младите, постои и нешто што е десничарска клима помеѓу младината и тоа многу ме загрижува. Бидејќи тоа се луѓето кои ќе ја водат оваа држава во најблиска иднина, а и во овој момент тие одлучуваат со својата бројност и со своето гласање кој утре ќе владее во Србија. Тој десничарски бран не е како од клатно. Обично така се случува кај земјите во транзиција, да победува малку левицата, малку десницата, па малку носталгија кон поранешните времиња, па потоа малку либерална влада. Меѓутоа оваа земја доживеа војна и ужасно насиљство, и присуство на десница, онаа екстремната, ширење меѓу младите кое може да значи враќање во времето на ораздата и таквите идеи и проекти.

Како да се спречи тоа?

Мислам дека многу треба да се разговара со луѓето. Треба да се биде крајно отворен, со секого треба да се разговара и така да се шири таа некоја "азура на нормалноста", затоа што никој од нас нема да оди сам во иднината и никој не може сам. Имаме одговорност за сите оние кои се околу нас. Да се разговара со луѓето, вредносно да се насочуваат, да им се покажуваат некои други содржини, да се полемизира со нив, да се однесат на друго место. Значи, да се бориме за секој човек поединечно. Мислам дека на младите им е многу полесно да го прават тоа со врсници, зашто ако дојде некој кој има шеесет години и почне да им зборува, тука ќе има генерациски јаз. Значи, нека има внатрешногенерациска едукација и заинтересираност, па екстремната десница да не биде присутна меѓу младите...

X. Р.

**За насилиството секаде е речено многу,
но тута ќе кажеме нешто и за ненасиливството**

Да ги запрашаш луѓето што мислат за помирувањето, петнаесетина години од почетокот на војните на просторите на поранешна СФРЈ, бара подготвеност на паралелен поглед во минатото, сегашноста и иднината на овој регион, при што "гледа" ќе значи да се сфратат многу различни гледишта и ставови, да се земат во предвид различни перцепции за примероците на конфликтот и цел дијапазон различни "рецепти", желби и надежи за иднината.

Чисто фактографски гледано и без навлегување во, макар, најпovршна анализа на примероците и последиците, сегашната сосотојба не остава многу дилеми. Годината е 2005-та, регионот на поранешна Југославија е поделен на мноштво држави и области, коишто имаат различни статуси и различни односи (внатре во себе и во односите со другите), во однос на крвавото минато во текот на кое се одредувани судбините како на државите, така и на поединецот/ката, во многу поголема мера.

По војните водени во Словенија, Хрватска и Босна и Херцеговина, во периодот од 1991г. – 1995г., последната војна, водена на овие простори, сместена е во 1999-та, во Косово; додека тоа што се случуваше во Македонија, пролетта и летото 2001-ва, се нарекува "конфликт", а понекогаш и "вооружен судир", со што несвесно или свесно има стремеж да се избегне етикетата на војната како нешто што е веројатно, долготрајно и со повеќе човечки и материјални загуби и што во свеста на луѓето останува многу подолго и многу поболно. Прашање е само колку употребата на деминтивите во овој контекст може да ја избрише болната јасна вистина дека скоро секое парче земја, коешто некогаш се викаше СФРЈ, директно или индиректно е погодено со *войните*; и да, и ден денес војните (на различни нивоа и сфатени метафорички) го тресат општеството во кое се обидуваме да живееме. И самиот избор на термини што се користат за да се означат и описанат споменатите случајувања (немили случајувања, трагедија, вооружен судир, војни, агресии...) многу зборува за нашата почетна точка, и за односот кон минатото, и за сфаќањето на категоријата одговорност... Но кој бил термин да го одбереме, не можеме да побегнеме од фактот на грдото насилиство што е сторено и последицата од тоа исто насилиство, поради коешто нашиот дел од светот стана незаобиколно место во набројувањето и анализите на "црните точки" на светската карта.

Повеќе од петнаесет години по почетокот на војувањето за држави, граници, идентитети, слобода (сиц!) ние, граѓанките и граѓаните во овој дел од светот, кој сега намерно нема да го наречеме Балкан,suma сумарум не знаеме колкави се вистинските жртви од војните водени во наше име, колку луѓе се убиени, колку се исчезнати, колку се раселени и протерани... Значи, ни таа, таканајречена *форензичка* вистина сè уште не е достапна, како ни подеднакво чувствителните, но и уште по-комплексни одговори на прашањата зошто сето тоа се случило, кој сè и на каков начин носи вина и одговорност за експлозијата, насиљствата и крвопролевањата од коишто, како општество, сè уште се обидуваме да закрепнеме.

Она што го знаеме и можеме да го знаеме (со или без желба, со отворено срце или со сомнеж и страв во него) е дека од сето тоа не може да се побегне (без оглед колку тоа некои го сакаат и се обидуваат), мораме да научиме како да живееме со тоа, како да го осветлим минатото, да го сфатиме, а потоа и да го преболиме, да не дозволиме да нé јаде и потполно да завладее со нас и со нашиот свет. И при сето тоа, да не заборавиме дека тоа минато (исто како и сегашноста и иднината) не постои надвор и покрај нас, во некоја сфера, во која немаме ниту влијание ниту одговорност.

Значи ставени сме или сами сме се ставиле пред тешка задача (многу луѓе ќе речат и невозможна) која, во зависност од различни позиции, за некого значи повторно пронаоѓање низ траума, мака и болка, додека за други е сличен на непријатниот процес на миришење на сопствениот измет. Ем смрди ем боли...

Еден од многу фалените рецепти во такви ситуации е и фамозното **помирање** (анг. reconciliation), кое веќе проучено и анализирано како пример во други повоени и постконфликтни региони, какви што се Јужноафриканската Република, Гватемала, Аргентина, Чиле итн.; а на нас од срце ни е препорачано, главно од страна на надворешните "експерти", дипломати и по некој домашен политичар, што поимот обично го оплакува до границата "мир, мир, мир, никој не е крив", вработените во медиумите кои со јазичните конотации и плуралитетот на значењето и онака ретко се занимаваат... Под услов да нема универзално применлив пристап, секое општество мора само да бара прифатлив начин со кој ќе се реализира процесот на помирањето. Тоа звучи како сосем коректно решение и ќе се промовира од различни страни, со различни видови појаснувања, објаснувања и од различни теориски, па и вредносни позиции.

Проблемот, не единствен, но, секако, најголем во целата приказна е што промоторите на помирањето најчесто не се негови носители (вистинските и посакуваните) или барем не се препознаваат како такви. Токму од таа точка се гледа значајниот придонес на оваа публикација, ако почнеме од претпоставката дека доволно знаеме што мислат/зборуваат за помирањето личностите од меѓународното и домашното културно, политичко, невладино, владино милје. Останува да видиме што мислат за тоа и што чувствуваат различните луѓе од различните делови на нашиот регион (кој во оваа прилика намерно нема да го наречеме обичен), не сакајќи

со таа етикета да им ги прилепиме и оние невидливи дополнителни симболи, какви што се: здодевни, необразовани и без вистинска моќ што било да направат, односно променат.

Без намера да го отфрлим концептот „помирање“ или да го претставиме најсодветниот пристап за нашата ситуација, би сакале само да го искористиме јавниот простор за прикажување автентични гласови и размислувања на луѓето од регионот за поимот „помирање“; би сакале да укажеме на целиот спектар од различни гледишта, сфаќања и емоции, што ги следат приказните на оваа тема. Од земањето здраво за готово дека токму помирањето е тоа што ни треба, преку деконструкција и критичко разгледување на поимот и неговите граници, до отфрлување на концептот, но не и вредностите што би требало да ги содржи тоа. Перцепциите на вистина се шарени, како и сфаќањата за тоа кој е одговорен да ги започне тие процеси и да ги носи...

Она што е заедничко за повеќето одговори и во што е најголемата вредност на овие интервјуа е врзувањето на тој поим за цела низа на длабочински и напорни процеси (па дури неодделивоста од нив) какви што се барањето на вистината за тоа што се случило и кој е одговорен, распрашувањето за поимот правда и доаѓањето до конкретната вистина во конкретните ситуации, прашањето за простирање, вина и одговорност... Сé она што се подведува, најшироко кажано, под категоријата „соочување со минатото“.

Да ги запрашате луѓето денес што мислат и како се однесуваат кон „помирањето“, значи да се отвори едно поле на испреплетени стравови, надежи, фрустрации, кои не е така едноставно да се подредат под една навидум соодветна категорија или концепт. Во врска со тоа, собраните интервјуа покажуваат, меѓу другото, дека е излишен и неумесен стравот оти работите врзани за минатото лесно ќе се сфатат и дека помирањето ќе биде доживеано како нешто што, само по себе, е единствен пат и цел. Затоа што количеството проживеано воено искуство и живеењето посредна или непосредна стварност на омразата и насиливството, всушност, е обратнопропорционално од подготвеноста работите лесно да се сфатат и да се прифатат некои измислени пречки кои ќе не доведат до посакуваната состојба на мир.

Отворањето на непретенциозните човечки приказни за помирањето, придонесува за уште една работа многу значајна при составување на мозаикот за сé што се случувало на овие простори, а тоа е забележувањето на личната историја и личните сеќавања од кои провејуваат не одговорите и решенијата, туку што е тоа што боли и стега и со коешто сме „тенки“.

Дури и од наивните тврдења дека сакаме "враќање на сé како што било", можеме да извлечеме многу корисни насоки за работа на ова поле – од тоа дека нема единствен поглед, ниту единствена теорија што би можела да го опише односот на луѓето од ист град (а камоли држава или регион) кон општество/држава во коешто сме живееле до 1991 година и дека не се дозволени никакви симплификации за "искрепено и воздигнато "братство и единство или за меѓуетнички омрази стари пет

века. И како што се доживува помирувањето, како исклучиво лична работа, така и големите објаснувања за она пред, за време и по војната, мораат во некоја смисла да ги земат во предвид и овие лични приказни.

Аако веќе трагаме по некои универзални насоки, една од, секако, најзначајните би можела да биде дека личната одговорност, ни тогаш, ни сега, не е особено високо вреднувана во општеството во кое живееме. И да не се лажеме, тој вид одговорност никогаш и никаде не бил нешто што луѓето со задоволство ќе го нараменат, но фрапантниот недостаток на свест околу тоа дека и ние се прашуваме нешто и имаме некаква мок, секако би требало да биде еден од врвните приоритети во градежнето на нашите општества. Затоа што во ситуациите во кои развлекуваме некои поими (како што се националните интереси и грижите за нив) до невидени мери и со нив опфаќаме сè што постои (националниот интерес за хортикултурата, еколошкиот национален интерес, уметничкиот национален интерес), дотогаш ќе бидеме подгответи да го поддржиме намалувањето на поимот одговорност до такви микродимензии, за на крајот никој повеќе да нема чувство дека е одговорност нешто што воопшто егистира како вредност во нашето окружување.

Одговорите што се собрани во оваа публикација предизвикуваат различни реакции и на еден многу специфичен начин. Всушност му даваат особено верна слика на општеството со различни варијанти и правци на мислење и дејствување. Тие не само што укажуваат на неколку основни правци во кои се разбираат процесите со справувањето со тешкото минато туку и многу јасно укажуваат и на влијанијата и социјалните извори на таквите слики. И потсетуваат на тоа дека без сериозно разгледување на овие гледишта, колку и да ни се чинат познати, не може да има јасна слика како ќе дејствувааме на тоа поле, ниту како ќе ѝ вдахнеме малку живот на фразата дека "потенцијалите за градење на мирот се настекаде околу нас".

И на крајот, веројатно ќе има многу од оние кои ќе забележат дека во оваа публикација нема интервјуа со, не баш малобројните, луѓе кои не сакаат (или барем нивните зборови и постапки ја испраќаат таа порака) ниту помирување со минатото, ни помирување, ни соживот. И ние велиме: Да, вистина е, тие приказни ги нема, затоа што не сакаме да им отстапиме простор кога и онака имаат напредок. А на прашањето, дали тоа значи дека суровата реалност сакаме да ја прикажеме како розова, одговараме: "Не!" Суровоста е само еден елемент на реалноста, исто како што се и надежта и човештвото и сочувствувањето, а долгогодишната пракса на мирната работа не је научи многу истрајно да бараме и креираме простор за тие малку поинакви приказни. Или со други зборови: "За насиливото секаде е речено многу, но тука ќе кажеме нешто и за ненасилството".

Тамара Шмидлинг

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

159.923.5(035)
316.647.3/.5(035)

**NE može meni bit dobro, ako je mom
susjedu loše** = As unë nuk mund të ndihem
mirë nëse fqinji im ndihet keq = Не може
мене да ми биде добро, ако на мојот сосед му е
лошо / uredile, redaktuan, уредиле Helena
Rill, Ivana Franović ; [prevod s albanskog
na b/h/s , përkthyen nga gjuha shqipe në
gjuhën bosnjake, kroate, serbe Edina
Hasanaga-Çobaj, Bernard Çobaj ... et al.;
fotografije, fotografatë, фотографии Nenad
Vukosavljević, Nedžad Horozović]. – Beograd
: Centar za nenasilnu akciju, 2005
(Beograd : Standard 2). – 612 str. :
fotogr. ; 30 cm

Uporedno srp. alb. i mak. tekst. – Tiraž
1.500. – Str. 11–16 : Predgovor / Ivana
Franović = Parathénie / Ivana Franoviq =
Предговор / Ивана Франовиќ.

ISBN 86-902539-4-7
1. Уп. ств. насл. 2. Рил, Хелена З.
Франовић, Ивана
а) Ненасилно понашање – Приручници б)
Међуљудски односи – Приручници
COBISS.SR-ID 127935756

ISBN 869025394-7

9788690253944